

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

KURBAN İLE İLGİLİ İNANÇ VE TUTUMLAR
(Doktora Tezi)

Özer ÇETİN

Danışman
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

BURSA 2008

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda Özer ÇETİN'in hazırladığı "*Kurbanla İle İlgili İnanç ve Tutumlar*" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezininolduğuna ile karar verilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

Üye

Üye

ÖZET

Yazar	: Özer Çetin
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: XX + 359
Mezuniyet Tarihi	: / /
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hayati Hökelekli

Bu araştırmada kurban ile ilgili inanç ve tutumlar incelenmiştir. Konunun incelenmesine mülakatlarla başlanılmış daha sonra yeterli kişiye ulaşip nicel sonuçlar elde etmek için anket yöntemi uygulanmıştır. Sosyal faktörlerin iç ve dış yönelimli dindarlar üzerindeki etkisini araştırmak için D.R. Hoge'nin geliştirdiği *İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği* anket formuna eklenmiştir. Toplanan anket formlarından elde edilen veriler SPSS programında Ki-Kare testi ile istatistiksel verilere dönüştürülmüştür.

Araştırmada önce inanç ve tutumlar genel olarak ele alınmıştır. Katılımcıların %99,5'nin kurbanın ibadet olduğuna inanıp, tümü kurban kesme konusunda olumlu tutumlara sahipken kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklar görülmüştür. Katılımcıların % 67,7'si her yıl, %22,1'i genellikle kurban keserken, %5,5'i genellikle kesmediğini, %4,7'si ise hiç kurban kesmediklerini belirtmişlerdir. Kurban kesme nedenlerinin başında dinî nedenler gelirken, kesmeme nedenlerinin başında ise maddi yetersizlik ve bekâr olmak gelmektedir.

Demografik faktörlerin inanç ve tutumlarda farklılıklara neden olmayıp, kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklara neden oldukları tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre:

- a) Cinsiyet:** Erkeklerin kurban kesme sıklığı kadınlardan daha yüksektir.
- b) Yaş:** Yaş yükseldikçe kurban kesme sıklığı artmaktadır.
- c) Medenî Durum:** Evlilerin kurban kesme sıklığı bekârlardan daha yüksektir.
- d) Ekonomik Düzey:** Ekonomik düzey yükseldikçe kurban kesme sıklığı ve kesilen kurban adedi artmaktadır.
- e) Eğitim Düzeyi:** Eğitim düzeyi ile kurban kesme davranışının sıklığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.
- f) Meslek Grupları:** Kurban kesme davranışın sıklığının en az olduğu grup ev hanımları olup, onları işçi ve memurlar izlemektedir. Kurban kesme sıklığının en fazla

olduğu meslek grubunu emekliler oluştururken, emeklilikleri diğer meslek grupları(esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, serbest meslek)izlemektedir.

Demografik faktörlerden sonra hipotezlerin testine geçilmiştir. Kurban kesmeye niyetlenmiş kişilerin davranışlarında olumlu değişimler olduğu tespit edilmiştir. Sosyal çekincelerin kurban kesme davranışı üzerinde etkili olduğu, dış güdümlü dindarların sosyal çekincelerden daha çok etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Dindarlık algısı, oruç tutma ve zekât verme ile kurban kesme davranışının sıklığı arasında ilişki olduğu, namaz ve hac ile kurban kesme davranışının sıklığı arasında ilişki olmadığı görülmüştür.

Kurban kanı, kemiği, rengi ve cinsiyeti konusunda eski kültür ve dinlere ait inanç ve uygulamaların etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Kurban kesimi için yeterli olmayan alt yapı olumsuzluklara neden olurken, eksiklerinin giderilmesi için ortaya çıkan kesim merkezleri ihtiyaçlara yeterince cevap verememektedirler.

Şehirleşme, teknolojik gelişmeler ve göç gibi toplumsal değişmeyi etkileyen faktörler kurban konusundaki inanç ve tutumları etkilemezken, davranışları etkilemektedir. Kişiler teknolojik gelişmeleri kullanarak dünyanın farklı köşelerinde kurban kesmektedirler. Bu gelişmeler kurban ibadeti ile ilgili davranışlarda değişimlere neden olurken geleneksel kurban coğrafyasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Anahtar Sözcükler

1. Kurban
2. Tutum
3. İnanç
4. Sosyal, psikolojik ve dinî faktörler
5. Şiddet
6. Kan
7. Minnettarlık
8. Arınma
9. Korunma

ABSTRACT

Yazar : Özer Çetin
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Doktora
Sayfa Sayısı : XX + 359
Mezuniyet Tarihi : / /
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayati Hökelekli

This study examines the beliefs and attitudes about ‘the sacrifice’.The investigation started with interviews and later in order to reach sufficient number of people and to obtain quantitative results, survey method is applied. To reveal the social factors over the intrinsic and extrinsic religious people, the Intrinsic Religious Motivation Scale which is developed by Hoges, is attached to the inquiry form. In SPSS programme with Chi-Square technique, the data which are collected from the inquiries are converted to statistic data.

This study generally deals with beliefs and attitudes. Even though the %99,5 of attendants believed that sacrifice is a religious service, and all of them had positive attitudes of sacrificing a sheep, there were differences in the frequency of sacrificing a sheep. The attendants stated that %67,7 of them sacrificed every year, %22,1 generally, %5,5 generally not sacrificed,%4,7 never sacrificed a sheep. The most important factor for sacrificing are religious reasons, low income level and being bachelor are the main factors nt sacrificing.

It is seen that, the demographic factors didn’t cause differences in beliefs and attitudes, but in the frequency. According to results of the analysis;

a)Sex: The frequency of men’s sacrificing a sheep is higher than women’s.

b)Age: The more the age gets older, the more the frequency of sacrificing a sheep increases.

c)Mental status: The frequency of married, sacrificing a sheep is higher than bachelors

d)Economical level: The more the economical level increases the more the frequency and the number of sacrificing increases.

e)Educational level: There isn’t a significant relation between the education level and the frequency of sacrificing.

f)Job Status: The least group of people that sacrifice a sheep are housewives and they are followed by labourers and officials. The group that has the highest rate in sacrificing are the retired and they are followed by tradesman, artisan, merchant, industrialists and self-employed people.

The hypothesis tests were conducted after demographic factors. It is seen that there were some positive changes in the behaviours of the people who intended to sacrifice a sheep. It is revealed that social drawbacks were efficient over the sacrificing behaviour, the extrinsic religious were more effected by the social drawbacks. The results show that, there is a relation between religiousness perception, fasting, devotion and sacrificing, but that there isn't a relation between divine worship and hadj.

It is observed that, thankfulness, self-sacrifice, to gain God's love, freedom from fault, the emotion of protection is efficient over sacrifice, and that sacrificing a sheep enlivened the mutual aid, remembrance of death and the emotion of mercy. It is seen that sacrificing a sheep legally, isn't accepted as violence, and that sacrificing a sheep doesn't direct people to relentless behaviours and violence. In contrast it is observed that sacrificing prevents violence.

In the matter of the bone, the colour and sex, the application of ancient culture and beliefs about religions effects are still maintained. By sacrificing a sheep the insufficient infrastructure causes some negativeness. In order to prevent the negative sides, some slaughter houses are built. But they aren't sufficient.

The factors such as; urbanization, technological developments and immigration that affect the social changing, don't affect the beliefs and attitudes about sacrificing, but they affect the behaviours. By using technological developments, people in different parts of the world, are sacrificing a sheep. These changes cause changes in behaviours about sacrificing worship, but it affects sacrificing enthusiasm negatively.

Key Words

1. Sacrifice
2. Attitude
3. Belief
4. Social, psychological and religious factors
5. Violence
6. Blood
7. Thankfulness
8. Purification
9. Protection

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, tarihte bereketli ürün elde etmek, elde ettiklerine karşılık minnettarlığını ifade etmek, düşmana galip gelmek, arzulanan bir şeyi gerçekleştirmek, korkulan tabiatüstü varlıklardan korunmak, zor durumlarla baş etmek, yaratırken tükendiğini düşündükleri tanrıların enerjisini artırmak ve kozmolojik devamlılığı sağlamak gibi nedenlerle beklentileri, korkuları, sevinçleri yüksek olduğunda sergileyebileceği en son davranışlardan biri olarak kurban ritüelini uygulamıştır.

Günümüzde ise kurban dinî bir ibadet olarak yerine getirilmesinin yanında birtakım beklentilerin gerçekleşmesi, gerçekleşme sonrası minnettarlık ifadesi veya korkulan olayları önleme gibi nedenlerden dolayı uygulanmaktadır. Bu uygulamalar üzerinde dinî bir görev olarak algılanmasının yanında minnettarlık, fedakârlık, arınma vb. psikolojik, toplumla ortak hareket etme ve sosyal çekincelerden korunma gibi sosyolojik faktörlerin etkisi vardır. Kurban üzerinde etkili olan faktörlerin fazlalığı, kurban uygulamalarının kültürlere ve dinlere göre değişiklik arz etmesi, kurban sunularının çeşitliliği ve beklentilerin bireylere göre farklı olması kurbanın karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada kurban ile ilgili inanç ve tutumlar konu edilmiş ve çeşitli faktörlerin inanç ve tutumlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın temel amacı kurban araştırmalarına katkıda bulunmaktır. Alan araştırması esasına dayanması, farklı disiplinlerle ilişkili olması ve kurban konusunda ülkemizde yapılan benzer çalışmaların az olması araştırmanın önemini artırmaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın teorik kısmı olan birinci bölümde kurban kelimesinin etimolojik yapısı, kurban tanımları, farklı kültür ve dinlerde kurban uygulamaları, ilahî dinlerde kurban ve kurban teorileri işlenmiştir. İkinci bölüm ise yöntem, elde edilen bulgular ve yorumlardan oluşmaktadır. Bu bölümde konu olarak Kurban Bayramı'nda kesilen kurban işlenmiştir. Demografik, psikolojik, sosyolojik faktörlerin, ailenin, sosyal çekincelerin, dindarlık algısının, iç-dış yönelimli dindarlığın, farklı kültürlere ait inanç ve uygulamaların kurban ile ilgili inanç

ve tutumlara tesiri, kurban ve şiddet ilişkisi, şehirleşmenin kurban üzerindeki etkisi incelenmiş, istatistiki verilerden hareketle yorumlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Kurban Bayramı dışında kesilen kurbanlar ve bu kurbanlarla ilgili inanç ve tutumlar üzerinde etkili olan faktörler incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar genel olarak araştırmanın sonuç kısmında özetlenmiş ve konuyla ilgili bazı öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın gerçekleşmesinde desteğini hiç esirgemeyen, yaklaşımlarıyla araştırmayı yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Kurban konusundaki çalışmalarıyla araştırmaya ışık tutan Pof. Dr. Ahmet GÜÇ'e ve Prof. Dr. M. Emin AY'a şükranlarımı sunarım.

Özer ÇETİN

BURSA-2008

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
TABLolar LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR	XIX
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	9
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	10
III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ	12
IV. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	13
1. Araştırmanın Temel Hipotezi	13
2. Araştırmanın Alt Hipotezleri	13
A. Kurban Bayramı'nda görülen kurban kesme davranışıyla ilgili hipotezler:	13
B. Kurban Bayramı dışında kesilen kurbanlarla ilgili hipotezler:	16
V. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	16
VI. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	17
VII. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI	17
A . İnanç	17
B. Tutum	19

I.BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: KURBAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. ETİMOLOJİK AÇIDAN KURBAN TERİMİ	21
2. KURBAN TANIMLARI	25
3. KURBAN ÇEŞİTLERİ	27
A- Kansıız Kurban	29
B- Kanlı Kurban	32
4. FARKLI KÜLTÜRLERDE VE DİNLERDE KURBAN	35
A- Tarihte Yaşamış Çeşitli Toplumlarda Kurban	35

B. Günümüzde Mensupları Bulunan Bazı Dinlerde Kurban	40
C. Geleneksel Türk Dininde Kurban	43
D. İlahi Dinlerde Kurban	47
1. Yahudilikte kurban	47
2. Hristiyanlıkta kurban	53
3. İslam’da kurban	57
A. Dinen zengin sayılanların kestiği kurban:	59
B. Hedy kurbanı	60
C. Adak kurbanı:	60
D. Şükür kurbanı:	60
E. Akika kurbanı:	61
F. Ölen bir kimse adına kesilen kurban:	61
5. KURBAN TEORİLERİ	61
A. Hediye Teorisi	62
1. Rüşvet olarak sunma (The gift as bribe):	63
2. Saygı ifadesi olarak sunma(The gift as homage):	63
B. Topluca Yenilen Totemik Yemek Teorisi	64
C. Profan İle Kutsal Arasında İlişki Kurma Teorisi	68
D. Büyü Teorisi	71
E. Psikanalitik Teori	73
F. Şiddet Teorisi	77
G. Analitik Teori	85
Ğ. Vahiy Teorisi	87
H. Endişe ve Korku, İlk Olayları Tekrarlama, Yamyamlık ve Beslenme Teorileri.....	89
6. KURBAN TEORİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	91

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA, BULGULAR VE YORUMLAR

A- YÖNTEM VE UYGULAMALAR.....	94
1- YAKLAŞIM.....	94
2- KAYNAKLAR.....	95
A. İkinci Derece Kaynaklar.....	95
B- Birinci Derece Kaynaklar	95
3- ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER	95

A- Yöntem Tespiti	95
B- Gözlem ve Mülakatlar	96
C. Anket	97
D- Ölçek	99
1- Ölçeğin temel özellikleri	101
2- Ölçeğin uygulaması	101
4- ÖRNEKLEM VE BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI	102
A. Cinsiyet Durumu:	104
B. Yaş Durumu:	105
C. Medenî Durum:	105
D. Eğitim Durumu	106
E. Meslek Durumu:	106
F. Gelir Durumu:	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
B- ARAŞTIRMA, BULGULARI VE YORUMLAR	109
1- KURBAN KONUSUNDAKİ İNANÇ, TUTUM VE DAVRANIŞLARA GENEL BİR BAKIŞ	109
2. KURBAN KESME KONUSUNDAKİ TUTUMLARIN KURBAN KESME SIKLIĞINA ETKİLERİ	118
3. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE İLGİLİ SONUÇLAR	121
A. Cinsiyet ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	121
B. Yaş ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	128
C. Medenî Durum ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	134
D. Meslek ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	138
E. Eğitim Durumu ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	144
F. Gelir Düzeyi ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar	149
4. AİLE VE KURBAN KESME DAVRANIŞI	154
5. KURBAN KESME DAVRANIŞI VE OLUMLU DAVRANIŞ KAZANMA	157
6. SOSYAL ÇEKİNCELER VE KURBAN KESME DAVRANIŞI	161
7. DİNDARLIK YÖNELİMİ VE KURBAN KESME	167
A. Dindarlık Yönelimine Göre Kurban Kesme ve Sosyal Etkiye Yaklaşım	167
B. Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışında Sosyal Faktörlerden Etkilenme	168
C. Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık	169
8. DİNDARLIK ALGISI VE KURBAN KESME DAVRANIŞI	170
9. DİĞER İBADETLER VE KURBAN KESME DAVRANIŞI	172
A. Kurban Kesme Davranışı ve Namaz	172

B. Kurban Kesme Davranışı ve Oruç	174
C. Kurban Kesme Davranışı ve Zekât	175
D. Kurban Kesme Davranışı ve Hac.....	177
10. KURBANLA İLİŞKİLİ DUYGULAR	179
A. Minnettarlık Duygusu	179
B. Fedakârlık Duygusu	183
C. Allahın Sevgisini Kazanma Duygusu.....	187
D. Arınma Duygusu.....	190
E. Korunma Duygusu	194
F. Ölümü Hatırlama	199
G. Yardımlaşma Duygusu.....	202
Ğ. Merhamet Duygusu.....	206
11. KURBAN VE ŞİDDET.....	209
A. Kurbanın Şiddet Olarak Algılanmamasının Nedenleri.....	212
1. Kurbanlık hayvanın kesim anında acı çekmediği inancı.....	212
2. Kurbanın sıratla binek olacağı inancı	213
3. Kurbanlık hayvanın üstün ve şanslı olduğu inancı.....	214
B. Kurbanın Şiddete Alıştırmaları.....	214
C. Kurbanın Şiddetten Uzaklaştırılması.....	216
12. KURBAN VE KAN	220
A. Kurban Kanının Kutsallığına Olan İnanç	222
B. Kurban Kanı Sürme Konusunda İnanç ve Davranışlar.....	224
C. Kurban Kanının Arındırıcılığına Olan İnanç	230
D. Kurban Kanını Toprağa Gömmesi:	231
13. ESKİ KÜLTÜRLERLE İLİŞKİLİ İNANÇLAR VE UYGULAMALAR	235
A. Kurban Kemiği	235
B. Kurbanın Rengi	238
C. Kurbanlık Hayvanın Cinsiyeti	240
D. Kurbanlık Hayvanların Süslenmesi.....	243
E. Kurbanlık Hayvandan Yararlanma.....	247
14. KURBAN KESME DAVRANIŞININ GERÇEKLEŞTİĞİ ÇEVRESEL ŞARTLAR	251
15. KURBAN ETİ VE DERİSİYLE İLGİLİ DAVRANIŞLAR	259

III. BÖLÜM

KURBAN BAYRAMI DIŞINDA KESİLEN KURBANLAR

1- AKİKA KURBANI	264
2- TEMEL KURBANI.....	273
3- ŞÜKÜR KURBANI.....	278
4- ADAK KURBANI.....	283
5. KEFARET VE TESKİN KURBANI	293
6. KEFARET KURBANI.....	299
7. CENAZE KURBANI.....	304
8. SADAKA KURBANI	308
9. DEVLET BÜYÜKLERİ VE SİYASİ LİDERLER İÇİN KESİLEN KURBANLAR	312
10. HIDRELLEZ KURBANI.....	315
SONUÇ	320
ÖNERİLER	324
KAYNAKLAR.....	326
EKLER.....	344
EK 1: ANKET FORMU	345
EK 2: ÖLÇEK FORMU.....	357
EK 3: ÖZGEÇMİŞ	358

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Cinsiyete Göre Dağılım	104
Tablo 2: Yaş Göre Dağılım	105
Tablo 3: Medenî Duruma Göre Dağılım	105
Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre Dağılım	106
Tablo 5: Mesleğe Göre Dağılım	107
Tablo 6: Gelir Durumuna Göre Dağılım	107
Tablo 7: Kurbanın İbadet Olduğu Konusundaki İnançlar	109
Tablo 8: Kurban Kesme Konusundaki Tutumlar	110
Tablo 9: Kurban Kesme Nedenleri	112
Tablo 10: Kurban Kesme Davranışında Sıklık Oranları	113
Tablo 11: Katılımcıların Çocukluk Yıllarındaki Ailelerinde Kurban Kesme Sıklığı	115
Tablo 12: Kurban Kesmeyi Engelleleyen Faktörler.	117
Tablo 13: Kurban Kesme Konusundaki Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi	119
Tablo 14: Kurban Adedi	120
Tablo 15: Cinsiyet ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi	122
Tablo 16: Cinsiyet ve Kurban Kesme Konusundaki Tutum İlişkisi	122
Tablo 17: Cinsiyet ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi	123
Tablo 18: Kurbanın Kimin Adına Kesileceğini Belirlemede Cinsiyetin Etkisi	125
Tablo 19: Kadının Kurbanlık Hayvanı Kesme Pratiği Konusundaki Tutumlar	126
Tablo 20: Kadın ve Kurban Kesme Pratiği	126
Tablo 21: Yaş ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi	129
Tablo 22: Yaş ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi	130
Tablo 23: Yaş ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi	131
Tablo 24: Medenî Durum ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi	134
Tablo 25: Medenî Durum ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi	135
Tablo 26: Medenî Durum ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi	135
Tablo 27: İlk Kurban ve Medenî Durum	136
Tablo 28: Meslek ve Kurbanın İbadet Olduğuna İnanç İlişkisi	139
Tablo 29: Meslek ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi	140
Tablo 30: Meslek ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi	141
Tablo 31: Meslek ve Kurban Adedi İlişkisi	144
Tablo 32: Eğitim Düzeyi ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi	145

Tablo 33: Eğitim Düzeyi ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi _____	146
Tablo 34: Eğitim Düzeyi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	147
Tablo 35: Gelir Düzeyi ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi _____	149
Tablo 36: Gelir Düzeyi ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi _____	150
Tablo 37: Gelir Düzeyi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	151
Tablo 38: Gelir Düzeyi ve Kurban Adedi Arasındaki İlişki _____	153
Tablo 39: Aile ve Çocuklarının Kurban Kesme Davranışlarındaki Sıklık İlişkisi _____	154
Tablo 40: Çocukluk Yıllarında Kurbanlık Hayvanın Kesimini İzlemenin Etkileri _____	155
Tablo 41: Kurban Öncesi ve Sonrası Davranışlarda Değişim Konusundaki Tutumlar _____	157
Tablo 42: Kurban Öncesi ve Sonrası Davranışlarda Değişim _____	158
Tablo 43: Değişim Konusunda Tutum –Davranış İlişkisi _____	158
Tablo 44: Sosyal Faktörlerin Etkisi Konusundaki Tutumlar _____	163
Tablo 45: Kurban Kesme Davranışında Sosyal Faktörlerin Etkisi _____	163
Tablo 46: Sosyal Çekinceler Konusunda Tutum- Davranış İlişkisi _____	166
Tablo 47: Dindarlık Yönelimi ve Sosyal Faktörlerin Etkisine Bakış _____	167
Tablo 48: Dindarlık Yönelimi ve Sosyal Faktörlerin Kurban Kesme Davranışındaki Etkisi _____	168
Tablo 49: Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	169
Tablo 50: Örneklem Grubunun Dindarlık Algıları _____	170
Tablo 51: Kurban Kesme Davranışı ve Dindarlık Algısı _____	171
Tablo 52: Namazla İlgili Tutum ve Davranışlar _____	172
Tablo 53: Namaz ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	173
Tablo 54: Oruçla İlgili Tutum ve Davranışlar _____	174
Tablo 55: Oruç ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	174
Tablo 56: Zekât İle İlgili Tutum ve Davranışlar _____	175
Tablo 57: Zekât ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	176
Tablo 58: Hac ile İlgili Tutum ve Davranışlar _____	177
Tablo 59: Hac ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi _____	178
Tablo 60: Kurban ve Minnettarlık _____	180
Tablo 61: Kurban Kesme Davranışında Minnettarlık Duygusunun Etkisi _____	180
Tablo 62: Kurbanın Minnettarlık Olduğuna İnanç ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi _____	181
Tablo 63: Kurban ve Fedakârlık _____	183
Tablo 64: Kurban Kesme Davranışında Fedakârlık Duygusunun Etkisi _____	184
Tablo 65: Kurbanın Fedakârlık Olduğuna İnanç ve Kurban Kesme _____	187

Tablo 66: Allah'ın Sevgisini Kazanma	188
Tablo 67: Kurban kesme Davranışında Allah'ın Sevgisini Kazanma Duygusunun Etkisi	189
Tablo 68: Kurban Kesmenin Allah'ın Sevgisine Vesile Olacağı İnancının Kurban Kesme Davranışına Etkisi	189
Tablo 69: Kurban ve Arınma Duygusu	190
Tablo 70: Kurban Kesme Davranışına Arınma Duygusunun Etkisi	191
Tablo 71: Kurbanın Arınmaya Vesile Olduğu İnancı ve Kurban Kesme Davranışına Etkisinin İlişkisi	193
Tablo 72: Kurbanın Korunmaya Vesile Olduğuna Dair İnançlar	194
Tablo 73: Kurban Kesme Davranışında Korunma Duygusunun Etkisi	195
Tablo 74: Kurbanın Korunmaya Vesile Olduğu İnancı ve Kurban Kesme Davranışına Etkisinin İlişkisi	196
Tablo 75: Kurban ve Ölümü Hatırlama	199
Tablo 76: Kurban Kesme Davranışının Ölümü Hatırlamaya Etkisi	200
Tablo 77: Kurbanın Ölümü Hatırlaması Konusundaki Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi	202
Tablo 78: Kurban ve Yardımlaşma	203
Tablo 79: Yardım Etme Duygusunun Kurban Kesme Davranışına Etkisi	203
Tablo 80: Yardım Konusunda Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi	204
Tablo 81: Kurbanın Merhamet Duygusunu Canlandığına Dair İnançlar	206
Tablo 82: Kurban Kesme Davranışının Merhamet Duygusuna Etkisi	207
Tablo 83: Kurbanın Merhameti Canlandırması Konusundaki Tutumların Kurban kesme Davranışına Etkisi	207
Tablo 84: Kurban Kesme Davranışı ve Merhamet Algısı	208
Tablo 85: Kurallara Uygun Kurban Kesme Davranışı ve Şiddet	210
Tablo 86: Kurallara Uygun Olmayan Kurban Kesme Davranışı ve Şiddet	210
Tablo 87: Kurbanlık Hayvanın Kesim Anında Acı Çekmediğine Dair İnançlar	212
Tablo 88: Kurbanın Sıratı Binek Olacağına Dair İnançlar	213
Tablo 89: Kurbanlık Hayvanın Üstünlüğü Konusundaki İnançlar	214
Tablo 90: Kurbanın Şiddette Alıştırması Konusundaki Tutumlar	215
Tablo 91: Kurbanın Şiddet Açısından Davranışlardaki Etkisi	215
Tablo 92: Kurbanın Şiddetten Uzaklaştırması Konusundaki Tutumlar	216
Tablo 93: Kurban Kesmenin Davranışları Şiddetten Uzaklaştırmaya Etkisi	217

Tablo 94: Kurban Kesmenin Şiddetten Uzaklaştırması Konusundaki Tutumlarla Davranışlarda Şiddetten Uzaklaşmanın İlişkisi	218
Tablo 95: Kurbanlık Hayvanın Kesimi Esnasında Üzüntü	219
Tablo 96: Kurban Kanının Kutsallığı Konusundaki İnançlar	223
Tablo 97: Kurban Kanının Sürülmesi Konusundaki İnançlar	224
Tablo 98: Kurban Kanını Sürme Davranışı	225
Tablo 99: Kurban Kanını Sürme Konusunda İnanç-Davranış İlişkisi	226
Tablo 100: Kurban Kanı ve Arınma	230
Tablo 101: Kanın Kutsallığı ile Arınmaya Vesile Olduğu İncanın İlişkisi	231
Tablo 102: Kurban Kanının Gömülmesi	232
Tablo 103: Kurban Kanının Akıtıldığı Yerler	234
Tablo 104: Kurban Kanını Gömme Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi	234
Tablo 105: Kurban Kemiği İle İlgili Tutumlar	236
Tablo 106: Kurban Kemikleri ile İlgili Davranışlar	237
Tablo 107: Kurban Kemikleri Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi	238
Tablo 108: Kurbanlık Hayvanın Rengi	239
Tablo 109: Kurbanlık Hayvanda Cinsiyet Tercihleri	241
Tablo 110: Kurbanlık Hayvanı Süsleme	244
Tablo 111: Kurbanlık Hayvanı Süsleme Davranışı	244
Tablo 112: Kurbanlık Hayvanın Süslenmesinde Tutum ve Davranış İlişkisi	245
Tablo 113: Kurbanlık Hayvana Karşı Tutumlar	248
Tablo 114: Kurbanlık Hayvana Karşı Davranışlar	248
Tablo 115: Kurbanlık Hayvandan Yararlanma Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi	249
Tablo 116: Kurban Kesim İşlemi	252
Tablo 117: Kurban Kesimi İçin En Çok Kullanılan Yerler	254
Tablo 118: Kurban Kesimi İçin Evlerin Uygunluğu	254
Tablo 119: Sağlık Açısından Kurban Kesim Merkezleri	255
Tablo 120: Dinî Kurallar Açısından Kurban Kesim Merkezleri	255
Tablo 121: Organizasyon Açısından Kurban Kesim Merkezleri	256
Tablo 122: Kesim Merkezlerinde Kurban Coşkusu	256
Tablo 123: Kurban Etinin Dağıtımı	260
Tablo 124: Kurban Derisinin Bağışlandığı Yerler	262
Tablo 125: Akika Kurbanının Kesilmesi Konusundaki Tutumlar	264
Tablo 126: Akika Kurbanı Kesme Oranları	265

Tablo 127: Akika Kurbanının Koruyucu Olduğuna Dair İnançlar	268
Tablo 128: Akika Kurbanının Kemiklerinin Kırılmaması Konusundaki inançlar	270
Tablo 129: Akika Kurbanı Kesme ve Korunma İlişkisi	272
Tablo 130: Akika Kurbanı Kesme ve Minnettarlık İlişkisi	272
Tablo 131: Temel Kurbanı ile İlgili Tutumlar	274
Tablo 132: Temel Kurbanı Kesme Oranları	274
Tablo 133: Temel Kurbanı Konusunda Tutum- Davranış İlişkisi	275
Tablo 134: Şükür Kurbanıyla İlgili Tutumlar	279
Tablo 135: Şükür Kurbanı Kesme Oranları	280
Tablo 136: Şükür Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi	280
Tablo 137: Adak Kurbanı Uygulama Oranları	284
Tablo 138: İsteklerin Gerçekleşmesinde Adağın Rolü	284
Tablo 139: Adağın Önemine İnanç ve Adak Kurbanı Kesme İlişkisi	286
Tablo 140: Adak Kurbanı İçin Kesilen Hayvanlar	289
Tablo 141: Yatır ve Türbelerde Kurban Kesme Oranı	291
Tablo 142: Kefaret ve Teskin Kurbanı ile İlgili Tutumlar	294
Tablo 143: Kefaret ve Teskin Kurbanı Uygulama Oranları	295
Tablo 144: Kefaret ve Teskin Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi	295
Tablo 145: Kefaret Kurbanı İle İlgili İnançlar	299
Tablo 146: Kefaret Kurbanı Uygulama Oranları	300
Tablo 147: Kefaret Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi	301
Tablo 148: Cenaze Kurbanı Konusundaki Tutumlar	305
Tablo 149: Cenaze Kurbanı Uygulama Oranları	305
Tablo 150: Cenaze Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi	306
Tablo 151: Sadaka Kurbanıyla İlgili Tutumlar	310
Tablo 152: Sadaka Kurbanı Uygulama Oranları	310
Tablo 153: Sadaka Kurbanında Tutum Davranış İlişkisi	311
Tablo 154: Siyasi Liderleri ve Devlet Büyüklerini Karşılama Törenlerinde Kesilen Kurbanlar Konusundaki Tutumlar	313
Tablo 155: Siyasi Liderleri ve Devlet Büyüklerini Karşılama Törenlerinde Kesilen Hayvanların Kurban Olup Olmadığı Konusundaki İnançlar	313
Tablo 156: Hıdrellez Kurbanı Konusundaki Tutumların Dağılımı	316
Tablo 157: Hıdrellezde Kurban Kesme	316
Tablo 158: Hıdrellez Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi	317

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.Ü.İ.F	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
CE	The Columbia Encyclopedia
ç./çev.	Çeviren
D.E.Ü.İ.F.	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DMS	Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü
EB	Encyclopedia Britannica
ed.	Editör
EJ	Encyclopedia Judica
ER	Encyclopedia of Religion
ERE	Encyclopedia of Religion And Ethics
ERR	Encyclopedia of Religion and Religions
ET	Encyclopedia of Theology
et al.	Diğerleri
GUE	Grolier Universal Encyclopedia
H.Ü.E.F.	Hacattepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi
haz.	Hazırlayan
IRM	Intrinsic Religious Motivation
İ.Ü.E.F	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA	İslam Ansiklopedisi
İFA	İslâm Fıkıh Ansiklopedisi

K.B.Y	Kültür Bakanlığı Yayınları
M.Ü. İ.F.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ML	Meydan Larousse
NCE	New Catholic Encyclopedia
s.	sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
sy.	Sayı
ŞİA	Şamil İslam Ansiklopedisi
T.D.K.	Türk Dil Kurumu
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
tsz.	Tarih yok
U.Ü.İ.F.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
Y.K.Y.	Yapı Kredi Yayınları
Yay.	Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

İnsanlık tarihini farklı açılardan ele alarak aydınlatmaya çalışan bilim dalları bütün toplumlarda dinin olduğunu gösteren belgeler sunmaktadır. Bu konuda ittifak olmasına rağmen nasıl başladığı konusunda görüş birliği yoktur. İlahî dinlerin kaynaklık ettiği yaklaşıma göre tevhit esaslı olarak Hz. Âdem’le başlamış, zamanla çeşitli nedenlerden dolayı yozlaşmalar sonucu sapmalar ilkel dinleri ortaya çıkarmış ve daha sonra insanlığa kılavuz olarak yeni peygamberler gelmiştir. Evrimci yaklaşıma göre ise din ilkel insanların uygulamalarıyla başlamış olup, tarihsel süreç içerisinde ilkel toplumların çeşitli inanç ve uygulamalarının gelişerek günümüze aktarılmış şeklidir. Bu görüşün temsilcileri ayırım yapmaksızın tüm dinlerin bu şekilde başladıklarını ileri sürerler.

Bu iki yaklaşım bütün dinlerde görülen ve önemli bir yer tutan kurban konusunda da görüşlerini sürdürmektedir. Kutsal kitaplar kurbanın başlangıcı olarak göstermemelerine rağmen kurbandan ilk olarak Habil ve Kabil kıssasında bahsederler.¹Burada amaç kurbanın nasıl başladığı değil daha çok bu kıssadan hareketle insanlara ders verip ibret almalarını sağlamaktır. Evrimci yaklaşımı esas alan araştırmacılara göre kurban yamyamlığın,² totem inancının³ veya ilk dönemlerde avcılıkla geçinen toplumlardan⁴ kalma bir uygulamanın uzantısıdır. Bu görüşü temsil eden birçok örnek kurban teorileri bölümünde daha geniş olarak ele alınacaktır.

Kurbanın kökeni konusundaki farklı görüşlerin aynı noktada buluşması oldukça zor görünmektedir. Kutsal kitaplarda kurbandan bahsedilirken ne zaman, nerede, nasıl başladığı anlatılmaz. Buna karşılık evrimci yaklaşım her ne kadar bilimsel

¹ Tekvin,4/3–8; İbranilere Mektup,11/4–6; Mâide,5/27.

² Bkz. Başaran, Melih, *Kurbansal Sunu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005,s.219–228; Kaçmaz,Safa, <http://toplumve tarih.blogcu.com>, 17.08.2006.

³ Bkz.Smith, W.R.*Lectures on the Religion of the Semites*, D.Appleton & Co. ,New York,1889,s.251–271.

⁴Henninger, Joseph, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion* (ER), ed. Mircea Eliade, c.XII, Macmillian Publishing Company, New York, 1987,s.544–556.

olduğunu iddia etse de kurbanın orijinini bilimsel olarak tespit çeşitli nedenlerden dolayı mümkün görünmemektedir. Bu yaklaşımın temel hareket noktaları ciddi eleştiriler olarak güvenilirliklerini yitirmişlerdir. Örneğin totemik yaklaşıma totemin tapınmadan ziyade toplumsal sınıflandırmalar⁵ için geçerli olduğu, totemin öldürülmesiyle tapınmanın biteceği,⁶ totemik evrenin tüm insanlık için geçerli olmadığı, totemin daha çok bir hayvan neslini çoğaltmaya⁷ dönük olduğu yönünde önemli eleştiriler yöneltmiştir.

Kurbanın kökenine yönelik her iki yaklaşımın bilimsel olarak yetersiz olduğu söylenebilir. Fakat dinin bilimsel olmak gibi ciddi bir kaygısı yoktur. Dinî yaklaşımın insanı bu konuda inanmaya davet etmesi oldukça anlaşılır bir durumdur. Fakat bilimsel olarak ispatlanamayanı bilimsel bir gerçekmiş gibi sunmak aslında insanı bilimsel bir inanca çağırmaktır. Bu ise bilimsel sınırların aşıldığını göstermektedir.

Kurbanın kökenine dair farklı görüşler olmasına rağmen kurbanın her toplumda görüldüğü konusunda görüş birliği vardır.⁸ Zerdüştilikte,⁹ Budizmde¹⁰ ve Caynizmde¹¹ kurban yasaklanmaya çalışılmasına rağmen varlığını sürdürmüştür. Bu yasaklamalar kanlı kurban çeşidinde olduğu için, kansız kurbanı güçlendirmiş ve kansız kurbanda sunulan takdime çeşitlerini artırmıştır.¹² Hristiyanlık inancına göre insanlığı asli günahattan kurtarmak için Hz. İsa'nın kendini feda etmesiyle kanlı kurban sunumu

⁵ Bkz. Claude, Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay. ,İst.,1984,s.238–24.

⁶ James, E.O. , “Sacrifice”,*Encyclopedia of Religion And Ethics* (ERE),ed. James Hastings, c.XI, T&T Clark, Edinburgh, 1994,s.1–7

⁷ Henninger, “Sacrifice”,*ER*, c.XI, s.551.

⁸ Feyizli, Tahsin, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, M.E. B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.61;Özkan, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003,s.23;Pike, E.Royston, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London, 1951, s.333;Cilacı, Osman, “ Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban”, *Diyanet Dergisi*, Eylöl-Ekim, c.XVII, sy. 5, Ankara, 1979, s.270–291;Kuran'ın 22.suresinin 36 ayetinde “*Kurbanın her ümmete ibadet biçimi kılındığı*” buyrulmaktadır.

⁹ Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları,2.bs., Ankara, 1993,s.122.

¹⁰ Tümer-Küçük, *a.g.e.* ,s.196;Brandon, S.G.F., *A Dictionary of Comparative Religion*, Charles Scibner's Son, New York, 1970,s.49;Güç, Ahmet, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban, Düşünce Yayınevi, İst.,2003, s.95.

¹¹ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998,s.20; Güç, *a.g.e.*, s.99.

¹² Güç, *a.g.e.* , s. 99.

sona ermiş olup, kurban kesmeye gerek kalmamıştır. Buna rağmen günümüz Hristiyan dünyasının birçok köşesinde kurban kesilmeye devam edilmektedir.¹³

Kurbanın kaynağı konusundaki farklı yaklaşımların yanında bir diğer zorluk ise tarihsel süreç içerisinde kurbanın birçok faktörlerin etkisinde kalarak kompleks bir yapıya bürünmesidir. Vahye dayalı dinden sapmaların kurban ibadetinde yansıması sonucu görülen değişimler yanında, savaşlar,¹⁴ göçler¹⁵ ve kavimler arası ekonomik ilişkiler¹⁶ gibi faktörler insanlık tarihinde yeni oluşumlara kaynaklık ederken dolaylı olarak kurban ibadetini etkilemiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için bir örnek verecek olursak, Babil sürgünü, Mısır macerası ve Orta Doğu’da yaşamış Mezopotamya kavimleri ile olan yakın ilişkileri Yahudilerin kurban inanç ve uygulamalarını etkilemiş,¹⁷ dinle bütünleşmeleri sonrası dinin âdetleri korumasıyla günümüze kadar gelmiştir.¹⁸

Her toplumda görülen kurban ritüelinin tarihçesine baktığımızda ilk olarak karşımıza Habil ve Kabil’in kurbanı çıkmaktadır. Tufan sonrası Hz. Nuh’un sunduğu kurban daha sonra Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmek istemesi ve oğlunun yerine koç ikamesi ile daha da önem kazanır. Yahudilik kurban konusunda farklı kültürlerden aldıklarını harmanlayıp, daha sonra Hristiyanlığı anlayış olarak etkisi altına almıştır. Yahudiler Babil sürgününde huzur yemeği denen kutsal sofrâ âdetini alıp bünyelerine katmışlardı. Hristiyanlıktaki son yemeğin bu uygulamaya dayandığı ileri sürülebilir. Bugün Hz. İsa’nın anısına tertip edilen Hristiyanlıktaki Evharistiya ayininin kökenleri Babil’den alınıp Yahudiler aracılığıyla Hristiyanlığa aktarılmıştır. Babil’de bu yemeğin

¹³ Güngör, Harun, “Gagavuzlar’da Kurban Kültü”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, c. 2, sy.18, Haziran, 1998, s.45–48; Güngör, Harun - Argunşah, Mustafa, *Gagavuz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, K.B.Y. , Ankara, 1991, s.35–36; Oymak, İskender, “Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Geleneği”, *Dini Araştırmalar*, c.IV, sy.12, Ocak-Nisan, 2002, s.169–180.

¹⁴ Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişim ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.29.

¹⁵ Er, İzzet, “Sosyo-Kültürel Yönüyle Hicret” *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.133–168.

¹⁶ Okumuş, a.g.e. ,s.30–31.

¹⁷ Robbins, Jill, “Sacrifice” *Critical Terms For Religious Studies*, ed. Mark C.Taylor, The University of Chicago Press, 1998, s.285–297; Aydın, Asiye, *Yahudilikte Kurban Fenomeni*, Erciyes Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s.II.

¹⁸ Kaufmann, Yehezkel, *The Religion of Israel*, translated by Moshe Greenberg, Schocken, New York, 1972, s.111.

sunumu için özel bir masa gerekiyordu. Akasya ağacından yapılmalı ve belirlenen genişlikte, uzunlukta ve yükseklikte olmalıdır.¹⁹ Benzer uygulama Yahudilerin ekmek sunusunda görülür. Tevrat'ın Çıkış bölümünün 37.babında Besalel'in ekmek sunusu için belirli ölçülere göre akasyadan yaptığı masa anlatılmaktadır.²⁰ Ayrıca bu sofradaki şarap figürü Batı Akdeniz havzasında ve Yahudilerde kutsal bir sıvı idi. Kansız kurban olarak sunulur, kanlı kurban ritüelinde hayvanın üzerine dökülürdü.²¹ Daha sonra Yahudilikte önemli bir motif olan kanın yerine Hristiyanlıkta şarap ikame edilmiştir.

İslam öncesi Araplarda kurban inanç ve uygulamaları canlı bir şekilde yaşanmaktaydı. İslam kurbana dair sapkın inanç ve uygulamaları yasaklayıp, kurbana yeni anlamlar yükleyerek²² kurbanı tevhit çizgisine çekmiştir. Kurban ibadetini meşru kılıp teşvik etmiştir. Ayet ve hadisler incelendiğinde kurban kesmenin önemli bir ibadet olduğu görülmektedir.

Konuya Türk tarihi açısından baktığımızda İslam öncesi Türklerde kurban ibadeti yaygın bir şekilde uygulanmaktaydı. İslam'ı kabulden sonra bazı inanç ve uygulamalar değişmiştir. Kansız kurbanlarda fazla değişim olmazken,²³ kanlı kurbanla ilgili inanç ve uygulamalarda değişimler olmuştur. Kurban genellikle hayvanın beli kırılarak icra edilir, kanı akıtılmazdı. Bu uygulama değişti fakat günümüzde adetler olarak karşımıza çıkan bazı eski Türk inanç ve uygulamaları kurban ibadetinde varlığını sürdürmektedir.²⁴

Türkler Anadolu'ya göç sonrası burada yaşamış birçok milletlere ait uygulamalarla karşılaştılar. Anadolu değişik kültürlerle beşiklik etmesinin yanında coğrafi konumu gereği farklı kültürlerle etkileşim halindeydi. Orta Doğu, Roma, Yunan ve Türklerin İslam öncesi tanıdıkları Perslere ait Zerdüşt inanç ve uygulamaları

¹⁹Budda, Hilmi Ömer, *Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler*, haz. Bekir Zakir Çoban, İnsan Yay. , İst., 2003,s.39–64.

²⁰ Çıkış,37/10–16.

²¹Sayılar,15/5;Levililer,23/13.

²²Moosa, Ebrahim, “Sacrifice”,*The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, Volume III, ed. John L.Esposito, Oxford University Press, New York, 1995,s.447–448.

²³ Atik, Dilşad, *Eski Türkler'de Kurban İnanışı ve Uygulamaları*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. (BasılmamışY. L.Tezi) , Kayseri, 2001,s.69.

²⁴Atik, a.g.t. , s.67.

Anadolu'daki inanç ve uygulamalarla etkileşim halindeydi. Ayrıca Türk egemenliği altındaki Anadolu'da farklı dinlerin ve etnik unsurların varlığını devam ettirdiğini dikkate alırsak bu milletlere ait uygulamaların bazılarının etkileşim sonucu kurban ibadeti uygulamalarına az da olsa nüfuz ettiği söylenebilir. Göç sonrası coğrafya²⁵ ve kültürel etkileşim²⁶ faktörlerinin doğurduğu değişimlerin dolaylı olarak kurban ibadetine yansıdığı ileri sürülebilir.

Psikolojik açıdan bakıldığında kurban ibadetinin insandaki birtakım duygularla etkileşim içinde olması gerekir. Kurban uygulamalarının amaçları incelendiğinde bu duygu ve düşünceler daha net olarak görülebilir. İnsanlık tarihine bakıldığında insanların felaketlerden korunma ve kurtulma, bereketli ürün elde etme, işledikleri günahlardan arınma, tabiatüstü güçlerle aralarındaki ilişkiyi güçlendirme, bozulduğuna inandıklarında tamir etme, kavuştukları nimetler dolayısıyla şükretme gibi nedenlerden dolayı kurban kestikleri görülmektedir. Bunlardan hareketle insandaki minnettarlık, arınma, fedakârlık, isteğinin gerçekleşmesi, korktuklarından korunup emin olma, geleceği kontrol etme, tanrı ile ilişkilerini iyi tutarak olumlu benlik geliştirme ve zor zamanlarında başa çıkma duygusunun kurban kesme davranışında etkili olduğu söylenebilir. İnsandaki bazı duygular kurban ibadetine katkıda bulunurken, kurban da insandaki merhamet, yardımlaşma ve ölüm duygusunu canlandırabilmektedir.

Kurban ibadet olmasının yanında sosyolojik olarak gelenekle bütünleşmiştir. Gelenekle bütünleşme kurban ibadetinin uygulama sıklığını olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal öğrenme yöntemiyle kurbanla tanışan bireyler genellikle şartlar uygun olduğunda bu davranışı sergilemektedirler. Davranışın sergilenmesini bekleyen toplum, şartları uygun olduğu halde yerine getirmeyen bireyi bazı sosyal müeyyideleri devreye sokarak kurban kesme davranışına yönlendirmektedir. Bu faktörlerin geleneksel özelliğini koruyan küçük yerleşim yerlerindeki etkilerinin şehir merkezlerinden daha fazla olduğu söylenebilir. Toplum kurban ibadetinin uygulamasını

²⁵Pitirim, A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M.M. Raşit Öymen, c.I, K.B.Y. , Ankara, 1994,s.104; Tezcan, Mahmut, *Toplumsal ve Kültürel Değişme*,2.bs. Ankara Ü.Eğitim Bilimleri Fak. Yay., Ankara, 1991,s.11.

²⁶Erkal, Mustafa, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Yay. , Ankara, 1984, s.86–88.

teşvik ederken, kurban ibadeti de toplumdaki birlik ve beraberliğe, dayanışma ve yardımlaşmaya, iletişimin güçlenmesine, ekonomik hayatın canlanmasına, gelir dağılımından yeterince pay alamayanların hatırlanmasına, toplumsal açıdan önemli görevler üstlenen bazı kurumların finans kaynağı bulmasına ve burada sayamayacağımız daha birçok konuya katkıda bulunmaktadır.

Dinî metinlerde yer alan, insandaki bazı duygularla ilişkili olan kurban ibadeti toplumsal hayatta gelenekle kaynaşıp uygulanması yaygın olarak günümüze kadar gelmiştir. Fakat günümüz toplum yapısı geleneksellikten uzaklaşarak modernleşmeye başlamıştır. Tarımın yerini sanayi almış, bilgisayarların hayatımıza girmesiyle bilgi kaynakları değişmiş ve çoğalmış, üretim ve tüketim tarzları insan yaşamını etkilemiştir. Globalleşmeyle iletişim hızlanmış ve dünya hiç olmadığı kadar küçülmüştür. Ekonomik unsurlar önem kazanmış, toplum merkezli anlayışın yerine bireyi önemseyen anlayış gelmiştir. Buna bağlı olarak kurbanlarda toplumsal beklentilerin yerine genellikle bireysel beklentiler almaya başlamıştır. Şehirleşme, nüfusun artması,²⁷ sanayi ve teknoloji,²⁸ farklı kültürlerle temas gibi faktörler toplumsal hayatta değişimi hızlandırmıştır. Toplumsal değişim az da olsa dinî değişime neden olmaktadır.²⁹ Değişimin sonucu olarak toplum geleneksellikten uzaklaşıp modernleşirken, din ve modernizm ilişkisi canlı tartışmalara neden olmaktadır.³⁰ Bunlara bağlı olarak din katı pozitivist yaklaşımların eleştirilerine maruz kalmıştır. Modern toplum eğitilmiş insanı öne çıkardığı için eğitim düzeyi giderek yükselmekte, pozitivist anlayışın eğitimin temel dinamiklerinden olması sonucu modern toplumda eğitim düzeyi yükseldikçe pozitivizmin etkisi daha belirginleşmiştir. Bu iklimde yetişen insanlarda dine karşı tutumlar kutsala karşı ilgisizlik, soğukluk ve dinî bilgi yetersizliği

²⁷ Bootomore, Tom B., *Toplumbilim*, çev. ,Ünsal Oskay, 2.bs., İstanbul, 1984, s.83–84

²⁸ Günay, Ünver, “Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Din”, *Türk Yurdu*, sy: 116–117, Nisan –Mayıs, 1997, s.80–89.

²⁹ Okumuş, a.g.e. , s.198–199.

³⁰ Bu konudaki farklı görüşler üç başlık altında toplanabilir: 1-Sekülerleşmenin dini yok edeceği görüşü. 2.Sekülerleşme sonucu dinin daha da güçleneceği görüşü. 3.Din ve Modernitenin birbirini etkileyeceği görüşü. Bkz. Köse, Ali, “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, ed. Ali Köse, *Laik ama Kutsal*, Etkileşim Yay. , İstanbul, 2006, s.11–19.

gibi nedenlerle sağlıklı olmamaktadır. Bütün bunların dolaylı olarak kurban ibadetine yansıdığı söylenebilir.

Yirminci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı şiddet kavramını gündeme getirmiştir. Batıda bilhassa René Girard'ın şiddet teorisinin etkisiyle kurban ile şiddet arasında ilişki kurulmaya başlanmıştır.³¹ Bu gelişmeler ülkemize de yansımış, bazı yazarlar kurbanın şiddeti körüklediğini ileri sürerken³² bazı araştırmacılar kurbanın insandaki şiddet duygusunu hayvana yönlendirerek tatmin ettiğini ileri sürmektedir.³³ Bu gelişmelerin yanında hayvan hakları konusunda duyarlılıklar artmış, dünyada kesilen günlük hayvanlar içerisinde kurban sadece % 1,6'sını oluşturmaya³⁴ karşılık kurban dönemlerinde hayvan hakları daha hatırlanır olmuş, AB'ye girme çabalarının yoğunlaşmasıyla bu durum AB'nin de izlediği bir konu haline gelmiştir. Medyadaki kurban üzerine yapılan tartışmalarda farklı görüşler ileri sürülürken, kurban süresince ve sonrası kurban uygulamalarındaki olumsuzlukları yayınların merkezine alan yazılı ve görsel medya aksaklıkları etkileyici şekilde gündeme getirmektedir. Kurban öncesi başlayan tartışmalarda nakdî yardımların kurban yerine geçip geçmeyeceği, kanatlı hayvanlardan kurban kesilip kesilmeyeceği tartışılmaktadır. Bu gelişmeler gündemde kirliliğe yol açmakta, bireyselliğin ve pozitifizmin etkisindeki insanlarda kurbana karşı sorular uyandırmaktadır. Bunun yanında bazı seyahat acenteleri kurban bayramlarında kurban yerine cazip seçenekleriyle tatil teklifinde bulunmaktadır.2007 yılı 18–22 Aralık tarihlerinde 70.000 kişi Kurban Bayramı tatilini yurt dışında geçirmiştir.³⁵Bu durum kurban kesme davranışındaki sıklık oranını çok etkilemese de toplumda yaşanan kurban coşkusu azaltacak, bundan en çok toplumsal hayat ve dolayısıyla bireyler etkilenecektir.

Yaşantımızın çeşitli alanlarında beliren kural tanımazlıkla ilişkili olarak dinin normatif ve formal yönü bazılarınca hoş karşılanmayıp ruhani arayışlara yönelmeleri

³¹ Bkz. Girard, René, *Kutsal ve Şiddet*, çev. Nemciye Alpay, Kanat Yay. , İstanbul, 2003,s.1–53.

³² Coşkun, Bekir, *Hürriyet*, 3 Eylül 2004;22 Ocak 2005.

³³ Bkz. Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1980,s.15–106; Yel, Ali Murat, “Kurbanın Psiko-Sosyal Etkileri” , *Zaman*,30 Ocak 2004.

³⁴ Sezen, Yumni, *Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004,s.16.

³⁵ <http://www.atonet.org.tr>,18.11.2007.

kurban için de geçerlidir. Sayıları az da olsa bazı kimselerce kurban kesmenin yerine parasını vermek, hayır kurumlarına bağışta bulunmak kurban yerine ikame edilmek istenmektedir. Kurbanlık hayvanı temin etme, kurban kesecek kişi ve yer bulmak modern toplumda geleneksel topluma göre çok daha zor hale gelmiştir. Bunlara karşılık kurbanın ibadet olması, gelenekle bütünleşmesi, ibadet yerine getirilmediğinde bazı sosyal faktörlerin devreye girmesi, insandaki bazı duygulara hitap etmesi, maddi dönüşü en hızlı ibadet olması gibi nedenlerle insanlar kurban kesmeye yönelmektedirler.

Kurban ibadet olmasının yanında toplumda bilhassa kırsal kesimde geçim kaynağı olarak besicilikte istihdam sağlamaktadır. Ülkemizde kurban besiciliği yapan 150.000 aile bulunmaktadır.³⁶ Bunun yanında beslenmede önemli gıdalardan biri olan etin tüketimi ülkemizde gelişmiş ülkelerin yanında çok düşüktür. Gelişmiş ülkelerde bu miktar 80 ile 120 kg arasında değişirken ülkemizde 19,5 kilogramdır. Et tüketiminin düşük seviyede olduğu ülkemizde tüketilen et oranın 1/5'ni kurban eti oluşturmaktadır.³⁷ Kurban sağlıklı beslenme için gerekli et tüketiminin az olduğu ülkemizde et tüketimini artırmasıyla önemli bir yere sahiptir. Dezavantajlılar için zekât fitre, sadaka gibi umut kapısı,³⁸ toplumsal hayatta birçok alanda kurum ve vakıflar için önemli bir gelir kaynağıdır. Kurban dolayısıyla piyasalardaki canlanma 2,5 milyar yeni Türk lirası civarındadır.³⁹ Görüldüğü gibi kurban beslenme ve ekonomik hayatımızda da yadsınamayacak bir yere sahiptir.

Bütün bu gelişmeler şehir toplumunda kurban ibadetini nasıl etkilemektedir? Bu durum kurban ibadetine nasıl yansımaktadır? Kurban kesme davranışının sıklık oranı nedir? Cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, medenî durum, gelir düzeyi kurban kesmekte farklılıklar oluşturmakta mıdır? İslam öncesi Türk inanç ve uygulamaları ile farklı din ve kültürlerle ait inanç ve uygulamalar etkilerini hâlâ sürdürmekte midir? Hangi

³⁶ Ünal, Ali, "Kurban ve Önemli Gerçekler", *Zaman* i, 21.02.2005.

³⁷ Sezen, a.g.e. ,s.15-16.

³⁸ Ekşi, Halil, *Başaçıkma, Dinî Başaçıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniv. Sos. Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2001,s.49.

³⁹ <http://www.atonet.org.tr>, 18.11.2007.

duygular kurban ibadetinde etkindir? İç ve dış güdümlü dindarlar kurban kesme davranışında sosyal faktörlerden ne kadar etkilenmektedir? Modern hayat tarzı kurban kesimi için gerekli maddi manevi şartları kısıtlamakta mıdır yoksa yeni açılımlar mı sunmaktadır? Kurban konusunda yapılan çalışmalarla bu konular aydınlığa kavuşturulacaktır. Araştırmanın temel amacı konuya ışık tutarak, kurban çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Kurban çalışmaları aynı zamanda birçok konuyu aydınlatabilir. Bir örnek vermek gerekirse kurban tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalar veterinerlik tarihine ve tıp tarihindeki cerrahlık çalışmalarına ışık tutabilir. Kurban araştırmaları kurban uygulamasının görüldüğü toplumların yaşam tarzları, gelişmişlik düzeyleri vs. hakkında bilgiler verebilir. Kanlı ve kansız kurban takdimeleri, kanlı kurban kesimlerindeki kullanılan araç ve gereçler insanlığın gelişimiyle yakından ilişkilidir. Kurbanın metal fırınlarda sunulması insanların metali işlediklerini gösterir.⁴⁰ Takdimeler mücevher veya nakdî ise o toplumun tacir, takdimelerin kanatlı hayvan veya tarım ürünü olması sunanların yerleşik kültüre geçmiş çiftçi, sunulanların kanatlılar dışındaki hayvanlardan olması sunanların göçebe kültüre sahip olma ihtimalini yükseltir. Kurbanlık hayvanın cinsiyetindeki tercih toplumda cinsiyetlere atfedilen önem hakkında ipuçları verebilir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanlar birçok konuda olduğu gibi dinî konularda da tutum ve davranışlara sahiptirler. Dinî tutum ve davranışların sosyal bilimlerde geçerli metotlarla incelenmesi onları daha iyi tanımamızı, altında yatan nedenleri anlamamızı ve daha sağlıklı değerlendirmeler yapmamızı sağlayacaktır.

⁴⁰ Bkz. Eliade, Mircae, *Demirciler ve Simyacılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.69–75.

Araştırmanın konusu kurban ile ilgili inanç ve tutumlardır. Alan araştırması esasına dayanan çalışmada kurbanla ilgili inanç ve tutumlarla ilgili değişkenler arasındaki ilişkiler, katılımcıların gösterdiği farklılıklar ve bunların nedenleri ele alınacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Psikoloji biliminin gelişmesine paralel olarak insan davranışlarına ilgi artmıştır. Bu durum dinin davranışlarımız üzerindeki etkisinin anlaşılmasının önemini doğurmuştur. Buna bağlı olarak kurulan ve gelişen din psikolojisinde günümüzde geçerli olan anlayış sosyal bilimlerde kabul görmüş metotlarla yapılacak olan alan araştırmaları vasıtasıyla dinî tutum ve davranışların daha iyi anlaşılacağıdır. Bu nedenle günümüz din psikolojisi araştırmalarında dinî tutum ve davranışlar bilimsel metotlarla incelenmekte, elde edilen veriler ışığında yorum ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

İlahî öğretilerle insani davranışların kesiştiği alanlarda sosyal bilimcilerin dinî konuları insani olgulara indirgeme yoluna gitmeleri, dinî konularda çalışma yapanların ise sosyal bilimlere gereken sıcaklığı göstermemeleri, dinin bu açıdan ele alınmasını geciktirmiştir. Doğal olarak bu durum ibadetler konusundaki çalışmalara yansımış, sonuç olarak ibadetlerdeki psikolojik ve sosyolojik boyut ihmal edilmiştir. Ülkemizdeki kurban ibadeti ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında geleneksel anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Bu anlayışla kurban konusunda birçok çalışma yapılmış ve daha çok dinî öğretiler açısından yaklaşım, alan araştırmasına dayalı verilerden hareketle insani boyutu aydınlatma çabası sarf edilmemiştir. Bütün bunların yanında bu çalışmaların tümünde psikoloji ağırlıklı felsefi yaklaşımlara rastlanmaktadır. Şüphesiz insan psikolojisini anlamaya yönelik felsefi yaklaşımlar araştırmalara ilham kaynağı olacaktır, fakat bunlar bilimsel metotlarla test edilmedikçe spekülatif yaklaşımlar olarak kalacaklardır.

Son yüzyıldaki hızlı değişim ve gelişimler insanları oldukça etkilemiştir. Ülkemizde kırsal kesimden şehirlere yoğun göçler olmuş, nüfus artmış şehirlerde toplanan insanlar geleneksel toplumdan çıkıp modern toplumunun standartlarını ihtiyaç

olarak hissetmeye başlamışlardır. İletişimin yaygınlaşması, eğitimin giderek önem kazanması, kültürel alandaki değişimler insanların her konuda olduğu gibi dinî inanç ve tutumları etkilemiştir. Bu değişimlere paralel olarak din alanında yapılacak bilimsel çalışmaların önemleri giderek artmıştır. Din bilimlerindeki alan araştırmaları kılavuzluğunda yapılacak din hizmetleri daha etkili olacaktır. Son yıllarda bu tür alan araştırmaları önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum az da olsa kurbanla ilgili çalışmalara yansımış ve bazı alan araştırmaları yapılmıştır. Bunlar: Erkan Arslan'ın "*Tarihi ve Sosyal Açıdan Anadolu'da Kurban Olayı*"(Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Y.L. Tezi,1991) çalışması ile G. Erginer'in "*Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*"(Yapı Kredi Yayınları,1997)adlı etnolojik çalışması ve Y. Turan'ın yapmış olduğu "*Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*"adlı(Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi bilim dalı Y.L. Tezi, 1999) çalışmasıdır.

Batıda ise kurban konusunda yapılan çalışmalarda pozitivist, indirgemeci ve evrimci yaklaşımların geçerli olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların hareket noktası ilkelilik olduğu için kurbanı zaman içerisinde insan psikolojisinin ürettiği bir tür telafi mekanizması veya tamamen sosyal amaçlı bir davranış olarak ele almışlardır. Ülkemizdeki çalışmaların tersine batı dünyasındaki çalışmalar dinî öğretileri göz ardı ederek kurbana yaklaşmışlardır.

Araştırmanın amacı günümüzde geçerliliği kabul görmüş bilimsel metotlarla kurban konusundaki inanç ve tutumları tespit edip, dinî ve insani boyutlarını dikkate alarak kurban kesme davranışının anlaşılmasına ve kurban çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Bu tür çalışmalarla kurban kesme davranışı spekülâtif yaklaşımlardan arındırılarak, bilimsel verilerle daha iyi anlaşılıp değerlendirilecektir.

Araştırmanın önemi verilerini örneklem grubundan alan, bilimsel metotlara bağlı alan araştırması olması, tek nedenli indirgemeci yaklaşım yerine çok nedenli yaklaşımı benimseyen antropoloji, din psikolojisi, sosyal psikoloji, din sosyolojisi ve dinler tarihi disiplinlerinden yararlanarak kurban kesme davranışını aydınlatmaya çalışmasıdır. Araştırmada elde edilen veriler bazı mitolojik kaynaklar, üç ilahî dinin

kutsal metinleri, günümüzde mensubu olan veya olmayan dinlerdeki kurban uygulamalarıyla ilişkiler kurularak değerlendirilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

- 1-Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanın ibadet olup olmadığı konusunda inançların oranı nedir?
- 2- Kurban kesme konusundaki tutumların oranı nedir?
- 3 -Kurban Bayramı'nda kurban kesme davranışının sıklık oranları nedir?
- 4-Kurban kesme davranışıyla yaş, cinsiyet, meslek, medenî durum, eğitim düzeyi ve gelir seviyesi arasındaki ilişki var mıdır?
- 5- Kurban kesme davranışı insan psikolojisindeki hangi duygularla ilişkilidir?
- 6- Kurban kesme konusunda tutum ve davranış ilişkisi nasıldır?
- 7- Sosyolojik faktörlerin kurban kesme üzerinde etkisi nedir?
- 8-İç ve dış yönelimli dindarların kurban kesme davranışlarında sosyal faktörlerden etkilenme konusunda farklılık var mıdır?
- 9-Öznel dindarlık algısı ile kurban kesme davranışı arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 10-Namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerinin uygulaması ile kurban uygulaması arasında ilişki var mıdır?
- 11-Ailelerin kurban konusundaki davranışları yetiştirdikleri bireyler üzerinde etkili midir?
- 12- Kurban ile şiddet arasında ilişki var mıdır?
- 13-Kurbanla ilgili inanç ve davranışlar hangi dinî ve kültürel kaynaklardan beslenmektedir?

14- Kurban Bayramı'nda kesilen kurban dışında kalan akika, adak, sadaka, şükür, temel atma, kefareet ve ölen kişi adına kurban kesme davranışlarından her birinin uygulama sıklık oranı nedir?

15-Akika, adak, sadaka, şükür, temel atma, kefareet ve cenaze kurbanların kesilmesinin gerekliliği konusundaki tutumların oranı nedir?

IV. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

1. Araştırmanın Temel Hipotezi

Toplumumuzda Kurban Bayramı'nda kurban kesme davranışı dinî bir görev olarak algılanmasının yanında bazı psikolojik, sosyolojik ve tarihî faktörlere bağlı olarak yaygın bir şekilde uygulanmaktadır

2. Araştırmanın Alt Hipotezleri

A. Kurban Bayramı 'nda görülen kurban kesme davranışıyla ilgili hipotezler:

1-Cinsiyet, yaş, medenî durum, meslek, gelir ve eğitim düzeyi genel olarak kurbanın ibadet olduğu inancında ve kesilmesi gerektiğine dair tutumlarda farklılık oluşturmazken kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklar oluşturur.

2-Cinsiyet ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.

3- Yaş ile kurban kesme davranışı arasında ilişki vardır. Yaş ilerledikçe kurban kesme davranışında sıklık oranı artar.

4-Medenî durum kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklara neden olur.

5-Gelir düzeyi ile kurban kesme davranışı arasında ilişki vardır. Ekonomik seviye yükseldikçe kurban kesme davranışındaki sıklık oranı artar. Ekonomik seviye düştükçe kurban kesme davranışının sıklık oranı azalır.

6-Eğitim seviyesi kurban kesme davranışının sıklığında farklılık oluşturur.

- 7-Meslek faktörü kurban kesme davranışının sıklığında farklılık oluşturur.
- 8-Kurban kesme konusundaki tutumlarla kurban kesme sıklığı arasında ilişki vardır.
- 9-Bireylerin yetiştiği aile ortamındaki kurban kesme davranışının sıklığıyla kurban kesme davranışları arasında ilişki vardır.
- 10- Kurban hazırlanma konusundaki tutumlar ile davranışlardaki olumlu değişimler arasında ilişki vardır.
- 11-Sosyal faktörlerin etkili olduğunu kabul etme ile kurban kesme davranışında bu faktörlerden etkilenme arasında ilişki vardır.
- 12-Sosyal faktörler dış güdümlü dindarların kurban kesme davranışı üzerinde iç güdümlü dindarlara göre daha etkilidir.
- 13-Dindarlık yönelimi kurban kesme davranışının sıklığında farklılık oluşturur.
- 14-Dindarlık algısı ile kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.
- 15-Namaz ile kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.
- 16-Oruç tutma konusundaki tutum ve davranışlarla kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır
- 17-Zekât verme ile ilgi tutum ve davranışlarla ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.
- 18-Hac ibadeti ile ilgili tutum ve davranışlarla kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.
- 19-Kurbanın Allah’a karşı minnettarlık olduğu inancıyla, kurban kesme davranışında minnettarlık duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.
- 20-Kurbanın Allah için fedakârlık olduğu inancıyla kurban kesme davranışında fedakârlık duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.

21-Kurban kesmenin Allah'ın sevgisini kazandırdığı inancıyla kurban kesme davranışında Allah'ın sevgisini kazanma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.

22-Kurbanın günahların bağışlanması için vesile olduğuna dair inançla kurban kesme davranışında arınma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.

23-Kurbanın koruyuculuğu konusundaki inançlarla kurban kesme davranışında korunma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.

24-Kurbanın ölümü hatırlatması konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında ölümü hatırlama arasında ilişki vardır.

25-Kurbanın yardımlaşmayı canlandırdığı konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında yardım etme duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.

26-Kurbanın merhameti canlandırdığı konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında merhamet duygusunun canlanması arasında ilişki vardır.

27-Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcılığı konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır.

28-Kurban kanının sürülmesi konusundaki inançlar davranışlarda farklılıklara neden olur.

29- Kurban kanının kutsal olduğuna dair inançla, arınmaya vesile olduğu inancı arasında ilişki vardır.

30-Kurban kanının toprağa gömülmesi konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır.

31-Kurban kemiği konusundaki tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur.

32-Kurbanın süslenmesi konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır.

33-Kurbanlık hayvandan yararlanma konusundaki tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur.

34-Günümüzdeki kurban ibadetine ait inanç ve uygulamalarda eski Türk inançlarının, farklı din ve kültürlerdeki inanç ve uygulamaların etkileri vardır.

B. Kurban Bayramı dışında kesilen kurbanlarla ilgili hipotezler:

- 1-Minnettarlık ve akika kurbanı kesme davranışı arasında ilişki vardır.
- 2-Akika kurbanının koruyuculuğu konusundaki tutumlarla akika kurbanı kesme davranışı arasında ilişki vardır.
- 3-Temel kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.
- 4-Şükür kurbanı konusundaki tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.
- 5-İsteklerin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemli olduğu konusundaki tutumlar adak kurbanı kesme davranışında farklılık oluşturur.
- 6-Kefaret ve teskin kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.
- 7-Kefaret kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.
- 8-Cenaze kurbanıyla ilgili tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur.
- 9-Korunma duygusunun etkili olduğu sadaka kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.
- 10-Hıdrellez kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.

V. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

- 1- Araştırma katılımcıların oluşturduğu 402 kişilik örneklem grubuyla sınırlıdır.
- 2-Araştırmanın yapılacağı evren Balıkesir il merkezi ile sınırlıdır.
- 3-Araştırmanın bulguları mülakat, gözlem ve anket yöntemiyle elde edilen bulgularla sınırlıdır.
- 4- Araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.
- 5- Araştırmada kullanılacak olan anket ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır
- 6-Kurban çeşitleri araştırmanın evreninde uygulanan kurban çeşitleriyle sınırlıdır.
- 7-Araştırmanın konusu kanlı kurban ile sınırlıdır.

VI. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

- 1-Örneklemin, evreni temsil ettiği varsayılmaktadır
- 2- Katılımcılardan alınan verilerin güvenilir olduğu varsayılmaktadır.
- 3-Ölçme araçlarının ölçtükleri özellikler bakımından geçerli ve güvenilir oldukları varsayılmaktadır.
- 4-Örneklem grubunun objektif cevaplar verdiği varsayılmaktadır.

VII. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

Araştırmanın konusunu oluşturan temel kavramlar konunun anlaşılmasında oldukça önemlidir. Araştırmanın temel kavramları kurban, inanç ve tutumdan oluşmaktadır. Kurban daha sonraki bölümlerde inceleneceği için bu bölümde inanç ve tutum ele alınacaktır.

A. İnanç

İnanç kelimesi geniş bir kavram olup reddetme, şüphe duyma ve inanmayı kapsamasına rağmen özel anlamda bir hükmü şüphe ve inkârdan uzak kabul ve tasdik anlamında kullanılmaktadır.⁴¹İnanç, kanaat ve bilgiden farklıdır. Kanaat zihnin bir konuda kesin olarak var veya yok diyemediği fakat varlığına daha fazla ihtimal verdiği bir durumdur. Kanaat, tahkik edildiğinde bilgi olur. Kişi tahkik edemediği halde benimser ve diğer kanaatlerin geçersizliğini kabul ederse inanç haline dönüşür.⁴²İnancın insan hayatındaki önemi kişiyi tutum ve davranışa yönlendirmesidir.⁴³İnancın tutum ve davranışlara yönlendirmesinde duygu ve heyecanların önemli bir yeri vardır. İnsana

⁴¹ Fırat, Erdoğan, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, A.Ü.İ.F.(Basılmamış Doktora Tezi)Ankara, 1976,s.19;Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay. ,İst., 2003, s.71.

⁴² D.Krech, S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör, İ.Ü.E.F.Yay. , İstanbul, 1970,s.175.

⁴³ Paul, Guillaume, *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, İ.Ü.E.F.Yayınları, İstanbul,1970, s.275–276.

enerji veren en önemli kaynak inançlar olduğu için, inançsız insan düşünmek oldukça zordur.

İnanç, dinî inancı da içine alır. Dinî inançlar tanrıyla ilişkileri düzenleyip, belirli esaslarla dayanırlar ve tabiatüstü gerçekliğe sahiptirler. Kişinin buradaki tabiatüstü gerçekliğe sahip inanca konu olan şeyleri tahkik etmesi imkânsızdır. Tabiatüstü olan ampirik olmadığı için bilimsel anlamda ispatlanamaz. Bundan dolayı dinî inançlarda vahiy, ilham ve mucize gibi kavramlar önemli yer tutar.⁴⁴

Dinin merkezinde inançlar, inançların merkezinde ise Allah inancı vardır. Allah inancının olmadığı bir dinî inançtan söz edilemez. Dinî inancı birey aile, gelenek, çevre ve yaşadığı tecrübelerden öğrenir.⁴⁵ Taklit ve öğrenme ile kazanılan inanç zamanla toplumdaki inanca benzeyen fakat bireyin kendine özgü bir dinî inanca dönüşür. Zaman içerisinde iç dünyadaki ve dış dünyadaki gelişen olaylar inancı canlandırdıkça iman hayatiyet kazanır.⁴⁶

Dinî inancın akli ve duyuları aşan tahkik edilemez bir yönünün olmasına karşılık imanla birlikte kişinin iç dünyasında subjektif bir kesinlik duygusu hâkim olur.⁴⁷ Ayrıca Kur'an ayetlerinde baktığımızda teslimiyetin⁴⁸ yanında akıl yürüterek, düşünerek imanın özümsemesi istenmektedir.⁴⁹ İç dünyada hissedilip emin olunan iman başkalarına ispatlanamaması bireyin imandan huzur duymasını engellemez.⁵⁰ Birey kendisine yetecek şekilde inancını objektif hale getirebilir.⁵¹ Bunların yanında inanç statik değildir. Güçlendikçe taklidden çıkarak, ilim ve daha sonra zevk derecesine ulaşır. Kişinin davranışlarına yansydıkça bir yerde dolaylı olarak ispatlanır hale gelir.

⁴⁴ Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 9.bs. , Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.259.

⁴⁵ Brown, L.B., *The Psychology of Religion*, Hollen Street Press Ltd., London, 1988, s. 86.

⁴⁶ Vergote, A. , *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.177-178.

⁴⁷ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s.157.

⁴⁸ Nisa, 4/65.

⁴⁹ Bakara, 2/170.

⁵⁰ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü.Yay. , İzmir, 1990, s.16.

⁵¹ Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 174.

B. Tutum

Kişiye atfedilen, onun psikolojik bir nesne ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzen içinde oluşturan eğilime tutum denir.⁵² Bir başka tanıma göre ise; bilişsel, duygusal öğeleri bulunan ve davranışsal bir eğilim içeren oldukça kalıcı bir sitemdir.⁵³ Bireyin yetiştiği çevre, ihtiyaç ve güdüler, kişilik özellikleri tutumların oluşum ve gelişiminde etkili olan faktörlerdir.⁵⁴ Tutumun kendi içlerinde bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç ögesi bulunur.⁵⁵ Bu öğeler genellikle uyum içinde olup uyumları arttıkça tutum güçlenir, azaldıkça tutumun gücü zayıflar. Kalıcı ve süreklilik özelliği olmasının yanında tutumlarda değişme olabilir. Mesajın içeriği, kaynağı, güvenilirlik, sevecenlik, iletişimin gücü, ikna etme, korku ve doğrudan yaşantılarla tutumlarda değişiklikler olabilir.⁵⁶ Genel olarak tutumların davranışları önceden tahminde önemli olduğu görüşü kabul görmüştür fakat dış baskılar ve ilişkisiz nedenler insanlarda tutarsızlığa neden olabilir.⁵⁷

Dinî tutum; dine ait sürekli ve düzenli bilişsel, duygusal ve davranışsal eğilimlerin tümü olarak tanımlanabilir. Dinî tutumların oluşumunda çevre, arkadaş grubu ve ailenin önemi büyüktür. Bazı bireylerde ters etki yapsa da aile ve yetiştirdikleri çocuklarının dinî tutumları benzerdir. Toplum ortak dinî tutumlardan sapmalara karşı müeyyideler koyar. Bireyler bu durumdan kurtulmak için daha alt gruplar oluşturabilirler. Toplum bunun yanında bireye farklı dinî tutumları alternatif olarak sunar. Kişi bunlardan kendisine uygun olanı seçer.⁵⁸ Toplumun belirleyiciliğinin

⁵² Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, IV. Baskı, Beta Yayınları, İst.,1985,s.84;Arkonaç, Sibel A.,*Sosyal Psikoloji*, II. bs. , Alfa Yayınları, İstanbul, 2001,s.158.

⁵³ Şerif, Muzaffer-Şerif, Carolyn W. ,*Sosyal Psikolojiye Giriş II*, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996,s.319.

⁵⁴ Güngör, Erol, *Sosyal Bilimler: Psikoloji*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara, 1977,s.104–106; Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Nobel Yay. ,Ankara, 2002, s.79–80.

⁵⁵ Tavşancıl, *a.g.e.* ,s.72–79;Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranış*, IV. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993,s.521.

⁵⁶ Arkonaç, *a.g.e.* ,s.176–200;Şerif, *a.g.e.* , s. 345–385; Freedman, J. L-Sears, D.O. ,Carlsmith J.M. *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s.539–579;Tavşancıl, *a.g.e.* , s.81;Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, s.522–525.

⁵⁷ Şerif, *a.g.e.* ,s.341.

⁵⁸ Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s.51.

yanında kişinin ihtiyaçları ve kişilik özellikleri dinî tutumda oldukça etkilidir. Kişilik özelliklerinin etkisi olmasa bir toplumda yetişmiş kişilerin aynı tutumlara sahip olması gerekir. Bu nedenle kişilik özellikleri dinî tutumunun oluşumunda ve gelişiminde oldukça etkilidir.⁵⁹

Diğer tutumlarda olduğu gibi dinî tutumların da üç temel ögesi vardır. Bu unsurların gücü dinî tutumun gücünü oluşturur. Aralarında tutarlılık arttıkça tutum güçlenir. Öğelerin karmaşıklığı dinî tutumu karmaşık hale getirdiğı gibi, sade olmaları dinî tutumu yalınlaştırır. Dinî tutumun bilişsel ögesi duygusal ögeye kıyasla daha değışkendir. Duygusal öge geçmiş yaşıntılarla alakalı olup daha az değışkendir. Duygusal öge dinî yaşıntıya haz katar. Eğer duygusal olarak olumsuzluk varsa kişi dinî konularda sıkıntı yaşayabilir.

Dinî tutumlar dinî davranışların tahmin edilmesini kolaylaştırır fakat tutumun karmaşıklığı, davranışın gerçekleşeceği ortam ve dinin alternatif davranışlar sunması⁶⁰ bazı durumlarda tutum ve davranış arasında tutarsızlık olarak görülebilir. Gittiğı mabede nakdî yardım edilmesini benimseyen dindar bunu nakdî olarak yapmanın yerine mabedin işlerinde çalışarak yardım etme veya dua ederek bunu kalbî yapabilir. Bunun yanında bazen ortam tutumların davranışa dönüşmesine engel olabilir.

⁵⁹ Güngör, *Sosyal Bilimler: Psikoloji*, s.105.

⁶⁰ Brown, L.B., *The Psychology of Religion*, s.76.

I.BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: KURBAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. ETİMOLOJİK AÇIDAN KURBAN TERİMİ

Türkçedeki kurban kelimesine karşılık olarak Latince kökenli batı dillerinde *sacrifice*, *sacrificie*, *victim*, *eucarastie*, *redemption*¹ kelimeleri kullanılır. Bunlardan kurban karşılık olarak kullanımı en yaygın olanı ise “*sacrifice*” terimidir. Kökeni kutsal anlamına gelen “*sacer*” ile yapmak anlamına gelen “*facere*” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan dinî eylem, takdis etmek, hediye vermek² anlamları taşıyan Latince “*sacrificare*”³ veya “*sacrificium*”dur.⁴ Kelime çeşitli canlı veya cansız nesneleri tabiatüstü olarak nitelenen varlıklara sunmak suretiyle kutsallaştırma(*make holy*)⁵ anlamına gelmektedir. Takdimeler tabiatüstü varlıklara tahsis edildiği andan itibaren kutsal olarak değerlendirilirler.⁶ Başlangıçta *sacrifice* kelimesi tanrı adına yapılan bir merasimi ifade ederken zamanla törenin üzerinde gerçekleştiği sunuyu ifade etmeye başlamıştır.⁷

¹ Sezen, Yümni, Kurban ve Din, , s. 43.

² Henninger, Joseph, “Sacrifice”, s.544.

³ H.P.S., “Sacrifice”, *Encyclopedia Britannica (EB)*, c. XIX, Chicago, 1970, s.864–867.

⁴ James, E.O. , “Sacrifice”, c. XI, ERE, s.1; Henninger , “Sacrifice”, c. XII, ER, s.544.

⁵ *Grolier Universal Encyclopedia(GUE)*, c. XVII, Canada, 1970, s.48.

⁶ Yerkes, Royden Keith, *Sacrifice*, Adam and Charles Black, London, 1953, s. 5–6.

⁷ Yerkes, a.g.e. ,s. 6–7.

Kurban ile yakından ilgili bir diğer Latince kaynaklı terim ise “*offering*”dir. Almanca *opfer*, Fransızca *offrande*,⁸ İngilizce *offer* olan kelimeler Latince “*offere*” fiilinden türetilmiş olup, sunmak, takdim etmek anlamına gelir. *Offering* kapsam olarak *sacrifice* kelimesinden daha geniştir. Öldürülerek sunulanlara *sacrifice* kullanılırken, her ne şekilde olursa olsun tüm sunular için *offering* kelimesi kullanılmaktadır.⁹

Bu kelimelerin yanında Hristiyanlıktaki kurban anlayışı ile yakından ilgili kan (*blood*), kurtarma ve geri alma (*redemption*), kefareti (*atonement*), ahit (*covenant*) vekâleten kurban (*expiation*),¹⁰ fidye (*ransom*) ve bedel (*substitution*)¹¹ anlamına gelen terimler günümüz çalışmalarında göze çarpmaktadır. İncil’de ise Hz. İsa için “*günahlar için son kurban*”,¹² dünyanın günahını kaldıran “*Tanrı kuzusu*”¹³ gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Sümer dilinde kurban için iki ayrı kelime kullanılmaktadır. Bunlardan “*puhu*” insanın yerine geçen, “*dinanu*” ise sunulan kurban ile kurban sunucusunu özdeşleştiren anlamı taşımaktadır.¹⁴ Sami kökenli dillerde ise kurban karşılığı birçok kelime vardır. İbranice ve Arapçada kurbanın cinsi, sunuş şekli ve amacına göre kullanılan terimler bulunmaktadır. Kabala’nın en eski metni olan *Seferha-Bahir*’de kurbanın birleştiriciliğine dikkat çekilmektedir. İbranicedeki *korban*’ın *karev* kökünden gelip üç noktayı birleştirdiği anlatılmaktadır. İlk olarak Tanrı ve insanı, ikinci olarak anne ve babayı, üçüncü olarak metafizik dünyada erkek ve dişi elementleri birleştirdiği yönünde tefsiri yapılmıştır.¹⁵ İbranicedeki “*godashim*”(takdis edilmiş şeyler) Yahudilikteki kurbana tekabül eder.¹⁶ Diğer terimler ise yaklaştıran anlamında “*gorban*”,¹⁷ vergi

⁸ Başaran, *Kurbansal Sunu*, s.56.

⁹ Henninger, “Sacrifice”, s.544.

¹⁰ Güç, *a.g.e.*, s.6.

¹¹ Scheffczyk, Leo, “ Substitution (Representation), *Encyclopedia of Theology*(ET), ed. Karl Rahner, Crossroad, New York, 1986, s.1491–1492.

¹² İbranilere Mektup, 10/1–18.

¹³ Yuhanna, 1/29.

¹⁴ Kaçmaz, Safa, <http://toplumve tarih.blogcu.com>, 17.08.2006.

¹⁵ D. ,Y. “(Sacrifice)In The Kabbalah”, *Encyclopedia Judaica* (EJ), c.XIV, Keter Publishing House, Jerusalem, 1996, s.608–616.

¹⁶ Güç, *a.g.e.*, s.5.

¹⁷ Levililer, 1/2–9.

anlamına gelen “*minha*”,¹⁸ önceleri ateşte yakma anlamı verilirken daha sonra hediye anlamına geldiği düşünülen “*iseh*”,¹⁹ kan dökme anlamına gelen “*zebah*”,²⁰ ve ateşte yakılan kurban anlamına gelen “*olah*”tır.²¹Yahudilikte tüm sunular *korban* olarak ifade edilirken kanlı kurbanlar ise “*zebah*” olarak ifade edilir.²²

İbranicedeki “*korban*” sözcüğünün Arapçaya Aramice vasıtasıyla geçtiği kaynaklarda yer almaktadır.²³ Arapçada kurban “*krb*” kökünden mastar olup “*yakınlık*” ve “*akrabalık*” anlamları taşımaktadır.²⁴ Kur’an’da kurban karşılığı olarak boğazlayarak kesme olan²⁵ “*zebeha*”²⁶ fiili, “*neseke*” kökünden “*nüsuk, mensek*”²⁷ ve deve kurbanı için “*nahr*”²⁸, Allah’a yaklaşmak veya ihram yaşağını çiğnemekten dolayı Harem-i Şerif’e kendisi yahut parası gönderilen kurban anlamlarına gelen²⁹ “*hedy*”³⁰ kelimeleri ve Kurban Bayramı’nda Allah’a yaklaşmak amacıyla kesilen belli cins ve evsftaki hayvanlar için Arapçada “*uhdiye*”³¹, “*dahiye*” ve “*ihdiye*”³² kelimeleri kullanılmaktadır.

Afrika’dan bir örnek vermek gerekirse Nijerya’da kurban için kullanılan iki kelime vardır. “*Ebo*” ve “*etutu*” kelimelerinin anlamları oldukça dikkat çekicidir. *Ebo*

¹⁸ Tekvin,4/3.

¹⁹ Werblowsky, R. J. Zwi-Wigoder, Geoffrey, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, New York, 1997, s.598.

²⁰ Çıkış, 10/25; 12/27.

²¹ Güç, a.g.e. , s.201.

²² Güç, a.g.e, s.5.

²³ Wensinck, A. ,J. ,“Kurban”,c.VI, *İslam Ansiklopedisi* (İA), M.E. Basımevi, İstanbul, 1952,s.1013–1014; Cilacı, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yay. , İstanbul,2001, s. 211.

²⁴ Sarı, Mevlüd, *Arapça Türkçe Lügat*, Bahar Yay. , İstanbul, 1982, s.1211; İbrahim, Mustafa v.dğr. *El-Mu’cem-ul Vasît*, Çağrı Yay. İst., 1984, s.723.

²⁵ Bakara,2/49, 67; Mâide, 5/3.

²⁶ Mâide,5/3; Neml,27/21; Kasas,28/4; Sâffât 37/102.

²⁷ Bakara,2/196;Hac,22/34.

²⁸ Kevser,108/2.

²⁹ Döndüren, Hamdi, “Hedy”, c. III, *Şamil İslam Ansiklopedisi*(ŞİA), Şamil Yay. , İstanbul, 2000, s.233–234.

³⁰ Bakara,2/196; Mâide,5 /2,95.

³¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kurban Mahiyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriyyesi*,2.bs., Ankara, 1956, s.13.

³² Aydın, Ali Arslan, “Kurbanın Dinî Hükümleri ve Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, c. XIV, sy.6,Kasım-Aralık, 1995, s.325–341; Cilacı, Osman, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban”, *Diyanet Dergisi*, c. XVIII, sy. 6,Kasım-Aralık, 1979, s.360–371.

ibadet, saygı ve tapınma anlamında kurbandır. Sadakat ve hediye sunularını kapsar. *Etutu* ise barış ve teskin anlamında olup kefarete takdimini içine alır.³³

Türklerin kurban karşılığı olarak üzerlerinde ittifak olmamasına rağmen birçok kelime kullandığı bilinmektedir. “*Taylga*”,³⁴ “*yağışlık tapıg*”,³⁵ Kırgız ve Kazaklarda “*kudayı*”, Yakutlarda ise “*kereh*”³⁶ sözcükleri kurban karşılığı kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut kurbanlık hayvan için “*yağış*”³⁷ kelimesinin kullanıldığını belirtmektedir. Eröz “*tolu*” veya “*dolu*”³⁸, J.P.Roux ise ilahî dua anlamına gelen “*tablig*”³⁹ sözcüğünün kullanıldığını ifade etmektedir. Kansı kurban anlamında ise “*saçı, saçu, saçılga*”⁴⁰ sözcükleri kullanılmıştır.

Günümüz Türkçesinde kurban “*Dinî bir buyruğu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan*” anlamına gelmektedir.⁴¹ Bir ülkü uğruna feda edilen, kendini feda eden, kaza veya felakette ölen, maddi ve manevi bakımdan felakete sürüklenmiş veya insani değerlerini yitirmek zorunda kalmış kimse için mecazî anlamda kurban kelimesi kullanılmaktadır. Bunların yanında yalvarma anlamında, aşırı sevgi ve hayranlık için, bazı bölgelerimizde de hitap şekli olarak kullanılmaktadır.⁴²

³³ Adewale, S.A. , “Afrika’nın Geleneksel Dininde Kurban”,*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (U.Ü.İ.F.) Dergisi*, çev. Ahmet Güç, c. VII, sy. VII, Bursa, 1998, s.587–600.

³⁴ Radloff, F. W. , *Sibirya’dan(Seçmeler)* çev. Ahmet Temir, Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri:6, M.E. Basımevi, İstanbul, 1976, s.237.

³⁵ Esin, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, 1978,s.100.

³⁶ İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi(T.T.K), III. bs. ,Ankara, 1986, s.98;Günay, Ünver-Güngör, Harun, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, Kayseri, 1988, s.77.

³⁷ Kaşgarlı, Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, c.III, çev. Besim Atalay, T.D.K. Yay. ,Ankara, 1992, s.10.

³⁸ Eröz, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.40.

³⁹ Paul Roux -Jean, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İst., 1994, s.199.

⁴⁰ Gökbil, A. , “Türk Halk İnançlarında Din ve Din Anlayışı”,*Dinler Tarihi Derneği Yay, Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu II*, Konya, 2000, s.179–197; Günay, Ünver-Güngör Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, OcakYay. , Ankara, 1997, s.63–64; İnan, A. *Eski Türk Dini Tarihi*, K.B.Y. , İst., 1976, s.53–54.

⁴¹ Parlatır, İsmail v.dğr. , *Türkçe Sözlük*, T.D.K. ,8. bs. , c. II, Ankara, 1998,s.1409.

⁴² A.g.e. ,s.1409; *Büyük Larousse*, c.XIV, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, İst., 1986,s.7170.

2. KURBAN TANIMLARI

Araştırmanın temel kavramı kurban olduğu için tanım önem arz etmektedir. Dinin tanımında görülen zorluklar⁴³ kurban için de geçerlidir. Bütün dinlerdeki kurbanları ve çeşitlerini içine alacak bir tanım yapmak oldukça zor görünmektedir. Takdimelerin çok çeşitli olması, kurban inanç ve uygulamalarının dinlere göre farklılık göstermesi, kurban kelimesinin farklı dillerde değişik anlamlar ifade etmesi genel geçer bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bütün bunlara rağmen konunun daha iyi anlaşılması için yapılmış bazı tanımlar şöyle sıralanabilir:

Hediye amacıyla verilen bir şeyin ayin tarzında sunulmasıdır.⁴⁴

Değerli bir şeyden vazgeçip onu tabiatüstü varlıklar için feda etmektir.⁴⁵

Herhangi bir yiyecek veya içecek maddesini tanrıya tahsis etme eylemidir.⁴⁶

Tahsis edilenler ve katılanların kutsallaştığı sebze, hayvan veya insanı aşkın dünyaya adama törenidir.⁴⁷

Takdim ve takdis edilen bir şeyin tüketilerek tanrıya bağışlanmasıdır.⁴⁸

Kurban Tanrı'ya bağlılığın bir işareti olarak, altar üstünde tamamen ya da kısmen imha edilen herhangi bir sunu, sebze veya hayvandır.⁴⁹

Tanrıyı etkilemek veya tanrı ve kurbanı sunan arasında yakınlık oluşturmak için insan, hayvan veya herhangi bir nesneyi adama eylemidir.⁵⁰

Tapınılan yüce varlığa veya güce şükran duygularını belirtme, bir şeyler dileme veya günahlara kefarete olması gibi nedenlerle sunulan hediyedir.⁵¹

⁴³ Yaparel, Recep, "Dinin Tanımı Mümkün müdür?", *D.E.Ü.İ.F.Dergisi*, c. X, İzmir, 1987, s. 403–414.

⁴⁴ Hinnellss, John R. ,*The Penguin Dictionary of Religions*, London, 1988,s.279.

⁴⁵ *The Wordsworth Dictionary of Beliefs and Religions*, ed. Rosemary Goring, Edinburg, 1992,s.451.

⁴⁶ Mathew, Shailer-Shmith, Gerald Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics*, U.S.A, 1921,s.394.

⁴⁷ Bianchi, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal, Geçit Yay. , Kayseri,1999, s.59.

⁴⁸ McKenzie, John, "Sacrifice",*Dictionary of Bible*, Geoffey Chapman, London, 1965, s.754.

⁴⁹ De Vaux, Ronald, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, Darton Longman and Todd, London, 1976,s.415.

⁵⁰ Sharpe, Eric J. , *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yay. , Bursa,2000,s.44

Tanrıya sunmak için bir şeyi kutsallaştırmaktır.⁵²

Tanrıya hediye etmek için tahrip edilerek kutsallaştırılan objenin bir tür dinî sunumudur.⁵³

Dinsel bir buyruğu, bir adağı yerine getirmek amacıyla kesilen hayvandır.⁵⁴

Tanrı veya doğaüstü bir varlığa sunulan candır.⁵⁵

Allah'tan başka ilah olmadığını ilan etmek, kötülükleri terk edip, en çok sevilen şeyi Allah'a sunmanın sembolü olarak hayvan kesmektir.⁵⁶

Kurban kişinin gönlünde önemli yer tutan sevdiği şeylerle bağını kesmesidir.⁵⁷ Bu tanıma göre kurban nesnesinin soyut da olabileceği görülmektedir.

Günümüz batı dünyasında kurban kelimesi anlam olarak daha geniş kapsamlı ele alınmaktadır. Kazanmak için kaybedilen her şey kurban olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸ Bir sanatçının sanatı uğrunda katlandığı sıkıntılar, başarı için yapılan fedakârlıklar, Amerika'nın gelişmesine katkıda bulunup emeklerini alamayan işçiler⁵⁹ ve hatta soykırım mağdurlarını kurban olarak değerlendirenleri görmekteyiz.⁶⁰ Dinî kavramların anlamlarını teke indirgeyerek yorumlara kapatmak mümkün değildir.⁶¹ Dolayısıyla farklı yaklaşımların olması doğaldır. Bu durum kurbanın hem farklı açılardan değerlendirilmesini mümkün kılmakta hem de kurban çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Bunların yanında bu tür yaklaşımlarda tanrı kavramının

⁵¹ Gündüz, *a.g.e.*, s.226; Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Fono Tesisleri, İstanbul, 1971, s.87.

⁵² *GUE*, "Sacrifice", s.48.

⁵³ *The Columbia Encyclopedia*(CE), Sixth Edition, Columbia University Press, New York, 2004, s.4159.

⁵⁴ *Büyük Larousse*, XIV, s.7170.

⁵⁵ *Ana Britannica*, c.XIV, Ana yayıncılık A.Ş., İst., 1993, s.72.

⁵⁶ Bkz. Şeriatî, Ali, *Hacc*, çev. Ejder Okumuş, Şûra yay., 3. bs., İstanbul, 2002, s.116–137.

⁵⁷ Bkz. Sarwar, Ghulam, "Sacrifice-The Making Of a Muslim", volume X, number 2, summer, *Hamdard İslâmicus*, 1987, s.101–104.

⁵⁸ Başaran, Melih, *Kurbansal Sunu*, s.78.

⁵⁹ Susan, L., Mizruchi, *Sacrifice Science The Science of Sacrifice: American Literature and Modern Social Theory*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1998, s. 15.

⁶⁰ Robbins, Jill, "Sacrifice", s.296.

⁶¹ Tokat, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, s.50.

olmaması yetersizliklerini göstermektedir. Kurban için kurbanı sunan, kurban ve kurbanın sunulduğu tabiatüstü varlığın olması gerekir.

Üzerinde uzlaşmış bir tanım olmamakla birlikte yapılan tanımlarda kurbanın farklı boyutları öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında yapılacak tanımları içinde yaşanan kültürel ortam hem etkileyebilir hem de sınırlayabilir. Yahudi kültürünü dikkate alarak yapılacak kurban tanımında altar, Hristiyanlığa uygun tanımlarda fedakârlık ve kefarete kavramları öne çıkabilir. Bütün bunların yanında tanımlarda ortak kavramlar bulunmaktadır. Bunlar sunucu, sunu ve kendisine kurbanın sunulduğu yüce güç veya güçlerdir. Şükür, kefarete, dileğinin gerçekleşmesi, yüce güçlerle ilişkileri iyi tutma, onlara sadakat gösterme, mahsulün bereketli olması, gelecekte emin olma vb. kurbanlıkların amaçları içine sokulabilir. Amaç yönünden kurbanlarda benzerlik olmasına karşılık sunuş tarzı ve sunu çeşidi olarak farklılıklar bulunmaktadır. Bütün bu zorluklara ve yapılacak tanımın eksikler taşımasına rağmen araştırmada kılavuz olacak bir tanım yapılması gerekmektedir. Konu kanlı kurban olduğu için kurban, “*Nitelikleri belirlenmiş çeşitli amaçlarla Allah için kesilen hayvan*” şeklinde tanımlanabilir.

3. KURBAN ÇEŞİTLERİ

Bazı kaynaklarda kurbanın paleolitik⁶² dönemde başladığı ileri sürülürken, bu dönemde geçim kaynağı olarak avcılık yapıldığını, tarihsel olarak kurbanın ortaya çıkışının tarım toplumlarında olduğunu savunan karşı görüşler vardır.⁶³ İlk kurbanın ne zaman, nasıl başladığını, ilk takdimenin ne olduğunu ve daha sonra neden ve nasıl çeşitlere ayrıldığını tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Takdime çeşitlerinin oldukça fazla olması konuyu daha karmaşık hale getirmektedir. Zorluklara rağmen kurban sunularının insan, hayvan, tahıl ve fedakârlık duygusu şeklinde somuttan soyuta doğru geliştiğini ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır.⁶⁴ Bu ve benzeri yaklaşımların

⁶² Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, III.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.160; Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, III.bs., Remzi Kitabevi, İst., 2000, s.273; Güç Ahmet, “Kurban” *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi(TDVİA)*, c. XXVI, T. D.V. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2002, s.433-435.

⁶³ TCE, s.4159.

⁶⁴ Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi*, çev.Koray Atken v.dğr., İmge Yay. ,3.bs., İst., 2003, s.54.

meseleyi çözmekten ziyade kurban konusundaki düşüncelere zenginlik kattığı söylenebilir. Antik Yunanda kurbanı araştıran Dennis, ilk kurban çeşidinin insan kurbanı olmadığını, bunun daha sonraki dönemlerde kendini kurban etme (self-sacrifice) tarzında Truva’da başladığını, zamanla bu kurbanların popüler hale geldiğini, öncesi ve sonrası farklı sunuların olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Konuyu zorlaştıran takdime çeşitliliğinin tersine kolaylaştırıcı bazı genellemeler yapmayı sağlayacak bilgiler bulunmaktadır. Toplumların temel uğraşısı, ekonomik seviyeleri, gelişmişlik düzeyleri vb. faktörler kurbana yansımaktadır. Çiftçi toplumlarda tahıl,⁶⁶avcı toplumlarda av hayvanları, göçebelerde at ve deve, yerleşik hayata geçenlerde ise çiftlik hayvanları ve kümes hayvanlarını görmekteyiz.⁶⁷Ekonomik durumu iyi olan toplumlarda mücevherler, düşük toplumlarda ise hamurdan ve balmumundan yapılmış hayvan heykelcikleri⁶⁸ kurban olarak sunulmuştur.

İlahî dinlerin metinlerinde geçen Habil ve Kabil’in kurbanları günümüzdeki geçerli tasnife temel oluşturmaktadır. Aralarındaki problemi çözmek için kurban sunmaya karar verdiklerinde Habil çoban olduğu için sevdiği besili bir koç, Kabil ise çiftçi olduğu için mahsulünün değersiz kısmından bir demet sunar.⁶⁹Geleneksel yorumların çoğunda takdimenin önemi vurgulanmakta, Habil’in değerli bir malını sunduğu için kazandığına dikkat çekilmektedir. Bunların yanında sununun öneminden ziyade samimiyyetin önemli olduğunu belirten yorumları da görmekteyiz.⁷⁰ Bu yorumların birbirini tamamladığı söylenebilir. Habil samimi olarak değerli bir mal sunmuş olabilir, fakat olayın başındaki haklılığı göz ardı edilmemelidir. Bütün bunların yanında Hz. Âdem’in oğullarının sundukları kurbanlar bir yerde tarihte ve günümüzdeki

⁶⁵ Dennis, D.Hughes, *Human Sacrifice in Ancient Greece*, Routledge, New York, 1991,s.60.

⁶⁶ Henninger, “Sacrifice”, s.546.

⁶⁷ Henninger, “Sacrifice”,s.546.

⁶⁸ Frazer, James G., *Altın Dal*, c. II, çev. Mehmet H.Doğan, Payel Yay. , İstanbul, 1992, s.83.

⁶⁹ Bkz. Mehmed Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, c. III, Üçdal Neş. , İst., tsz. , s.1118–1204; Bkz. Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. III. İst., tsz. , s. 220–230.

⁷⁰ Şeriati, Ali, *İbrahim İle Buluşma* çev. A.Eymen Reyli, Fark yay. , Malatya, tsz. , s.45–49.

kurbanların prototipini oluşturmaktadır.⁷¹Bir başka ifadeyle Kabil'in kurbanı kansız, Habil'in kurbanı ise kanlı kurbanların ilki olarak sayılabilir.

A- Kansız Kurban

Kansız kurban konusunda en çok görülen objelerin başında bitkiler gelir. Bitkilerin gıda amacıyla kullanılmış olması gerekmez bazı dinlerde çiçek sunuları bulunmaktadır.⁷²Gelişmiş topluluklarda ise bitkinin dışında mücevher, para ve metal ürünler görülür.⁷³Kansız kurbanın bitki veya metal olmasının dışında kişinin kendini mutlak bekârete, açlığa, sessizliğe mahkûm etmesi, inandığı bir şeye adanması bir çeşit kansız kurban olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴ Bazı toplumlarda görülen kurban hayvanını başıboş salıverme âdeti de kansız kurban sınıfına girmektedir.⁷⁵

Kansız kurban çeşidinin başında yiyecek ve içecek kurbanları gelmektedir. Buğday pirinç, arpa, darı, vb. hububatlar yiyecek kurbanına girmektedir. Su, bira, şarap, kımız gibi sıvı takdimeler ise içecek kurbanlarıdır. Bu kurbanlar toplumların ürettikleri ve önem atfettikleri gıdalarla yakından ilişkilidir. Orta Asya'da hayvancılıkla geçinen topluluklarda süt ve kımız, Orta Doğu ve Akdeniz coğrafyasındaki tarım toplumlarında şarap sunulmuştur. Bu sunuların temelinde minnettarlık, bereket beklentisi, mevcut döngünün devamı, kıtlık gibi doğal afetler ve istenmeyen durumlardan korunma vardır. Önemli sayılan gıdaların sunulmasıyla insanlara daha bol olarak döneceği düşünülmüş ve gelecek kaygısı giderilmeye çalışılmıştır.

İçecek sunularından şarap üzümün kanı sayılmış ve su gibi hayat verici özelliği olduğuna inanılmıştır.⁷⁶Bu düşünce Hristiyanlıkta gelişerek ritüele bürünmüştür. İslam öncesi Türklerde üretilen ve önemli sayılan kımız ve süt⁷⁷sunulur, süt içmeden önce bazı Türk topluluklarında süt duası okunur süt içtikten sonra göğ-

⁷¹ Özkan, *a.g.e.*, s.47;Emiroğlu, Kudret-Aydın Süavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003,s.507.

⁷² Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul, 1999, s.75.

⁷³ Henninger."Sacrifice", s.546.

⁷⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s.226–227.

⁷⁵ Özkan, *a.g.e.*, s.80.

⁷⁶ Pike, E.Royston, *Encyclopedia of Religion and Religions*, s.231.

⁷⁷ Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, ASAM, Ankara, 2000, s.118.

doğru üç parmakla süt serpilirdi.⁷⁸ Bu uygulamada üretilen ve devamı istenen gıdaların gök tanrı inancıyla birleşerek ritüele dönüştüğü görülmektedir. Yiyecek ve içecek kurbanları toplumların yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak beslenme tarzıyla yakından alakalıdır. Japonlarda deniz ürünlerinden yapılmış yemekler,⁷⁹ Afrikalı topluluklarda ise mısır ve yer elması,⁸⁰ Hindistan’da kurban ateşine dökülen tereyağının⁸¹ kullanılması bu tezi doğrulamaktadır.

Kansız kurbanlar yiyecek ve içecek kurbanlarıyla sınırlı değildir. İnsan veya hayvan yerine onların vücudundan alınan bir parçanın sunulmasına bedel kurbanı denir. İnsan ve hayvan kurbanından önce veya sonra başladığı konusu yeterince açık değildir. Çeşitli toplumlarda el, kol, kulak, erkek cinsel organlarının kesilip sunulduğu veya bedende açılan yaradan kan akıtıldığı bilinmektedir. Bedel kurbanının en yaygın formları saç ve iffet kurbanlarıdır.⁸² İffet kurbanları bazı toplumlarda hadım olma, cinsellikten feragat, bazı toplumlarda ise fahişelik olarak tezahür etmiştir. Eski Yunan ve Ermeni tarihinde kutsal fahişelik görülmüştür.⁸³ Saç kesme uygulamasına en sık olarak mitolojide rastlanmaktadır. Genç erkekler saçlarını ilk defa kestiklerinde koruyucu tanrı Apollon ve sonsuza kadar genç kalacağına inanılan tanrı Herakles’e adarlardı.⁸⁴ Vücuttan bir parçanın sunumu bedeni kutsallaştırma ve bunu işaretleme amacına yönelik olabilir. Bunun yanında kurbancı bu uygulamayla sembolik olarak kendi vücudunu temsil eden fakat hayati önemi olmayan bir parçayı sunmaktadır. Sunulan parçayla kalan bütünü güvenceye alma amaçlanmış olabilir. Saç gibi kolay ve bol bulunan takdimlerin sunulması, kurban için fahişelik yapılması insanoğlunun samimiyet ve fedakârlık gösterisiyle kendilerini tatmin ederek bir yerde tanrıları kandırma çabası olarak görülebilir. Bedel kurbanının bir diğer çeşidi günah keçisi

⁷⁸ Aslıyüce, Erdoğan, *Adım Adım Türk Yurtları*, 2. Baskı, Yesevi Yayıncılık, İst., 1997, s.151–152.

⁷⁹ Berthier, Laurence, “Mevsimsel Bayram ve Törenler” *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (DMS), c. II, Yöneten Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı hazırlayan Levent Yılmaz, Dost Yay. Ankara, 2000, s.748–754.

⁸⁰ Adewale, S. A. , “a.g.m”, s. 592.

⁸¹ Biardeau, Madleine, “Kamedhenu. Mitik İnek, Mutluluğun Sembölü” , *DMS*, c. I, yön. Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Yay., Ankara, 2000, s.535.

⁸² Özkan, a.g.e. , s.80.

⁸³ Detienne, Marcel, “Adonis ve Adonia Bayramları” *DMS*, c.I, Dost Yay., Ankara, 2000, s.26 ; Georges, Charachidze, “Ermenistan. Dinler ve Mitler”, *DMS*, c. I, Dost Yay. , Ankara, 2000, s.23–27.

⁸⁴ Duval, Paul Marie, “Apollon”, *DMS*, c. I, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s.48–52.

uygulamasıdır. Günah keçisi Çin’de insan, Ceram adasında içi yiyecek dolu gemi, Yahudilerde keçi, Hindistan’da piliç, domuz, keçi, Aymara Kızılderililerinde lama olarak karşımıza çıkar.⁸⁵ Bedel kurbanın bu türünde en önemli motivasyon arınma, günahların getireceği olumsuzluklardan korunma ve tabiatüstü güçlerle ilişkileri onarmadır.

Eski Türklerde ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi,⁸⁶ cahiliye Araplarının hayvanların bir parçasını kesmeleri⁸⁷ bazı toplumlarda yapılan kurban yerine sunulan heykeller bedel kurbanı kapsamına girmektedir. Yahudilik ve Müslümanlıktaki sünnet uygulamalarını bedel kurbanın uzantısı olduğunu ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır.⁸⁸ Toplumumuzda görülen kan kardeşliği uygulaması da bedel kurbanına yakın görünmektedir.

Kansız kurbanın bir diğer türü de ruhani kurbandır. İnsanların kendilerini Tanrı’ya veya mabet hizmetlerine adanmaları, bekâreti koruma, inzivaya yönelme, arzu ve isteklere sırt dönme, sürekli ibadetle meşgul olma bu kurban türünün başlıca özelliklerindendir.⁸⁹ Bu kurban türü günümüzde daha çok Hristiyanlık ve Budizmde görülür. Hristiyanlıkta ve Budizmde kanlı kurbanın yasaklanmaya çalışılması, Hint dinlerinde riyazetin önemli olması bu dinlerde ruhani kurbana önem verilmesine neden olmuştur. Budizmde “*doğru kurban*” kişinin dünyayı terk edip kendini dinî hayata adanması ile olur.⁹⁰ Kendini adama kurbanı günümüzde bazı tarikatlarda görülmektedir. Bunlardan en dikkate değer olanları ise Moonculuk⁹¹ ve Opus Dei⁹² tarikatlarıdır. Ruhani kurban türünde en önemli motivasyonun adama duygusu olduğu görülmektedir.

⁸⁵ Bkz. J.G.Frazer, *Altın Dal*, c.II, s.170–202.

⁸⁶ Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.IV, K.B.Y. , Ankara, 1991, s.199.

⁸⁷ Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay. ,İst., 1996,s.215.

⁸⁸ Erginer, Gürbüz, *Kurban Kurbanın kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yayınları (Y.K.Y.) , İstanbul, 1997,s.23.

⁸⁹ Özkan, a.g.e., s.89.

⁹⁰ Davids, C. A.F.Rhys, “Sacrifice(Budist)” *ERE*, c.XI, ed.James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994, s.7–8.

⁹¹ Bkz. Bıyık, Mustafa, *Küresel Bir Din Projesi Olarak Moonculuk Tek Din, Tek Dil ve Tek Millet Olma Projesi*, Birey Yayıncılık, İst., 2002, s.124–138.

⁹² Bkz. Yel, Ali Murat, “Bir Katolik Tarikatı: Opus Dei”, *Divan Dergisi*, sy. 2, 2002, s.151–165.

B- Kanlı Kurban

Birçok toplumda kanın hayatın özsuyu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Kan içmenin yaşam enerjisini artırdığına⁹³ ve kan bağının oluşmasını sağladığına inanılıyordu.⁹⁴ Mitoloji kaynaklarında insanların kurban kanı sakladıkları, bunlarla statü sağladıkları ve onlara değer biçtikleri görülmektedir. İnsan kanından sonra hayvan kanı, bitkilerden alınan sıvılar da bitki kanı olarak son sırada yer alıyordu.⁹⁵ Kanın sözleşme, kutsallaştırma, arınma, korunma, statü ve büyü için kullanıldığı bilinmektedir. Kana atfedilen önem, bünyesinde kan taşıyan canlıların diğer canlılara göre değerli sayılması ve hayvanların insanlara diğer sunulara göre daha yakın olması gibi faktörlerin kanlı kurbanı etkilediği düşünülebilir. Fakat bazı toplumlar kan akıtmadan suda veya karada boğarak öldürme yöntemleri uygulanmaktadır. Bu yöntemlerle öldürülen kurbanlar da kanlı kurban sınıfına dâhil edilmektedir.

En yaygın kanlı kurban uygulaması hayvan kurbanıdır. Farklı toplumlar da görülen kurban hayvanları oldukça çeşitlidir. Kanatlılardan, karadaki ehlî ve vahşi hayvanlardan, denizlerdeki çeşitli balık türlerine⁹⁶ kadar birçok hayvan bu sınıfa girmektedir. Kurbanlık hayvanlarda önceliği toplumların geçim kaynakları ve hayvanlara atfettikleri önem belirlemektedir. Avcı toplumların kurbanları ile ziraat toplumlarının kurbanlarında farklılıklar görülmektedir. Bütün dinlerde hayvanın iri ve sağlıklı olmasına önem verilmiştir. Bazı araştırmacılar bunun ilkellerdeki kurbanın tanrılara hayat ve güç kattığı inancından kaynaklandığını belirtmektedirler.⁹⁷ Bu uygulamayla tanrılardaki güç insanlara dönüyordu.⁹⁸ Bu düşüncenin tam tersi de mümkün olabilir. Sağlıklı ve iri hayvanlar kurban olduktan sonra bazı uygulamalar hariç insanlarca tüketiliyordu. Ayrıca insanlardaki kurbanlarla özdeşleşme, samimiyet göstergesi gibi nedenlerin yanında tabiatüstü güçleri etkileme çabaları dikkate alınmalıdır.

⁹³ Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, c.II, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İst., 1985, s.7–9

⁹⁴ Sezen, a.g.e. , s.37–38.

⁹⁵ Mettra, Claude, “Mit İhtiyacı” *DMS*, c.II Dost Yay. ,Ankara, 2000,s.786–790.

⁹⁶ Bkz. *Meydan Larousse*(ML), “Kurban”, Meydan Yayınevi, c.VII, İst., 1972, s.646–647.

⁹⁷ Berholet, Alfred, *Wörterbuch der Religionen*, Stuttgart, 1962,s.402.

⁹⁸ H.P.S. , “Sacrifice”, *EB*, c.XIX, s.864.

Kansız kurban ve kanlı hayvan kurbanlarının yetmediği yerde insan kurbanı devreye sokulur. İnsan sunulabilecek en değerli hediyedir. En yüksek enerji ondadır.⁹⁹Zor durumlarda insan kurbanıyla problemi çözmeye çalışma insanlık tarihinde görülen bir uygulamadır. İnsan kurbanlarından çocuk kurbanları dikkat çekmektedir. Çocuk kurbanları Fenikelilerde, bazı Kızılderili topluluklarda, Doğu Afrika yerlilerinde ve eski Ruslarda görülmüştür.¹⁰⁰Özellikle ilk doğan çocuklar tanrının hakkı sayılırdı. Doğumun tanrının gücünü azalttığı düşünülür ve bu zafiyeti gidermek için ilk çocuk tanrıya kurban edilirdi.¹⁰¹Bazı araştırmacılara göre Hz. İbrahim'in ilk oğlunu kurban etmek istemesinin nedeni olarak doğu kültüründe ve özellikle Mezopotamya'da bu uygulamanın yaygın olması gösterilmektedir.¹⁰²

İnsan kurbanının bazılarında dikkat çeken önemli bir nokta ise kurbanın küçük parçalara bölünmesidir. Bazı toplumlarda parçaları ekili arazilere savurma âdetinden hareketle Eliade, insan kurbanını hasadın bereketli olması için yapıldığını ileri sürse de¹⁰³ insan kurbanının tek bir gerekçeyle açıklanması yeterli değildir. Diğer kurbanların uygulanma gerekçesi insan kurbanı için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Fakat şartlar daha ağır olduğunda insan kurbanı uygulanıyordu. En önemli sebep ise durumun ciddiyeti nedeniyle insanın varlığını koruyup, geleceğini güvence altına almak istemesiydi. Beklenti ile sunu arasında ilişki olduğu için insanoğlu daha az önemli konularda önce kolay ve pratik olan sunularda bulunurken, ağır şartlar altında ise elindekileri kaybetmeme, mevcut düzeni sürdürme arzusuna yenik düşüp, kendi cinslerini kurban etmiştir. İnsan kurbanlarının daha çok çocuk, köle, hizmetçi ve kadın olması zayıfların sunu olarak kullanıldığını gösterebilir.

İnsan kurbanlarının farklı bir şekli olan cenaze kurbanları ölüm sonrası hayatla ilişkilidir. Bu kurban uygulamasının amacı ölüm sonrası kişiyi yalnızlıktan, karşılaşılabilecek olumsuzluklardan korumak ve ölen kişinin ölüm sonrası hayatını güvence

⁹⁹ Özkan, *a.g.e.*, s.51.

¹⁰⁰ Frazer, J.G. *Altın Dal*, c.I, çev. Mehmet H.Doğan, Panel Yay. İst., 1991, s.229–230.

¹⁰¹ Armstrong, Karen, *Tanrının Tarihi*, çev. Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998,s.35.

¹⁰² Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994,s.109–111.

¹⁰³ Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yay. ,İst., 2003, s.336.

altına almaktır. Efendileri ölen köleler, hizmetçiler veya hayvanlar öldürülerek ölüm sonrası yolculukta hizmetlerine devam etmeleri için efendileriyle birlikte gömülürlerdi. Hinduizmde ölen erkeğin ardından eş veya eşler kocalarına refakat etmeleri için diri diri yakılırlardı.¹⁰⁴ Mısır'da ölen firavunların cenazelerinde çok sayıda hizmetçi ve mezar işçisi öldürülürdü.¹⁰⁵ Anadolu'da yapılan birçok kazıda mezarların çevrelerinde hayvan iskeletlerinin bulunması Anadolu'da da uygulandığını göstermektedir.¹⁰⁶ Benzer uygulamalar Babil'de, eski Yunanda, eski Türklerde, Amerika ve Pasifik yerlilerinde görülmüştür.

Bir diğer kanlı kurban çeşidi komünyon kurbanı olup daha çok totem inancıyla ilişkilidir. Klan üyeleri ataları saydıkları ve tapındıkları totem hayvanını yılda bir defa törenle kurban ederlerdi. Bu kurbanın etinden, kanından oluşan yemeği tüm klan üyeleri yiyerek mana gücüne ulaşacaklarına inanırlardı. Bu kurban uygulamasının amacı klan üyelerinin kutsalla bütünleşmesini sağlamaktır. Kurbandan yiyen üye kutsallaşarak daha güvenli bir hale gelmiştir. Komünyon kurbanı ile Hristiyanlıktaki Evharistiya ayini arasında ilişki kuran yaklaşımlar bulunmaktadır.¹⁰⁷

Bir diğer kanlı kurban şekli kişinin tanrı için kendi canını feda etmesidir. (sacrificing the self). İslam anlayışındaki şehitlik (martyrdom) bu sınıfa girmektedir. İslam şehitlere büyük vaatlerde bulunmuş, Hz. Sümeyye ve Hz. Hamza ve daha sonra Kerbela'da şehit olan Hz. Hüseyin'in sembolleşmesi şehitlik kavramını hafızalarda canlı olarak tutmuştur.¹⁰⁸ Fedakârlık, adama, tanrının sevgisinin kazanma, şehitlere vaat edilenleri kazanarak ölüm sonrası kaygılarından kurtulma ve geleceği güvenceye alma bu kurban türünde etkilidir. Günümüzde inandığı bir konuya olan ilgisizlikten dolayı toplumun dikkatini çekmek için hayatlarına son verme davranışının ilahî boyutu

¹⁰⁴ Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, 4.bs. ,İsparta, 2002, s.176-177.

¹⁰⁵ Sarıkçıoğlu, a.g.e. , s.41.

¹⁰⁶ Sarıkçıoğlu, a.g.e. , s.46.

¹⁰⁷ Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırk Ambar Yay. , İst., 1999, s.7.

¹⁰⁸ Bkz. Cormak, Margaret, *Sacrificing the Self: Perspectives on Martyrdom and Religion*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 78-86.

olmadığı için bu sınıfta değerlendirilemez. Çünkü kurbanda sunan, sunu ve tabiatüstü güçlerin olması gerekir.

4. FARKLI KÜLTÜRLERDE VE DİNLERDE KURBAN

A- Tarihte Yaşamış Çeşitli Toplumlarda Kurban

Toplumların kurban uygulamalarını şekillendiren faktörler vardır. Tanrı tasavvuru, kültürel ortamda öne çıkmış inançlar, üretim tarzı ve üretime bağlı olarak beklentiler, yaşanan sıkıntıların şiddeti kurban sunumunu ve sıklığını etkilemiştir.

Eski Amerika toplumlarında kurban inanç ve uygulamaları benzerlik arz etmektedir. Mayalar kuraklık zamanlarında genç kızları ve delikanlıları volkanik kuyulara atarlardı.¹⁰⁹ Aztek tanrılarında Te-Katli-Poka zalim bir tanrı olup, kabartma resimlerinde insan kalbi yutmak için ağzını açmış bir şekilde tasvir edilmiştir.¹¹⁰ Her yirmi günde satın alınmış esir kalbi sökülerek parçalanıp, yenilirdi. Kurbanın eti ve kanı hamura karıştırılıp ekmek yapılırdı. Bu uygulamayla bir yerde kanla beslenen tanrı taklit edilmekteydi. Bir tapınak inşasında kutsama amaçlı olarak bir haftada 7.000 insanı kurban ettikleri bilinmektedir. Azteklerin başkentindeki Teocalli tapınağındaki çalışmalarda 136.000 insan kafatası sayılmıştır.¹¹¹ Azteklerdeki yaygın insan kurbanını bazı araştırmacılar aşırı nüfus yoğunluğu sonucu ortaya çıkan gıda yokluğu ve beslenme yetersizliğinin doğurduğu protein açığını kapatmak için başvurulan yöntem olarak değerlendirirken,¹¹² bazı araştırmacılar da bu kurbanların siyasi amaçla hükümdarların insanları kontrol etme amacına yönelik olarak değerlendirmektedir.¹¹³ Her iki yaklaşımda tanrı kavramının olmaması yaklaşımların yetersizliğini göstermektedir.

¹⁰⁹ Cilacı, Osman, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban”, *Diyanet Dergisi*, sy.5, s.278.

¹¹⁰ Kahraman, Ahmet, *Dinler Tarihi*, İst., 1965, s.53.

¹¹¹ Ceram, C.W. ,Tanrılar, *Mezarlar ve Bilgiler*, çev. Hayrullah Örs, Evrim Matbaacılık, İstanbul, 1982,s.276.

¹¹² Winkelman, Michael, “Aztec Human Sacrifice: Cross-Cultural Assessments of the Ecological Hypothesis”, University of Pittsburgh, *Ethnology*, Volume: 37, Issue: 3,1998, s. 285.

¹¹³ Williams, A.R, “ Ölüm Pramidi”*National Geographic*, Ekim, 2006,sy. 66,s. 128–136.

İnkalar esirlerden seçtikleri kurbanları yaratıcı tanrı sayılan güneş tanrısı Uirakoşa'nın günlük gıdası sayarlar,¹¹⁴ fakir ailelerin çocuklarını kurban için satın alıp etini yer, kanını içer, ya da hamura karıştırırlardı.¹¹⁵ Bu topluluklarda kurban uygulamasını en çok tanrı tasavvuru etkilemiştir. Kendisinden korkulan tanrının teskini için insanlar sunulmuş, böylece geriye kalanlar güvenceye alınmıştır. Eski Amerika toplumlarında savaşta galip gelmek, düşmana korku salmak, kralların tahtını takdis etmek, kıtlıktan kurtulmak, toprağın verimini artırmak, kesilen kurbanı yiyerek tabiatüstü varlıklarla bütünleşmek gibi amaçlarla kurban uygulaması yapıldığı söylenebilir.

İnsan kurbanının yaygın olduğu eski Amerika toplumlarının insan kurbanlarını daha çok esirler içinden seçmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu kurbandaki amaçlardan birisi de toplumu düşmanlara karşı dinamik tutma ve savaşa hazır bireyler oluşturma olabilir. Böylece savaşa daha hazırlıklı ve dirençli kişiliklerin oluştuğu düşünülebilir. Toplumlar varlıklarını devam ettirmek için kendi kültürlerini enkültürasyon aracılığıyla kuşaklara aktarırlarken model kişilikler sunarlar.¹¹⁶ Toplumlar model kişiliği güçlendirmek için çeşitli yöntemler kullanırlar. Bu kurbanların çoğunun esirlerden seçilmesi bireyleri savaşçı olarak yetiştirme arzusunun bir işareti olabilir.

Eski Yunanda kurban ibadeti önemli bir yere sahip olduğu için efsanelerine ve eski edebî metinlerine girmiştir. Her tanrıya sunulacak kurban cinsi ve sunuş şekli farklı farklıydı. Tanrılar erkek ve dişi olarak ikiye ayrılmış erkek tanrıya erkek kurban, dişi tanrıya dişi kurban sunulmuştur.¹¹⁷ Gök tanrıları için beyaz, yer tanrıları için siyah, ateş tanrısı için kırmızı renkli kurbanlar sunulurdu. Homeros bir şiirinde Troillılara güneş tanrısı için erkek ve beyaz, toprak tanrısı için ise siyah ve dişi kurban kesilmesi çağrısında bulunur.¹¹⁸ Kurban kesecek kişi yıkanır ve başına çelenk takardı. Kurban

¹¹⁴ Feyizli, *a.g.e.*, s.68.

¹¹⁵ Tanju, Halûk Cemil, *Kıt'alar Arası Büyük Göçler ve Tunç Derililer*, İstanbul Matbaacılık, İst., 1969, s.265.

¹¹⁶ Bkz. Haviland, William, *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.165–190.

¹¹⁷ Feyizli, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁸ Homeros, *İlyada*, çev. A.Kadir-A.Erhat, Sander Yay. ,İst.,1981,s.125.

sunakta kesilir veya yakılır, rahipler törene başkanlık eder ve hayvanı takdis ederlerdi.¹¹⁹Yakılan kurbanlar üzerine şarap dökülür veya arpa saçılırdı.¹²⁰ Kurban kanı rahipler tarafından kesenlerin yüzüne sürülürdü.¹²¹ Fal kurbanı uygulanır, kesilen kurban kâhin tarafından incelenip gelecekle ilgili bilgiler alınmaya çalışılırdı.¹²²Eski Yunanda çocuk kurbanın izleri vardır. Troi savaşları sırasında Çanakkale Boğazı'nda çıkan azgın dalgaların dinmesi için Akhalar komutanı Agamemnon kızı İphigenia'yı kurban etmek ister fakat tanrıça Artemis kıza acır ve onun yerine bir geyik gönderir.¹²³Bir diğer mitolojik öyküde ise eski karısı kral Athamas'a kıtlığın önlenmesi için yeni karısından olan çocuğu Phriksos'u kurban etmesi gerektiğini söyler. Halk kıtlıktan kurtulmak için krala baskı yapar. Kral, kurban edilmesi için emir verince gökten bir altın postlu koç inip Phrikos'u ve kız kardeşini kaçıırır. Phriksos daha sonra bu koçu Zeus'a kurban eder.¹²⁴

Romalılarda ilk mahsul, insan kurbanı ve kurbanlık hayvanın bağırsağının şekline bakılarak gelecekle ilgili kehanetlerde bulunma âdeti vardı.¹²⁵Roma kültüründe zor zamanlarda insan kurbanı uygulaması mevcuttu.¹²⁶Yunan ve Roma kültüründe kurban uygulamalarının amacı şükür, sıkıntılardan korunma ve gelecek kaygısından kurtulma olarak görülebilir.

Batı Avrupa'da yaşamış olan Keltlerde ilahlara adaklar sunulur ve bunu kâhinler gerçekleştirirdi. Keltlerde beyaz boğa kurban için tercih edilir,¹²⁷ insan kurbanları için daha çok hırsızlar ve eşkıyalar seçilir ve bunların kurban edilişi kazığa oturtma gibi işkenceli olurdu. Yeterli suçlu yoksa kurban masum insanlardan seçilirdi. Hastalık ve savaş için insan kurban edilirdi. Bunun yanında Keltlerde şeytanı zararsız

¹¹⁹ Challaye, Félicien, *Dinler Tarihi*, 2.bs. , çev. Semih Tiryakioğlu, VarlıkYay. ,İst., 1960, s.160; Sinanoğlu, Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak yayınları, 2.bs., İstanbul, 1999, s.61; Eliade, M. -Ioan P.Couliao, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yay. ,İst., 1977, s.98.

¹²⁰ Erginer, a.g.e. , s.86.

¹²¹ Kabağaçağı, Cevat Şakir, *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yay. ,Ankara, 1985, s.124.

¹²² Ksenophon, *Anabasis*, çev. Hayrullah Örs, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1975, s.112–113.

¹²³ Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1978, s.174.

¹²⁴ Hamilton, Edit, *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, Varlık Yay. ,II. bs. , İst., 1968, s.74

¹²⁵ Cilacı, "a.g.m." , s.278.

¹²⁶ Feyizli, a.g.e. , s.70.

¹²⁷ Challaye, a.g.e. , s.156.

hale getirme, tanrılarla uzlaşma, onları yatıştırma, gelecekte maddi kazanım kurbanın başlıca amaçlarındandı.¹²⁸ İskandilavya’da yaşayan Tötonlar avcılıkla geçindikleri için orman kazalarından korunmak için orman tanrısına yaban domuzu takdim ederlerdi. Slavlar kadın olduğuna inandıkları şer tanrısından kurtulmak için elbiseleri ağaca asar, yemekleri nehre dökerlerdi. Gök, ateş ve hayvan tanrıları için kurbanlar keser kanlarını etraflarına sürerlerdi.¹²⁹ Örneklerde görüldüğü gibi Avrupa toplumlarında kurbanların korunma amaçlı gerçekleştirildiği görülmektedir.

Anadolu toplumlarından olan Hititlerde ekmeğe önem verildiği için kurban olarak sunulurdu. Bu yüzden ekmek yapanlar ve fırınlarla ilgili yazılı emirler vardı.¹³⁰ Kral Mürşili’li duasında şöyle yalvarmaktadır: “*Sedir ağacının tatlı kokusunu duy, tapınağına dön. Sana kurban ekmekleri ve sıvı kurbanlarıyla yakarıyorum. Bunlar seni getirsin.*”¹³¹ Kanlı kurban olarak koyun, keçi, sığır kurban edilirdi. Tanrılara takdim edilecek kurbanların cinsi ve adedi formüle edilip yazıya dökülmüştü¹³² Hititlerde ilk mahsul kurbanı vardı. Taze ürünler tanrıya sunulmazsa büyük günah işlenmiş sayılırdı.¹³³ Urartularda diğer Anadolu toplumları gibi verimliliğin artması için sayıları yetmiş dokuzu bulan tanrılarına koyun, keçi, sığır cinsinden kurbanlar ve adaklar sunarlardı.¹³⁴

Firigyalılarda ana tanrıça Kibele’ye ilk mahsul ve ilk doğan hayvan yavruları takdime olarak sunulurdu. Kurbanlar yakılır ve kurbandan yemek büyük günah sayılırdı. Kurban kanı kesenin alına ve çeşitli yerlerine sürülürdü. Firigyalılarda vakıf ve bedel kurbanı vardı. Tapınakta görev alacak erkek rahiplerin ayin sırasında cinsel

¹²⁸ E.Anwyl-J.A.MacCulloch, “Sacrifice” (Celtic) *ERE*, c.XI ed. James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994, s.8–12.

¹²⁹ Kahraman, *Dinler Tarihi*, s.108–109.

¹³⁰ Süel, Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. , Ank., 1985, s.25.

¹³¹ Çığ, Muazzez İlmiye, *Hititler ve Hattuşa İştar’ın Kaleminden*, III. bs. , Kaynak Yay. ,İst., 2002,s.109.

¹³² Ceram, C.W. , *Tanrıların Vatanı Anadolu*, çev. Esat Mermi Erendor, III. bs., Remzi Kitabevi, İst., 1992, s.172.

¹³³ Süel, Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, s.165.

¹³⁴ *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c.I,Görsel Yay. İst., 1985, s.93–94.

organları kesilir, toprağa gömülür ve böylece doğanın doğurganlığının artacağına inanırlardı¹³⁵

Anadolu uygarlıklarında ilk mahsul kurbanın bulunması, kurbanların verimliliğin artmasına yönelik olması bu toplumlar da kurban uygulamalarının minnettarlık, korunma ve geleceği kontrol amacına yönelik olduğunu göstermektedir.

Fenikelilere göre tanrılar her şeyin ilkin i isterdi. İlk çocuklarını bu yüzden kurban ederlerdi. Günahlardan arınma ve savaşta başarı için yığınlarca çocuk kurban edilir¹³⁶ ve bunun için emzikli çocuklar tercih edilirdi. Batı Samilerde olan oğul kurbanı geleneği İsrail’de de vardı.¹³⁷Babil’de ise cumartesi günleri uğursuz sayılır ve bundan korunmak için adaklar adanır, Ay tutulduğunda cinleri kovmak için kurban kesilirdi. Asurlular kesilen oğlak ve kuzunun günahları temizleyeceğine¹³⁸ ve kurban kesilmezse tanrının insanı yiyeceğine inanırlardı.¹³⁹Sümerlerde ise kurban süslü mabetlerde ihtişamlı törenlerle tanrılara gıda olsun diye gerçekleştirilirdi. Kurbanda esas olan kan akıtmak olduğu için hayvanın cinsi ve rengi önemli değildi. Amaçları ise tanrılarla ilişkileri güçlendirmek ve onları yatıştırmaktı.¹⁴⁰

Orta Doğu coğrafyasında yaşamış topluluklarda görülen kurban uygulamalarındaki amaçlardan en önemlisi arınma arzusudur. Bu durum Yahudilik ve daha sonra Hristiyanlıktaki kurban anlayışını etkilemiş olabilir. Bu topluluklarda görülen kurban uygulamalarında arınma arzusunun yanında, korunma, minnettarlık ve tanrılarla iyi ilişkiler kurma amaçlandığı görülmektedir.

Eski Mısır’da kansız kurban olarak en çok tuzsuz ekmek sunulurdu. Bu uygulama Yahudilerdeki mayasız ekmek uygulamasını etkilemiş olabilir. Amaçları diğer dinlerden farklı değildi. En büyük tanrı sayılan İsis için sığır cinsinden kurbanlar

¹³⁵ Kabağağalı, *a.g.e.* ,s.124–125.

¹³⁶ Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İst., 1966, s.143

¹³⁷ Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber; Sümer Yazıtlarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yay. , V. bs. , İst., 2006,s.101.

¹³⁸ Challaye, *Dinler Tarihi*, s.117.

¹³⁹ Kahraman, *a.g.e.* , s.77.

¹⁴⁰ Cilacı, “a.g.m.” , s.277.

sunulur, kesim öncesi oruç tutulur ve dua edilirdi.¹⁴¹ Mısır'da insan kurbanları vardı. Firavunların ölümü sonrası hizmetçileri kurban edilip onlarla birlikte gömülürdü. Ayrıca mahsulün bereketli olması için insan kurban edilirdi. Başakların sarı renkli olması için sarışın insanlar tercih edilirdi. Büyük bir ilah sayılan Nil nehrine kurban sunulurdu. Bilhassa aristokrat sınıfına mensup babalar bakire kızlarını Nil'e atarlardı. Mısır'da tarımın önemli olması ve bunun Nil Nehri'ne bağlı olması, ölüm sonrası hayatın sürdüğüne olan inanç, kurbanı etkilemiştir. Tarım toplumu olmaları kurban uygulamalarında bereket beklentisini öne çıkarmıştır. Ölüm sonrası hayata inanma cenaze kurbanı uygulamalarını artırmış, bu uygulama ile ölen kimseyi yalnızlığa karşı koruma amaçlanmıştır.

B. Günümüzde Mensupları Bulunan Bazı Dinlerde Kurban

Eski İran'da içki(haoma),hayvan ve ateş kurbanı görülür.¹⁴²Hoama bitkisinin öz suyundan elde edilen içki, kurban kesilecek yere rahipler tarafından serpilir ve ayine katılanlara ikram edilirdi. İran kültüründe önemli bir yere sahip olan ateşle kurban ilişkilendirilmiş olup, kurban kesilecek yere ateş yakılırdı. Birçok kültürde olduğu gibi kurbanlık hayvan olarak öküz veya boğa tercih edilirdi. Orta Asya topluluklarında görülen hayvanın kanını akıtmama âdeti İran'da da vardı. Bu sebeple bıçakla kesme yerine sopayla hayvanı döverek öldürürlerdi. Zerdüşť içki ve hayvan kurbanını yasaklayınca kurban uygulamaları azalmış fakat onun ölümü sonrası tekrar eski haline dönmüştür.¹⁴³

Hindular kurban kesmezlerse ölümlerini aç kalacağına inanırlardı.¹⁴⁴Hinduizmde hayvan, insan ve içki kurbanı görülür. Hayvan kurbanının en önemlisi attır. Saf kan at kurban için ayrıldıktan sonra bir yıl serbestçe dolaşır. Daha sonra törenler sonrası boğularak öldürülür. Cenaze kurbanının en yaygın olduğu dinlerden birisi Hinduizmdir.

¹⁴¹ Cilacı, "a.g.m.", s.227.

¹⁴² Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, s.75.

¹⁴³ Bkz. Güç, *a.g.e.*, s.74–82;Bkz. Edwards, "Sacrifice"(Iranian) *ERE*, ed. James Hastings, T&T Clark, IX, Edinburgh,1994, s.18–21.

¹⁴⁴ Kahraman, *a.g.e.* , s.90.

Ölen erkeğin ardından eş veya eşler kocalarına refakat etmeleri için diri olarak ateşe atılarak yakılırlardı.¹⁴⁵

Hinduzmdeki tanrı tasavvuru antropomorfik olup, tanrı Yama'nın kurban törenine soma içmeye geldiğine inanırlar, kurban ve çevresine soma serperler. Hinduizmde süt, hububat, meyve gibi takdimeler kansız kurban olarak uygulanır, tamamı veya bir kısmı ateşe atılır veya otların üzerine serilir, katılanlara sunulurdu. Hintlilerdeki at tercihi eski Türklerdeki at kurbanıyla, kurbanın bir parçasının ateşe atılması İran kültürüyle benzerlik göstermektedir. Hinduizmdeki kurban uygulamalarında tanrılara hediye sunmak, günahları affettirmek, komünyon yemeği yiyerek tanrıyla bütünleşmek gibi amaçlar güdülmektedir.¹⁴⁶

Budizm'de "ahimsa" prensibince hiçbir canlıya zarar verilmemelidir. Tenasüh inancı gereği kesilen hayvan sonraki hayatta insan olabilirdi.¹⁴⁷ Bunun yerine ruhani kurban gelişmiştir. Doğru kurban kişinin kendini dine adanmasıdır. Budistler dinin bu şekilde ayakta kalacağına inanırlar.¹⁴⁸ "Sangha"(bekâr rahipler teşkilatı) katı kurallara sahiptir. Teşkilat üyeleri evlenmez, katı bir riyazet hayatı yaşarlar.¹⁴⁹ Budizmdeki kurbanın fedakârlık, adama ve riyazet temeline oturduğu görülmektedir.

Çin'de kurbanlar ata ruhları ve tanrılara sunulur. En basit kurban ataların resimleri önünde günlük buhur yakmaktır. Ölenlerin doğum ve ölüm yıldönümlerinde çeşitli takdimeler sunulurdu. Ev hayvanları, yaşlı ve güçten düşmüş atlar kanlı kurbanı, hububat, çeşitli yiyecekler, mayalanmış içki ve ipek kansız takdimeleri oluşturmaktadır.

Kurbanlar ilkbahar ve sonbaharda sunulurdu. Bunun yanında güneş tutulması, sel, salgın hastalık, kuraklık gibi zamanlarda da kurban uygulamaları görülürdü. Kurbanın amacı tanrılardan korunma ve lütuflarını kazanmaktır. Çin'de insan kurbanı Konfüçyüs'le birlikte sona ermiş bunun yerini tahıl sapından yapılmış heykeller

¹⁴⁵ Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, s.95.

¹⁴⁶ Bkz. Keith, A. Berriedale, *The Religion and Philosophy of The Veda and Upanishads*, Delhi, 1989, s.257-275.

¹⁴⁷ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s.196.

¹⁴⁸ Davids, C. A.F. Ryhs, "Sacrifice"(Budist), *ERE*, c.XI, s.8.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s.159-201.

almıştır. Çin kültüründe kurban korunma ve tanrıların beğenisini kazanarak daha çok bolluk ve berekete kavuşma amacına dönük şölen yönü olan uygulamalar olarak dikkat çekmektedir.

Japon kültüründeki kurban uygulamaları Çin'deki uygulamalara benzerlik arz eder. Kurbanın amacı korunma ve tanrılardan beklentilerinin gerçekleşmesi için yardım beklentisidir. Şintoizm'de takdimeler tapınmadan ziyade tanrılarla pazarlığa dönüktür. Çoğunlukla tanrıları yatıştırma, onların teveccühünü kazanma gelecekte onlardan iyi şeyler beklemek amacıyla takdimeler sunulur.

Takdimeler tanrılara ve ata ruhlarına sunulurdu. Gıda takdimeleri daha çok pirinç ve pirinçten yapılan yemekler ve içkilerdi.¹⁵⁰ Hayvan kurbanı olmasına rağmen uygulaması bugün yoktur. Yiyecek takdimeleri oldukça geniştir. Tuzdan sebze, balıktan yaban tavşanına kadar yedikleri her şeyden takdime yapmışlardır. Tanrı tasavvurunun antropomorfik olması nedeniyle eski Japonlar giyisi ve mesken takdimeleri sunarlardı. Tanrıların dinlenmesi için evlerinde köşe hazırlarlardı.¹⁵¹ Japon tarihinde nadiren gönüllü insan kurbanları görülür. Ayrıca mabetlerde köleler kurban olarak sunulmuş olup,¹⁵² bu uygulama zamanla kaybolmuştur.

Tüm kurban çeşitlerinin görüldüğü Afrika'da ise hayat tarzı kurban uygulamasını etkilemiştir. Bir Afrika toplumu olan Nuer'lerde hayatın birçok bölümünde kurban uygulaması görülür. İlk doğum ve ikiz doğum sonrası, hastalık anında, evlilik ve cenaze törenlerinde günah işleme sonrası, savaş öncesi, balık avlama öncesi durumlarda kurban uygulaması görülür.¹⁵³ Toplu yemekler vasıtasıyla tanrı ile daha güçlü bağlar kurulacağı inancı Afrika'da toplu yemek takdimesini oldukça yaygınlaştırmıştır. Tanrılara teşekkür ve hediye takdimeleri sunarak, onların gönüllerini alacaklarına ve böylece daha çok nimetlere kavuşacaklarına inanırlar. Felaket zamanlarında tanrıların gazabını dindirmek için, yardıma ihtiyaç duyduklarında da adak

¹⁵⁰ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s.202.

¹⁵¹ Güç, *a.g.e.*, s.105–109.

¹⁵² Revon, M, "Sacrifice(Japanese)", *ERE*, XI, ed. James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994, s.21–24.

¹⁵³ Pritchard, E. E. Evans, *Nuer Religion*, Oxford University Press, New York, 1956, s.197.

kurbanı sunarlar. Kurbanın kötülükleri önlediğine inandıkları için kötülük gerçekleşmeden kurban keserler. Hasta insan yerine veya uzun süre doğum sancısı çeken kadın yerine hayvan kurban edilir ve istenmeyen durumun hayvana geçtiğine inanılır. Farklı uygulamaları olmasına rağmen, bedel kurbanı için genellikle kümes hayvanları tercih edilir.¹⁵⁴

Sabiilikte ise kurban ayrı bir ibadet olmaktan çok ayin yemeklerinin parçası gibi düşünülmüştür. Kurban hayvanı olarak koç ve güvercin sunarlar. Koyun kurbanına dişi olmasından dolayı izin verilmez. Güvercinde cinsiyet önemli değildir.¹⁵⁵ Kurban törenini din adamları icra eder. Sabiilerde kurban ve kurbancı özdeşleştirilir. Kurban hayvanı ayin yemeğini tertip eden kişiyi, hayvanın ölümü kişinin ölümünü, hayvanın ölü cesedi kişinin bedenini temsil eder.¹⁵⁶

C. Geleneksel Türk Dininde Kurban

İslam öncesi geleneksel Türk dininde kurban önemli bir yere sahipti. Doğumda, ölümden, düğünde, bayramda, yatır ziyaretinde, bereket dileme ve tanrıya yakarıştta hep kurban görülür.¹⁵⁷ Türklerde kansız kurbana saç denirdi. Kutsal ağaçlara ve kam davuluna bez bağlama, tös denilen sembollere yemek sunma, ağızlarını yağlama, ateşe yağ atma,¹⁵⁸ bahşış verme¹⁵⁹ kansız kurban sayılırdı. Saçı kurbanları toplumların geçim kaynakları ile alakalı idi. Hayvancılıkla uğraşanlar süt, kıyma, yağ sunarken çiftçiler buğday, darı, tüccarlar ise parayı saç olarak kullanırlardı.¹⁶⁰ “*Darısı başımıza*” deyiminin darı saçısından günümüze geldiği ileri sürülür. Günümüzde gelin eve gelirken damat tarafından kuru yemiş, şeker, para vb. şeylerin saçılması, gelinin üzerine buğday, darı, ekmek gibi gıda maddelerinin atılması, su serpilmesi saç

¹⁵⁴ Adewale, S.A. , “a.g.m”, s.598.

¹⁵⁵ Güç, a.g.e. ,s.73.

¹⁵⁶ Gündüz Şinasi, *Son Gnostikler*, Vadi Yay. , Ankara, 1995, s.161–162.

¹⁵⁷ Bkz.Eröz, Mehmet, “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, *Türk Kültürü*, Yıl 18, sy. 211–214, Mayıs-Ağustos, 1980, s.17–22.

¹⁵⁸ Yıldırım, Münir, *Hikmet Tanyu ve Türk Dini Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme* (Basılmamış Y. L. Tezi),A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996,s.78.

¹⁵⁹ Güngör, “Gagavuzlar’da Kurban Kültü”, s.46.

¹⁶⁰ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s.54.

kurbanının devamıdır. Bunun bereket için yapıldığı gibi, aile dışından gelen gelini ata ruhlarının kabul etmesi için atalara sunulan kansız kurbanlar olduğunu ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır.¹⁶¹Tarihte, ilkbaharda ilk şimşek çaktığında, gök gürlediğinde içinde süt, ayran, kımız bulunan kaplar çadır etrafında dolaştırılarak saç töreni yapılırdı.¹⁶²Kalafat günümüz Altay yöresi Türklerinde kutsal sayılan süt, kımız, darı ve buğdaydan saç kurbanı yaygın olarak uygulandığını benzer saç uygulamalarının Anadolu’da yaygın bir şekilde görüldüğünü belirtmektedir.¹⁶³

Eski Türklerde bir diğer önemli kurban “ıdhuk” kurbanlarıdır. Idhuk; *ıdık, ıyık, ızık* olarak kullanılmıştır. Iduk adak sahibinin adağı için salıverilen kutlu ve mübarek sayılan hayvandır. Sütünden, gücünden ve yününden yararlanılmazdı.¹⁶⁴Bu hayvanlar istedikleri yerde otlayabilir, başka birisinin bağ veya bahçesine girdiğinde kovulmazlardı. Bu hayvanı incitecek davranışlardan kaçınmak gerekirdi. Bu hayvanlara hırsız ve canavarın dokunmadığına inanılır, ancak yedi yaşında kurban edilirlerdi.¹⁶⁵Bu uygulamaya benzer bir uygulama cahiliye Araplarında da görülmektedir. Araplarda bu amaçla salıverilen hayvana “saibe” denirdi.¹⁶⁶

Türklerin kanlı kurban için tercih ettikleri hayvanların başında at gelir.¹⁶⁷Attan sonra koç gelirdi. Eski Türklerde deve dışında her tür evcil hayvanın kurban edildiğini belirten bazı araştırmacılar kurbanlık hayvan listesine köpeği ve domuzu da eklemektedirler.¹⁶⁸

Eski Türklerde kurbanın rengi önemliydi. Gök tanrısına beyaz renkli hayvanlar, yer tanrısına, ata ruhlarına ve kötülüklerinden korunmak için kötü ruhlara

¹⁶¹ Selçuk, Ali, “Mersin Tahtacılarında Kurban Fenomeni”, haz. İsmail Engin, Havva Engin, *Alevilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004,s.299–319.

¹⁶² İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.30.

¹⁶³ Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, II. bs, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s.111.

¹⁶⁴ Kaşgarlı, *a.g.e.* , s.65.

¹⁶⁵ Güngör, “a.g.m.”, s.46.

¹⁶⁶ Çağatay Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, III. bs. , Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s.138–139.

¹⁶⁷ Gökbel, “a.g.m.”,s.185.

¹⁶⁸ Roux, *a.g.e.* , s.201.

beyaz dışında kalan renklerden sunulurdu.¹⁶⁹ Beyaz rengin gök tanrı tarafından beğenildiğine inanırlar,¹⁷⁰ kurban edilecek hayvanın erkek olmasını tercih ederlerdi. Dede Korkut hikâyesinde “*attan aygır, deveden buğra, koyundan koç*” kestikleri anlatılır.¹⁷¹

Eski Türklerde kurbanı kesme şekilleri farklılıklar göstermektedir. Bel kırma,¹⁷² suda boğma¹⁷³ ve atar damarı sıkma,¹⁷⁴ kalbe bıçak sokma¹⁷⁵ yöntemleri uygulanırdı. Türkler kanda ruhun bulunduğu inandıkları için kanı akıtmak istemezlerdi. Orta Asya kültüründe kurbanın kanı kurbana saygıdan ve kurbanın kurbancının hizmetine girmesi için akıtılmazdı.¹⁷⁶ Kurbanlık hayvanın kulak, burun, ağız ve makatı otlarla tıkanarak kanın yere düşmesi önlenirdi.¹⁷⁷ İdam mahkûmlarının kanı akıtılmazdı. Hakaretle öldürülmek istenen kişilerin kanı akıtılırdı. Bu durum Selçuklu ve Osmanlı hanedanı için de geçerli idi. Bu soylara mensup kişiler öldürülürken kansız infaz yöntemleri uygulanır,¹⁷⁸ idam edilirken kanları akıtılmazdı. Kan akıtmama âdeti Moğollarda da vardı. Bu durum Cengiz yasalarına bile girmişti. Cengiz yasalarına göre hayvanın karnı yarılıp kalbi sıkılmalıdır. Bunun dışında öldürülen hayvanın eti yenilmemelidir. Kim Müslümanlar gibi hayvan keserse idam edilmesi gerekirdi.¹⁷⁹ Bazı Alevî topluluklarında görülen tığlama kurbanında da kanın bir kaba toplanması, insana bulaşmaması toprağa değmemesi gerekir.¹⁸⁰

Kemik de kan kadar önemli olup kandan sonra ruhun ikamet ettiği yer olarak görülürdü. Kemikler hayat kaynağı sayılmış ve kırılmadığı takdirde hayatın tekrar

¹⁶⁹ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yay. İst., 1998, s.155–156.

¹⁷⁰ İnan, *Şamanizm*, s.101.

¹⁷¹ Gökyay, Orhan Şaik,(haz.) *Dedem Korkudun Kitabı*, , M.E. Basımevi İst. 1973,s.6;Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, XV. bs., Boğaziçi Yayınları, İst.1995, s.24.

¹⁷² Maynagaşev,S.D.,“Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni”,çev.A.İnan,*Türk Folklor Araştırmaları*, c. 15,sy. 305, Aralık, 1974, s.7174–7178.

¹⁷³ İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, s.50.

¹⁷⁴ Uras, Murat, *Türk Mitolojisi*, II. baskı, Düşünen Adam Yay. , İst., 1994, s.234.

¹⁷⁵ Roux, a.g.e., s.203.

¹⁷⁶ Roux, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalcı Yay. , İst., 2005 s.47.

¹⁷⁷ Radlof, a.g.e., s.246.

¹⁷⁸ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. I, Boğaziçi Yay. ,İstanbul,1993,s.100.

¹⁷⁹ Eröz, a.g.e. , s.43;Günay-Güngör, a.g.e. ,s.65.

¹⁸⁰ Selçuk, “Mersin Tahtacılarında Kurban Fenomeni”, s.310–312.

başlayacağına inanılırdı. Eğer kırılırsa tekrar dünyaya gelen hayvan bunu kendi cinsine aktarıp insanları avsız bırakabilirdi.¹⁸¹ Kemikler yakılmaz, kırılmaz, köpeklere verilmezdi.¹⁸² Kemikler kayın yapraklarıyla örtülerek tanrıya sunulurdu.¹⁸³ Eliade, Türklerin kemiği tekrar dirilme inancının ve soyun sembolü olarak,¹⁸⁴ Gökalp ise toplumsal statüyü belirlemek için kemik sembolünü kullandıklarını belirtmektedirler. Bağımsız boylara ak kemikliler, onların hâkimiyeti altındakilere kara kemikliler ifadesini kullanmışlardır.¹⁸⁵

Eski Türklerde kurban ile yakından alakalı olan dağ kültü vardı. Kafesoğlu dağ kültürünü “*tabiat kuvvetlerine inanma*” başlığı altında inceler.¹⁸⁶ Bazı dağlar tanrıların mekânı sayılırdı.¹⁸⁷ Bu dağlara kadın ayağı değmez, kadınların bu dağların kutsallığını bozduğuna veya kirlettiğine inanılırdı. Kurbanların sunulduğu bir dağa kadın çıktığı için ibadet ettikleri dağı değiştirmişlerdi.¹⁸⁸ Kadınlar kurban kesim yerine yaklaştırılmaz, kurbanın başında yalnızca erkekler bulunur ve kesen şaman her zaman erkek olurdu.¹⁸⁹ Kadınların ıdhuk hayvanlara dokunması kesinlikle yasaktı.¹⁹⁰ Günümüzde Mersin Tahtacıları ay hali yaşayan kadınları kurbana yaklaştırmamaktadırlar.¹⁹¹

Kurban törenlerinde kurban sahibi pişen etin en iyi yerini şamana takdim ederdi.¹⁹² Günümüz Alevîlerinde hayvanın sağ ön budunun dedeye verilmesi,¹⁹³ Yahudilerde hahamların sağ ön budu alması farklı kültürlerdeki benzerlikler olarak dikkat çekmektedir.

¹⁸¹ Eröz, *a.g.e.*, s.43.

¹⁸² Gökbel, “a.g.m.”, s.189; Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi, Ansiklopedik Sözlük*, çev. Ercan, Eren Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2005, s.350.

¹⁸³ Radlof, *a.g.e.*, s.249.

¹⁸⁴ Eliade, Mircea, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan İmge Yay., Ankara, 1999, s.191–196.

¹⁸⁵ Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1989, s.126, 137–138.

¹⁸⁶ Bkz. Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 2.bs., Bogaziçi Yay., İst., 1988, s.289–301.

¹⁸⁷ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’da Kurban*, s.129.

¹⁸⁸ Maynagaşev, “a.g.m.”, s.7174.

¹⁸⁹ Radlof, *a.g.e.*, s.237.

¹⁹⁰ İnan, *Eski Türk Dini*, s.53.

¹⁹¹ Selçuk, “a.g.m.”, s.315.

¹⁹² Atik, *a.g.t.*, s.41.

¹⁹³ Selçuk, “a.g.m.”, s.315.

Eski Türkler çekindikleri kötü ruhlara istemeyerek kurban sunarlardı. Bunların başında gelen ise “Erlik”ti. Kurban verilmezse felaketler yağdıracağından çekindikleri için rızasız olarak kurban sunarlardı.¹⁹⁴

Türklerde kurban, doğum ve ölüm sonrası, belli mevsimlerde sunulurdu. Özellikle ilkbaharda görkemli kutlamalar yapılır ve kurban kesilirdi.¹⁹⁵

Eski Türklerde bedel kurbanı uygulaması vardı. Ölen kişinin atının kuyruğu kesilirdi. Bu kuyruk evlere, mezarlara veya atlara bağlanarak teşhir edilir ve bu âdete “tullama” denirdi.¹⁹⁶

Eski Türklerde insan kurbanı oldukça tartışmalı bir konudur. Bazı kaynaklarda cenaze kurbanı olarak hizmetçilerin kurban edildiği ileri sürülürken¹⁹⁷ bazı kaynaklarda ise bunun tüm Türkler için geçerli olmadığı ileri sürülmektedir. Kültür tarihçisi Eberhard, bozkır kültüründe insan kurbanı görülmediğini ileri sürerek Türklerde insan kurbanı olmadığını belirtir.¹⁹⁸

D. İlahî Dinlerde Kurban

1. Yahudilikte kurban

Yahudilikte kurban önemli bir ibadet olmasından dolayı başlangıcı, gelişimi, değişimi üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar kurbanın ne zaman başladığı, hangi milletlerden etkilendiği, sürgün öncesi ve sonrası kurban çeşitleri gibi konuları ele almışlardır.¹⁹⁹ Yahudi âlim Maimonides’in yaklaşımına göre kurban Yahudi âdeti değildir. Daha önceki milletlerin uygulamalarına farklı anlamlar yüklenerek Tanrı için yapılmaya başlanmıştır.²⁰⁰ Dinin âdetleri muhafaza etmede

¹⁹⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün, Şamanizm*, s.39.

¹⁹⁵ Atik, *a.g.t.*, s.43.

¹⁹⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s.99.

¹⁹⁷ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.199–204.

¹⁹⁸ Eberhard, W. , *Çinin Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, T.T.K.,Ankara, 1996, s.53–54.

¹⁹⁹ Lasebikan, G. L. , “Eski Ahid’de Kurban”,çev. Ahmet Güç, *U.Ü.İ.F. Dergisi*, sy. 7, c. 7, 1988, s.575–586.

²⁰⁰ Robbins, Jill, “Sacrifice”, s.286.

gösterdiği hassasiyetle²⁰¹ günümüze aktarılmıştır. Maimonides'in bu yaklaşımı oldukça yerindedir. Babil sürgününde ve Mısır'da Yahudiler birçok yönden etkilendiler. Cumartesi günü Babil'de uğursuz sayılırdı. Yahudilerden Hristiyanlığa geçen Evharistiya ayininin orijini Babil'e dayandığı söylenebilir. Yahudilerdeki kurban inanç ve uygulamaları, Mezopotomya'da göçebe olmaları nedeni ile birçok toplumdan,²⁰² daha sonra Babil'den ve Mısır'dan etkilendi. Yahudilikteki kurban inancını anlamak için bu noktalar ihmal edilmemelidir. Birçok batılı araştırmacı İbrani kurban anlayışını temel alarak kurbanı yaklaştırmakta ve daha öncesini ihmal etmektedirler. Bu durum kurbanın tarihsel açıdan değerlendirilmesini eksik bırakmaktadır.

Yahudi inancına göre günahın cezası ölümdür. Başlangıçta ölümsüz olan insan Cennet'te işlediği günahla ölümlü hale dönüşmüştür. İlk insan Hz. Âdem gibi günah işleyen ölümü hak eder. Bu anlayışa bağlı olarak Yahudiler yılda bir defa kefareti kurbanı sunarak günahlarından arındıklarına ve dolayısıyla ölüm cezalarını kaldırdıklarına inanırlardı.²⁰³ İlk uygulamasını Hz. Nuh'ta görülen²⁰⁴ kurbanı altar (mezbah, mizbah) üzerinde sunma âdeti vardı. Altar vasıfları belirlenmiş olup,²⁰⁵ peygamberlerce kurulduğuna inanılan sunu taşlarıdır. Kurbanın üzerine konduğu kutsal masa diyebileceğimiz altarda Yahudilerin daha önce dağlarda kurban kesmelerinin uzantıları görülür. Nuh Tufanı'nda yüksek dağların su altında kalmaması²⁰⁶ ve İsrailoğullarının çoban olmaları nedeniyle dağlar dinî açıdan öneme sahipti. Kurbanda tuz kullanılır, tuzun arınmayı, ızdırabı sembolize ettiğine, kurbanın kendisinin ise Tanrı'ya bağlılığı, sadakatı, güveni ve şükürü ifade ettiğine inanırlardı.²⁰⁷ Günahkâr, kusursuz bir hayvanı Tanrı'ya kurban eder ve ellerini kurbanı

²⁰¹ Yehezkel, *The Religion of Israel*, s.111.

²⁰² Aydın, *Yahudilikte Kurban Fenomeni*, s.2.

²⁰³ Ro., A., "Sacrifice(Second Temple Period)", *EJ*, Keter Publishing House, Vol. XIV, Jerusalem, 1996, s.607-615.

²⁰⁴ Aydın, *a.g.t.*, s.15.

²⁰⁵ Behar, Nisim, *İbranilerin Öyküsü*, Zvi Geyik Yay. , İstanbul 2001, s.650.

²⁰⁶ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s.19; Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, s.24-25.

²⁰⁷ Ro, A. , "Sacrifice" , s.613.

koyarsa günahı sembolik olarak kurbanla geçtiğine²⁰⁸ ve bunun kurbanla özdeşleşmeyi sembolize ettiğine inanırlardı.²⁰⁹

Yahudilikte birçok kurban çeşidi olup bunlardan bazıları vakıf kurbanı, yemek kurbanı, içki kurbanı, barış kurbanı, şükran kurbanı, adak kurbanı, kefarete kurbanı, din adamı tayin etme kurbanı şeklinde sıralanabilir.²¹⁰ Kurbanların sunumunda izlenen uygulamalardan birisi de yakmadır. Günümüzde uygulanmamaktadır fakat tarihte uygulandığı bilinmektedir. Nedeni ise Tevrat'ın ifadesiyle “*Rabbe hoş koku olmasındır.*”²¹¹ Bu uygulamanın eski inançlardaki gökyüzü tanrılarına duman gönderme âdetinden geldiğini²¹² savunan araştırmacılar olduğu gibi, ateşin temizleyiciliğini ileri sürerek²¹³ günahlardan kurtulma arzusuna bağlayan araştırmacılar da bulunmaktadır. Kurbanlık hayvana el sürülmesiyle günahlar ona geçmiş olup, yakılmasıyla günahlar yanıp yok olacaktır. Her iki yaklaşımın dayandığı tarihî uygulamalar vardır. Bu uygulamada Habil'in kurbanının gökten gelen bir ateşle yandığı inancının da etkili olabileceği düşünülebilir. M.S.70 yılında mabedin tamamen tahrip edilmesiyle kurban kesme ve yakma zorunluluğu kalkmıştır. Mabet Yahudilere göre önemli bir konuma sahip olup yeraltı, yerüstü ve gökyüzünün kesişme noktasıdır.²¹⁴ Burası Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı bağlayıp kurban etmek istediği,²¹⁵ meleklerin yeryüzüne inip çıktıkları merdivenin bulunduğu, Tanrı'nın evi, göklerin kapısı olup,²¹⁶ planını çölü geçme aşamasında Hz. Musa tarafından çizildiğine inanılır.²¹⁷ Mabedin öneminden dolayı kurban burada sunulmalıdır. Bu anlayış Yahudilere Kenan kültüründen geçmiş olabilir. Kenan kültüründe rahipler üstün sayılır ve mabet dinde merkez konumdaydı.²¹⁸ Mabet yıkılınca kurban sunacak yer kalmamıştır. Yahudilikte bu kadar karmaşık yapıda ve

²⁰⁸ Ro,A., “Scarifice”, s.613; Levililer, 1/4.

²⁰⁹ Robbins, Jill, “Sacrifice”, s.285.

²¹⁰ Bkz. R.An., “Sacrifice”, *EJ*, Keter Publishing House, Vol. XIV, Jerusalem, 1996, s.599–608.

²¹¹ Levililer, 1/9;3/5

²¹² Erginer, a.g.e. , s.102; bkz. Sinanoğlu, *Grek ve Romen Mitolojisi*, s.61;bkz. Eliade, - Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, s.98.

²¹³ Özkan, a.g.e. , s.110.

²¹⁴ Eliade, Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, çev. M.Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992,s.19.

²¹⁵ Zitelmann, Arnuf, *Dünya Dinleri Tarihi*, çev. Nafer Ermiş, İnkılâp Yay. , İstanbul, 2003,s.89.

²¹⁶ Tekvin,28/10–19.

²¹⁷ Behar, Nisim, *İbranilerin Öyküsü*, s.8.

²¹⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, c.I,s.226.

hayatın merkezindeki kurban ibadetinin askıya alınmasında Yahudi halkında kurban konusunda oluşmuş bezginlin rolü olabilir. Bir sürü kurban çeşidinin ve her birinin kendine özgü kurallarının olması insanları sıktığı ve yorduğu düşünülebilir. Kurban sonrası kabullenmişlik hâli bunun işareti sayılabilir. Kurbanın kalkması ebedi değil geçici olup, Yahudiler yıkılan mabetlerinde tekrar kurban kesme ümitlerini sürdürmektedirler.²¹⁹

Yahudi inançlarına göre eti yenen her hayvan kurban olmaz. Kanlı kurban takdimeleri olarak makbul olanları dana, koç, kuzu, keçi, güvercin ve kumrudur.²²⁰Bunlardan da makbulü sığır ve danadır. En makbulü ise erkek olanlarıdır.²²¹Bazı araştırmacılar bu inancın Mısır'da şekillendiği ileri sürmektedirler. Mısır'da Apis boğası şeklinde bir koruyucu tanrı vardı.²²² Bazı hayvanlara ilahların nüfuz ettiğine inanılırdı. Apis boğası bunlardan birisiydi.²²³Mısırlılar Apis boğasına tanrısal dölleyicilik atfediyor güneş tanrısı ile ilişkilendiriyorlardı.²²⁴Nil ilahının sembolü olup, araziye aşılayıcı kudrete sahip olduğuna inanılırdı.²²⁵Mısır'daki tarım kültürü boğayı kutsamış olabilir fakat boğa kültü yalnızca Mısır'a özgü değildir. Boğa kültüne Girit'te, Kenan kültüründe, Kibele kültüründe ve Zerdüştilikte rastlanır. Bunlara Hinduizm de eklenebilir. Boğanın tercih edilmesinde boğanın gücü, dayanıklılığı ve tarımda verimliliğin sembolü olması başlıca nedenler olarak düşünülebilir. Mısır yaşantısı Yahudilerdeki boğa kültünü güçlendirmiş olabilir fakat bu kültün kaynağı olarak Mısır inançlarını görmek yeterli olmayabilir.

Kansız kurban olarak kendisini mabet hizmetine adayan ruhani kurbanlar vardı. Yiyecek içecek olarak ise yağ ve un karışımı yapılmış üzerine bol günlük sürülmüş ekmek, fırında pişmiş ekmek, tava ekmeği, mayasız pide, yufka, turfanda

²¹⁹ Gaster, M., "Sacrifice(Yewish)", *ERE*, c.XI, ed. James Hastings, T&T Clark, c.XI, Edinburgh, 1994, ss.25-29.

²²⁰ Levililer, 1., 4. ve 5. baplar

²²¹ Levililer, 1/3.

²²² Hilliard, F.H. *How Men Worship*, London, 1969, s.12.

²²³ Özer, Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, T.T.K. , Ankara, 1987, s.65.

²²⁴ Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion*, s.162.

²²⁵ Özer, a.g.e. ,s.65.

kavrulmuş buğday başağı, dökülen sıvı takdime olarak şarap ve mesh yağı bunların dışında buhur uygulamaları vardır.²²⁶Yahudilikte ilk mahsul kurbanı görülmektedir. Bu durum Tevrat'ta "*Toprağın turfandalarının ilkini Rabbin evine getireceksin*"²²⁷ şeklinde anlatılmaktadır.

Yahudilikte insan kurbanı uygulaması olduğuna dair işaretler vardır. Eski Ahit'te bu görüşü destekleyen ifadeler bulunmaktadır. "*İnsan olsun yahut hayvan olsun veya tarla olsun kişinin kendinden rabbe vakfettiği hiçbir şey satılmayacak, fidyesi verilmeyecek mutlaka öldürülecektir.*"²²⁸Yine Eski Ahit'te "...*Oğullarının ilk doğanını, bana vereceksin. Öküzlerin ve davarların için de bunu yapacaksın; yedi gün anası ile kalacak sekizinci gün bana vereceksin.*"²²⁹Gerez'de yapılan arkeolojik kazılarda birçok küp bulunmuştur. Küpleri önemli kılan ise içlerinde çocuk iskeletlerinin bulunmasıydı. Bu iskeletlerden ikisi dışında hepsi sekiz günlüktü.²³⁰Eski Ahit'te bu ifadelerin olması ve arkeolojik buluntulara rağmen insan kurbanının Yahudiler arasında çok yaygın olarak uygulandığını ileri sürmek doğru değildir. Uygulamanın zamanla dinden sapmalar neticesinde sapkın Yahudilerce Fenikelilerden²³¹ veya başka ilkel dinlerden alındığı²³² bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir

Yahudilik ve İslam ilk kurban olayı konusunda ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek²³³ istemesinde mutabıktır, fakat hangi oğlu olduğu konusunda aynı inancı paylaşmazlar. Yahudiler İshak'ın kurban edilmek istendiğini, Müslümanlar ise İsmail olduğunu ileri sürerler. Erginer, tartışmanın sebebini kurbanlığın Tanrı tarafından kutsandığı için her iki tarafın soylarını kutsama çabasına bağlar.²³⁴Fakat bunun sırf kutsama adına olduğunu ileri sürmek Müslümanlara haksızlık olur. Müslümanlar her

²²⁶ Levililer,2/1–16.

²²⁷ Çıkış,23/19.

²²⁸ Levililer,27/29–30.

²²⁹ Çıkış, 22/29–30.

²³⁰ Challeye, *a.g.e.* ,s.122.

²³¹ Lasebikan, "a.g.m.",s.586;Özkan, *a.g.e.* ,s.101–102.

²³² Bushnell, Horace, *The Vicarious Sacrifice, Grounded in Principles of Universal Obligation*, Charles Scibner & Co. ,New York, 1868,s.452.

²³³ Bkz. Yüceler, Feridun Yılmaz, *Kurban ve Faziletleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989,s.124–141.

²³⁴ Erginer, *a.g.e.* ,s.97.

ikisinin peygamber olduğuna inanmaktadır. Peygamber soyundan gelmek kutsanma için yeterli değil midir? Esinoğlu, olayın geçtiği dönemde anaerkil yapıdan ataerkil aile yapısına geçiş olmasına rağmen hâlâ anaerkil yapının gücünü hissettirdiğini dolayısı ile “*ana han*” konumundaki Sara’nın çocuğunun kurban edilmesine göz yummayacağını bilakis cariyeye olan Hacer’in çocuğunun kurban edilmesini isteyeceğini ileri sürer. Aynı zamanda İshak’ın kurban edilmesi Tevrat’taki ilk ürün mantığına ters olduğunu belirtir.²³⁵ Bu düşünceye ilave olarak Sara yaşlıdır ikinci bir çocuk ümidini muhtemelen kaybetmişti. Hacer ise daha gençtir ve tekrar anne olma ihtimali vardı. Cariye psikolojisiyle daha çekingen olması, yaşının küçüklüğü nedeniyle Sare’ye saygısı, tekrar anne olma imkânının olması ve statü olarak Sare’den daha aşağıda olması Hacer’in çocuğunun kurban olma ihtimalini yükseltir. Ayrıca Tevrat’ta geçen emre göre ilk çocuğun kurban edilmesi gerekir. Hz. İsmail’in ilk çocuk olduğu tarihen sabittir. Müslümanlara göre olayın gerçekleştiği yer Mekke’dir. Hz. İshak’ın buraya gittiğine dair hiç bir tarihî rivayet yoktur.²³⁶ Tevrat’ta kurbanlık oğul için “*biricik*”²³⁷ ifadesinin bulunması olayın cereyan ettiği dönemde Hz. İbrahim’in bir çocuğunun olduğuna işaret edebilir. Kurbanın kim olduğu tartışılabilir sonuçta ikisi de kurban olarak kesilmemiştir. Fakat daha sonra İshak’ın doğmasıyla İsmail baba ocağından uzaklaştırılmış bir yerde kurbanın ifadesi İsmail’in üzerinde gerçekleşmiştir.

Eski Ahit’te kurbanla alakalı olarak kan unsuru dikkat çekmektedir. Kan kefarete ve yapılan ahdin sembolüdür. “*Canlılara yaşam veren kandır ve ben onu sunak üzerinde canlarınıza kefarete olması için size verdim; çünkü kan hayat karşılığı günah bağışlatır.*”²³⁸ Kesilen kurbanların kanlarını yemek yasaktı²³⁹ ve kanı genellikle mezbaha serpilirdi. Kan ayrıca Tanrı ile yapılan ahdin sembolü idi. Hz. Musa’da kestiği kurbanın kanının bir kısmını mezbaha bir kısmını İsrailoğullarının üstüne serpererek: “*...İşte bütün bu sözler konusunda Rabbin sizinle yaptığı ahdin kanı*”

²³⁵ Esinoğlu, Birant, *Dinlerin Gizemi. Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri*, Ceylan Yay. ,İst., 1996,s.13

²³⁶ Cilacı, “a.g.m.”, s.290–291.

²³⁷ Tekvin,22/2.

²³⁸ Levililer,17/11.

²³⁹ Levililer,17/12.

demmişti.²⁴⁰ Bunların yanında Yahudilerde kanı kapıya ve eşiklere sürme âdeti vardı.²⁴¹ Dikkati çeken bir diğer konu ise sert bir tanrı tasavvurunun vurgulanmasıdır. Mesela; *“Bütün ilk doğanlar benimdir. İnekten, koyundan, bütün hayvanlarının ilk erkek doğanı benimdir. Eşegin ilk doğanı için bir kuzu fide vereceksin ve eğer veremeyeceksen o zaman onun boynunu kıracaksın.”*²⁴² Tevrat’ın indiği toplumda bu tarz konuşmalar normal konuşma şekli olabilir. Yahut uzun yıllar Mısır’da köle yaşamış insanların anlayacağı tarzda emreden sert bir üslup kullanılmış olabilir. Yahudilikteki kefarete kurbanın önemli yer tutmasındaki faktörlerden birisi bu sertlik olabilir. Tanrı tasavvurunun sert olduğu dinlerde kefarete ve teskin kurbanları canlı ve yaygın olarak uygulandığı söylenebilir. Aynı durumun Yahudilik için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Kurban tarihi açısından Yahudilik bir dönüm noktası oluşturur. Artık ilahlara değil bir olan İlah’a kurban sunma dönemi başlamış ve kurban tekrar tevhit çizgisine çekilmiştir.

Yahudilikteki kurban anlayışında birçok kültürün etkileri görülmektedir. Yahudiler farklı kütlerlerden aldıkları bu uygulamaları kendilerine özgü sistematik bir yapıya sokarak kurbana daha geniş yüklemeler yapılmış, buna bağlı olarak beklentiler artmıştır. Korunma, arınma, teskin, sözleşme, bereket, gelecek kaygısından kurtulma, kurbanla özdeşleşerek kurbanı bedel yapma, kurban kanına önem atfetme, kurban uygulamalarında Tanrı tasavvuruna bağlı olarak uyulması gereken katı kurallar Yahudilikte daha belirgin hale gelmiştir.

2. Hristiyanlıkta kurban

Hiz. İsa, yetiştiği çevrede inanç ve uygulamaları geçerli olan Yahudi kurban geleneğine vakıftı. Ailesi geleneksel Yahudi bayramlarında kanlı kurban takdimi sunuyordu. Hiz. İsa en azından Yahudilerin takdim ettiği kurbana karşı değildi.²⁴³ Bir cüzzamlıyı iyi ettikten sonra *“Sakin kimseye söyleme, ancak git, kendini kâhine göster*

²⁴⁰ Çıkış, 24/3–8.

²⁴¹ Budda, a.g.e. , s.45.

²⁴² Çıkış, 13/13; 34/19–20.

²⁴³ Güç, a.g.e. , s.266.

ve onlara şahitlik için Musa'nın emrettiği takdimmeyi arz et",²⁴⁴ başka bir olayda kurban sunmak için mezbaha gelen birisine: "*Kardeşinin sana karşı şikâyetini hatırlarsan adağını orada bırak, önce git kardeşinle barış; sonra gelip sunakta adağını sun*"²⁴⁵ demiştir. Döneminde oluşan kurban kirliliğine dikkat çekmek ve ibadetlerde samimiyetin önemini hissettirmek istemişti. Nitekim "*Komşuyu sevmek bütün yakılan takdimelerden ve kurbanlardan üstündür*"²⁴⁶ sözü bu konuda iyi bir örnektir. Fakat Hz. İsa sonrası Hristiyan teolojisini oluşturanlar kurbanı farklı yorumlamışlardır.

Hristiyanlık teolojisinin merkezinde kefarete doktrini yer alır. Hz. İsa'nın insanlığın günahını affettirmek için kendini kurban ettiğine inanılır. İlk dönem Hristiyanları bu durumu hayvan kurbanı gibi değerlendirdikleri için Hz. İsa'yı "*Tanrı'nın kuzusu*"²⁴⁷ gibi görüyorlardı. Daha sonraki teologlar İbrani kurbanıyla harmanlanmış bir anlayış getirdiler.²⁴⁸ Hz. İsa son kurban sayılıp daha sonraki kurbanlar reddedilmiştir. Çünkü insanlığın günahını affettirecek, insanların üstünden bu günah yükünü kaldıracak özellikte değildirler. Yahudilikteki kefarete anlayışı Hristiyanlardaki kefarete doktrinini (doctrine of the atonement) etkilemiştir. Yahudilikte kişiler ve toplum adına işledikleri günahın bedeli olarak kefarete kurbanı kesilirken Hristiyanlıkta bu tüm insanlık adına bir insan kurbanına dönüşür. Pavlus'a göre nasıl ki bir insanın suçu ile tüm insanlık suçlu ve ölümlü olduysa, Tanrı'nın yardımıyla bir insan diğer insanların günahlarını yüklenir.²⁴⁹ Asli günahın affı için özel kurban ve onun özel kanı gerekir. Tanrı'nın oğlu İsa insan suretine bürünerek dünyaya gelmiş, kendisi insanlık için kurban olmuştur. "*Çünkü Rab dünyayı yargılasın diye değil, ancak dünya onunla kurtulsun diye oğlunu gönderdi.*"²⁵⁰ Hz. İsa sırf insanlara olan sevgisinden dolayı dünya nimetlerini terk ederek kendini kurban (self-sacrifice) etmiştir. Robbins, Hristiyanlıktaki Hz. İsa'nın kendini kurban etme inancının temelinde Sokrates'in olduğunu ileri sürer.

²⁴⁴ Matta, 8/4.

²⁴⁵ Matta, 5/23–24.

²⁴⁶ Markos, 12/33.

²⁴⁷ Yuhanna, 1/29.

²⁴⁸ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, Published by Routledge, New York, 2000, s.119.

²⁴⁹ Bkz. Romalılara Mektup, 5/12–18.

²⁵⁰ Yuhanna, 3/17.

Socrates özgürlük için kendini kurban etmişti. Aşkınlık boyutu eklenerek transfigürasyonla kendini kurban eden Hz. İsa modeli oluşturuldu.²⁵¹ Hz. İsa son kurbandır. Artık diğer kurbanların hükmü olmadığı için kanlı kurbanı gerek yoktur. Yeni Ahit'te her yıl devamlı takdim edilen aynı kurbanla yaklaşanların kemale ermeyeceği, bununla ancak günahlarını hatırlayacakları anlatılır. Çünkü boğaların ve erkeklerin kanlarının günahları kaldırmayacağı, İsa Mesih'in kendini sunmasıyla günahlardan arınılacağı belirtilir.²⁵² Hristiyanlıkta da Yahudilik gibi kan kefareti aracı sayılmıştır. İncil'de “*kan dökülmeden günahların bağışlanması mümkün değildir*”²⁵³ ve “*İsa'nın kanı bizi her türlü günahattan temizler*”²⁵⁴ ifadeleri bunu göstermektedir. İnsanlık tarihinde su ve kurban kanı kefareti aracı olarak sayılırken kan sudan daha etkili görülmüştür.²⁵⁵

Bazı Hristiyan gruplar Hz. İsa'nın kurban olmasına inanmayı iman şartı sayarlar. Yedinci Gün Adventistleri ilk kurbanın ilk günahın akabinde gerçekleştiğine inanırlar. Günahın sonucu olarak üryan kalan Âdem ve Havva'ya Tanrı Tevrat'ta geçtiği gibi “*deriden kaftan yaparak onlara giydirmiştir.*”²⁵⁶ Âdem ve Havva'nın suçu günahsız koçla örtülmüştür. Daha sonra Hz. İbrahim için yaşanacaklara razı olmadığı için koç indirmiştir. Fakat bu kurbanlar onların kendilerini kurtarmıştır. İnsanlığın günahı için biricik oğlunu göndermiştir. Nasıl diğer kurbanlar can kurtardıysa, İsa'da insanlığı kurtarmıştır. Diğer kurban olaylarına olduğu gibi İsa'nın kurban oluşuna iman etmek gerekir.²⁵⁷

Hristiyan teolojisi her ne kadar kanlı kurbanı yasaklasa da Orta Çağ boyunca din adına yapılan katliamlar kurbanı çağrıştırmaktadır. Günümüzde ise Hristiyan toplumların bazılarında kanlı kurban uygulamaları görülmektedir. Milletlerin geçmiş

²⁵¹ Robbins, “Sacrifice”, s.288.

²⁵² İbranilere Mektup 10/1–18.

²⁵³ İbranilere Mektup 9/22.

²⁵⁴ I. Yuhanna 1/7.

²⁵⁵ Öztürk, *a.g.t.*, s.11.

²⁵⁶ Tekvin, 3/21.

²⁵⁷ Bkz. Özkan, Ali Rafet, *Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*, Alperen Yay., Ankara, 2002, s.165–219.

köklü inançlarını, adetlerini kolayca terk etmediklerini hatta farklı şekillerde yeni inanç ve uygulamalar içine soktuklarını görmekteyiz. Gagavuzların Hristiyan olmalarına rağmen geleneksel Türk dinindeki kanlı kurban uygulamalarının papazların aracılığıyla ile devam ettirdikleri,²⁵⁸ Gökçeada Ortodokslarının Meryem Ana gününde kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir.²⁵⁹ Hayvancılıkla geçinen veya göçebe yaşayan insanların hayatından kanlı kurbanı çıkarmanın zorluğu sonucu kurbanın uygun şekilde adapte edildiği görülmektedir.

Hristiyanlıkta görülen kansız kurban ritüelinin başında bir tür komünyon kurbanı olan Evharistiya ayini gelir. Ayin Hz. İsa'nın son akşam yemeğinin hatırasıdır. İncil'e göre son akşam yemeğinde Hz. İsa: *"Onlar yemek yerlerken ekmek aldı, şükredip kopardı ve onlara vererek dedi: Alın bu benim bedenimdir. Bir kâse şarap aldı şükrederek onlara verdi; hepsi ondan içti. Onlara bu benim kanımdır"*²⁶⁰ dedi. Şarap içecek takdimesi olarak daha önceki birçok dinde kullanılıyordu. Şarap üzümün kanı sayılırdı. Hristiyanlıkta ise farklı bir anlayışla Hz. İsa'nın kanı, ekmek ise bedeni sayılmıştır. Evharistiya uygulaması ilkel toplumlardaki totem yemeğine çok benzemektedir. Totem yemeklerinde tanrıyla bütünleşme amacı bu benzerliği artırmaktadır.

Hristiyanlıktaki bir diğer kansız kurban uygulaması ise ruhani kurbanlardır. Hristiyanlıktaki ruhani kurban Budizmdeki yapılanmaya benzer. Bilhassa Katolik mezhebinde din adamları kendilerini dine adanarak hayatlarını manastırlarda geçirirler. Cinsel perhiz esaslı olan bu uygulamada kadın, erkek ayrımı yapılmaz.

Bazı Hristiyan topluluklarda ilk mahsul kurbanı uygulamaları devam etmektedir. Ürünler kiliseye getirilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.²⁶¹

Hristiyanlıkta diğer dinlerde görülen istek, şükür, bereket, adak, vb. kurbanların fazla önemsenmediği söylenebilir. Hristiyanlıktaki kurban inancının

²⁵⁸ GÜNGÖR Harun, "a.g.m.", s.45–48; GÜNGÖR, Harun – ARGUNŞAH, Mustafa, a.g.e. , s.35–36.

²⁵⁹ Oymak, "a.g.m.", s.175–177.

²⁶⁰ Markos, 14/22–24.

²⁶¹ ÖZKAN, Dinlerde Kurban Kültü, s.127.

merkezinde asli günahtan arınma vardır. Asli günah inancının kurban uygulaması altında yatan nedenleri daralttığı hatta yalnızca kefarete indirip kurbana özel bir anlam getirdiği düşünülebilir. Kurban tarihi açısından Yahudilikte soyutlaşmaya başlayan kurban kavramı Hristiyanlıkta daha da soyutlaştırılmıştır. Yahudilikte kişi kurbanı ile  zdeşleşirken, Hristiyanlıkta Hz. İsa kendini kurban ederek bir yerde Tanrı ile özdeş h le gelmiştir. Yahudilikte oldukça geniş anlamlar yüklenen kurbana Hristiyanlıkta ise arınmaya indirgenerek dar ve derin bir anlam yüklendiği söylenebilir.

3. İslam'da kurban

İslam  ncesi Araplarda kurban uygulaması oldukça yaygındı. Peygamberimizin dedesi zemzem kuyusunun kazılmasında karşılaştığı zorluklar üzerine on oğlu olduğunda birini kurban etmeyi adanıştı.²⁶² Bu olay insan kurbanı uygulamasının olduğuna dair bir işaret olabilir. Taptıkları putlara,²⁶³ cinlere²⁶⁴ kurban sunarlar, Kâbe'de ve mezar başlarında kurban keserlerdi. Canlı hayvandan bir parça et kesilir ve buna şeytan yarması kurbanı denirdi. Akika kurbanı uygulanır ve kanı çocuğa sürülürdü. İlk doğan hayvan yavruları kesilir ve buna "fer'a" denirdi. Recep ayında ise putlara kurban sunarlar ve buna da "at re" derlerdi. Zaman zaman cömertliklerini sergilemek için kurban kesme yarışı yaparlardı.²⁶⁵ Adak kurbanı uygulaması oldukça yaygın ve  eşitleri vardı. Bir kişi muradı gerçekleşirse bir deve adayacağını söyler, adağı gerçekleşince deveyi salıverir ve buna da "s ibe" denirdi. Bir deve beş defa doğurur son yavrusu erkek olursa keserler ve sadece erkekler yerd . Yavru dişi olursa putlara adarlar ve adına "bahira" denir, s ibe gibi yük vurulmaz, sütü sağılmaz, istediği yerde otlamaktan menedilmezdi. Bir koyun yedinci batında bir erkek bir dişi olarak ikiz doğurur ise yavruları putlara adanır ve bu adak şekline "v sile" derlerdi. Bir erkek deveden on dönem damızlık olarak yararlanılırsa daha sonra salıverilir ve buna "h mi"

²⁶² Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*,  ev. M.Said Mutlu, 3.bs., İst., 1974, s.37.

²⁶³ Sarıçam, İsmail, "Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam", *Peygamberimiz Hz. Muhammed- zel Sayı-Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, s.1-32.

²⁶⁴ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap  rf ve Adetleri*, s.215.

²⁶⁵ Ateş, a.g.e., s. 212-221.

denirdi.²⁶⁶ Arapların diğer milletlerden pek farkları yoktu. Başları sıkışınca putların yardımını almak için kurbanı sarırlar ve bunu abartılı bir şekilde uygularlardı.

Kur'an, kurban uygulamasını reddetmeyip, kurbanın bütün milletlerce uygulandığını belirtir. *“Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O’nun adını anarak kurban kesmeyi her ümmet için bir ibadet biçimi kıldık. Sizin ilahınız tek olan Allah’tır.”*²⁶⁷ İslam kendinden önceki kanlı kurban uygulamalarına çok farklı sembolik anlamlar kazandırdı.²⁶⁸ Allah’tan başkasına kurban sunmayı yasakladı. Tevhidi güçlendirirken insanlık tarihi kadar eski kurban uygulamasını yasaklamadan kendi kurallarını koyarak uygulamayı kendi bakış açısına göre şekillendirdi. İslam, geçmiş kavimlerin kurbanda yapmış oldukları hataları yasaklamış, tevhit anlayışı içinde sürmesini sağlamıştır. Kurbanı bir taraftan ibadet çizgisine çekmiş diğer taraftan yoksullara yardım vasıtası yapmış, kurbanla toplumda kaynaşmayı artırmış, etinin yenilmesine yasak koymayarak değerli bir besin kaynağının israfını önlemiş, kurban vesilesiyle toplumdaki ekonomik hayatı canlandırmıştır. Kur'an'da kurban konusunda olması gerekenler Hac suresinin 37. ve 38. ayetlerinde veciz bir şekilde şöyle özetlemiştir: *“Kurbanlık deve ve sığırları sizin için Allah’ın nişaneleri kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar (kesilmek üzere) ön ayaklarından biri bağlı iken üzerlerine Allah’ın adını anın. Düşüp öldüklerinde onlardan yiyin, isteyene de istemeyene de verin. Şükredesiniz diye onları sizin buyruğunuza verdik. Bu hayvanların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşacaktır. Allah’a ulaşacak olan ancak sizin takvanızdır. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah’ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğunuza vermiştir.(Ey Muhammed) İyi davrananları müjdele.”*²⁶⁹ Kur'an Allah’tan başkasına kurban kesilmeyeceğini belirterek kurbanı tevhit çizgisine çekmiştir. Kurban etini yeme izni vermiştir. Kurbanın şükür temeline oturtulmasını gerektiğini, Allah’ın kurban etine muhtaç olmadığını bunun için yakılmaması gerektiğini, kanın insanı Allah’a ulaştıramayacağını, önemli

²⁶⁶ Ateş, a.g.e. , s.231–237.

²⁶⁷ Hacc,22/34.

²⁶⁸ Moosa, Ebrahim, “Sacrifice”, *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, s.447.

²⁶⁹ Hacc,22/37–38.

olanın Allah’a saygı olduğunu, tarih boyunca kanı kutsayıp ondan bir şeyler bekleyenlerin yanıldığını ifade etmiştir. Ayette “*şükredesiniz diye size verdik*” ifadesi kurban kesmede bulunması gereken temel amacı göstermektedir. Kur’an geçmiş milletlerin hatalarını bize aktarırken bizim de bu hatalara düşmememiz için dolaylı olarak uyarmaktadır.

Geçmiş milletlerde mahsulün bol olması, tanrıların gazabından korunma, kurbanı yakarak günahların yandığına inanma ya da kanını akıtmayarak kandaki ruhu kaçırmamaya çalışmak vb. amaçların hepsi tanrıları bahane ederek insanoğlunun bir yerde kendi geleceği için manevi yatırım yapmasından ibaretti. Bunların çoğu samimiysizce abartılı bir şekilde icra edilerek tanrılar yatıştırılmaya çalışılır veya cömertliğe çağrılırdı. Aslında insanoğlunun tanrıları kurbanla kandırmaya çalışırken kendini kandırdığı söylenebilir. Bu noktada İslam’daki kurbanı incelemekten teori geliştirmeye çalışanların yanılması gayet doğaldır.

İslam tarihinde ilk Kurban Bayramı Beni Kaynuka Gazvesi sonrası hicretin ikinci yılında zilhicce ayının onuncu gününde gerçekleşmiştir.²⁷⁰ Kurbanın dinî hükmü konusunda farklı görüşler vardır. Şafii, Maliki ve Hanbelilere göre kurban müekket sünnet sayılırken Hanefilerde vacip sayılmıştır.²⁷¹ Kurban kesmek için mukim olmak, zengin olmak, hür olmak, akil balığ ve Müslüman olmak şartları gereklidir. Kurban koyun, keçi, sığır, deve cinsinden belli yaşlarda ve kusursuz olması gerekir. Kurban Allah adına kesilmeli ve boğazlama yöntemiyle kanı akıtılmalıdır. Eti üçe bölünüp biri ev halkına ayrılmalı diğeri eş dost ve akrabaya kalanı ise ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtılmalıdır.²⁷² İslam geleneğinde kurbanın birçok türü vardır:

A. Dinen zengin sayılanların kestiği kurban: Dinen zengin sayılanların Kurban Bayramı’nın ilk üç günü içinde kestikleri kurbandır.

²⁷⁰ Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay. ,c. 2,İst. 1981,s. 244;Bardakoğlu, Ali, “Kurban ”*TDVİA*, c.XXVI, T.D.V.Yayın ve Matbaacılık, Ankara, 2002,s.436–440.

²⁷¹ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*(İFA),çev. Ahmet Efe v.dğr. Feza Yay. , c.IV, İst.,1994, s.393–395.

²⁷² Bkz. Bardakoğlu, Ali v.dğr., *İlmihal II*,6.Baskı, Divantaş Yay. ,İst.,2001 s.1–11;bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İst., tsz. ,s.409–419.

B. Hedy kurbanı: Hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlardır. Nafile ve vacip olmak üzere ikiye ayrılır. Hac veya umre yaparken yükümlülük bulunmadığı halde kesilen kurbanlar nafile hedy sınıfına girer. Temettü ve kıran haccı yapanların hedy kesmeleri vaciptir. Hac ve umrenin vaciplerinin terki, vaktinde yapılmaması ve yasaklarının ihlali halinde hedy kurbanı vacip olur. Hac ve umre için ihrama girdikten sonra vakfe ve tavaf yapma imkânı olmazsa ihramdan çıkabilmek için hedy kurbanı kesmek vaciptir.²⁷³

C. Adak kurbanı: Kişinin dinen yükümlü olmadığı halde herhangi bir isteğinin gerçekleşmesi halinde bazı şeyleri yapacağına dair Allah’a söz verip kendi üzerine vacip kılmasıdır.²⁷⁴ Adakta bulunan Müslüman ve akil baliğ olmalı, adağı şeran gerçekleşecek bir şey olmalı ve ibadet türünde olmalıdır.²⁷⁵ Adak uygulaması hemen hemen bütün dinlerde görülen bir uygulamadır. Hz. İbrahim, Hz. Meryem’in annesi ve peygamberimizin dedesinin çocuklarını adadıkları bilinmektedir. Kur’an adakta bulunmaktan ziyade verilen sözün tutulmasını, adakların yerine getirilmesine işaret eder.²⁷⁶ İslam’a göre adak Allah’ın takdirini etkilemez. Adak Allah’ın takdirine uygun olur ve kişi de hayır sahibiyse daha çok hayır işlemiş, cimri ise tasadduk etmesini öğrenmiş olur.²⁷⁷ Adak kurbanında aranan şartlar normal kurbanda bulunması gereken şartlardır. Adak sahibi adağına bağlı olarak kestiği kurbanın etinden kendisi yemez ve ailesine de yediremez. Yedikleri takdirde yedikleri miktarın maddi bedelini öder.

D. Şükür kurbanı: Kişinin herhangi bir yükümlülüğü olmadığı halde içindeki minnet duygusunun etkisiyle kestiği kurbandır. Toplumumuzda daha çok gerçekleşen maddi ve manevi beklentiler sonrasında kesilmektedir.

²⁷³ Bkz. Bardakoğlu, Ali, v.dğr. , *İlmihal I, İman ve İbadetler*, 9.Baskı, Divantaş Yay. İst., 2001, s.556–557; Ögüt, Salim, “Hedy”, *TDVİA*, İst. 1998, XVII, s.156; Döndüren, Hamdi, “Hedy”, c. III, *ŞİA*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, s.233–234.

²⁷⁴ Özel, Ahmet, “Adak”, *TDVİA*, c.I İst., 1988, s.337–340.

²⁷⁵ Zuhaylî, Vehbe, *İFA*, c. IV, s.290–291.

²⁷⁶ Hacc, 22/29; İnsan, 76/7.

²⁷⁷ Buhâri, Kader 6; Müslim, Nezir 3.

E. Akika kurbanı: Doğum sonrası Allah’a şükür amacıyla kesilen kurbandır. Daha çok doğum sonrası ilk günlerde kesilir fakat buluğ çağına kadar da kesilebilir.²⁷⁸ Kurban olacak şartları taşıyan hayvan akika için de uygundur. Kesilen kurbanın etinden aile fertleri yiyebilir. Peygamberimiz torunları Hasan ve Hüseyin için kesmiş ve kesilmesini tavsiye etmiştir.²⁷⁹

F. Ölen bir kimse adına kesilen kurban: Ölen bir kişinin vasiyeti üzerine veya geride bıraktıklarından birinin, ölen adına kestiği kurbandır. Peygamberimizin vefatından sonra Hz. Ali’nin Peygamberimizin vasiyeti üzere peygamberimiz adına kurban kestiği rivayet edilir.²⁸⁰

Kuran’da kefarete kurbanın ihramda vaktinden önce tıraş olma, hastalık ve başlarındaki ezaya bağlı olarak kesilmesi gerektiği belirtilir.²⁸¹ Fakat toplumumuzda işlenen günahın rahatsızlığından kurtulmak için kefarete, kazalar, tabii afetler vb. istenmeyen zor durumlarda insanlar kendilerini gözden geçirip bütün bu olanları günahlarıyla ilişkilendirip, günahlarının affı ve zor durumların üstesinden gelmek için kefarete ve teskin kurbanıyla,²⁸² sadaka ve hıdrellez kurbanları kestikleri tespit edilmiştir.

5. KURBAN TEORİLERİ

Çeşitli bilim dallarının kurbanla ilgilenmeye başlamasıyla XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bilhassa antropologlar, sosyologlar ve psikologlar kurbanla ilgili çalışmalara başladılar. Daha önceleri dinler tarihçilerinin ve felsefecilerin ilgilendiği konu farklı bilim adamlarının ilgilenmesiyle popüler hale geldi. Evrimci paradigmanın etkisinde kalan bilim adamları kurbanı indirgemeci, pozitivist ve felsefi yaklaşımlarla entelektüel birikimlerine güvenerek çözümlemek için girişimlerde bulundular. Bu girişimler sonucu teoriler gelişmeye başladı. Teoriler kurbanın farklı yönlerini ele

²⁷⁸ Bardakoğlu v.dğr. , *İlmihal*, c. II, s.11.

²⁷⁹ Ebu Davûd, Edâhî,21;Geniş bilgi için bkz.Zuhaylî, Vehbe, *İFA*, c. IV, s.426–439.

²⁸⁰ Ebu Davûd, Edâhî 2;Tirmizî, Edahî 1.

²⁸¹ Bakara,2/196;Bardakoğlu, *İlmihal*, c. II, s.19.

²⁸² Erginer, *a.g.e.* ,s.143.

aldıkları için kendi bünyelerinde bazı yetersizlikler barındırmalarına rağmen genel olarak kurban konusunun aydınlatılmasında önemli rol oynamışlardır.

A. Hediye Teorisi

Hediye teorisi(gift theory) olarak bilinen bu teori Edward Burnett Tylor tarafından kurbanın kökenine dair geliştirilen ilk teori olma özelliği taşımaktadır. İnsan toplumsal hayatta başkalarını etkilemek, onlar tarafından beğenilmek, sevgilerini kazanmak, yaşanmış tatsızlıkları unutturmak, hatayı telafi etmek ya da karşıdan gelecek bir kötülüğü aza indirmek veya yok etmek için hediye vermektedir. Günlük hayatta izlenen bu yöntem dinî hayata uygulanmış, kurban tabiatüstü varlıklara verilen hediye olarak değerlendirilmiştir. Hediye günlük hayatta olduğu gibi, dinlerde de önemli bir yere sahiptir.²⁸³ İbranilerdeki zedeqa kelimesinin Araplara sadaka olarak ve daha sonra Hristiyanlara geçtiği, sadakanın hediye anlayışından kaynaklandığını ileri süren araştırmacılar vardır.²⁸⁴

Dini “*ruhsal varlıklara inanma*”²⁸⁵ olarak tanımlayan E.B.Tylor’un kurbanla ilgili teorisi özetle şöyledir: “Kurban ruhsal varlıkların(tabiatüstü) sevgisini kazanıp, onlardan beklenenleri güvence altına almak veya onlardan gelebilecek düşmanlığa bağlı kötülüklerin önüne geçmek ya da asgari düzeye indirmek için sunulan özgün bir hediyedir.”²⁸⁶ Başlangıç noktasından sonra kurbanın gelişim ve değişimini şöyle açıklamaktadır: “Kurban ilk zamanlar bazı varlıklara çeşitli beklenti ve çekinceler için sunulan bir hediye iken zamanla bu varlıklar yüceltilmeleri sonucu insanlardan uzaklaşmış ama insanlar bu varlıklara hediye sunma ihtiyacı hissetmişler ve devam etmişlerdir. Daha sonra kutsallaştırılmış kurban sunma dönemi başlamış, müteakiben

²⁸³ Bkz. Scheffczyk, “Sacrifice”, *ET*, s.1489.

²⁸⁴ Mauss, Marcel, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, London, 2002, s.23.

²⁸⁵ Pritchard, Evans, *İlkelerde Din*, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.9.

²⁸⁶ Tylor, E.B. , *Primitive Culture*, Volume II, U.S.A. ,1920, s.375.

insanın tanrıya ait olduğu düşüncesi gelişmiş basit hediyelerin yerini insanın kendisi almıştır.”²⁸⁷

Herbert Spencer, Tylor’un hediye teorisi konusundaki görüşlerine katılır. Mezarlara bırakılan yiyecek ve içecekler Spencer’in hareket noktasını oluşturur. Ölen atalara ait ruhlar yücelmektedir. Bunlara hediye olarak mezarlarına çeşitli yiyecekler sunulur. Kurbanın kökenini bu hediye yiyecekler oluşturur. Spencer kurbanın kökeninin ölü ruhları için mezarlara bırakılan hediyelerde olduğunu savunur. Bu hediyeler bitki, meyve olduğu gibi insan da olabilir.²⁸⁸ Tylor’un teorisinde kurban tabiatüstü varlıklara sunulurken Spencer’in teorisinde ata ruhlarına sunulmaktadır. Sunma yeri ise ataların mezarlarıdır.

Hediye teorisi kendi içinde rüşvet ve saygı teorisi olarak ikiye ayrılabilir:

1. *Rüşvet olarak sunma (The gift as bribe)*: Hediye teorisine göre kendilerine hediye sunulan tabiatüstü varlıklar insanların ahlaki eylemleri ile ilgilenmezler. Bunlar hediyeyle etki altına alınabilir. Bu sebeple kurbanın kökeninde “*ben veriyorum ki karşılık olarak sen de ver*” (*do ut des*) anlayışı vardır. Bu teoriyi desteklemek için birçok adak kurbanı uygulaması örnek olarak gösterilmiştir.

Bütün dinlerde kurban insanların bir şeyler vermesiyle gerçekleştirilir. Dolayısıyla bütün kurbanları rüşvet ile veya “*bir şeyler almak için vermek gerekir*” mantığıyla izah etmek, karmaşık kurban ritüelini bir nedene indirgeyerek açıklamak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bazı bilim adamları hediye yöntemi ile verenle alan arasında ilişki kurulduğunu, diğerleri ise hediyein büyüsel gücünün aktarımı ile ilgili olup rüşvetle ilgili olmadığını savunur.²⁸⁹

2. *Saygı ifadesi olarak sunma (The gift as homage)*: Bu görüşün temsilcisi Wilhelm Schmidt’tir. Schmidt kurbanı Tylor’dan farklı yaklaşmıştır. Schmidt’e göre insanlar kendi üretmedikleri ürünleri, kendi yetiştiremedikleri av hayvanlarını verdiği

²⁸⁷ Tylor, *Primitive Culture*, a.g.e. , s. 375–376.

²⁸⁸ James, “Sacrifice” , *ERE*, XI, s.1–2.

²⁸⁹ Henninger, “Sacrifice”, s.550.

için Tanrı'ya karşı şükran görevlerini yerine getirme, minnettarlıklarını giderme amacıyla kurban sunmaya başlamışlardır. Schmidt ilk mahsul kurbanının, kurbanın en eski formu olduğunu savunmuştur. Fakat bu görüş tarihî açıdan yeterince incelenmemiştir.²⁹⁰

Şükür ve saygı kurban ritüeli için oldukça önemli iki kavramdır. Fakat ilahî bir emir olmaksızın herkesin bu uygulamayı tamamen içinden gelerek yapacağını ileri sürmek yeterli değildir. Bazı insanlarda rüşvete yakın bir anlayış veya saygı olabilir. Bunlar kurban uygulamasında tek sebep olmadıkları gibi genel geçer de değildirler. Bu iki faktörün dışında daha farklı nedenlerden dolayı kurban uygulamaları görülmektedir. Kurban bünyesinde birçok faktörü taşıması nedeniyle indirgemeci yaklaşımla yeterince açıklanamaz. Hediye teorisi kurbanın sosyal boyutunu ihmal etmiştir. Daha çok birey ve doğaüstü güçler arasında geçen bir ritüel olarak ele alınmıştır. Dinî ve sosyal faktörleri dışlayarak kurban teorisi geliştirmek beraberinde yetersizlikler getirecektir.

Taylor'un ileri sürdüğü Schmidt ve Spencer'in desteklediği hediye teorisi üzerinde daha çok araştırmalar yapılmalıdır. Teorinin geliştirilmesinde günlük hayattaki hediye tecrübesinin etkisi görülmektedir. Teori bir yerde hediye uygulamasını kurban uygulamasından önce olduğunu kabul etmektedir. Bunun doğruluğu veya yanlışlığı konusunda herhangi tarihî bir belge yoktur. Teorinin anahtar kavramı olan "hediye" üzerinde yapılacak araştırmalar teori için son derece önem arz etmektedir.

B. Topluca Yenilen Totemik Yemek Teorisi

W.Robertson Smith, Taylor'un hediye teorisine katılmadı. Smith'e göre teorinin sosyal yönleri yoktu. Toplumu oluşturma ve devam ettirmede kutsalı dikkate almıyordu. Smith, totem konusunda araştırmalar yapan J.F. McLennan'ın etkisinde kaldı. McLennan İskoçyalı bir avukat olup Smith'in yakın arkadaşı idi. Totemde anaerik yapının önemini tespit etmiş ve totemin evrensel bir aşama olduğunu ileri sürmüştü. Smith, McLennan'ın fikirlerini destekleyici materyaller buluyordu.

²⁹⁰ Henninger , "a.g.m.", s.550–551.

Materyallerin ana kaynağını Tevrat ve İncil oluştuyordu. Totemik açıdan Samilerin dinleri üzerine araştırmalar yapıp bunları ilk defa Encyclopedia Britannica'nın dokuzuncu baskısına yazdı. Daha sonraları bunları geliştirip "*Lectures on the Religion of the Semites*" başlıklı eserinde topladı.²⁹¹

Smith, eserinde kurbanın kökeninde ve diğer kutsal aşamalarında totem üyeleri arasında yenilen komünyon yemeği olduğunu ileri sürer. Kurbanın bütün kutsal aşamaların geçmişinde bu yemek vardır. Ona göre din bireyle ilgili değil kişinin ait olduğu toplulukla alakalıdır. Din, sosyal düzenin bir parçasıdır. Smith, için ikinci önemli nokta ise ilkel toplumlarda görülen kan bağıdır. İlkel toplulukları sadece insanlar oluşturmaz. İnsanlarla beraber tanrılar da topluluğun üyesidir. Bütün dinlerde ortak inanç tecrübeleri olup hepsinde insan ve insanüstü üyeler hem dinî hem de aynı zamanda toplumsal üyeleri oluştururlar. Teorisinin üçüncü ayağını Frazer'in Golden Bough(Altın Dal) eserinden hareketle totemik aşama oluşturur. Frazer'in bulgularına göre ilkelerde ortaklığı tesis etmek için tanrıyı temsil eden totem yenmekteydi. Totem dönemi İbrani kurbanlarından daha önceydi. Smith bu fikrini ispatlamak için ziraatla uğraşan eski Yunan ve Samilerin dinlerini örnek gösterir. Üyeliği ibra etmek için toplu yemeklere katılmak sosyal zorunluluktur. Ortak yemeğe oturmak sosyal görevleri üstlenmek diğer insanlarla ittifak kurmak demektir. Eski Sami ve Arap adetlerinin kalıntıları hâlâ aşikâr olarak görülmektedir. Araplar yemeğini yediklerinden veya yedirdiklerinden çekinmezler, yemekle düşmanlık biterdi. Smith, toplu yemeğin Arap ve Sami geleneğindeki önemini geniş olarak anlatır. Toplu yemekle ahlak arasında ilişki kurar. Basit bir yemek olmadığını dinî ve ahlaki boyutlarının yanında sözleşme, barış, akrabalık gibi sosyal boyutları içine alan bir yemek olduğunu ileri sürer. Toplu yemeğin üyeler üzerinde bu kadar etkili olmasının altında bütün toplumların evrensel olarak totem dönemi geçirmeleri ve belli zamanlarda ataları saydıkları ve tapındıkları totemi

²⁹¹ Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965, s.40.

yemelerinden kaynaklandığını savunmaktadır.²⁹² Smith'in teorisinde, toplum, toplu yemek, totem ve akrabalık anahtar kelimelerdir.

Smith, kurbanın ayırım yapmaksızın bütün dinlerde totem yemeğinden kaynaklandığını ileri sürer. Totem kurbanın yerine insan kurbanının geçtiğini, zamanla toplumsal hayatın gelişimi ile insan hayatının güvence altına alındığını ve böylece insan yerine hayvanın ikame edildiğini ileri sürer. Toteme atfedilen kutsallık kurban hayvanına transfer edilmiştir. Smith, kurbanda totem hayvanın yenmesinden dolayı daha çok kefarete üzerinde durmuş, kutsallığın abartılması sonucu tabulaştığını ifade etmiştir.²⁹³

F.B. Jevons, Salamon Reinach, Smith'i desteklerken, Marillier, Henri Hubert, Marcel Mauss, Levi Strauss gibi bilim adamları teoriyi şiddetle eleştirdiler. F.B.Jevons "*Introduction to the History of Religion*" adlı eserinde totemin ortaya çıkışını ve gelişimini ve kurbana nasıl dönüştüğünü anlatır. Jevons toplumun dinî kimliği kazanması ve bireylerin kutsalla bütünleşmesi için komünyon yemeğinin gerekli olduğunu savunur. Kan hayatın temelidir dolayısıyla kan akıtılmalıdır. Bunun için totem sayılan hayvanın kanı akıtılmalı, eti yenilmelidir. Katılımcılar hayvandan yemek zorundadırlar. Bu sayede onunla bütünleştikleri gibi içlerindeki kötülükleri dışarıya atmaktadırlar. Bu durum çeşitli aşamalardan geçerek zamanla tanrıya yaklaşmak için sunulan kurban haline gelmiştir.²⁹⁴ Salamon Reinach, "*Cultes, Mythes, et Religions*" adlı eserinde hararetle Smith'in görüşlerini savunur. İlah düzeyindeki kutsal hayvan fikrinin zamanla değişmesiyle insanın kendine benzeyen antropomorfik tanrı yaratmaya başladığını ileri sürer. Yakma kurbanlarının kokusunu içine çeken, kanı koklayan tanrı anlayışının totemin evrimiyle ortaya çıktığını savunur.²⁹⁵ Salamon Reinach evrimci yaklaşımla totemi kurbanın kökeni olarak kabul eder.

²⁹² Bkz. Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, s.251–271.

²⁹³ James, "Sacrifice", s.2.

²⁹⁴ James, "a.g.m.", s.2–3.

²⁹⁵ James, "a.g.m.", s. 3.

Teoriye eleştirilerin başında insanlığın evrensel olarak totem aşamasından (totemistic stage) geçmediği tezi gelmektedir. Samilerde totemin varlığı tartışma konusuydu. Totem kültürüne sahip Orta Avustralya yerlilerinde totem ayini totemi çoğaltma amacıyla yapıyordu.²⁹⁶ Marilliler, tanrı ile insan arasındaki bağı ifade eden ortak yemekten hareketle tanrının bir totem olduğu sonucuna varılamayacağını ileri sürmüştür. Tanrı ve grubun bütünleşmesinin sonucu doğal olarak kurban ayininin son bulacağını ve bir daha kurban ihtiyacı duyulmayacağını savunur.²⁹⁷ Strauss, “*Yaban Düşünce*” olarak dilimize tercüme edilen eserinde totemi insanın atası saymanın yanlışlığını ve bu düşüncenin zorluklarını belirtir. Strauss, totemle din arasında ilişki kurulamayacağını, totemin toplumsal sınıflandırmalar için kullanıldığını savunur.²⁹⁸ Nuerler üzerine saha araştırmalarına 1939 yılında başlayıp 1951 yılında Nuerli bir kadınla evlenen Pritchard, kurbanın komünyon yönünün fazla önemli olmadığını, önemli olan tarafının daha çok hediye ve tanrı ile iletişim olduğunu, iletişimin hediyeyle de önce geldiğini belirtir. Kurban totemistik yaklaşımın ise boş kurgular, yersiz benzetmeler, saçma varsayımlar ve dayanaksız zanlardan oluştuğunu ve modasının geçtiğini ileri sürer. Smith’in teorisini ilk dönem İbrani kültürünü inceleyerek oluşturduğunu, bu dönemin totemik olmadığını ve dolayısıyla bu teorisin ilkeleri kapsamayacağını, Eski Ahit’in hediye teorisine yakın olduğunu ileri sürer.²⁹⁹

Smith, toplu totem yemeğinin kurbanın kökeni olduğunu bunun Sami ve Arap adetlerinde hâlâ açıkça görüleceğini ifade eder. Totemde aile yapısı matrilinial(anaerkil)dir. Toplu yemeklerde totemle bütünleşme adına dişi hayvan tercih edilmeli ve bunun uzantısı olarak kurban hayvanı dişi olmalıdır. Toplumda cinsiyete atfedilen önem kurbanı yansıtmaktadır. Ataerkil toplumlarda daha çok erkek hayvan kurban edilmektedir. Totemik toplumlarda anaerkil yapı bulunduğu için kesilen

²⁹⁶ Henninger, “a.g.m.”,s.551.

²⁹⁷ James,”a.g.m”,s.3.

²⁹⁸ Bkz. Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, s.238–244; Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, İmge Yay. ,İst., 2004, s.436.

²⁹⁹ Pritchard- E.E.Evans, *Nuer Religion*, s.273–275.

kurbanların dişi olması gerekir. Hem günümüzde hem de tarihte Samiler ve Araplar daha çok erkek hayvanı tercih etmektedirler.

Tarihî uygulamalarda farklı yöntemler görölmektedir. Boğma, belini kırma, kesme ve yakma başlıca kurban uygulamalarıdır. Kutsalla bütünleşme arzusuyla, onu içselleştirme amacına yönelik uygulamalar olduğu gibi kutsalı bu âlemden çıkarma, ondan bu dünyada bir şey bırakmama amacına yönelik uygulamalar görölmektedir. Totem anlayışında ise onunla bütünleşme esastır. Tarihte bazı toplumların kurban etini yemediğini veya yaktığını görmekteyiz. Bu teori yakma kurbanları izah etmekten uzaktır. Ayrıca Smith'in teorisi sadece kanlı kurbanları açıklamaya çalışmaktadır. Bu teori kansız kurbanları açıklamaktan uzaktır. Bütün bunlar teorinin zafiyetlerini göstermektedir.

Smith'i bu teoriye götüren nedenler vardı. Yahudilerdeki bazı kurban çeşitlerinde kurbanın Tanrı, rahipler ve kurbancı arasında paylaştırılması sonucu kurbancıya düşen kısımdan yiyeceklerin akraba sayılması,³⁰⁰ Yahudilikte soyun anadan devam etmesi, Yahudilerin Babil'de görüp aldıkları Huzur Sofrası'nı Hristiyanlığa aktarmalarının uzantısı³⁰¹ olarak görülen Hristiyanlıktaki Evharistiya ayini, her iki dinde kefaretin kurbanda önemli yer tutması ve Smith'in kefarete ağırlık vermesi, döneminde totem tartışmalarının güncel olması etkili olmuş olabilir. Smith kurbanda kutsallık boyutunu getirmiş, totem yemeği ile Freud'a ilham kaynağı olmuştur. Bütün bunların yanında kurbanı totem yemeğine indirgemek kurbanın kökenini aydınlatmada yetersizdir. Toplu yenilen totemik yemek teorisinin iddiasını sürdürmesi için daha çok araştırmalara ve kuvvetli delillere ihtiyacı vardır.

C. Profan İle Kutsal Arasında İlişki Kurma Teorisi

Bu teori Fransız sosyoloji ekolüne bağlı olan Henri Hubert ve Marcel Mauss tarafından geliştirilmiştir. Durkheim'in din konusundaki fikirlerinden etkilenmişlerdir. Durkheim'e göre din toplumun kendini yüceltmek için geliştirdiği bir sistemdir.

³⁰⁰ Leviller,3/3-4,8-11,14-17;Levililer,7/28-34.

³⁰¹ Bkz.Budda, *Kurban ve Tufan*, s.39-65.

Durkheim bu yaklaşımıyla Hubert ve Mauss'u etkilemiş, fakat onların kurban konusundaki düşüncelerinden etkilenmiştir. Fransız sosyoloji okulunun görüşlerini benimseyen Hubert ve Mauss hareket noktası olarak Veda'ları ve İbranilere ait kurban törenlerini seçip, bunlar üzerine yaptıkları çalışmaların sonucu teorilerini tamamlayıp, görüşlerini "*Essai Sur La Nature et La Fonction du Sacrifice*"³⁰² adlı çalışmalarında topladılar. Eser daha sonra "*Sacrifice: Its Nature and Function*" olarak İngilizceye çevrildi. Günümüzde İngilizcenin yaygınlığı dolayısıyla eserlerinin aslından çok çevirisi bilinmektedir. Hubert ve Mauss, Tylor'un hediye teorisiyle, Smith'in totemik yemek teorisini reddetmişlerdir. Kurbanın basit bir formdan türemediği için kurbanın totem kaynaklı olmadığını savunmuşlardır.³⁰³ Onlara göre her kurban özel amaçlara yöneliktir. Özel amaçların farklılığı sistemlerin karmaşıklığına neden olmaktadır. Kurban uygulaması bütün toplumlarda vardır. Temelini ise tabiatüstü varlıklarla ilişki kurma oluşturur. Yalnızca tanrı kurbanları bunun dışında kalır. Kurbanın toplumsal dayanışmayı canlandırdığı, birlik ve beraberliği, paylaşmayı ve özveriyi artırdığını, bunların yanında kurbanın şükür, sözleşme ve tövbe fonksiyonları olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁰⁴

Tylor'un teorisinde kutsala yer yoktu. Smith'in teorisinde ise totem baştan kutsaldı. Hubert ve Mauss kutsalı reddetmediler fakat onun baştan olmadığını, kurbanın adama sonucu geliştiğini savundular. Kurban adamanın, adanan hayvanda ve adayan insanda birtakım değişiklikler oluşturan dinî eylem olduğunu,³⁰⁵ kurban kesmenin kökeninde kutsal olmayanın kutsal olanla ilişki kurma isteğinin bulunduğunu ileri sürdüler. Onlara göre kurbanın törensel bir hazırlık sonrası sunulması,³⁰⁶ onu tabu olmaktan kurtarmaktadır.³⁰⁷ Kurban sunmayla kutsal arasında dolaylı bir bağ kuruluyor, bu yöntemle kutsalla direk temas kurmanın tehlikeleri kurban sunmayla bertaraf edilmiş

³⁰² Lessa, *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, s.40.

³⁰³ Hubert, Henri-Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, Translated by W.D.Halls, University of Chicago Press, Chicago, 1964, s.2-9.

³⁰⁴ Hubert-Henri, Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, s.95-103.

³⁰⁵ Hubert- Mauss, *a.g.e.*, s.11.

³⁰⁶ Hubert-Mauss, *a.g.e.*, s.97.

³⁰⁷ James, "Sacrifice", s.3.

oluyordu.³⁰⁸ Pritchard, Hubert ve Mauss'un bu görüşlerini kabul ve teyit eder.³⁰⁹ Hubert ve Mauss kurban konusunda birçok Fransız sosyologu etkilemişlerdir. Bunların başında ise Durkheim gelir.

Durkheim'e göre tanrı toplumun fertleri kontrol altında tutmak için geliştirdiği hayal ürünü bir kavram olup, toplumun yaptırım gücünü temsil eden bir semboldür. Esas olan toplum realitesidir.³¹⁰ Durkheim, din konusundaki görüşlerinin paralelinde kurbanı yaklaşıp. Kurban vermenin, kendi hakkından feragat etmenin toplumsal güçleri, töreleri ve zihinsel enerjiyi artırdığını, kurban vasıtasıyla ferdin toplumu tanıdığını ama hepsinden daha önemlisi tanrıların temsil ettiği kolektif güçlerin mevcudiyetini hatırlatır.³¹¹ Kurbanın kökeni konusunda Hubert ve Mauss'a katılır fakat kutsalla ilişki kurmanın toplumsal hayattaki mübadelenin yansıması olduğunu ileri sürer. Fransız sosyoloji ekolünden etkilenen araştırmacıların çoğu kurbanın karşılıklı alış-veriş olduğu görüşünü benimsediler. Gusdorf, kutsalla insan arasında karşılıklı ticaret olduğunu fakat bunun derin duygularla maskelendiğini ileri sürerken, Jacques Derrida kurbanın kökeninde ilkelerin ekonomi anlayışı olduğunu ve bunun günümüze kadar geldiğini, Lévy-Bruhl görünenle görünmeyen, tabiatla tabiatüstünün karşılıklı etkileşimi olduğunu savunur.³¹²

Hubert ve Mauss'a yöneltilen eleştirilerin başında inceledikleri toplumların ilkel olmadığı, bulgularının ilkelere dayanmadığı dolayısıyla geliştirdikleri teorinin kurbanın kökenini aydınlatamayacağıdır.³¹³ Smith, kutsal sayılan totemin üyelerce toplu olarak yenmesini kurban kökeni sayarken Hubert ve Mauss her ne kadar totemi kurbanın kökeni olarak kabul etmeseler de bu kutsallığın daha sonra kurban aday klan üyeleri tarafından verildiğini belirtmişlerdir.³¹⁴ Kutsal arama, insanın içsel

³⁰⁸ Lessa, *a.g.e.*, s.40.

³⁰⁹ Pritchard, *Nuer Religion*, s.274.

³¹⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, s.172.

³¹¹ Evans-Pritchard, *İlkelerde Din*, s.84–85; Henninger, "Sacrifice", s.551.

³¹² Robbins, "Sacrifice", s.289.

³¹³ Özkan, *a.g.e.*, s.34.

³¹⁴ Nisbet, Robert, "Hubert, Henri", *ER*, c.VI, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.489–490; Nisbet, Robert, "Mauss, Marcel", *ER*, c.IX, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.289–290.

soruşturmaları sonucu gelişip daha sonra onunla ilişki kurma isteği ibadete dönüşebilir. Hubert ve Mauss, kutsalla ilişki kurma isteğinin nasıl geliştiği üzerinde durmamışlardır. Teorisyenlerin önce bu konuyu aydınlatmaları gerekirdi. İlahî metinler olmadan bütün milletlerde benzer uygulamaları olan kurban ritüelini açıklamak oldukça zor görünmektedir. Kutsalla ilişki kurma kurbanın bir yönü olabilir. Kurbanın toplumsal önemini vurgulayıp, şükür, arınma, sözleşme gibi fonksiyonları olduğunu kabul etmelerine rağmen bu özellikleri öne çıkarmayıp, bütün bunları “*tabiatüstü varlıklarla iletişim*” kurma arzusuyla formüleştirmişlerdir. Kurbanın karmaşık bir yapı arz ettiğini ve bir nedenle izah edilemeyeceğini savunan araştırmacılar aynı hatayı kendileri yapmışlardır. Hubert ve Mauss’un, Smith için getirdikleri “*kurban bir formüle indirgenemez*” eleştirisi kendileri için de geçerlidir. Georges Bataille, 1948 yılında yazdığı *Theory of Religion* adlı eserinde kurbanı tanrı ile ticari ilişkiye indirgemenin yetersizliğini ele alır. Cömertliğinin sınırsızlığına inanılan tanrı ile sınırlı bir varlık olan insanın ticari ilişkisinin mantıklı olmadığını kurbanın faydacı zihniyetle ticarete indirgenemeyeceğini kurbanın aslında öldürme değil vazgeçme ve verme olduğunu ileri sürer.³¹⁵

Hubert ve Mauss’un kurban teorisini benimseyip ona farklı yorumlar getiren Fransız sosyoloji ekolüne bağlı sosyologlar her ne kadar tanrı ile ilişki kurmayı kabul etseler de kurbanı topluma indirgemişler, birey ve tanrının yerine kurbanı koymuşlardır. Onlara göre kurbanı sunan ve alan toplumdur. Bu durumda birçok açıdan boşluklar doğmaktadır. Tanrı ve insan yok sayıldığı için kurbandan bahsetmek imkânsızlaşmaktadır.

D. Büyü Teorisi

Büyü teorisinin versiyonları olmasına karşılık temelde benzerdirler. Bu teoriye göre büyüsel gücün kanda yoğunlaştığına olan inanç hayvan boğazlamaya sevk etmektedir. Kurbanın kökeninde kandaki büyüsel gücü açığa çıkarma arzusu vardır. Hediye etme düşüncesi ikinci derecededir.

³¹⁵ Robbins, “Sacrifice”, s.290.

Teorinin temsilcilerinden Gerardus van der Leeuw'a göre kurban büyüsel gücün aktarımını sağlayan bir hediyedir. Ona göre kurban ne karşılıklı bir alış veriş ne de rüşvettir. Kurban büyüsel gücün akışını serbest bırakma faaliyetidir. Bu şekilde önce yaratırken enerjisinin azaldığına inanılan tanrı güçlendirilir. Tanrı güçlenince gücünü insana verir. Tanrı ve insanlar hem alıcı hem de vericidirler. Teori bu yönüyle komünyon teorisi ve hediye teorisini andırmaktadır fakat en önemli unsur olarak kandaki büyüsel gücü görmesiyle diğerlerinden ayrılır. Bu teoriye en uygun örnek Brahmanlardaki kurbandır. Onlara göre tanrıların dahi bağlı olduğu kozmik sürecin devamını sağlayan kurbandır³¹⁶

Büyü teorisinin bir diğer temsilcisi ise J.G.Frazer'dir. W.R.Smith'in yakın arkadaşı olan Frazer birçok konuda arkadaşını etkilemiştir. İlkelerin totem hayvanını yediklerini Smith, Frazer'den almış ve komünyon yemeği teorisini geliştirmiştir. Frazer'de Smith'in komünyon yemeği ve totem konusundaki fikirlerinden etkilenmiştir. Frazer komünyon yemeğinin temel amacının büyü olduğunu savunur. Ona göre kurban büyüsel bir komünyondan ibarettir.³¹⁷Frazer, kurbanla aynı zamanda kötülüklerin de açığa çıktığını ileri sürer. Kurbanla kötülüklerin bertaraf edildiğini ileri sürmesi René Girard'a ilham kaynağı olmuştur.³¹⁸

Kurban ile büyü ilkel toplumlarda birçok yönden etkileşim halinde olabilir fakat kutsalla kurulmak istenen her ilişkide veya verilmek istenen her hediye büyü ihtiyacı duyulmaz. Dolayısıyla kurbanın kökenini büyüye indirgemek kurbanı izah etmekten uzaktır. Bu teori kandaki büyüsel güç üzerine kurulduğu için tarihten günümüze uygulana gelen kansız kurbanları aydınlatma gereği duymaz.

Büyü teorisi bünyesinde bazı mantıksal boşluklar bulundurmaktadır. Teoriye göre esas olan büyüsel güç olup tanrı da bu büyüsel güce muhtaçtır. Kozmik düzenin varlığı kurbanla bağlıdır. Bu teoride insan, tanrı ve sunu üçlüsünde sunu diğerlerinin

³¹⁶ Henninger, "Sacrifice", s.552.

³¹⁷ James, "Sacrifice", s.3.

³¹⁸ Robbins, "Sacrifice", s.289.

önüne geçmektedir. Sonuç olarak tanrı kurbanı muhtaç hale gelmekte ve yaratıcılığı kurbanı bağlanmaktadır

E. Psikanalitik Teori

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud dinin kökenini incelerken dolaylı olarak kurban konusuyla da ilgilenmiş ve kurbanla ilgili teori geliştirmiştir. Freud teorisinde ileri sürdüğü düşüncelerini daha çok Frazer gibi antropologların başlattığı yaklaşımla³¹⁹ mitolojiye, geçerliliği tartışılan totemik pratiklere ve kendi geliştirdiği psikanalize dayanarak ispatlamaya çalışır. Antropologların geçmişte kullandığı delilleri ve tarihî kaynakları kullanmaz. Teorisini geliştirirken esinlendiği bazı araştırmacılar olmuştur. Bunların başında W.R.Smith ve J.Atkinson gelir.³²⁰

Freud, Smith'in ileri sürdüğü totem yemeği teorisi, Ch. Darwin'in maymunlarla ilgili teorisini ve J.Atkinson'un ileri sürdüğü iç evliliğin bitişi ve dış evliliğin başlayışı ile ilgili teorisini birleştirdi. Bunlara kendisinin ileri sürdüğü Oedipus kompleksini ilave ederek yeni bir teori geliştirdi. Ch. Darwin maymunların küçük topluluklar halinde yaşadığını ve en güçlü erkeğin sürüde cinsel kargaşanın önüne geçmek için dişilerin cinsel paylaşımına izin vermeyip, tüm dişileri tekeline aldığını ve bu konuda aşırı kıskanç olduğunu, bundan dolayı bazı maymunların sürüden kaçıp kendi gruplarını oluşturduğunu ileri sürüyordu.³²¹ Atkinson'a göre babanın şiddetinden kaçan erkekler küçük klanlar oluşturdular. Küçük klanları oluşturan erkek kardeşler babanın yönteminden vazgeçtiler. Babanın klandaki tüm dişilere sahip olması grup içinde huzursuzluğa neden oluyordu. Baba dişilerin paylaşımında kıskanç ve sert olup, kurallara uymayanlara karşı cezaları ağırdı. Bu durumun değişmesi gerektiğine inanan erkek kardeşler daha önce yaşadıklarının tekrarı etmemesi ve barış içinde yaşamak için kendi klanlarında iç evliliği yasaklayıp dış evliliği getirdiler.

³¹⁹ McCrae, Robert R. „Mainstream Personality Psychology and the Study of Religion, *Journal of Personality*, 67, 6, 1999, s.1209–1217.

³²⁰ Kroeber, Alfred L, „Totem and Taboo: An Ethnologic Psychoanalysis” ed.Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965, s.48.

³²¹ Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, çev. K.Sahir Sel, Sosyal Yay. ,İst., 1984, s.174–175.

Freud, Smith'in totem teorisinde klanın atası sayılan ve onunla bütünleşmek için öldürülen kutsal hayvanın baba olduğunu ileri sürer. Öldürme nedeni ise erkeklerin anneye duyduğu cinsel istek ve onu ele geçirme arzusudur. Bu düşüncesini ileri sürerken ilham aldığı kaynak Yunan mitolojisi. Mitolojiye göre Thebes kralı Laius kâhinlerin uyarması sonucu ileride başlarına gelecek felaketten kurtulmak için oğlunu öldürmesi için çobana verir. Çoban çocuğa kıyamaz fakat emri yerine getirmek için çocuğu ayaklarından bağlayıp baş aşağı bir ağaca asar. Bir köylü çocuğu bulup efendisine verir. Efendisi çocuğu evlatlık edinir ve ona ayaklarının şişliğinden dolayı şiş ayaklı anlamında Oedipus ismini verir. Yıllar sonra Oedipus dar bir yolda öz babası ile karşılaşır. Geçiş önceliği tartışması sonrası Oedipus babasını öldürür. Thebes şehrine vardığında şehre musallat olan ejderhanın sorularını cevaplandırır. Bunun sonucu olarak ejderha ölür ve şehir kurtulur. Oedipus'u halk kral yapar ve kraliçe Jocasta ile evlendirilir. Kıtık olur ve neden olarak kâhinler Oedipus'un çifte günahını gösterirler. Annesi intihar eder oğlu ise gözlerini oyarak Thebes'den ayrılır. Kızları hariç herkes ondan uzaklaşmıştır.³²²Freud, bu mitolojik anlatıdan hareketle ebeveyne karşı tüm insanlarda cinsel ilgi olduğunu ileri sürer ve buna Oedipus kompleksi adı verir. Erkeklerin anneye ilgisine Oedipus, kızların babaya ilgisine Elektra kompleksi adını verir. Üç yaşlarında başlayıp beş yaş civarında biten fallik dönemde bu komplekslerin etkisinin yoğun olduğunu ileri sürer³²³.

Freud, mitolojik kahraman Oedipus'un babasını öldürmesi ve annesiyle cinsel ilişkiye girmesini çok önemser. Baba katli ve anneye cinsel birliktelik onun teorisinin temelini oluşturmaktadır. Bu iki olay Freud'a göre totemik yaklaşımdaki totem hayvanını öldürme ve aynı klandan evlenmeyle örtüşmektedir. Ona göre totemik ortamda komünyon için kurban edilen babadır ve aynı klandan evlenme de anneye duyulan cinsel ilgidir. Freud cinsel isteklerini gerçekleştirmek isteyen erkek çocukların babayı öldürdükten sonra hem sevindiklerini hem de üzüldüklerini belirtir. Babalarını

³²² Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İst., 2000,s.40; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000,s.544–545; Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, II. bs. , İst., 1980, s.47.

³²³ Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, IX. bs., İst., 2000,s.37–41.

öldürmeden önce ona karşı gizli bir hayranlık duyuyorlardı. Tıpkı kutsal olduğuna inanılan, saygı duyulan ve onunla bütünleşmek için yenen totem gibi onunla özdeşleşmek istiyorlardı. Babanın ölüsü dirisinden daha güçlü olmuştu. Babalarının yerine totem hayvanını koydular. Babalarını öldürdüklerine pişman olmuşlar onu temsilen totem hayvanını ikame etmişlerdir. Babayı öldürmenin kefareti olarak babayı temsil eden totem hayvanı tanrılaştırılmıştır. Freud babanın öldürülmesi sonucu kardeşler arasında iktidar kavgalarının başladığını fakat bunun karşılıklı anlaşmalarla giderildiğini, bu olaylar devam ederken kadınların güçlendiğini anaerik yapının babanın öldürülmesi sonucu cemiyet hayatına egemen olduğunu ileri sürer. Freud’a göre kardeşler klanda ortak bir kararla babanın hatırasını canlı tutacak, babanın yerine ikame ettikleri güçlü ve kendinden korkulan bir hayvanla yâd etmeye başladılar. Her yıl babanın öldürüldüğü gün bu hayvan şenlikler eşliğinde kurban edilmeye başlandı. Bütün kardeşlerin bu hayvanın etinden yerler ve babaya karşı kazanılan zaferi kutlardı. Hayvanların evcilleştirilmesi ve onlara atfedilen özelliklerin değişmesiyle totem yemeği önemini yitirmiş, tanrı totem hayvanlığından sıyrılıp yüce bir varlık olmuş artık ona ulaşmak için aracı gerekmiş ve o aracı da adak kurbanı olmuştur.³²⁴

Freud Hristiyanlık inançlarına göre Hz. İsa’nın kendini feda etmesini baba katlinden kaynaklanan pişmanlığa bağlar.³²⁵ Freud’un kurban teorisini geliştirmesinde Hristiyan kültürünün etkisi büyüktü. Hristiyan inancına göre Hz. Âdem Cennet’ten işlediği suç sonucu çıkarılmış ve bu suç tüm insanlığa tevarüs etmiştir. Her doğan “*asli günah*” denilen bu günahla doğar. Bundan dolayı Hristiyan inancında kefareti önemli yer tutar. Freud bunu kendi teorisinde kullanmıştır. Freud’da bu babanın katlinden duyulan pişmanlık halini almıştır. Bunun yanında teslis inancında baba ve oğul figürleri vardır. Katolik mezhebine göre din adamları cinsel perhiz yapmalıdır. Teorisinin merkezine

³²⁴ Bkz. Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, s.141–223; Freud, Sigmund, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, çev. Erol Selvi, Dergâh Yayınları, İst., 1976, s.88–100; Köse, *Freud ve Din*, s.83–117.

³²⁵ Freud, S. , *Totem ve Tabu*, s.213; Freud, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, s.94

babayı ve onu öldüren oğullarla birlikte cinselliği koyması Hristiyan kültüründen etkilenmesinin izleri olarak görülebilir.³²⁶

Freud teorisini açıkladığı yıllarda totem konusundaki fikirler değişmişti fakat Freud bunları dikkate almadan ısrarla totem konusundaki yanlış bilgileri teorisinde kullandı. Malinowski'ye göre Freud'un Oedipus kompleksinden kültürün türediğini ileri sürmesi bir hataydı. Ona göre aslında bunun tam tersi doğrudur. Oedipus kompleksinin kültürden doğması gerekirdi ve sınırları içinde doğduğu kültürle sınırlı kalmalıydı.³²⁷ E. Fromm erkek çocuğun anneye olan bağlılığını cinselliğe indirgemenin yanlış olduğunu, bu ilginin beslenme, bağlanma ve güvenlik arayışları gibi nedenlerden doğduğunu belirtir. Freud'un ilişkiyi tespitinin doğru olduğunu fakat bunu tek bir faktör olarak cinselliğe indirgemesinin Freud'un hatası olduğunu savunur.³²⁸ Mehmet Aydın, bütün dinlerde “*baba imajı*” taşıyan tanrı tasavvuru olmadığını, İslam'da Allah'ın baba gibi tasavvur edilmediğini ileri sürer. Aydın, Freud'un delillerinin kendi aleyhinde kullanılabileceğini belirtir. Tanrı inancı nasıl baba korkusuna indirgenip bir yansıma olarak ele alınıyorsa aynı şekilde ateizm de babanın yok olmasını arzu etmenin bir projeksiyonudur.³²⁹

Freud'un teorisinde mantıksal boşluklar bulunmaktadır. Ch. Darwin maymunların bile lider erkek maymunun şiddetinden kaçıp koloniler oluşturduğunu savunurken aynı tezden hareketle teorisini kuran Freud bunu insanların yapabileceğini düşünmemiştir. Bu kadar ham bir kültürün diğer nesillere aktarılması pek mantıklı görünmemektedir. İnsan bilincinde yer edecek olayların insan bilincinin yasalarına uygun ve tekrarlanmış olması gerekir. Yaşanmışlığı belli olmayan, daha çok kurguya dayanan, yaşanmışlığı kabul edilse bile tekrarı olmayan bir olayın insanlar tarafından benimsenip insanlığın kolektif bilincine yerleşmesi ve tüm kültürlerle karışması ve kuşaklara aktarılması insan bilincinin yasalarına uygun değildir. Freud teorisinin bütün dinler için geçerli olduğunu ileri sürer fakat Budizmde tanrı inancı yoktur. Tarihte

³²⁶ Köse, Ali, *Freud ve Din*, s.117.

³²⁷ Köse, Ali, *Freud ve Din*, s.113.

³²⁸ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.48–49

³²⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s.174–175.

görülen bazı dinlerdeki tanrılar dışıdır. Psikanalitik teori sadece kanlı kurbanları ele almış, kansız kurbanları ele almamıştır. Freud'un teorisini destekleyen hiçbir antropolojik bulgu yokken teorisini ısrarla kendi kurgusu doğrultusunda savundu. Din ve kurban teorilerini geliştirirken çocuk ve ebeveyn ilişkilerine dikkat çekmesi daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olması yönünden oldukça önemlidir.

F. Şiddet Teorisi

Şiddet teorisi René Girard tarafından geliştirilmiştir. Girard, Freud'u cinselliği her şeyin kaynağı olarak görmesini eleştirir. Girard'a göre cinsellik şiddetin taktığı maske ve açığa çıkışının başlangıcıdır. Tarihsel olarak "cinsel özgürleşme" dönemleri genellikle şiddetin patlak vermesi öncesine denk düşmektedir.³³⁰ Girard'ın anahtar kavramı şiddettir. Şiddet sadece özne ile nesne arasında olan bir şey değildir. Öznenin yapısında nesneyi arzulamak vardır fakat aynı nesneyi birden fazla özne arzulayınca çatışma çıkar. Bir nesneyi birden fazla öznenin arzulaması Girard'a göre öznelerin doğasında vardır. Herhangi bir özne bir nesneyi arzuladığında bunu ifade etmesi veya nesneye yönelmesi diğer özneleri etkiler ve onlarda da aynı nesneye karşı arzu uyanır. O'na göre arzular benzeş olup hep taklit(mimetic) edecekleri bir örnek ararlar. Bu yüzden arzunun "Mimesis"i (taklitçi özelliği) hep çatışma içindedir. Şiddet arzulanan bir şeyin her zaman yanı başındadır. Şiddet varsa arzulanmış bir şey vardır.³³¹ Girard, arzularda potansiyel olarak taklit edecek örnek arama eğilimi olduğunu savunmasından dolayı teorisi "Mimetik teori" olarak bilinmektedir.³³²

Şiddetin kökeninde aynı nesneyi arzulayan öznelerin çatışmasının bulunduğunu ileri süren Girard, bu düşüncesini kurban konusuna aktarır. Dilimize "Şiddet ve Kutsal" olarak tercüme edilen "*La Violence et le Sacré*" adlı eserinde kurban konusunu çeşitli açılardan ele alır. Şiddetin uyandıktan sonra bastırılmasının zor

³³⁰ Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.167.

³³¹ Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.203–238; Yves, Michaud, *Şiddet*, çev. Cem Muhtaroglu, İletişim Yayınları, İstanbul, tsz. , s.96–97.

³³² Bkz. James, G. Williams, *The Girard Reader*, New York, 1996, s. 9–20.

olduğunu, bunun giderilmesi ve yatıştırılması için şiddetin doyurulması gerektiğini bunun için de öfkeyi uyandıranın yerine daha zayıf el altında bulunan bir şeye kaydırıldığını, daha az önem verilen hayvanların kurban edildiğini savunur.³³³ Çünkü onun savunucusu yoktur.³³⁴ Teoride Fransız sosyoloji okulunun etkileri görülür. Girard toplumun ne pahasına olursa olsun kendi mensuplarını korumak için bazı feda edilebilir kurbanlar bulacağını ileri sürer.³³⁵ Girard’a göre şiddet yollarının kapatılmasının yerine dış geçirebileceği bir şeyler önüne atılarak aldatılabilir.³³⁶ Kurbanın sunumu birey için değil toplum içindir. Toplum kendi içindeki şiddeti gidermek için kendi dışında bir şeye şiddetini kanalize eder.³³⁷ Kurbanın amacı iç çatışmaları yatıştırmak, çatışmaları önlemek³³⁸ ve şiddetin yönünü başka yöne çevirmektir.³³⁹ Girard’a göre kurban kanıyla doyurulmayan şiddet zincirleme toplumsal cinayetlere neden olmaktadır.³⁴⁰

Girard, kurbanda ölçünün iyi korunması gerektiğini ileri sürer. Eğer kurbanla toplum arasında kopukluk varsa kurban şiddeti üstüne çekemez. Bunun tam tersi söz konusu ise yani fazla süreklilik söz konusu ise kurban kirli şiddete karışır ve kutsal şiddet olmaktan çıkar.³⁴¹ Kirli şiddet ile arındırıcı şiddet arasındaki farkın yitirilmesini Girard “*kurban bunalımı*” olarak görür. Kurban bunalımı olduğunda şiddet toplum dışına değil toplum içine yayılır. Girard, kurban geleneği ile oynanmasını sakıncalı bulur. Geleneğe dokunulduğu anda toplumun dengesi bozulmuştur ve tehlikelere zemin hazırlanmıştır.³⁴² Girard’a göre kurbanın şiddetin yönünü değiştirmesi için belli aralıklarla tekrarlanmalıdır. Şiddetin karşı şiddetle giderilmesi bitirilmeden devam

³³³ Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.3.

³³⁴ Girard, *a.g.e.*, s.18.

³³⁵ Girard, *a.g.e.*, s.5; bkz. James, G. Williams, *The Girard Reader*, s. 69–97.

³³⁶ Girard, *a.g.e.*, s.12.

³³⁷ Girard, *a.g.e.*, s.10.

³³⁸ Girard, *a.g.e.*, s.19.

³³⁹ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.119.

³⁴⁰ Girard René, “Kan, Arınma ve Şiddet Döngüsü”, çev. Kaya Genç, *Cogito*, sy. 37, 2003, s. 209–229.

³⁴¹ Girard, *a.g.e.*, s.54.

³⁴² Girard, *a.g.e.*, s.67.

etmelidir.³⁴³Günümüz toplumlarında görülen festivaller Girard’a göre bir yerde kurban ayinlerinin geçmişten günümüze gelen kalıntılarıdır.³⁴⁴

Girard, teorisini geliştirirken dinî metinlerden ve Frazer’in büyü teorisinden etkilenmiştir. Bütün ilahî kitaplarda Habil ve Kabil’in kurban olayı anlatılmaktadır. Tarih, edebiyat, felsefe ve din konusunda iyi bir araştırmacı olan Girard, Kabil’in şiddete başvurmasını kansız kurban sunmasına bağlar ve bunu teorisine taşır. Kabil’in elinde şiddeti aldatan bir kurban olmadığı için katil olduğunu savunur.³⁴⁵Hız. İbrahim’in oğlunu kurban etmeye çalıştığı anda koç indirilmesi ve koçun kesilmesi, Yahudi geleneğindeki günah keçisi uygulaması ile günahın ağırlığından kurtulmak için keçiye yüklenmesi Girard’ı etkilemiş olabilir. J.Robbins, Girard’ın bu teoriyi geliştirmesinde Frazer’in büyü teorisinin etkili olduğunu belirtir. Frazer’e göre ilkeller kurban kanının akmasıyla birlikte büyüsel gücün yanında kanda bulunan kötü güçlerde açığa çıkarak onlardan gelecek kötülüklerden kurtulmuş olduklarına inanıyorlardı.³⁴⁶

Girard’ın kurbanın toplumsal hayattaki önemine değinmesi oldukça önemlidir fakat bireysel yönünü ihmal etmesi onun teorisinin başlıca zafiyetlerindendir. Diğer birçok teorisyen gibi sadece kanlı kurbanla ilgilenmesi ve yüksek düzeydeki kültürleri inceleyerek bilgilerini bu kültürlerden oluşturması onun eleştirildiği temel noktalardan birisidir.³⁴⁷

Girard, şiddet kavramını yeterince tanımlayıp sınırlarını çizmemiştir. Bu durum şiddet kavramını istediği gibi kullanma imkânı vermiştir. Şiddetin nedeni olarak öznelere aynı nesneye yönelmeleri sonucu arzuların benzer yapıda olmaları nedeniyle birbirlerini taklit ederek harekete geçtiklerini, birden çok öznenin arzularının etkisinde kalarak aynı nesneye yönelmelerine bağlı olarak şiddeti doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre şiddetin kaynağı biyolojik olup doğuştandır. Arzuların benzer olduğunu kabul eden Girard nesnelerin benzer olabileceği konusuna değinmemektedir.

³⁴³ Argyle, *Michael, Psychology and Religion*, s.118.

³⁴⁴ Girard, *a.g.e.* ,s.171.

³⁴⁵ Girard, *a.g.e.* ,s.6.

³⁴⁶ Robbins, Jill, “Sacrifice”,s.289.

³⁴⁷ Henninger, “Sacrifice” , s.553.

Bütün nesnelerin farklı olduğunu savunmak doğru değildir. Ayrıca şiddetin kaynağı konusunda biyolojik yaklaşımı reddedip, toplumsal kaynaklı olduğunu ileri süren araştırmacılar vardır.³⁴⁸ Birinci dünya savaşı ile tartışılmaya başlayan şiddet konusu, ikinci dünya savaşı ile çeşitli disiplinlerce incelenmeye başlanmıştır. Savaşlarla insandaki saldırganlık dürtüsünün ortak ele alınması, saldırganlığın kültürel ve ahlaki olarak kötülenmesine bağlı olarak bu duygu hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Günümüzde ise bu dürtünün savunma amaçlı organizmanın korunmasında temel olduğu ve başarıya ulaşmada engelleri aşmaya yardımcı olduğu ileri sürülmektedir.³⁴⁹

Bu teoriye göre dinin merkezinde inançların yerine kurban vardır.³⁵⁰ Bu yanlış bir yaklaşımdır. Bütün dinlerin merkezinde kurbanın olduğu söylenemez. Girard’a göre kurban tanrıya bir şey sunmanın yerine toplumda oluşan şiddeti bertaraf etmek için uygulanır. Girard, kurbanda bulunması gereken kurban, kurbancı ve tanrı üçlüsünden tanrı kavramını dikkate almaz. Dolayısıyla tanrının olmadığı bir kurban düşünülemez.

Bu teoride şiddetin tanımı, çeşitleri, faydaları ve zararları, toplumsal yönü yeterince açık değildir. Girard saldırganlık dürtüsüne bağlı olarak açığa çıkan şiddet konusunda ayırım yapmaksızın olumsuz yaklaşmaktadır. Girard’ın yanıldığı bir diğer konu ise şiddeti yalnızca fiziksel olarak ele almasıdır. Şiddet tanımlarına baktığımızda ruhsal şiddet karşımıza çıkmaktadır. Şiddet sosyal ilişkiden kaynaklanan, herhangi bir ortamda veya durumda bir kişiye ya da gruba karşı, dolaylı veya doğrudan fiziksel ya da psikolojik hasar verecek olan veya veren her türlü söz, tavır, tehdit ve davranış olarak tanımlanmaktadır. Şiddet, insan vücuduna zarar veren maddi bir saldırı değil, zihinsel ve duygusal bakımdan bireyde hatırı sayılır tahribata yol açan bir etki olarak da değerlendirilmektedir.³⁵¹ Girard teorisinde ruhsal şiddeti ihmal etmiştir.

³⁴⁸ Köknel, Özcan, *Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1996,s.20; Demirergi, Nalân – İşcan, Cüneyt, *Bu Ne Şiddet*, Kitle Yayınları, Ankara, 1994,s.99–115.

³⁴⁹ Demirergi-işcan, *Bu Ne Şiddet*, s.111–112.

³⁵⁰ Argyle, a.g.e. ,s.118.

³⁵¹ Ergil, Doğu, *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980, s. 3.

Antropolojik açıdan konuya bakıldığında toplumsal algının önemi ortaya çıkmaktadır. Toplamların şiddet algısı farklıdır.³⁵² Bu durum dillerine yansımıştır. İngilizcede şiddetin karşılığı olan “violence” fiziksel güç kullanarak öldürme, yaralama veya baskı kurma anlamlarına³⁵³ gelirken, Arapçada güçlü, kuvvetli³⁵⁴ Türkçede ise bir hareketin derecesi, hız ve kaba kuvvet anlamlarına gelir.³⁵⁵ Günümüzde şiddet İngilizce temel alınarak incelenmektedir. Batılı araştırmacılar konuya hep Anglosakson kültürden hareketle yola çıkmaktadırlar. Batı toplumlarında şiddetin fiziksel boyutu dikkat çekerken, Afrika toplumlarında manevi boyutu daha önemlidir. Dua eden veya sanat eseri izleyen kişi rahatsız edilmez. Şahsın eşyası çalınsa bunu gören şahsa haber vermeye gitse ve onu dua ederken görse duasını bitirmesini beklemelidir. Çünkü duasına engel olmak şiddettir. Afrika’da ruhsal tahrip batıdaki bedensel tahripten daha olumsuzdur.³⁵⁶ Venezuela’da Orinoca Nehri boyunda yaşayan Piaroalar’da fiziksel şiddet görünmemektedir.³⁵⁷ İspanya’da insanlar boğa güreşinde kılıç darbelerinin izlerini seyretmekten keyif alıp işin şiddet olduğunu akıllarına getirmezler. Nedeni ise kültürlerindeki hayvanlarla ilgili algıda yatar. Onlara göre boğa arenada öldürölmek için vardır. Oyunun kuralları vardır. Matador kuralları çiğnediğinde şiddete başvurmuştur.³⁵⁸ Akdeniz ölkelerinde şiddet onur ve şerefi korumak için,³⁵⁹ Aboriginelerde ise kişinin hakkını korumak için başvurması gereken bir yöntem olarak görülür.³⁶⁰ Ölkemizde ise namus için yapılan şiddet bazı yörelerde toplum tarafından onay görmektedir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Toplumlar şiddeti

³⁵² Riches, David, “Şiddet Olgusu”, ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.10–41.

³⁵³ *Oxford Worldpower Dictionary*, ed. Sally Wehmeier, Oxford University Press, Oxford, 1993, s.685.

³⁵⁴ İbrahim, Mustafa v. dğr, *El-Mu’cem-ul Vasît*, s. 475.

³⁵⁵ Parlatır, *Türkçe Sözlük*, c. II, s.2093.

³⁵⁶ Parkin, David. “Şiddet ve İrade” ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.249–271.

³⁵⁷ Overing, Joanna, “Şiddetsiz Bir Toplumda Yamyamlık Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri”, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.111–130.

³⁵⁸ Marvin, Garry, “İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu”, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.148–168.

³⁵⁹ Marvin, Garry, “İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu” *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.156–157.

³⁶⁰ McKnight, David, “Avustralya’daki Aborigine’lerin Kampında Toplu Dövüş”, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.169–201.

meşrulaştırmak için bazı yolları açık bırakmışlardır. Kısacası şiddet bir araç olup kullanımını toplum belirlemektedir.³⁶¹ Şiddetin diğer boyutu ise hukuki boyutudur. Toplumların algılarına, gelenek ve göreneklerine göre şekillenen hukukları şiddete cezai müeyyideler uygular

Girard, şiddet konusundaki toplumların algı farkını dikkate almadan, şiddet çeşitlerine dikkat etmeden konuya yaklaşmakta ve kurbanın şiddeti üzerine çektiği sonucuna varmaktadır. Şiddeti oluşturan nedenler ortadan kalkmadıkça kurbanın şiddeti azaltacağı fikrini savunmak yeterince inandırıcı görünmemektedir. Medyanın tüm organlarında şiddetin yer alması, ağır ekonomik sorunlar, göçler, gelir dağılımındaki dengesizlik, silahın erkekliğin sembolü sayılması, şiddeti körükleyen gelenek ve görenekler bertaraf edilmeden³⁶² şiddetin düşünce düzeyinde kötülüğü kabul edilmeden³⁶³ dünyadaki emperyalist ve sömürgeci anlayışlar bitirilmeden şiddeti azaltmak mümkün değildir. Doğal olarak kurban kesenler de yaşadıkları ortamın şiddetinden etkileneceklerdir. Ekonomik, sosyolojik, psikolojik, antropolojik boyutları olan şiddetin kurbanla çözüleceğini ileri sürmek, şiddeti basite indirgemek ve kurbanın ibadet boyutunu göz ardı etmektir. Fromm'un da belirttiği gibi kişinin kutsala bağlılığını sergileyen kurban kesme eyleminin altında yok etme güdüsünün olması gerekmez.³⁶⁴

Ülkemizde Girard'ın şiddet teorisine benzer bir teori Ali Murat Daryal tarafından geliştirilmiştir. Daryal, teorisini saldırganlık ve kan üzerine kurar. Saldırganlığın doğuştan gelen biyolojik bir dürtü olduğunu savunan Daryal, saldırganlığın tatmin edilmesi için kişinin kan görmesi gerektiğini ileri sürer ve bunun için kurbanın gerekli olduğunu belirtir.³⁶⁵ Daryal, kurbanda önemli olanın kan akıtmak olduğunu savunur. Kurban kesmenin vacip, et dağıtmanın sünnet olduğundan hareket eden araştırmacı tezini ispatlamak için Bakara Suresinin 30. ayetini gösterir. Mezkûr

³⁶¹ Copet-Rougier, Elisabeth, "Başsız Bir Toplumda Görünen Ve Görünmeyen Şiddet", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.69–92.

³⁶² Balcıoğlu, İbrahim, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yay. ,İst., 2001,s.148–151.

³⁶³ Köknel, *Şiddet*, s.15.

³⁶⁴ Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, II, s.9.

³⁶⁵ Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1980,s.117.

ayette meleklerin insanın yaratılacağını işitince “...kan dökecek insan mı yaratacaksın...”³⁶⁶ şeklindeki cevaplarından hareketle insandaki kan akıtma içgüdüğü olduğu sonucuna varır.³⁶⁷ Kurban kesmenin toplumsal dayanışmayla alakası olmadığını savunan araştırmacı kurbanın insandaki saldırganlık ve kan akıtma içgüdüğüne tatmin ettiğini ileri sürer. Bu içgüdüğün tatmini için kurban kesenlerin kurban kanı görmelerinin gerekli olduğunu ileri sürmesine rağmen kurban kesemeyenlerin insan kanı akıtamayacak kadar yumuşak kalpli olduklarını, bu yüzden kesemiyorlarsa başkasına kestirmeleri gerektiğini belirtmektedir.³⁶⁸ “*Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*” adlı eserinde medeniyetleri kurban kesen ve kesmeyen olmak üzere ikiye ayıran araştırmacı kurban kesmeyen medeniyetlerin sporlarının kanlı, sert ve öldürücü olduğunu belirtir. Kurban kesen ve kesmeyen medeniyetleri örneklerle karşılaştırarak kesen medeniyetlerin çeşitli açılardan üstün olduğu sonucunu çıkarır.³⁶⁹

Girard, için geçerli olan eleştirilerin çoğu Daryal için de geçerlidir. Yalnızca kanlı kurbanı ele almış, kansız kurban üzerine eğilmemiştir. Yüksek kültürlerden hareketle kurbanı anlamaya çalışmıştır. Kurbanın vacip olarak değerlendirmesine rağmen bu sadece Hanefî mezhebinde geçerlidir. Diğer mezhepler sünnet olduğunu savunur.³⁷⁰ Çalışmasında medeniyetler kurban kesen ve kesmeyen şeklinde keyfi bir tasnife tabi tutmuştur. Bu tasnifi Daryal’dan başka benimseyen yoktur. Çünkü dinler tarihçilerine göre kurban insanlık tarihi kadar eski denebilecek bir tarihe sahiptir. Tarihe baktığımızda kurban kesmeyen millet yok denecek kadar azdır. Kurban kesmeyen milletlerin sporların öldürücü olduğunu, sporcuların birbirini öldürmeye çalıştıklarını ifade etmek yanlıştır. Birçok sporcu maç bitiminde birbiriyle dostane ilişkiler sergilemektedir.

Bu teoriye göre kurban kesemeyen fakirler taşıdıkları saldırganlık ve kan akıtma içgüdüğüne tatmin edemedikleri için potansiyel olarak saldırganlığa yatkın

³⁶⁶ Bakara, 2/30.

³⁶⁷ Daryal, Ali Murat, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü.İ.F.Vakfı Yay. ,II. bs. İst.,1999,s.168.

³⁶⁸ Daryal, a.g.e. , s. 168–170.

³⁶⁹ Bkz. Daryal, *Murat Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, s.15–106.

³⁷⁰ Bkz.Gözübenli, Beşir, “Farklı Bir Açıdan Kurban”,*Yeni Ümit*, sy. 69,İzmir, 2005,s. 41–46.

insanlardır. Yine bu teorinin kurban kesenin başında beklemesi şartını yerine getirmek herkesçe uygun olmayabilir. Kan fobisi olan birisinin kurban başında bekleyip kan görmesi olumsuz sonuçlar verebilir. İslam'da vekâlet kurumu ihtiyaçlara cevap verme, işleri kolaylaştırmak için vardır. Hasta veya sakat insanları sırf kan görsün diye kurban başına götürmek uygun bir davranış olmaz. Hac suresinin³⁷¹ 37. ve 38. ayetlerinde kurbanın kanı ve etlerinin önemli olmadığı önemli olanın ise Allah'a saygı(takva) olduğu belirtilmektedir. Kanı kutsayan yaklaşıma paralel kurbanda kanı öne çıkarmanın İslam'a uygun olduğunu savunmak yersiz ve yetersizdir. Kurban kesmenin insanda kan akıtma içgüdüsünü yumuşatacağını savunan Daryal, kurban kesmeye içi elvermeyenlerin zaten içgüdülerinin yumuşak olduğunu ifade etmektedir.³⁷¹ Bu yaklaşıma göre içi elvermeyenlerin kurban kesmesine gerek yoktur. Kurbanı kan görmeye, saldırganlık içgüdüsünü tatmine indirgemek sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Önemli olan kan ise kurban amacı olmaksızın hayvan kesmek yeterli olabilir. Günümüz dünyasında insanlar gereğinden fazla kan görmektedir. Kan görmenin sakıncalı olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Kan görme bütün insanlarda yumuşamaya neden olmayıp, aksine kan akıtan bazı insanlarda bu içgüdü tahrik olup, tehlikeli olabilir.

Daryal'ın teorisi ülkemizdeki bazı araştırmacılar tarafından eleştirilirken, bazılarınca desteklenmektedir. Güç ve Özkan eleştirirken,³⁷² Sezen, Daryal'ın teorisini olumlu bulur.³⁷³ Yel ise Girard'ın çıkış noktasından hareketle Daryal'ın sonucuna varır. Şiddetin kaynağını taklitte görür. Taklit sonrası kıskançlıkların doğduğunu ve şiddete zemin hazırlandığını savunur. Kurbanın şiddetten kaçınmada ve şiddeti gizlemede bir araç olduğunu, şiddeti frenleyerek karşı şiddetle yok ettiğini ileri sürer. Yel, birçok sporun kan görme eğiliminden kaynaklandığını belirterek Daryal'ın teorisini onaylamaktadır.³⁷⁴

³⁷¹ Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, s.170.

³⁷² Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s.355–361; Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.136.

³⁷³ Sezen, *Kurban ve Din*, s.217–224.

³⁷⁴ Yel, Ali Murat, "Kurbanın Psiko-Sosyal Etkileri", *Zaman Gazetesi*, 30 Ocak 2004, s.18.

Şiddet teorisinin altında kurbanın etik olmadığı düşüncesin bulunduğu söylenebilir. Kontrol edilemeyen şiddet hiç alakası olmayan, savunmasız masum bir hayvana yönlendirilerek yok edilmektedir. Dinlerin amaçlarından biriside insanların içgüdülerini kontrol altına almaları için onları eğitmektir. Bunu göz ardı ederek kurbanı şiddetle ilişkilendirmek, daha sonra ona insanda bir kaynak bulmak için saldırganlık güdüsünü seçmek ve kurbanı bununla açıklamak konuyu oldukça basite indirgemektir. Bu teoriye göre dinler insandaki şiddet duygusunu eğitemeyince başka bir nesnenin tahribatını onaylayarak önleme yolunu seçtikleri ileri sürülebilir.

G. Analitik Teori

Analitik teori kurbanı kolektif bilinçdışı, arketip, self ve ego kavramlarından hareketle açıklamaya çalışır. Jung’a göre insanın ruhsal yapısı bedeni gibi evrimle şekillenmiştir. İnsanın psişik yapısı bilinç ve kolektif bilinçdışından oluşur. Kolektif bilinçdışı kişiye ve tüm insanlığa özgü olmak üzere ikiye ayrılır. İnsan doğduğunda “tabula rasa” değildir.³⁷⁵ Her insanda kolektif bilinçdışının içeriği sayılan arketipler bulunur. Arketiplerin bazıları kişiliğin oluşumunda etkin olduğu için Jung tarafından oldukça önemsenir. Bunlardan belki de en önemlisi “self”tir. İlgili çeviri kitaplarda dilimize kendilik, ben, öz olarak aktarıldığını görmekteyiz. Self, bilinç ve bilinçdışını içine almaktadır. Diğer arketipleri ve bilinç düzeyine çıkışlarını düzenler, kişiliğin organizasyonunu yapar. Self arketipi geliştikçe insan kendini daha iyi anlamaya başlar. Ego ise bilinç düzeyindeki algılardan, anılardan, düşüncelerden ve duygulardan oluşur.³⁷⁶

Jung’un babası amcaları gibi rahipti. Kendisi de bir süre kiliseye devam etmişti. Hristiyanlıktaki kurban inancı ve Evharistiya töreni ona ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Hristiyanlara göre Hz. İsa Tanrı’nın oğluydu, dolayısıyla O’ndan bir parçaydı. Tanrı’nın oğlu İsa Tanrı tarafından kurban için gönderilmiş, kurban olduktan

³⁷⁵ Stevens, Anthony, *Jung*, Kaknüs Yay. ,çev. Ayda Çayır, İst., 1999,s.51.

³⁷⁶ Bkz. Gençtan, Engin,*Psikanaliz ve Sonrası*, s.170-183;Frieda Fordham,*Jung Psikolojisinin Ana Hatları*,çev.Aslan Yalçınır,Say Yayınları ,İstanbul , 1983, s.62-94; Stevens, Anthony,Jung,s.61-70;Jung, C. G. ,*Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*,çev.Engin Büyükinal, Say Yayınları ,İstanbul ,1982,s.75-125; Ender Gürol,*C.G.Jung*, Cem Yayınevi,İstanbul ,1967,s.19-53.

sonra tekrar canlanmıştı. Jung bu şemayı insana indirgeyerek kurbanı açıklar. Kurban olan İsa nasıl ki Tanrı'nın parçasıysa Tanrı'ya sunduğumuz hediye de selfin bir parçasıdır. O sürekli tekrarlanan ritüellerin insan ruhunda köklerinin varlığını savunur.³⁷⁷ Jung kurbanı ele alırken sosyal çevreyi dikkate almaz. Kurbanın kökenini insan ruhunda arar. Jung'a göre ego, psişenin (bilinç ve bilinçdışı, bedensel ve ruhsal tüm fonksiyonların oluşturduğu bütün) kutsala hizmet eden Self tarafından organize edildiğini zamanla öğrenmeye başlar. Bunun sonucu olarak hayatın gizli anlam ve amacını anlamaya yönelir. Bu süreçte self, egoyu kendisine obje yapar. Ego sonunda self için kurban hizmetleri sunar. Self daha çok kurban isteyince ego kurban için araştırmalarda bulunur.³⁷⁸ Jung için kurban geleneksel anlamdan daha farklı anlamlar taşır. Kurbanı ruhsal olarak ele aldığı için sabır, kendini adama, fedakârlık isteyen çalışma vb. şeyleri egonun self için kurbanları olarak görür.³⁷⁹ Jung, kurbanı ele alırken birçok araştırmacının aksine hayvan boğazlama ve kan konularına değinmeyip, kurbanı sembolik olarak izah etmeye çalışır.³⁸⁰

Jung içinde yetiştiği Hristiyan kültüründen etkilenmiştir. Hristiyan inançlarına göre Hz. İsa sonrası kurban uygulamaları son bulmuştur. Kanlı kurban terk edilmiş ve ruhani kurbanlara önem verilmiştir. Jung bir yerde Hristiyanlıktaki kurban anlayışının insan ruhundaki psikolojik yapısını izah etmeye çalışır.

Jung, daha önceki araştırmacılar tarafından ihmal edilen kurbanın insan psikolojisindeki temellerini açıklamaya çalışması ve sembolik yaklaşımı ile konuya farklı açıdan bakarak kurban araştırmalarına zenginlik katmıştır. Din, toplum ve tarihsel süreci dikkate almadan, kurbanı insanın ruhsal hayatının ürünü olarak görüp, insanın ruhsal hayatına indirgemesi kurbanın kökenini aydınlatmada yetersiz kalmıştır. Kurbanı sembolik yaklaşımı beraberinde bazı sıkıntılar getirmektedir. Herhangi bir konu sembolik olarak ele alındığında hakkında istenileni söylemek bazen kolaylaşabilir.

³⁷⁷ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.119.

³⁷⁸ Bkz. Jung, C.G., *Psychology of the Unconscious: A Study of the Transformations and Symbolism of Libido*, translator Beatrice M. Hinkle, Moffat Yard and Company New York, 1916, s.428–484.

³⁷⁹ Menuhin, Joel Ryce, *Jung and the Monotheisms: Judaism, Christianity, and Islam*, Routledge, New York, 1994, s.105–107.

³⁸⁰ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.119.

Diğer araştırmacılar kansız kurbanı ihmal ederken Jung tam aksine kanlı kurban konusunu ihmal etmiştir. Kurban konusunda neden hayvan kesildiği, neden kan akıtıldığı gibi konularla alakalı olarak herhangi bir açıklama getirmez. Kurbanın tarihi seyir içindeki gelişmesini, farklı dönemlerde farklı milletlerin uygulamalarını, çeşitlerini, kutsal metinleri dikkate almadan günümüz insanının ruhsal hayatını tek başına ele alarak açıklamanın metodik açıdan yanlış olduğu ileri sürülebilir. Bunun yanında Jung'un delilleri tamamen ruhsal dünyaya ait olması nedeniyle kanlı kurban uygulamalarını izah etmekten uzaktır.

Ğ. Vahiy Teorisi

Eliade, ilkel formlarda dinin arketipini araştırmış, dinî tecrübenin ifadeleri üzerinde durmuştur. Düzenli olarak tekrarlanan dinî tecrübenin ifadesi sayılan eylemler Eliade göre kutsalla ilişkili arketipsel davranışlardır.³⁸¹ Bir nesne veya eylemin gerçek olması için bir arketipin taklit edilmesinin gerekli olduğunu savunur. Gerçeklik tekrar ve katılımla gerçekleşir. İnsan arketipik olma eğiliminde olduğu için örnek modeli olmayan her şey anlamsız ve gerçek olmaktan yoksundur. Eliade göre kurban, Tanrı tarafından gösterilen ilk kurban sunma töreninin aynen tekrarı olup, aynı mitsel durum içinde cereyan eder. Bir başka ifadeyle tüm kurbanlar ilk kurbanın tekrarı ve onun muadilidir. Bütün kurbanlar ilk kurbanın mitsel denliğinde icra edilir. Bu şekilde din dışı zaman yok olur. Arketiplerin tekrarı ile gizlice tarih yok edilir. Örnek davranışı tekrar ederek bir yerde yeniden üreten kişi olayın vahiyle gerçekleştiği mitsel çağa gitmiş ve o anı yaşamış olur.³⁸²

Bu konuda Eliade gibi düşünen, onun fikirlerine benzer görüşler ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Mitoloji konusunda araştırmalarından tanıdığımız Campell ritüelleri mitle ilişkilendirip, ritüele katılan bireyin mitolojik olan ilk tecrübeyi yaşadığını ileri sürer.³⁸³ Ritüel sayesinde kutsalla ilişkinin kurulmasıyla her ne kadar

³⁸¹ Alper, Ömer Mahir, *Batıda Din Çalışmaları*, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002, s.52–53.

³⁸² Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s.47–48.

³⁸³ Elkins, David N. *Beyond Religion*, Quest Books Theosophical Publishing House, USA, 1998, s.199.

tarihsel boyutları olsa da ritüeller bireyin tecrübe etmesiyle tarihsellik boyutunu yitirirler.³⁸⁴

Eliade, bir yerde ilk kurbanın vahiyle başladığını savunur. Kurbanın ilk defa meşrulaştırılması Tanrı'nın müdahalesiyle olmuştur. Ona göre insanlar ev veya tapınak yaparken, yerleşim için bir köy oluştururken bu ilk kurbanı tekrar etmektedirler. Eliade, kurbanlarda ayırım yapmaksızın tüm kurbanların ilk kurbanın tekrarı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre insan kurbanları bile ilk kurbanın tekrarıdır.³⁸⁵ Eliade, kurbana dair şölen ve bayramların bu ilk modelin kutsallığını güncelleştirmek ve insanlara öğretmek amacı taşıdığını savunur.³⁸⁶

Eliade, kurbanın kökenini ilkelerde arayan ve kurbanı bazı nedenlere indirgeyen araştırmacılardan ayrılır. Kurbanın anlaşılması için ilahî boyutun önemini vurgular. Eliade, bu yaklaşımıyla kurbanın kökenine dair yapılan çalışmalara önemli katkıda bulunmuştur. Fakat diğer teoriler gibi ihmal ettiği noktalar vardır. Eliade, kurban konusunda sosyolojik ve psikolojik boyutları ihmal etmiştir. Çünkü insan ruhunda yer bulmayan bir şeyin devam etmesi zordur. İnsan ruhunda yer etmiş inançlar da davranış haline gelmek için çevreye ihtiyaç duyarlar. Toplumsal ortamın yaklaşımı davranışları güçlendirir veya zayıflatır. İlk kurbanın gerçekleşmesinde ve tekrarında sosyolojik ve psikolojik faktörler oldukça önemlidir. Bunların yanında Eliade'nin geliştirdiği kurbanın kökenine dair teorisinde belirsizlikler vardır. İlk kurban ne zaman, nerede, nasıl gerçekleşmiştir? Bu kurban ne zaman kimler tarafından tekrarlanarak formüle edilmiştir? İlk kurban sunusu neydi? vb. soruların cevabına yönelik açıklamalar teoride bulunmamaktadır.

³⁸⁴ Elkins, *a.g.e.* ,s.200.

³⁸⁵ Eliade, Mircae, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1991,s.80.

³⁸⁶ Eliade, *a.g.e.* ,s.66.

H. Endişe ve Korku, İlk Olayları Tekrarlama, Yamyamlık ve Beslenme Teorileri

Bu üç teori diğer teoriler kadar ilgi görmemesinden dolayı tek başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki korku ve endişe teorisidir. Bu teoriye göre ilkelerde elde ettikleri başarıyı tekrarlayamama endişe ve korkusu vardı. Başarılı geçen bir av sonunda bunu tekrarlayamama endişesi yaşıyorlardı. Nevroza dönüşen endişenin sonucu olarak sahip oldukları şeylerin yok oluşunu gösteren kurban uygulamalarına başladılar.³⁸⁷

Bireysel ve toplumsal hayatı onarmayı amaçlayan kurbanın nevrozla başladığını ileri sürmek yetersizliklerle dolu bir tezdır. Nevrozlar tarihsel mirasın temeli olamazlar. Nevrozlar insanları hayata karşı güçlendirmez bilakis direncini kırar. Şüphesiz korku ve endişe kurbanda önemlidir. İnsanlar zor şartlarda kurban kesmeye daha meyillidirler fakat kurbanı korku ve endişenin doğurduğu nevroza indirgemek yanlış bir yaklaşımdır.

İlk olayları tekrarlama olarak bilinen bir diğer teori Adolf E.Jensen tarafından geliştirilmiştir. Jensen, Endenozya ve Okyanusya kültürlerindeki mitlerden hareketle teorisini oluşturur. Bu mitlere göre başlangıçta yarı tanrısal yarı insan varlıklar mevcut olduğu için ölüm yoktu. Vücudunda şifalı otların bittiği şeytani özellikteki bir tanrının öldürülmesiyle ölümsüzlük son buldu. İnsanların ve hayvanların ayin eşliğinde öldürülmesi, kelle avcılığı, yamyamlık ve diğer kan akıtmaların tüm törensel uygulamaları ilk öldürmenin törensel tekrarlarıdır. Bu törenler mevcut dünya düzenini garanti altına alır. Uygulanmazsa kozmik döngü son bulur.³⁸⁸

Kurbanı bir mitle açıklayıp tüm kurbanların bu mite bağlı olarak geliştiğini savunmak kurbanı açıklamaktan oldukça uzaktır. Bu teori diğer teorilerin çoğu gibi yalnızca kanlı kurbanlarla ilgilenmiş ve kansız kurbanları ihmal etmiştir.

Kurbanın kökenini açıklamaya çalışan bir diğer teori ise beslenme teorisidir. Batıda ve ülkemizde bazı araştırmacıların benimsediği bu yaklaşıma göre kurban

³⁸⁷ Henninger, "Sacrifice", s.553.

³⁸⁸ Henninger, "Sacrifice", s.552.

yamyamlığın kalıntısıdır. İnsan kendi cinsini yerken bundan kurtulmak için insan yerine konabilecek bir ara form olarak kurbanlık hayvana yönelmiştir. Bu anlayışa göre kurban yamyamlığın bitişiyle başlamaktadır.³⁸⁹Bu yaklaşımı ispatlayacak yeterli tarihsel belgeler bulunmamaktadır. Sapkın birkaç ilkel toplumdan hareketle tüm insanlık tarihini yamyamlıkla açıklamaya çalışmak bilimsellikten uzak bir anlayıştır. Ayrıca kanlı kurbanın olmadığı bazı dinler bulunmaktadır. Bunun yanında bu teori kansız kurbanı izah etmekten uzaktır.

Beslenme teorisinin önemli temsilcilerinden birisi çağdaş Antropolog Marvin Harris'dir. Harris'e göre üretim, dağıtım ve tüketim gibi ekonomik koşullar ve insanın beslenmesi adına protein ve yağ ihtiyacının karşılanmasında ekolojik şartlar inançlar üzerinde olduğu gibi kurban üzerinde de etkilidir. Harris, dinsel dağıtım şöenlerinin gelişmesi ve bazı hayvanların etlerinin yasaklanmasını ekonomik şartların inançlara yansması olarak görür. O her ne kadar açıkça kurbanın protein ihtiyacının karşılanmasından doğduğunu söylemese de bir yerde kurbanın kökeninde inançlardan çok toplumun ekolojik imkânlar çerçevesinde beslenme ihtiyacının karşılanması ve ihtiyacın giderilmesi için gerekli ekonomik şartların etkili olduğunu savunur.³⁹⁰İnançlar mı davranışları yönlendirir yoksa davranışlar mı inançları doğurur tartışması eski dönemlerden beri tartışılmaktadır. Bu konuyu sonuçlandırmak oldukça zor görünmektedir. Durum bu halde iken beslenme ihtiyacı ve ekonomik şartların kurbanın belirleyici faktörleri olduğunu savunarak kurban ile ilgili inançları bunlara bağlamak teorik olarak yanlıştır. Kurban konusunda toplumun beslenmesi, kurbanın oluşturduğu ekonomik ortam inkâr edilemez fakat bunlar kurbana bağlı olarak daha sonra gelişir. Kurban belli inançlar doğrultusunda kesilir ve kesemeyenlere de dağıtılır. Tüketim ve dağıtım kurbana bağlı olarak gelişen bir durumdur. Kurbanda inançlar daha etkilidir. Et yeme ve böylece protein ihtiyacını karşılama kurbanda güdülen en son amaçlardandır. Günümüzde hayvansal proteinlerin belli yaşlardan sonra zararlı olduğu ileri sürülmekte ve alternatif gıdalar sunulmaktadır. Bu gelişmeler Harris'in yaklaşımına göre kurbanı

³⁸⁹ Kaçmaz,Safa, <http://toplumve tarih.blogcu.com>,17.08.2006;Başaran, *Kurbansal Sunu*, s.219–228.

³⁹⁰ Harris, Marvin, *Yamyamlar ve Krallar. Kültürlerin Kökeni*, çev. Fatih Gümüş, Zirve Ofset, Ankara, 1994,s.206.

etkilemesi gerekirdi fakat kurbanda herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir. Ayrıca tarihte bazı kurban uygulamalarında kurbanın yakılıp yenmediği, kurbanların tanrılara bırakıldığı uygulamalar görmekteyiz.

Ülkemizde kurbanla ilgili benzer bir tez Hüseyin Atay tarafından ileri sürülmüştür. Atay, bayram olduğu için kurban kesildiğini, kurban kesildiği için bayram yapılmadığını dolayısıyla bayramı daha iyi yaşamak için ziyafetler verildiğini, en iyi ziyafetin etle verildiğini, bayram süresince fakirlerin zenginlerle aynı gıdayı almasıyla birlik ve beraberliğin yaşandığını savunmaktadır.³⁹¹

Kurbanda sadece fakirlere değil eş ve dosta da ziyafet verilir. Ziyafet kurbanla bağlı olarak ortaya çıkar. Kurban kesilmese ziyafet verme ihtimali oldukça düşüktür. Kurbanla bağlı olarak doğan ziyafeti olduğundan fazla önemsemek yanlışlıklara neden olabilir. Etten daha kıymetli besinler olduğuna unutulmamalıdır. Bayram olduğuna için kurban kesilir veya kurban kesildiği için bayram yapılır yaklaşımları yetersiz yaklaşımlardır. Bu iki yaklaşım beraber ele alınmalıdır. Müslümanlar inançlarından dolayı Kurban Bayramı'nda kurban keserler, kurbandsız bir bayram düşünülemez. Atay'ın yaklaşımına göre Kurban Bayramı'nda kurban kesmeyip yakınlarımıza ve muhtaçlara et dışında başka şeylerle ziyafet vermek yeterlidir.

6. KURBAN TEORİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Geçen yüzyılın başında biyoloji bilimi önem kazanmış, kimyadan biyolojiye geçiş başlamıştı.³⁹² Bu geçiş daha sonra yüzyılın paradigmasını etkilemiştir. Darwin bunun gerçekleşmesine neden olan en büyük aktördü. Darwin'in "*Türlerin Menşei*" adlı biyoloji alanındaki eserini yazması ve bu eserinde ortaya attığı evrim teorisi sosyal bilimleri de etkilemiştir. İlk yıllarında bilim adamları bu teorinin büyümesine kapılıp

³⁹¹ Atay, Hüseyin, "Kurban Bayramı ve Felsefesi", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c.XVII Ankara, 1969, s.277-284.

³⁹² Malony, H. Newton, "Behavioral Theory and Religious Experience", *Handbook of Religious Experience*, ed.Ralp W.Hood JR, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995, s.376-396.

alanlarına uygulamaya başladılar. Evrimci yaklaşımın pozitivist, materyalist ve indirgemeci anlayışla her şeyi çözeceğine dair kanı oluşmaya başladı. Bu anlayışa göre her şeyin bir ilkel başlangıç noktası vardı ve zamanla değişerek geliyordu. Araştırmalar kutsal dışlanarak yapıyordu. Dinin kaynağı üzerine yapılan çalışmalarda din indirgemeci bir anlayışla insan zihninin veya toplumsal hayatın ürünü olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Bu yaklaşım cılız itirazlar olmasına rağmen kurban çalışmaları için de geçerliydi.

Evrimeci ve indirgemeci yaklaşımla insanlık tarihi kadar geçmişe sahip değişik toplumlarda farklı uygulamaları ve çeşitlerinin yanında farklı takdimelerinin bulunması zorluğuna rağmen sınırlı dış gözlem metodunun verileriyle kurbanın kökeni araştırılmaya başlandı. Teoriler daha çok antropologlar tarafından ileri sürüldü. Bu dönemde antropolojinin yeni kurulmasının ve yeterince disipline olamamasının doğurduğu kargaşa antropologlara hem serbestlik hem de cesaret veriyordu. Bazı antropologlar saha araştırmasının gereksizliğini³⁹³ savunuyor, bazıları ücret karşılığı çadırlarında özel ayinler tertip ettiriyordu.³⁹⁴ Araştırmacılar kurbanın orijini konusunda belgelerden çok entelektüel birikimlerinden aldıkları güçle konuyu kurgulayıp geçerli olan bilimsel anlayış içerisinde kamufle edip teoriler geliştirdiler. Bunların yanında araştırmacıların içinde yetiştikleri kültürel ortam ve inceledikleri alan onları sınırlandırıyordu.

Bir diğer zorluk ise kurbanın yapısından kaynaklanmaktaydı. Kurban çeşitleri ve takdimeleri oldukça geniş bir yelpazeye sahip olup, uygulamalarında tek bir amaç yoktu. Araştırmacıların kaynakları farklı olduğu gibi, dinler ve tanrı tasavvurları farklılıklara neden olmaktaydı. Bunun yanında önemli gelişmeler kurbana yansımıştır. Tarihsel süreç içinde kurbana atfedilen anlamlarda değişimler görülmektedir. Tarihte birçok toplum kurbanları tanrıların istek ve arzularını tatmine çalışırken günümüzde kurban ibadetinden bireysel beklentiler öne çıkmıştır. Bunların yanında tarihsel süreç içerisinde kurbanın kökeni araştırırken yanıltıcı yol işaretleri unutulmamalıdır. Bu

³⁹³ Pritchard, *İlkelerde Din*, s.43.

³⁹⁴ Pritchard, *a.g.e.* , s.53.

yanıltıcı yol işaretlerinden en çok dikkat edilmesi dinlerin dejenerasyonudur. Araştırmacı bu konuda yeterli donanıma sahip değilse yozlaşmış kurban uygulamasını tüm kurbanların kökeni gibi görebilir.

Üzerinde uzlaşılan bir tanım bile yapılamazken teori oluşturmak daha da zordur. Teorileri değerlendirirken bu zorlukları dikkate almamız gerekir. Teoriler yapılarında taşıdıkları yetersizliklere rağmen kurbanda önemli buldukları yönleri aydınlatarak kurbanın daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Günümüzde kurban konusunda yapılacak çalışmalarda daha önce yapılan çalışmalar dikkate alınmalı, kutsal yönü, sosyolojik, psikolojik boyutları ve tarihsel süreci dikkate alan çok nedenli yaklaşımlarla kurban incelenmelidir.

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA, BULGULAR VE YORUMLAR

A- YÖNTEM VE UYGULAMALAR

Araştırmanın bilimsel anlam ifade etmesi için belirli kriterlere uygun olması gerekir. Araştırmadaki yaklaşım, yararlanılan kaynaklar, yöntem, örneklem seçimi, uygulamalar, araştırmanın geçirdiği aşamaların bilimsel kurallara uygunluğunun tespiti ve bunların açıklanması araştırmacı için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

1- YAKLAŞIM

Araştırmacının incelediği konuya bakışı, yorum ve değerlendirmesi yaklaşımını gösterir. Araştırmanın konusu olan kurban tek nedenli değil, çok nedenli olarak ele alınmıştır. Sosyal bilimlerin metotlarıyla dine yaklaşan günümüz din çalışmalarında tek sebepli indirgemeci yaklaşım yetersizliği nedeni ile tercih edilmemekte, onun yerine konunun farklı açılardan ele alınmasını sağlayan çok nedenli yaklaşım daha uygun görülmektedir. Araştırmanın konusu tarihî, sosyolojik, psikolojik ve dinî faktörler açısından ele alınarak çok nedenli yaklaşımla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırma konusu, antropoloji, dinler tarihi, sosyal psikoloji, din sosyolojisi ve din psikolojisi alanlarının yaklaşımlarıyla disiplinler arası özelliği dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Teorik kısım antropoloji ve dinler tarihi verileri ile

oluşturulurken, uygulama kısmında ise sosyal psikoloji, din sosyolojisi ve din psikolojisinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda araştırma disiplinler arası bir çalışmadır.

2- KAYNAKLAR

Araştırmanın kaynakları genel olarak iki bölümden oluşmaktadır.

A. İkinci Derece Kaynaklar

İkinci derece kaynaklar yazılı ve basılı çalışmalardan oluşmaktadır. Kurban ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan her türlü Arapça, İngilizce ve Türkçe kitap, dergi, gazete haberleri, makale, rapor, yüksek lisans ve doktora tezleri, ansiklopediler, internet siteleri, atasözleri ve kurban duaları ikinci derece kaynaklardır. Bu kaynaklar incelenerek literatür taranmış böylece konunun daha iyi tanınması sağlanmıştır. Bu kaynaklardan araştırmanın teorik kısmını oluşturmak için yararlanılmıştır.

B- Birinci Derece Kaynaklar

Birinci derece kaynaklar kurban ile ilgili inanç ve tutumların tespiti için yapılan gözlem, mülakat, anket ve dindarlık ölçeğinden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Başlangıçta serbest olarak yapılan gözlemler daha sonra sistematik hale getirilmiştir. İkinci derece kaynaklardan ve gözlemlerden elde edilen bilgilerle mülakatlara geçilmiştir. Mülakatlar bir süre serbest olarak yürütülmüş konunun ana hatları ortaya çıktıktan sonra mülakatlar bu noktalar üzerinden yapılmıştır. Mülakatlardan elde edilen verilerle anket geliştirilip, uygulamaya geçilmiştir.

3- ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

A- Yöntem Tespiti

Araştırmalarda incelenmek istenen konulara uygun yöntem seçilip, uygulanması güvenilir sonuçlar elde edilmesi için son derece önemlidir. Bu aşamada yöntemin belirlenmesini etkileyen faktörler vardır. Araştırmanın yapıldığı bilim dalı, araştırmanın türü, araştırmanın konusu, araştırma için seçilen örneklem, zaman ve

ekonomik şartlar araştırmanın yöntemini tayinde dikkate alınması gereken etkenlerdir. Bunların içinde en önemli olanı ise araştırmanın konusudur.¹

Araştırmanın konusunun sosyal psikolojik özellikler taşıması nedeniyle veri toplamak için betimsel gruba giren gözlem, mülakat, anket² teknikleri ve elde edilen verileri analiz etmek için ise istatistik yöntemlerin kullanılması daha uygun görülmüştür.

B- Gözlem ve Mülakatlar

Başlangıç olarak Kurban Bayramı dışında farklı amaçlarla kesilen kurbanlar gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu akıka, adak, temel, cenaze, kefare, kefare ve teskin, sadaka, şükür ve hıdrellez kurbanı kesenlerle görüşülmüştür. Mülakatlarda kurban kesme nedenleri ve amaçları sorulmuştur. Adak kurbanı satışı yapanlarla görüşülerek gözlemlerinden yararlanılmıştır. Kurban Bayramı arifesinde din görevlileri ile görüşülmüştür. Din görevlileri kurbanla ilgili olarak halkın inanç ve tutumlarını görevleri gereği daha yakından izlemektedirler. Din görevlilerinden bu konudaki gözlemleri ve kendilerine kurban konusunda sorulan sorular alınmıştır. Din görevlileri ile görüşmeler bittikten sonra bayram öncesi şehirde kurulan hayvan pazarları gezilerek edilen sohbetler dinlenmiş, yapılan pazarlıklar izlenmiştir. Pazar yerinde daha önceden tanınan veya pazarda tanışılan insanlarla araştırmacı kimliğini ortaya koymadan serbest görüşmeler yapılmış, daha önceden hazırlanmış bazı soruların cevapları alınmaya çalışılmıştır. Bu aşamada mülakat yapılan kişilerin gözlemleri alınarak daha geniş bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Pazar yerindeki hayvanların tür, cins, renk, yaş, kilo gibi özellikleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte önemli bilgiler elde edilmiştir. Örneğin pazar yerinde kurbanlık vasfı taşımayan yaşlı, düşkün, özürlü veya yeterli yaşa ulaşmamış küçükbaş hayvanların alınıp satıldığı görülmüştür. Bu satışlarda alıcıların satıcılara pazarlık aşamalarındaki söyledikleri cümleler kurban kesme davranışı altında yatan faktörlerin sadece dinî kaynaklı olmadığını göstermekteydi..

¹ Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri*, Ankara, 1989,s.26.

² Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, s.40.

Bazılarının kurbanlık seçiminde hayvanın boynuz şekline, tüy ve göz rengine kadar dikkat etmeleri, süslenmiş hayvanların daha çok ilgi çekmesi, erkek hayvanların daha çok tercih edilmesi gibi birçok konuda gözlem metoduyla bilgi toplanmıştır. Kurban Bayramı süresince kurban ile ilgili duygu, düşünce ve davranışların en yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimi olduğu için araştırmada gözlem ve mülakatlara ağırlık verilmiştir. Kurbanını evinde kesenlerle görüşülmüş, kurban kesim merkezlerine gidilmiş buralarda gözlem ve mülakatlara devam edilmiştir. Kesim merkezlerinde kurban kesenlerle görüşmeler yapılarak şehirleşmenin sonucu ortaya çıkan kesim merkezleri hakkında oluşan tutumlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu zaman zarfında medyada çıkan kurbanla ilgili yazı ve haberler takip edilmiştir.

Toplu kesim merkezlerinde etnoğrafik gözlem³ ile tam katılımcı, gözlemci katılımcı ve katılımcı gözlemci⁴ olarak kurban kesme davranışının geçtiği mekân ve ortamlardan veriler toplanmıştır. Böylece kurban kesme davranışı hem mülakatlara, hem de iç ve dış gözlemle incelenerek altında yatan dinî, sosyolojik ve psikolojik faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında araştırmada kullanılan anket yönteminin iç dünya ile ilgili yeterince bilgi verememe zafiyetleri giderilmiştir.⁵

Kurban Bayramı sonrası bayram süresince ücret karşılığı kurban kesen kasaplarla görüşülerek gözlemlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca kurban kesen ve kesmeyenlerle konu hakkında görüşmelere devam edilmiştir. Gözlem ve mülakat aşamasında kurban kesilmesine karşı olan veya kurbanı ibadet olarak kabul etmeyen hiçbir kimse tespit edilmemiştir. Araştırma yapılan evrende gözlem ve mülakatlar süresince bekârlar hariç “hiç kurban kesmemiş” kimseye rastlanmamıştır.

C. Anket

Mülakatlar süresince görüşülen kimseler genel olarak kurban konusunda daha rahat olarak görüşlerini dile getirirken, gerekli önlemler alınmasına rağmen kişilerin

³ Bkz. Köse, Ali- Küçükcan, Talip, *Doğal Afetler ve Din*, İsam, İst., 2000, s.25–31.

⁴ Köse-Küçükcan, *Doğal Afetler ve Din*, s.27.

⁵ Fırat, Erdoğan, “Din Psikolojisinin Konu ve Metot Problemi”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, c.V, İzmir, 1989, s.33–43, s.40.

konu kendilerine indirgenip, duygu düşünce ve davranışlarını anlatması istendiğinde aynı rahatlığı bazen sergileyemedikleri görülmüştür. Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda görülen dinî tecrübenin samimi olarak ifadesi zorluğu araştırma için de geçerliydi.⁶ İnsanlar konuyla ilgili başkaları hakkında rahat konuşurlarken, kendileri hakkında bu rahatlığı yeterince göstermemektedirler. Bu aşamadan sonra metotların zafiyetlerini gidermek ve daha fazla insana ulaşmak zamandan kazanmak için anket yöntemine geçilmiştir. Anket yönteminde katılımcıdan kendisini ele verecek isim, imza vb. şeyler istenmemesi, gizlilik esasına dayalı olması sebebiyle kurallara uygun yapıldığında mülakat yönteminin eksikleri giderilerek daha objektif veriler elde edilebilir.⁷ Yaklaşık 3 yıl sürdürülen mülakat ve gözlemlerden elde edilen verilerin yanında ilgili çalışmalar incelenerek araştırmanın kapsamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra elde elden bulgular geniş bir kitleye uygulanmak için anket formuna sokulmuştur. Anketin konunun tümünü kapsamı kaygısı sonucu soru sayısı artmış ve bu durumun anketin geçerlilik ve güvenilirliği azaltma riskini doğurması nedeniyle uzmanların görüşlerine başvurularak önem sırasına göre bazı sorular tercih edilerek soru sayısı azaltılmıştır.

Gözlem ve mülakat safhası sonrasında hazırlanmaya başlanan sorular inanç ve davranışları ortaya çıkaracak şekilde tasarlanmıştır. Birinci ve ikinci kaynaklardan elde edilen bilgilere bağlı olarak oluşturulan sorular katılımcılara genel olarak sormanın yanında bu durumun kendileri için geçerli olup olmadığını ortaya çıkaracak şekilde hazırlanmıştır. Böylece toplumda var olduğu iddia edilen kurban konusundaki inanç ve tutumlar ile bireylerdeki kurban konusundaki inanç ve tutumların hangi oranlarda tutarlı olduğunu test imkânı elde edilmiştir.

Geniş bir kitleye uygulanmak istenen anket formunda verilerin analizinde kargaşaya neden olmamak için kapalı uçlu sorular tercih edilmiş, bu tarz soruların

⁶ Bkz.Hökelekli, Hayati, “Türkiye’de Din Psikolojisi Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Bazı Temel Mes’eleler”,*Günümüz Din Bilimleri ve Problemleri Sempozyumu*,19 Mayıs Üniv. , İlahiyat Fak. Yay. , Samsun, 1989,s.107–114.

⁷ Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri*, s.76:Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, II. bs. , Taş Kitapçılık, Ankara, 1984,s.116.

zafiyetlerini gidermek için seçenek sayısı artırılmıştır. Seçenekler gözlem ve mülakatlarda elde edilen bilgilerden oluşturulmuştur. Uzman kimselerin fikirleri alınarak seçilen yüz yirmi beş soru kırk kişilik farklı sosyokültürel seviyedeki grup üyelerine uygulanmıştır. Soruların cevaplanması için gereken zaman, soruların anlaşılabilirliği gibi konularda katılımcıların görüşleri alınarak anlaşılmasında zorluk çekilen sorular tekrar gözden geçirilerek geçerliliği artırılmıştır. Süre olarak fazla zaman alması nedeniyle sorulardan yirmi dördü çıkarılmış kalan 101 sorudan oluşan anket formu uygulama öncesi son hâline getirilmiştir.

D- Ölçek

Araştırmada Dean R. Hoge'nin geliştirmiş olduğu İçsel Dinî Motivasyon (*Intrinsic Religious Motivation*) Ölçeği⁸(IRM) kullanılmıştır. Allport'un din psikolojisine kazandırdığı iç(*intrinsic*) ve dış (*extrinsic*) yönelimli dindarlık kavramları din psikolojisi alanında geniş bir kabul görmüş⁹, din psikolojisine yeni açılımlar katmış ve birçok ölçek çalışmasına kaynaklık etmiştir. Ölçek geliştirme çabaları ölçülmek istenen boyutların daha iyi tanımlanmasını ve açıklanmasını gerektirmiştir.¹⁰İç yönelimli dindarın motivasyonunda inançlar amaç haline gelmiş olup, kişiyi Tanrı'nın iradesine uygun değişime zorlarken¹¹ dış yönelimli dindarlıkta ise araç halinde¹² olup, kişiler hedeflerine ulaşmak için dinî inançlarını kullanma eğilimindedirler.¹³

İçsel ve dışsal olarak motive olmuş dinî inancı ölçmek için Fegain, Allport ve Ross ölçekler geliştirmişlerdir. Bu ölçeklerde iç ve dış yönelimli dindarlık ölçülmeye çalışıldığı için her iki boyut için maddelerin olması dolayısıyla daha fazla soru bulunmaktaydı. Allport ve Ross'un geliştirdiği ölçekte 21, Feagin'in ölçeği ise 12

⁸ Bkz. Hoge, D.R, "A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale", *Journal For Scientific Study of Religion*, XI, 1972, s.369–376.

⁹ Wulf, D.M., *Psychology of Religion(Classic and Contemporary)*, John Wiley and Sons,New York, 1997,s.232.

¹⁰ Paloutzian, R.F.*Invitation to the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, Second Edition, London, 1996,s.76.

¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.77.

¹² Paloutzian, *Psychology of Religion*, s.201.

¹³ Hökelekli, *a.g.e.* ,s.76.

sorudan oluşmaktaydı. Hoge, iç ve dış güdümlü inanç olarak ikiye ayıran yaklaşımın yerine yeni bir bakış açısı getirdi. Ona göre iç ve dış güdümlülük bir boyutun farklı yönleriydi. İç güdümlü ve dış güdümlülüğü farklı farklı ele almanın yerine sadece birisi üzerine yoğunlaşarak ölçek geliştirme yolunu seçti. Bunun için daha çok önemsedığı içsel boyutu tercih etti. Bunu yaparken Feagin ile Allport ve Ross'un ölçeklerinin iç güdümlülüğü ortaya çıkarıcı maddelerinden yararlandı. Hazırladığı 30 maddeyi uygulamalar sonucu faktör analizine tabi tutarak en karakteristik 10 maddeye indirmiştir. Hoge geçerlilik çalışmasında bu on madde ile Feagin ile Allport ve Ross'un ölçeklerinin içgüdümlü bölümü arasında .71 ve .87 korelasyon bulmuştur. Ölçeğin Kuder-Richardson güvenilirlik katsayısı, Hoge tarafından .90 olarak bulunmuştur. Hoge ölçek ile ilgili iki araştırma yapıp bunları makaleler halinde yayınlamıştır. İkinci araştırmayla alakalı makalesinde ölçeğin iç güdümlü madde puanlarının ortalamasının 2.00 ve standart sapmasının 1.08 olduğunu belirtmiştir. Dış güdümlü 3 maddenin puan ortalamasının 4.11 ve standart sapma ortalamalarının 1.08 olduğunu belirtmiştir. Benson ve arkadaşları spontane olmayan yardım etme davranışları ile ilgili faktörleri araştırırken Hoge'nin ölçeğinin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁴

Ülkemizde ise Karaca 1997 yılında tamamladığı “*Psikolojik Açıdan Ölüm ve Dinî İnanç*” adlı doktora çalışmasında IRM ölçeğini kullanmıştır.¹⁵ Karaca bu çalışmasında ölçeğin içsel tutarlılığının .85 olduğunu, güvenilirlik katsayısını ise .76 olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra 2001 yılında “*Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu*” adlı makalesinde IRM ölçeğini incelemiştir. Karaca makalesinde ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerini yapmıştır. IRM oluşturan maddeler yarıya bölme tekniği ile analiz edildiğinde, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .76 olarak tespit etmiştir. İçsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısının (= .85) olduğunu bulmuştur. Ölçek hakkında kaleme aldığı makalesinde ise ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Güvenilirlik analizi için IRM oluşturan maddeleri ikiye bölme tekniği ile iki

¹⁴ C.Hill, Peter,- Jr. , Ralph W, *Measures of Religiosity*, Religious Education Press Birmingham, Alabama, 1999,s.135–137.

¹⁵ Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000,s.290–295.

yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısını .76, içsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısının .84 olduğunu tespit etmiştir. Geçerlilik için yapılan faktör analizinde ve iç tutarlılık çalışmasında IRM için korelasyon katsayılarının ikinci madde hariç yüksek olduğunu bulmuştur.¹⁶ Batıda ve ülkemizde yapılan çalışmalar ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

1- Ölçeğin temel özellikleri

Ölçek 10 maddeden ibaret olup 7 tanesi iç güdümlü “ *Dinî inançlarım hayata bakış açımı etkiler*” maddesinde olduğu gibi olumlu yapıdadır. Son üç madde ise dış güdümlülükle ilgili olup “*Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil*” maddesinde olduğu gibi olumsuz yapıdadır.

Ölçek Likert formatında hazırlanmış, olup beş dereceli (*Kesinlikle katılıyorum; katılıyorum; kararsızım; katılmıyorum; kesinlikle katılmıyorum*) olarak 0'dan 4'e kadar puanlama yapılmıştır. Olumsuz yapıdaki maddelerin(8.9.10) puanlamaları ise ters çevrilmiştir. Ölçeğin puan ranjı 0 ile 40 arasında değişecek şekilde ayarlanmıştır.

Ölçekte Tanrı'dan iki kez bahsedilir. Ölçek her ne kadar Hristiyan bir kültür ortamında geliştirilse de diğer dinler için de uygulanabilir özelliktedir. Herhangi bir mezhep veya dini çağrıştıran maddeler yoktur. Ölçekteki maddeler dindarlığa yöneliktir. Maddeler sade bir dilde ve kısadır. Bu yönüyle ölçek son derece pratik olup, uygulaması kolaydır. Ölçek dindarlığın derunî boyutuna yönelik olup, dinî pratiklerin sıklığını ortaya çıkarmaktan ziyade katılımcıların bakış açılarını belirleyen hayat felsefelerini ortaya çıkarmaya yöneliktir.¹⁷

2- Ölçeğin uygulaması

Ölçek önce Türkçeye tercüme edilmiştir. Çeviri aşamasında Karaca'nın ölçek konusundaki çalışmalarından büyük ölçüde yararlanılmış, İngiliz Dili ve Edebiyatı

¹⁶ Karaca, Faruk, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, III, sy. I, Ankara, 2001,s.187–2001,s.199.

¹⁷ C.Hill-Jr., *Measures of Religiosity*, s.136.

uzmanlarının görüşleri ve Karaca'nın çevirisi dikkate alınmıştır. İkinci maddenin çevirisinde metnin İngilizcesi tercüme edilirken farklı bir yol izlenip, maddenin çevirisi kültürümüze uygun yapılmıştır. İngilizcesi “ *One should seek God's guidance when making every important desicion.* ” olan madde Karaca'nın ve uzmanların görüşleri de alınarak kültürümüzdeki kullanıma uygun olması için “*Bir kişi her önemli karar aşamasında Tanrı'nın rehberliğini istemelidir.*” yerine “*Bir kişi her önemli karar aşamasında Allah'tan hakkında hayırlı olanı istemelidir.*” şeklinde tercüme edilmiştir. Ölçeğin İngilizce metninde yer alan 9. ve 10.maddelerin ilk bölümleri iki uçlu olmasından dolayı çeviride çıkarılmıştır. Dokuzuncu maddenin İngilizcesi “*Although I am a religious person, I refuse to let religious considerations influence my everyday affairs*” ve onuncu maddede yer alan “*Although I believe in my religion, I feel there are many more important things in life*” maddelerinin ilk kısımları olan “*Dindar bir insan olmama rağmen*” ve “*Dinime inanmama rağmen*” bölümleri çıkarıldı. Dokuzuncu ve onuncu sorular kendi içlerinde çelişkiler taşıdıkları için “*Dinî inançların günlük işlerimi etkilemesine izin vermem*” ve “*Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum*” şeklinde tercüme edilmiştir.

Ölçeği araştırmada kullanma amacı sosyolojik faktörlerin iç ve dış güdümlü dindarların kurban kesme davranışı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Ölçek anket sorularının sonuna eklenerek sosyokültürel düzeyleri farklı kırk kişiye uygulanmıştır. Katılımcılardan bu konuda görüşleri alınmış ve ölçekle ilgili problemin olmadığı görülmüş ve uygulama aşamasına geçilmiştir. Ölçek anket formuna dâhil edilerek uygulanmıştır. Daha sonra anket formu içinde yer alan ölçek puanlanarak katılımcıların dindarlık yönelimleri tespit edilmiştir. SPSS programına veriler girilirken katılımcıların ölçekten aldıkları puan yerine katılımcıların dindarlık yönelimleri dikkate alınarak girilmiştir.

4- ÖRNEKLEM VE BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI

Araştırmanın evreni olarak Balıkesir'in seçilmesi araştırmacının burada ikamet etmesi sebebiyle konuyu daha iyi inceleyebilmesi içindir. Ayrıca son yıllarda Balıkesir'de sanayinin önemi kavranmış bu yönde önemli atılımlar gerçekleştirilmiş ve buna bağlı olarak birçok yöremizden göç almaya başlamıştır. Kafkasya'dan ve

Balkanlardan geçtiğimiz yüzyıl içerisinde zaman zaman göç almış olan Balıkesir günümüzde gerek kendi kırsalından gerekse yurdumuzun farklı yörelerinden göç almaktadır. Kafkas ve Balkan göçmenlerinin örf ve adetlerini sürdürmeye çalışmaları, geldikleri yerlerle bağlarını koparmayıp sürdürmeleri, yeni göçlerle gelenlerin kısa süre içerisinde kurban konusundaki inanç ve tutumlarını değiştirmelerinin uzun yıllar alacağını göz önüne alındığında şehrin temsil gücünün oldukça geniş olduğu söylenebilir.

Yetkililerden şehir nüfusunun son sayımdan sonra 241 bin civarında olduğu bilgisi alınmıştır. Bu sayıya tekabül eden örneklem sayısının bilimsel araştırma yöntemlerini inceleyen kaynak eserlerde % 5 yanılma ile 382 olduğu tespit edilmiştir.¹⁸ Anket uygulaması öncesi çeşitli resmî ve özel işyerlerinde görüşmeler yapılmıştır. Örneklemenin oluşturulurken sosyodemografik özellikleri farklı mahallelere gidilip buradaki tanınmış insanlar vasıtasıyla araştırma hakkında bilgi verilmiş araştırmaya katılma konusunda kişilerden onay alınmıştır. Çeşitli meslek odası ve mensuplarıyla görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Buralara bazı kimselerin referansları ile gidilerek katılımcılara güven kazanılmıştır. Katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiştir. Katılmak isteyenlerin takriben sayıları tespit edilmiş daha sonra uygulamanın planlama evresine geçilmiştir. Kurban Bayramı'ndan kısa bir süre önce anket uygulamalarına başlanmış, memur ve işçilere gruplar halinde uygulamalar yapılmıştır. Bunun yanında daha önceden görüşülen kimselere ulaşılarak anketler dağıtmaya başlanılmıştır. 2007 yılında Kurban Bayramı öncesi grup halinde yapılan ve bireylere dağıtılan 270 anketin 210 adedi toplanmıştır. Kurban süresince ve bayram sonrası anketler dağıtmaya devam edilmiştir. Bayram sonrası bir hafta içinde anket dağıtımını tamamlanmıştır. Bayram sonrası dağıtılan 250 anketle toplam anket sayısı 520 olmuştur. Dağıtımın bittiği günden sonra katılımcılara verilen bir haftalık süre sonrası anketler toplanmaya başlamıştır.

¹⁸ Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, V Baskı, Pegem A Yay., Ankara, 2005,s.95.

Uygulama esnasında her aileye bir anket verilmiştir. Aile fertlerinden mümkünse ailede kurbanın adına kesildiği kişinin mümkün olmadığı takdirde 20 yaş ve üstü durumda olan bir kişinin anketi doldurması istenmiştir. Ailede bir kurban kesilse bile kesilen kurbanla ailede dinî görev yapılmış inancıyla eşlerin kurbanı sahiplendiklerini gözlenmiştir. Ailenizde kaç kurban kesilir? sorusuna eşlerin her ikisi de bir kurban kesilir cevabını vermelerine karşılık, kurban kesme sıklığınız nedir? sorusuna “her yıl keserim” cevabı verebiliyorlardı. Bu kargaşa anketin test edilmesi için yapılan pilot uygulamada fark edildiği için böyle bir yola başvurulmuştur. Sorularda bireyin kendi adına, ailesi adına ve topluma ait gözlemlerine bağlı cevaplayacağı sorulara yer verilerek hem bireysel hem de aile ve toplumsal açıdan konu ele alınmaya çalışılmıştır.

Uygulama 20 yaş ve üstü kişilerle sınırlandırılmıştır. Araştırma yapılan evrende 20-30 yaş arası ekonomik olarak aileye olan bağımlılığın azaldığı, evlenip aileden ayrılma döneminin başladığı yıllar olduğu için bu yaş başlangıç olarak tercih edilmiştir.

Uygulama sonunda 70 anket geri dönmemiş, 48 anket ise çift cevap işaretleme, bazı soruları boş bırakma gibi nedenlerden dolayı araştırmaya dâhil edilmemiştir. Kurallara uygun olarak doldurulmuş 402 anket incelemeye alınmıştır. Bu sayı %5 yanılma payı ile alan araştırmalarında 250.000 için istenen 382 kişilik örneklemden daha fazla olduğu için uygulama aşamasına son verilmiştir. Uygulama aşamasında her aile için bir anket uygulaması örneklemin sayısal yeterliliğini daha da güçlendirmiştir. Bağımsız değişkenler açısından örneklem grubunun genel niteliklerinin dağılımları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

A. Cinsiyet Durumu:

Tablo 1: Cinsiyete Göre Dağılım

Cinsiyet	N	%
Erkek	270	67,2
Kadın	132	32,8
Toplam	402	100,0

Tablo-1’deki dağılıma bakıldığında örneklem grubunun %67,2’si erkeklerden, %32,8’si kadınlardan oluşmaktadır. Erkeklerin sayısının kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Alan çalışmalarına kadınların katılımını sağlamak çeşitli nedenlerden dolayı erkeklere göre daha zor olmaktadır. Bu zorluk kadın sayısının daha az çıkmasının en önemli nedenidir. Kadın sayısının erkeklere nazaran daha az olmasına rağmen katılan kadın sayısının yeterli olduğu görülmektedir.

B. Yaş Durumu:

Tablo 2: Yaşa Göre Dağılım

Yaş	N	%
20–30	96	23,9
31–40	109	27,1
41–50	105	26,1
51–60	52	12,9
61 ve yukarısı	40	10,0
Toplam	402	100,0

Yaş değişkeni açısından örneklemin dağılımına bakıldığında en yüksek oranın %27,1’le 31–40 yaş grubuna ait olduğu görülmektedir. Daha sonra sırayla % 26,1’le 41–50 yaş grubu, %23,9’la 21–30 yaş grubu, %12,9’la 51–60, %10,0’la 61 ve yukarısı gelmektedir. Örneklemin temsil gücünü artırmak için her yaştan kişinin katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

C. Medenî Durum:

Tablo 3: Medenî Duruma Göre Dağılım

Medenî durum	N	%
Evli	350	87,1
Bekâr	40	10,0
Boşanmış	4	1,0
Eşi ölmüş	8	2,0
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunu oluşturanların %87,1'i evli, %10'u bekâr, %1'i boşanmış, %2'si ise eşinin öldüğünü belirtmiştir. Örneklemde bekârların az olmasının nedeninin toplumumuza özgü kurban anlayış ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Toplumumuzda evlilik sonrası kurban kesme bir zorunluluk gibi görülürken, bekârlar için zorunluluk olarak hissedilmemektedir. Bekârlarla yapılan görüşmelerde yeterli tecrübeye sahip olmadıkları için araştırmaya katılımda soğuk davrandıkları tespit edilmiştir. Bu durumun örnekleme yansıdığı görülmektedir.

D. Eğitim Durumu:

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Eğitim durumu	N	%
Okuryazar	5	1,2
İlkokul mezunu	91	22,6
Ortaokul mezunu	83	20,6
Lise mezunu	123	30,6
Üniversite mezunu	100	24,9
Toplam	402	100,0

Eğitim düzeyi açısından örnekleme baktığımızda en yüksek oranın %30,6 ile lise mezunlarına, daha sonra sırayla %24,9 ile üniversite mezunlarının, %22,6 ile ilkokul mezunlarının, %20,6 ile ortaokul mezunlarının, %1,2 ile okuryazarların geldiği görülmektedir. Araştırmanın şehirde yapılması, seçilen şehrin eğitim düzeyinin yüksekliği araştırmaya yansımaktadır. Lise ve üniversite mezunlarının oran olarak daha fazla olması gelecek yıllarda eğitim düzeyinin yükseleceği varsayımıyla araştırmanın gelecek yıllar için ipuçları verebileceği ileri sürülebilir.

E. Meslek Durumu:

Tablo 5: Mesleğe Göre Dağılım

Meslek	N	%
Çiftçilik veya hayvancılık	16	4,0
İşçi	77	19,2
Esnaf, zanaatkâr	53	13,2
Memur	80	19,9
Tüccar, sanayici, işletmeci	33	8,2
Serbest Meslek	36	9,0
Ev Hanımı	55	13,7
Emekli	52	12,9
Toplam	402	100,0

Tablo 6'ya bakıldığında farklı mesleklerden katılım olduğu görülmektedir. Meslek değişkenine göre ilk sırayı %19,9'la katılımı memurlar almaktadır. Memurlardan sonra % 19,2 oranındaki katılımı işçiler, işçilerden sonra %13,7'i oranında ev hanımları, daha sonra % 13,2 ile esnaf ve sanatkârlar gelmektedir. Esnaf ve sanatkârları %12,9 ile emekliler izlemektedir. Serbest meslek mensuplarının katılımı %9,0 olup, tüccar ve sanayicilerin katılımı ise %8,2'dir. En az katılım ise %4 ile çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşanlara aittir.

F. Gelir Durumu:

Tablo 6: Gelir Durumuna Göre Dağılım

Gelir durumu	Sayı	%
Düşük	45	11,2
Ortanın altı	56	13,9
Orta	223	55,5
Ortanın üstü	46	11,4
Yüksek	32	8,0
Toplam	402	100,0

Örneklemin yarısından fazlası %55,5 orta düzey gelir grubundan oluşmaktadır. Katılımcıların % 11,2'si düşük, %13,9'u ortanın altında, %11,4'ü ortanın üstünde, %8,0 ise gelir düzeyinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Elde edilen verilerin nicelik olarak ifadelere dökülmesi için veriler bilgisayara aktararak gerekli analizlerin yapılması için SPSS 11,5 kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket parametrik olmadığı için elde edilen veriler Ki-Kare Bağımsızlık Testi kullanılarak elde edilmiştir.¹⁹ Ki-Kare uygulamasında beklenen değeri 5'ten küçük gözenek sayısı %20' yi aşan durumlarda ilgili satır ve sütun düzeylerinde birleştirmeler yapılır²⁰ veya değerin değişken özelliklerinin tanımlandığı “data view” ekranında “missing value” olarak tanımlanarak analiz dışı bırakılır. Bunlar uygun değilse üçüncü bir yöntem olarak çapraz tablo üzerinden verilerin frekans ve yüzdeleri alınır.²¹ Araştırmada iki değişken için Ki-Kare uygulamasından elde edilen tabloların çoğunda değeri 5'ten küçük hücre sayısı %20'den fazla olduğu için satır ve sütunlarda birleştirmeler yapılmıştır. Kurban kesme tecrübesi yaşamış olanlara yöneltilen sorularda kurban kesme tecrübesi yaşamamış olanlar analiz dışında(missing value)tutulmuştur. Betimsel verilerin bulunduğu bazı bölümlerde ise tablolarda frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak elde edilen nicel verilere birincil ve ikincil kaynaklardan alınan nitel veriler eklenerek sonuçlar yorumlanmıştır.

¹⁹Büyüköztürk, Şener, *Veri Analizi El Kitabı*, IV. bs., Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004,s.139 ; Ural Ayhan, Kılıç İbrahim, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2005,s.40;Balcı,a.g.e.,s.229;E., Mustafa, *Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları SPSS For Windows*, Ocak Yayınları, Ankara, 1995, s.187.

²⁰Büyüköztürk, a.g.e. ,s.145; Ural- Kılıç, a.g.e. ,s.232.

²¹ Büyüköztürk, a.g.e. ,s.145.

B- ARAŞTIRMA, BULGULARI VE YORUMLAR

1- KURBAN KONUSUNDAKİ İNANÇ, TUTUM VE DAVRANIŞLARA GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde kurban konusundaki inanç, tutum ve davranışlarla ilgili olarak genel betimsel veriler ele alınacak, yapılan diğer çalışmalarda elde edilmiş bulgularla mukayese ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 7:Kurbanın İbadet Olduğu Konusundaki İnançlar

Kurbanın ibadet olduğuna inanıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle inanıyorum	355	88,3
İnanıyorum.	45	11,2
Kararsızım.	2	0,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %88,3'ü kurbanın ibadet olduğuna kesinlikle inandıklarını, %11,2'si inandıklarını belirtmişlerdir. Kurbanın ibadet olduğuna inananların oranı genel olarak %99,5'dir.Bu konuda kararsız olduklarını belirtenlerin oranı %0,5'tir. Örneklem grubunun tümünde kurbanın ibadet olmadığına dair inanç bulunmamaktadır. Cevaplarda bulunmasına rağmen “inanmıyorum” ve “kesinlikle inanmıyorum” seçenekleri işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır.

Benzer bir soru Karaman tarafından yapılan araştırmada sorulmuştur. Mersin'de sanayileşmenin dine etkilerini incelediği çalışmasında kurbanı dinî bir görev olarak görenlerin tarım kesimindeki erkeklerde %99,56 kadınlarda %99,2 sanayi kesiminde ise genel olarak % 91,84 olduğunu tespit etmiştir.²² Karaman'ın elde ettiği

²² Karaman, Ramazan, *Sanayileşmenin Dine Etkisi*, Akın Ofset, Konya, 2000,s.119.

verilerden hareketle sanayileşmenin kurban konusundaki inançlarda az da olsa farklılaşmalara neden olduğu söylenebilir. Sanayi kesiminden oluşan %1,36 oranında katılımcının kurbanı ibadet olarak bakmayıp, kurbanı sosyal yardımlaşma olarak gördüklerini, %3,40'nın ise hayvanların boğazlanmasına karşı olduklarını tespit etmiştir.²³ Sanayileşmenin yanında araştırmaların yapıldığı şehirlerin sosyolojik yapıları farklılaşmayı etkilediği düşünülebilir. Mersin'in nüfus yoğunluğu, büyük şehir statüsünde olması, Balıkesir'e göre daha çok göç alması, göçleri ağırlıklı olarak Şafii mezhebine mensup vatandaşlarımızın yaşadığı doğu ve güneydoğudan alması, sahil şehri olarak turizme açık olması, ticari açıdan önemli bir liman şehri olması başlıca nedenler olarak görülebilir.

Bunların yanında her iki çalışmanın verileri Türk toplumunda kurbanın ibadet olarak değerlendirildiğini göstermektedir. İslam öncesi eski Türk inançlarında kurbanın önemli bir yer tutması, İslam'ın kurbanı ibadet olarak görmesi ve teşvik etmesi, bunların yanında kurbanın toplumda yaygın olarak uygulanmasına bağlı olarak gelenekle bütünleşmesi ve dinlerin çoğunda bulunması kurbanın ibadet olduğu inancını dolaylı olarak beslemektedir.

Tablo 8: Kurban Kesme Konusundaki Tutumlar

Kurban kesme konusunda size en uygun olanı işaretleyiniz	N	%
Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	77	19,2
Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	319	79,4
Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	6	1,5
Toplam	402	100,0

²³ Karaman, *a.g.e.* , s.119.

Araştırmaya katılanların %19,2'si maddi şartlar uygun olmasa bile mutlaka kesilmelidir şeklinde tutum sergilerken, %79,4'ü maddi durum uygun olursa kesilmesi gerektiği yönünde tutum sergilemişlerdir.%1,5 oranında katılımcı ise şartlar uygun olsa bile kurban kesmenin zorunlu olmadığını belirtmiştir. Seçeneklerden “Hiç kesilmemelidir” şıkkı işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Veriler katılımcıların tümünün tutum olarak kurban kesilmesini benimsediklerini göstermektedir.

Köktaş, İzmir’de yaptığı çalışmada kurban kesmenin gereğine inanmayanların %9,3 olduğunu,²⁴ Karaman ise Mersin’de sanayi kesiminden katılımcıların %3,40 oranında kurban kesimine karşı tutum içinde olduklarını²⁵ tespit etmişlerdir. Çakıroğlu ve Toprak, araştırmalarında “kurban kesmem” diyenlerin %6,1 olduğunu,²⁶ Turan “hiç kesmem” şeklinde karşı tutum içinde olanların oran olarak %7,9 olduğunu tespit etmişlerdir.²⁷ Yapılan çalışmalarda elde edilen veriler günümüz şehir toplumlarında kurbanın kesilmesine dair yaygın ve güçlü bir tutumun olmasının yanında az sayıda olumsuz tutumların oluştuğunu göstermektedir. Şehirleşmenin kurban kesme davranışlarını etkilemesine ve değişimlere neden olmasına rağmen tutumları olumsuz yönde fazla etkilememekte, güçlü inanç ve tutumlar kurban kesme davranışının sıklığına yansımaktadır. Şehir insanın genel olarak kurban konusundaki geleneksel inanç ve tutumları koruduğu söylenebilir.

²⁴ Köktaş, M.Emin, *Türkiye’de Dinî Hayat İzmir Örneği*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993,s.121.

²⁵ Karaman, *a.g.e.* , s.118.

²⁶ Çakıroğlu, Ali - Toprak, Binnaz, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2000,s.46–47.

²⁷ Turan, Yahya, *Psikolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Kurban*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Y.L. Tezi),İstanbul, 1999,s.71.

Tablo 9: Kurban Kesme Nedenleri

Sizi kurban kesmeye iten en önemli sebep hangisidir?	N	%	Geçerli %
Dinî görevi yerine getirme	288	71,6	75,2
Toplumda kurban kesen insanlarla ortak hareket etme	2	,5	,5
Dinî görevi yapmanın yanında insanlarla ortak hareket etme	80	19,9	20,9
İbadet etme, insanlarla ortak davranma ve eve et temin etme	13	3,2	3,4
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Hiç kurban kesmemiş olanlar işlem dışına alındığında araştırmaya katılanların %75,2'si dinî görevini yerine getirmek, %20,9'u dinî görevi yerine getirmenin yanında insanlarla ortak hareket etmek, %3,4'ü ise ibadet etmenin yanında insanlarla ortak hareket etme ve eve et temin etmek, 0,5'i insanlarla ortak hareket etmek için kurban kestiklerini belirtmişlerdir.

Toplumda kurban kesme davranışı genel olarak dinî bir görev olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında az miktardaki bazı kimselerin kurban kesme davranışında dinî görevi yerine getirmenin yanında diğer insanlarla ortak hareket etme ve eve et temini gibi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir.

İbadetlerdeki en büyük amaç dinî görevi yerine getirmektir. Bunun yanında hayatı anlamlı kılmak için amaç olan ibadetleri birtakım insani beklentiler araç yapabilir. Mabede devam eden dindar orada sosyal ilişkilerini güçlendirmek, oruç tutan bir kişi ibadet yapmanın yanında oruç tutarak sağlıklı olmayı arzu edebilir. Kurban kesen kişi ibadet etmenin yanında diğer insanlarla ortak hareket etme, evinin et

ihtiyacını karşılama gibi ikinci derece amaçlar güdebilir. Dinler amaç olmanın yanında aynı zamanda araç olabilirler.²⁸Büyük İslam filozoflarından İbni Tufeyl'e göre cismaniyetle ilişki kuran yüce hakikatler ilişki sonrası bir miktar cismanileşirler.²⁹ Bu tespitin diğer ibadetler gibi kurban için de geçerli olduğu söylenebilir. Kurban kesme davranışını sergileyen bazı kimseler ibadet etmenin yanında çeşitli bireysel ve toplumsal faktörleri dikkate alabilirler.

Tablo 10: Kurban Kesme Davranışında Sıklık Oranları

Kurban kesme sıklığı konusunda size uygun olanı işaretleyiniz?	N	%
Her sene keserim.	272	67,7
Genellikle keserim.	89	22,1
Genellikle kesmem.	22	5,5
Hiç kesmedim.	19	4,7
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %67,7'si her yıl, %22,1'i genellikle kestiğini,%5,5'i ise genellikle kesmediğini, %4,7'si ise hiç kesmediğini belirtmiştir. Katılımcıların %95,3'ü kurban kesme tecrübesi yaşamış bulunmaktadırlar. Araştırmaya katılanların yalnızca %4,7'si hiç kurban kesme tecrübesi yaşamamışlardır.

Köktaş, İzmir'de her yıl kurban kesenlerin oranını %37,3 zaman zaman kesenlerin ise %52,5 olduğunu tespit etmiştir.³⁰ İzmir'de genel olarak katılımcılar %89,8 oranında kurban kesme tecrübesine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Karaman, yaptığı çalışmada kesenlerle kesmek isteyenleri aynı kategoriye almış ve bu oranın tarım kesimi erkeklerde %99,13 tarım kesimi kadınlarda %99,22 sanayi kesiminde ise

²⁸Bkz. Pargament, Kenneth I. ,“Of Means and Ends: Religion and the Search For Significance”, *Journal For Scientific Study Of Religion*, 1992, s. 201–229.

²⁹ Butterworth, Charles E. ,*İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999,s.204.

³⁰ Köktaş, a.g.e. , s.121.

bu oranın%95,92,olduğunu tespit etmiştir.³¹ Günay, Erzurum’da yaptığı çalışmada her yıl kurban kesenlerin oran olarak %23,7 bazı yıllar kesenlerin % 33,5 olduğunu,³² Akdoğan, “Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat” adlı çalışmasını yaptığı Rize il merkezinde herhangi sayısal bir oran vermemekle beraber kurban kesme davranışın alt gelir gruplarında bile yoğun olarak yaşandığını belirtmiştir.³³ Bayyigit, Konya’da hacı adaylarının %90,08 oranında kurban kestiklerini,³⁴ Turan, çalışmasında her yıl kesenlerin %61,9, bazı yıllar kesenlerin %29,9 olduğunu tespit etmiştir.³⁵ Çakıroğlu ve Toprak, Türkiye genelinde yaptıkları “Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset” adlı çalışmalarında her yıl kurban kesenlerin %67,9 bazı yıllar kesenlerin %14,4 maddi durumu elverişli olmadığı için kesmeyenlerin %11,3 olduğunu belirtmişlerdir.³⁶ Araştırmamızın her yıl kurban kesme sıklık sonuçları(%67,7) ile Çakıroğlu ve Toprak’ın araştırmalarındaki sonucun (%67,9) çok yakın olması dikkat çekicidir.

Araştırmaların verilerinde benzerlikler yanında farklılıklar bulunmaktadır. Farklılıkların olmasının en önemli nedeni çalışma evrenlerinin sosyolojik olarak kendilerine özgü özelliklere sahip olmalarıdır.

Turan’ın çalışması dışındaki diğer çalışmaların konusu kurban olmadığı için kurban ile ilgili sorulan sorular doğal olarak sınırlıdır. Araştırmaların çoğunda kurban kesme davranışı yerine tutum sorulmuştur. Tutumlar her zaman davranışlara yansımamaktadır. Araştırmalardaki kurban kesme sıklığını ölçmek için sorulan sorunun cevapları içine “Bazı yıllar keserim” seçeneği konmuştur. Bu seçenek yeterince ayırtıcı olmadığı için araştırmamızda “Genellikle keserim” ve “Genellikle kesmem” seçenekleri ilave edilmiştir. Ayrıca kurban kesmenin inanç, tutum ve davranış boyutları ayrı sorular olarak sorulmuştur.

³¹ Karaman, *a.g.e.* , s.118.

³² Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, Emek Matbaacılık*, İstanbul, 1999,s.131.

³³ Akdoğan, Ali, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s.155

³⁴ Bayyigit, Mehmet, *Türkiye’de Hac Olayı*, T.D.V.Yayınları, Ankara 1998, s.99.

³⁵ Turan, *Psikolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Kurban*, s.71.

³⁶ Çakıroğlu-Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, s.46–47.

Verilere göre kurban kesme davranışının sıklık oranlarının yüksek olduğu söylenebilir. Bu sıklığın dinî inançlardan, bazı toplumsal kaygılardan, kurbanın güçlü bir gelenek haline gelmesinden, kurbandan birtakım beklentilerin olmasının yanında kurbanın maddi dönüşümü en çabuk ibadet olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Kurban kesme sıklığının geçmiş yıllarla kıyaslamak için elimizde veriler mevcut değildir. Bu veriyi katılımcılardan elde etmek için çocukluk yıllarında ailelerinde kurbanın hangi sıklıkta kesildiği sorulmuştur. Böylece aileleri hakkında geçmişle ilgili cevaplardan çıkan verilerle katılımcıların kendileri için verdikleri cevaplardan elde edilen verileri kıyaslama imkânı bulunmuştur.

Tablo 11: Katılımcıların Çocukluk Yıllarındaki Ailelerinde Kurban Kesme Sıklığı

Çocukluk yıllarınızda kurban kesme sıklığı açısından hangisi aileniz için en uygundur?	N	%
Her sene kesilirdi.	316	78,6
Genellikle kesilirdi.	73	18,2
Genellikle kesilmezdi.	8	2,0
Hiç kesilmezdi.	5	1,2
Toplam	402	100,0

Bulgulara göre katılımcıların çocukluk yıllarındaki ailelerinde her yıl kurban kesme oranı %78,6 iken, günümüzde %67,7'ye gerilemiş, genellikle kesme oranı çocukluk yıllarında ailelerinde %18,2 iken katılımcılarda %22,1'e yükselmiştir. Katılımcıların çocukluk yıllarında ailelerinde genellikle kesilmeme oranı %2,0 iken günümüzde %5,5 olmuştur. Katılımcıların çocukluk dönemini geçirdikleri aile ortamında hiç kesmeme oranı %1,2 iken günümüzde bu oran % 4,7 olmuştur. Sıklık oranlarında bir miktar değişimler olmuş ve günümüz oranları geçmişe göre azalmıştır. Genel olarak kurban tecrübesi %98,8'den %95,5'e düşmüştür. Bu kıyaslama yapılırken günümüzde bireyler ele alınmış olup, bunların bir kısmı bekârdır. Katılımcıların çocukluk tecrübelerine başvurulduğunda kurbanın kesildiği ortamın aile ortamı olduğunu ve bu ailelerin çocuk sahibi olduğunu unutmamalıyız. Kıyaslamadaki şartların

eşitsizliğinden dolayı geçmişe göre sıklık oranları azalsa da oranın daha az olduğu sonucu çıkarılabilir.

Ülkemiz genelinde kesilen kurban sayısını kurbanlık hayvanlardan hareketle tespitiye yönelik bazı veriler mevcuttur. Bu verilerin genel durumu yansıttığı şüphelidir. Ankara Ticaret Odası'nın 2005 kurban raporuna göre 250 bin büyük baş, 2.000.000'nu aşkın küçükbaş hayvan kesilmektedir.³⁷ Aynı odanın 18 Aralık 2007 tarihli kurban raporunda Tarım Bakanlığı verilerinden hareketle 2.000.000 küçükbaş, 600.000 bin büyükbaş hayvan kesileceği tahmin edilmiştir.³⁸Buna karşılık İstanbul Veteriner Hekimler Birliği 2005 yılında İstanbul'a 140.000 bin büyükbaş hayvanın girdiğini ve bunların %90'nın kesildiğini tespit etmiştir.³⁹Bu tespitiye göre sadece İstanbul'da 126.000 büyükbaş hayvan kesilmektedir. Konuya bakarken ülkemiz ekonomisindeki kayıt dışılığın yüksek oranlarda olduğu, küçük yerleşim birimlerindeki vatandaşlarımızın çoğunun kurbanını kendisinin yetiştirdiği unutulmamalıdır. Kurban kesimini sünnet olarak gören⁴⁰ Şafii mezhebine mensup vatandaşlarımızla, kurbanlarını Muharrem ayında kesen⁴¹ Alevî vatandaşlarımızın yoğun olduğu yerleşim birimlerinde Kurban Bayramı'nda kurban kesme oranları düşük olabilir. Bunların dışında kalan illerimizde yapılan çalışmaların verilerinden hareketle kurban kesme oranının yüksek olduğu söylenebilir.

³⁷ <http://www.atonet.org.tr>,20.01.2005.

³⁸ <http://www.atonet.org.tr>,18.12.2007.

³⁹ www.ist-vho.org.tr,09.12.2006.

⁴⁰ Gözübenli, "a.g.m." ,s. 41–46;Zuhaylî, *a.g.e.* ,c. IV, s.393.

⁴¹ Selçuk, Ali, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay. ,İst., s.2005, s.111.

Tablo 12: Kurban Kesmeyi Engelleyen Faktörler.

Kurban kesmediğiniz yıllar sizi kesmekten alıkoyan en önemli sebep hangisidir?	N	%	Geçerli %
Maddi yetersizlik	78	19,4	59,1
Bekâr olmam	25	6,2	18,9
Kurban kesmenin zorunlu olduğuna inanmadığım için	4	1,0	3,0
Bayan olduğum için eşimin izin vermemesi.	8	2,0	6,1
Ailemizde kesen olduğu için gerek duymadım	16	4,0	12,1
Maddi bedelini sadaka olarak verdiğim için kesmedim	1	,2	0,8
Toplam	132	32,8	100,0
Missing System	270	67,2	
Toplam	402	100,0	

Sürekli kesenler işlem dışına alındığında, genellikle kesen ve kesmeyen veya hiç kesmeyenlerin kesmeme nedenlerinin başında %59,1’le maddi yetersizlik gelmektedir. Kurban ve gelir seviyesi işlenirken bu konu daha geniş olarak ele alınmıştır. Aynı sonuç Turan’ın yaptığı çalışmada da tespit edilmiştir.⁴² Daha sonra %18,9’la bekâr olmak gelmektedir. Bu konuya kurban ve medenî durum konusunda değinilmiştir. Ailesinde kesen olduğu için gerek duymayanların oranı %12,1 iken bayan olduğu için eşinin izin vermediğini belirtenlerin oranı ise %6,1’dir. Kurban kesmenin zorunlu olmadığına inandığı için kesmeyenler %3,0 oranında, maddi bedelini sadaka olarak verdiğini belirtenlerin oranı ise %0,08’dir. Maddi durumun yetersizliği, medenî durum olarak bekârlık, ailede kesen olduğu için gerek duymamak ve cinsiyet olarak kadın olmak kurban kesimini engelleyen faktörlerinin başında gelmektedir.

⁴² Turan, *a.g.t.* ,s.79.

2. KURBAN KESME KONUSUNDAKİ TUTUMLARIN KURBAN KESME SIKLIĞINA ETKİLERİ

Tutumların düşünce, duygu ve davranış olmak üzere üç unsuru vardır.⁴³ Bu unsurlar kendileri arasında ilişkilidirler. Sosyal psikolojide tutumlardaki tutarlılık konusuyla ilgili olarak birçok kuram geliştirilmiştir. Heider'in geliştirmiş olduğu “denge” kuramına göre bu üç unsur uyumlu olmalıdır. Aralarında uyumsuzluk olduğunda denge kuramına göre bu uyumsuzluk giderilmeye çalışılır.⁴⁴ Öğeler arasındaki uyum davranışları güçlendirir. Kurbanın mutlaka kesilmesi gerektiğine inanan bir kimsenin kurban kesme davranışındaki sıklık, şartlar uygun olduğunda kesilmesi gerektiğine inanan kişiye göre daha yüksek oranda olabilir. Aksi takdirde kendi iç dünyasında çelişkiler yaşayacaktır. Tutumların davranışlara etkileri birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Tutumların davranışlara yansımaları sınırlayan bazı etkenlerin varlığı kabul edilmesine rağmen, bilhassa güçlü tutumların davranışları etkilediği kabul edilmiştir.

Mülakat ve gözlem aşamasında kurban kesme konusundaki tutumların güçlü olduğu tespit edilmiştir. Kurbanın kesilmesine yönelik tutumlar kurban kesme davranışındaki sıklığa yansımaktadır. Kurban kesme konusunda olumsuz tutum sahibi kimseye rastlanılmamıştır. Bunların yanında çok az insanın medyadaki tartışmalardan etkilenecek kurban kesme yerine maddi bedelinin yardım olarak verilebileceği konusunda tereddütler yaşadığı, buna rağmen geleneksel uygulamalardan kopamadıkları görülmüştür. Bu konuda nicel veriler elde etmek için örneklem grubunun görüşlerine başvurulmuştur.

⁴³ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.* ,s.86; Tavşancıl, *a.g.e.* ,s.72–79.

⁴⁴ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.* ,s.132; Tavşancıl, *a.g.e.* ,s.83.

Tablo 13:Kurban Kesme Konusundaki Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Kurban kesme konusundaki tutumlar.	Kurban kesme sıklığı.			Toplam
	Her sene keserim	Genellikle keserim	Genellikle kesmem	
Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	68	7	1	76
	89,5%	9,2%	1,3%	100,0%
Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	203	81	18	302
	67,2%	26,8%	6,0%	100,0%
Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	1	1	3	5
	20,0%	20,0%	60,0%	100,0%
Toplam	272	89	22	383
	71,0%	23,2%	5,7%	100,0%

Chi-Square=42,461 DF=4 P=,000

Ki-Kare uygulamasında beklenen değeri 5'ten küçük olan hücre sayısının %20'den fazla olması nedeniyle "hiç kesmeyenler" işlem dışında tutulmuştur. Veriler kurban kesmeye dair tutum ve davranışlar arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. "*Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.*" yönünde tutuma sahip olanların %89,5'i her yıl kurban keserken, "*Maddi durum uygun olursa kesilmelidir*" tutumuna sahip olanların %67,2'si her yıl kurban kesmektedir. Tutumun gücü arttıkça kurban kesme davranışındaki sıklık artmaktadır. Veriler "*Kurban kesme konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.*" hipotezini desteklemektedir ($X^2=42,461$; $p<0,05$).

Ailelerde genellikle kesilen kurban adedi hakkında veri elde etmek için anket metnine konuyla ilgili soru eklenmiştir.

Tablo 14: Kurban Adedi

Ailenizde genellikle kaç tane kurban kesilir?	N	%
1	165	41,0
2	192	47,8
3 ve yukarısı	45	11,2
Toplam	402	100,0

Veriler ailelerde kesilen kurban sayısının %47,8 oranında iki adet, %41,1 oranında ise bir adet, %11,2 oranında ise 3 adet ve daha fazlası olduğunu göstermektedir. Toplumumuzdaki yaygın olan uygulamaya göre ailede kesilen bir adet kurbanın genellikle aile için yeterli olduğu anlayışı hâkimdir. Bu anlayışı destekleyen hadisler bulunmasına rağmen,⁴⁵ daha çok ailenin ekonomik olarak yeterli olmadığı yıllarda geçerli olduğu söylenebilir. Kurban adedinin iki ve daha fazla olduğu bazı aileler yurt içinde veya yurt dışındaki çeşitli hayır kurumlarının oluşturduğu organizasyonlara kurban bağışında bulunmaktadır. Az sayıda da olsa yurt dışında daha çok bağımsızlığını yeni kazanmış Türki Cumhuriyetlerde ve Afrika ülkelerinde kurbanlarını yardım kuruluşları vasıtasıyla kesenler bulunmaktadır. Buralarda kurban kesenlerle görüşülüp niçin yurt dışında kestikleri sorulmuştur. Yardım kuruluşlarında yakınları görev alanlar yakınlarına destek olmak ve buralardaki yoksullara yardım etmek ve ayrıca kurbanlık hayvan ücretinin bu ülkelerde daha ucuz olduğu için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bir esnaf, oğlunun Kazakistan'da hayır kurumunda görev aldığını ve bu ülkede kurban maliyetinin 60 dolar olduğunu, yoksulluğun ülkemize göre daha ciddi boyutlarda olduğu için ailesinde kesilen iki kurbandan birisini Kazakistan'da kestirdiğini aktarmıştır. Bir iş adamı, ailesinde kesilen üç kurbanın ikisini bir yardım kuruluşu aracılığıyla Afrika'da kestirdiğini belirtmiştir. Hayır kurumlarına kurban bağışlamanın kurban adedi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Sayı arttıkça yurt içi ve

⁴⁵ *Muvatta*, Dahâya 10.

yurtdışı kurban organizasyonlarına kurban bağışı artmaktadır. Türkiye kaynaklı yardım kuruluşları 2007 yılında 19–21 aralık tarihleri arasında yurt dışında 111 ülkede 200.000 kurban kesip dağıtmışlardır.⁴⁶ Günümüzdeki bu gelişmeler kurban ibadetine bireysel ve toplumsal boyutlarının yanında evrensel bir boyut kazandırmaktadır.

3. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE İLGİLİ SONUÇLAR

A. Cinsiyet ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda cinsiyetin dindarlığı etkilediği tespit edilmiştir. Cinsiyetin bağımsız değişken olarak ele alındığı birçok çalışmada cinsiyetin dindarlık konusunda farklılıklara neden olduğu görülmüştür. Genellikle Batı Avrupa ve Amerika eksenli olarak yapılan araştırmalarda kadınların erkeklere nazaran daha dindar oldukları ortaya çıkarken,⁴⁷ ülkemizde yapılan çalışmalarda ise farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ünver, yapmış olduğu çalışmada ev hanımlarının dine en bağlı gruplardan biri olduğunu,⁴⁸ Uysal, oruç tutma oranlarının üniversiteli erkek öğrencilerde kızlardan yüksek,⁴⁹ Mehmedoğlu, erkeklerin kadınlardan daha dindar olduklarını,⁵⁰ Acar ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada benzer veriler elde edilerek erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları tespit edilmiştir.⁵¹

Cinsiyet faktörünün kurban konusundaki etkisini ortaya çıkarmak için kurbanın ibadet olduğuna dair inanç, kesilmesine yönelik tutum ve kesme davranışının sıklığıyla ilişkisi incelenmiştir.

⁴⁶ *Yeni Şafak*, 22.12.2007.

⁴⁷ Alland, A, “ Possesion in a Revivalistic Negro Church”, *Journal for the Scietific Study of Religion*, I, 1962, s.204–213.

⁴⁸ Günay, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, s.267.

⁴⁹ Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, T.D.V Yayınları, Ankara, 1994, s.61.

⁵⁰ Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.133.

⁵¹ Acar, N.V. - Yıldırım, İ. - Ergene, Tuncay, “ Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi (H.Ü.E.F.) Dergisi*, sy.12, Ankara, 1996, s.45-56.

Tablo 15:Cinsiyet ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi

Cinsiyet	Kurbanın ibadet olduğu konusunda inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum	İnanıyorum.	Kararsızım.	
Erkek	235 87,0%	33 12,2%	2 0,7%	270 100,0%
Kadın	120 90,9%	12 9,1%	0 0,0%	132 100,0%
Toplam	355 88,3%	45 11,2%	2 ,5%	402 100,0%

$Chi-Square=1,905$ $DF=2$ $P=,386$

Araştırmaya katılan erkeklerin %99,3'ü, kadınların ise tümü kurbanın ibadet olduğuna inanmaktadır. Cevaplarda bulunan“*inanmıyorum*” ve “*kesinlikle inanmıyorum*” seçenekleri hiç işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Veriler cinsiyet faktörünün kurbanın ibadet olduğuna dair inanç konusunda farklılıklara neden olmadığını göstermektedir ($X^2=1,905$; $p>0,05$).

Tablo 16: Cinsiyet ve Kurban Kesme Konusundaki Tutum İlişkisi

Cinsiyet	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	
Erkek	57 21,1%	207 76,7%	6 2,2%	270 100,0%
Kadın	20 15,2%	112 84,8%	0 0,0%	132 100,0%
Toplam	77 19,2%	319 79,4%	6 1,5%	402 100,0%

$Chi-Square =5,325$ $DF=2$ $P=,070$

Cevap seçenekleri içinde bulunan “Hiç kesilmemelidir” seçeneği ankete katılanlar tarafından işaretlenmediği için tabloda yer almamaktadır. Kurban kesimine karşı olumsuz tutuma sahip kimse bulunmamaktadır. Araştırmaya katılanların tümü kurbanın kesilmesi gerektiği yönünde tutum benimsemişlerdir. Bulgulara göre cinsiyet faktörü kurban kesimi konusundaki tutumlarda farklılık oluşturmamaktadır. ($X^2=5,325$; $p>0,05$)

Tablo 17: Cinsiyet ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Cinsiyet	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Erkek	206	45	10	9	270
	76,3%	16,7%	3,7%	3,3%	100,0%
Kadın	66	44	12	10	132
	50,0%	33,3%	9,1%	7,6%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

$$Chi-Square=28,262 \quad DF=3 \quad P=,000$$

Cinsiyet faktörünün kurban kesme davranışı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Tabloya baktığımızda erkeklerin % 76,3’ü her yıl kurban keserken bu oran kadınlarda %50’ye, kadınların % 33,3’ü genellikle kurban keserken, oran erkeklerde %16,7’ye düşmektedir. Kadınların % 9,1’i genellikle kesmezken bu oran erkeklerde %3,7’dir. Hiç kurban kesmeyenlerin erkeklerdeki oranı % 3,3 olup kadınlarda ise %7,6’dır. Cinsiyet kurban kesme davranışı üzerinde farklılıklar oluşturmaktadır. Veriler “Cinsiyet ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır.” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=28,262$; $p<0,05$). Elde edilen verileri destekleyici tespitler bulunmaktadır. Günay, Erzurum ve çevresinde erkeklerin kurban

kesme sıklığının kadınlardan daha yüksek olduğunu⁵² Bayyigit, Konya'daki hacı adayları içinde erkeklerin kadınlardan daha çok kurban kestiklerini tespit etmiştir.

Verilere bakıldığında kurban kesme davranışı açısından erkeklerdeki oranların daha yüksek olduğu görülmektedir. Cinsiyet faktörü kurbanın ibadet olduğuna inanç ve kesimi konusundaki tutumlarda farklılıklara neden olmazken kurban kesme davranışında farklılıklar oluşturmaktadır. Erkeklerin kurban kesme davranışındaki sıklık kadınlardan daha yüksek olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin en önemlisi ekonomiktir. Toplumumuzda kadınların ekonomik bağımsızlığı erkeklerden daha düşüktür. Nitekim meslek faktörünün ele alındığı bölümde görüleceği gibi kurban kesme davranışının en az görüldüğü grup ev hanımlarıdır. Eğer kadının bir ekonomik getirisi olan mesleği, ailesinden kalma bir miktar mirası veya belirli bir miktarda değerli ziynet eşyası yoksa genellikle kurban kesmesi eşinin ekonomik gücüne ve inisiyatifine bağlıdır. Eşlerinin ekonomik gücü arttıkça kadınların kurban kesme davranışında artış görülmektedir. Bayyigit, hac konusunda yaptığı çalışmasında erkeklerin kadınlardan daha yüksek oranda hac ibadetini yerine getirdiklerini tespit etmiş olup, bunun nedeni olarak kadınların ekonomik olarak bağımsız olmamalarını göstermiştir.⁵³ Bu tespit tezimizi desteklemektedir. Mal ile yapılan ibadetleri erkekler, ekonomik olarak daha güçlü olmaları nedeniyle kadınlara nazaran daha çok yerine getirmektedir.

Bir diğer neden ise sosyolojiktir. Ataerkil yapıda olan toplumumuzda kurban ibadeti erkekler için daha uygun olarak algılanmaktadır. Araştırmanın yapıldığı evrende “kadınların kurban kesmek için eşlerinden izin alması gerekir” şeklinde daha çok ihtiyarlarda görülen, gücünü yitirmekte olan bir inanç tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanlara kurban kesmediğiniz yıllarda sizi kurban kesmekten alıkoyan en önemli sebep hangisidir? sorusuna 8 bayan katılımcı “Eşim izin vermediği için” cevabını vermiştir. Ailenin ekonomik düzeyi yeterli olsa bile bazı ailelerce kesilen bir adet kurbanın yeterli olduğuna inanılmakta, kurban bireysel bir ibadet olarak dikkate alınmamaktadır. Bir kurban kesildiğinde ise genellikle kurban erkek adına

⁵² Günay, *a.g.e.* , s.133.

⁵³ Bayyigit, *a.g.e.* ,s.88.

kesilmektedir. Bayyığit'in araştırmasına katılan hacı aday bayanların çoğunluğu eşleri adına kurban kesildiği için kesmediklerini belirtmişlerdir.⁵⁴

Cinsiyetin kurban kesme davranışı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan "Ailenizde sürekli bir tane kurban kesilse kimin adına kesilir?" sorusu sorularak kurban kesme davranışı üzerinde cinsiyetin farklılıklara neden olduğunu gösteren verilerin doğruluğu ikinci kez test edilmiştir.

Tablo 18: Kurbanın Kimin Adına Kesileceğini Belirlemede Cinsiyetin Etkisi

Ailenizde sürekli bir tane kurban kesilse kimin adına kesilir?	N	%
Erkek adına	219	54,5
Kadın adına	13	3,2
Genellikle erkek adına	73	18,2
Genellikle kadın adına	5	1,2
Her yıl dönüşümlü olarak kesilir.	92	22,9
Toplam	402	100,0

Ailenizde bir kurban kesilse kimin adına kesilir sorusuna katılımcıların %54,5'i erkek adına, %18,2'i ise genellikle erkekler adına kesilir cevabını işaretlemişlerdir. Kadın adına kesilir diyenlerin oranı %3,2 genellikle kadın adına kesilir diyenlerin oranı ise %1,2'dir.

Ekonomik yetersizlik ve ataerkil toplum yapısının yanında toplumumuzda dinî ritüellerin daha çok erkekler tarafından icra edilmesi⁵⁵ dolaylı olarak kurban kesme davranışına yansımaktadır. Uysal, "Türkiye'de Dindarlık ve Kadın" adlı çalışmasında erkeklerin dindarlığın davranış boyutunda kadınlardan daha önde olduklarını tespit etmiştir.⁵⁶Bu durum kurban kesme davranışı için de geçerlidir. Kurban kesme davranışına cinsiyet açısından yaklaşıldığında kadınların erkeklerin oldukça gerisinde kaldığını görmekteyiz. Bu durum kurban kesme işlemine yansımaktadır. Kadın ve

⁵⁴ Bayyığit, *a.g.e.* ,s.100.

⁵⁵ Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004,s.204.

⁵⁶ Uysal, Veysel, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003,s.142.

kurban konusuyla ilgili olarak kadının kurbanın boğazını kesmesinin uygun olmadığı konusunda tutumlar oldukça güçlü görünmektedir.

Tablo 19: Kadının Kurbanlık Hayvanı Kesme Pratiği Konusundaki Tutumlar

Kadınların kurbanlık hayvanın boğazını bıçakla kesme işlemini yapmaları sizce uygun mudur?	N	%
Uygundur	50	12,4
Uygun değildir	283	70,4
Kararsızım	69	17,2
Toplam	402	100,0

Kadınların kurban kesmesi konusunda sorulan soruya katılımcıların %70,4'ü “uygun değildir” cevabını verirken, % 12,4'ü “uygundur”, %17,2'si ise “kararsızım” cevabını vermişlerdir. Günümüzde kurbanın erkekler tarafından kesilmesi gerektiğine dair toplumumuzda güçlü bir tutum bulunmaktadır. Her ne kadar %12,4 oranında katılımcı kadınların kurban kesmesinin uygun olduğunu kabul etse bile bu durum pratiğe yansımamaktadır.

Tablo 20: Kadın ve Kurban Kesme Pratiği

Çevrenizde kurbanlık hayvanın boğazını bıçakla kesme işlemini yapan kadın var mı?	N	%
Yok	402	100,0
Var	0	0

Katılımcıların %12,4'ü kadınların kurban kesmesinin uygun olduğunu belirtirken, tümü çevresinde kurban kesen kadın olmadığını belirtmektedir. Bu konuda

tutumların davranışlara yansımadağı ortaya çıkmaktadır. İslam’a göre kadınların kurban kesmesinde sakınca olmayıp, Hz. Muhammed kızlarından kendi kurbanlarını kesmelerini istemiştir.⁵⁷Buna rağmen gözlem safhasında araştırmanın evreninde kurban kesme işlemini yapan kadına rastlanılmamıştır. Araştırmaya katılanlara çevrelerinde kurban kesen kadın olup olmadığı sorulduğunda %100’ü kurbanın boğazını kesme işini yapan kadın olmadığını belirtmiştir. Böylece gözlemler örneklem grubunun gözlemleriyle daha kapsamlı hale getirilmiş ve kurban kesme işleminin kadınlarca yapılmadağı tespit edilmiştir.

Toplumuzda kurban dışındaki hayvanların kesimi erkekler tarafından yapılmaktadır. Erkek çocuklar ergenlik çağından itibaren kanatlı hayvanlar kestirilerek daha büyük hayvanların kesimi için hazırlanmakta ve bu hazırlık daha sonra kurban kesim pratiğine yansımaktadır. Bu konuda devreye tarihsel faktörlerin girdiğı söylenebilir. Kurban açısından Türk tarihine baktığımızda kurbanı erkeklerin kestiğı görölmektedir. Kurban sunulan dağa kadınların ayak basması yasaktır. Kadınların ayak basması sonucu kurban sunulan dağın değıştirilip başka bir dağda kurbanların sunulduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁸ Kadınlar kurban kesim yerine yaklaştırılmaz, kurbanın başında yalnızca erkekler bulunur ve kesen şaman her zaman erkek olurdu.⁵⁹Bunun yanında kadınların ıduk kurbanına dokunmaları yasaklanmıştır.⁶⁰ Eröz bu durumu Türklere görülen “kan tabusu” ile açıklamaktadır.⁶¹Bazı kültürlerde muayyen dönemlerde kadınlar kirli sayılıp çeşitli nesnelere dokunmaları yasaklanmıştır.⁶² Bu yasakla Türklereki kurbana kadının el sürme yasağı benzerlik arz etmektedir fakat Türklereki yasak sınırlı bir süre değıldir. Bu yasak kadınların rahatsızlıklarını unutarak kurbana dokunmalarını engellemek için konulmuş olabilir.

⁵⁷ Buharî, Edâhî 10.

⁵⁸ Bkz. Maynagaşev, “a.g.m.”, s.7174

⁵⁹ Radlof, a.g.e. ,s.237; Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur,6.bs. ,Selenge Yayınları, İstanbul, 2007,s.106.

⁶⁰ İnan, *Eski Türk Dini*, s.53.

⁶¹ Eröz, “a.g.m.”,s.214.

⁶² Levililer,15/19–25.

Günümüzde bazı yörelerde adet gören kadınlar kurban kesmemektedir.⁶³ Kadının kurban kesmesinin uygun görülmemesi, kurbanlık hayvanın erkeklerden seçilmesi, dişi hayvanın kurban olarak rağbet görmemesi bu duruma dolaylı olarak işaret etmektedir. Özetle eski Türklerde kadın ile kurban arasında mesafe olduğunu görmekteyiz. Bu inanç İslam sonrası eski gücünü bir miktar kaybetse de uygulamalarda mevcudiyetini sürdürdüğü söylenebilir.

Sonuç olarak kurban kesme davranışı üzerinde cinsiyetin farklılıklar oluşturduğu görülmektedir. Kurban kesme davranışının sıklığı erkeklerde kadınlara göre daha yüksektir. Kadınların daha az oranda kurban kesmelerinin nedenleri olarak sırasıyla ekonomik, sosyolojik ve tarihsel faktörler sayılabilir. Her ne kadar geleneksel yapıdan koparak modernleşmeye doğru bir gidiş olsa da cinsiyet açısından kurban ele alındığında geleneksel inançlar ve davranışların devam ettiği söylenebilir. Kadınların ekonomik olarak güçlenmesi, günlük hayatta daha çok söz sahibi olmaları kurban kesme oranlarını artıracaktır. Bütün bunlara rağmen kadınların günümüzde geçmişe göre daha çok kurban kestiğini, gelecek yıllarda önceki dönemlere göre daha yüksek oranlarda kurban kesecekleri söylenebilir. Nitekim bu öngörüğü destekleyen veriler vardır. Araştırmaya katılanların %22,9'u(92) ailelerinde sürekli bir kurban kesildiğinde bunun eşler arasında dönüşümlü olarak kesileceğini, %3,2'sinin(13) sürekli kadın adına kesileceğini, %1,2'si(5) genellikle kadın adına kesileceğini belirtmişlerdir. Örneklem grubunun %12,4'ü(50) kadınların kurbanlık hayvanın boğazını bıçakla kesmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Bu veriler ışığında cinsiyet faktörünün gelecek yıllarda kurban kesme sıklığında oluşturduğu farklılığın giderek azalacağı söylenebilir fakat bunun uzun yıllar alması kaçınılmazdır.

B. Yaş ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Yapılan çalışmalarda yaş ile dindarlık arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yaşın bağımsız değişken olarak ele alındığı birçok çalışmada dindarlık konusunda farklılıklara neden olduğu görülmüş, yaş ilerledikçe dindarlığın arttığı tespit

⁶³ Erginer, *a.g.e.* ,s.161.

edilmiştir.⁶⁴Yaş faktörünün kurban konusundaki etkisini ortaya çıkarmak için kurbanın ibadet olduğuna dair inanç, kesilmesine yönelik tutum ve kesme davranışının sıklık ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 21: Yaş ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi

Yaş	Kurbanın ibadet olduğu konusundaki inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum	İnanıyorum	Kararsızım	
20–30	80	14	2	96
	83,3%	14,6%	2,1%	100,0%
31–40	98	11	0	109
	89,9%	10,1%	,0%	100,0%
41–50	92	13	0	105
	87,6%	12,4%	,0%	100,0%
51 ve yukarısı	85	7	0	92
	92,4%	7,6%	,0%	100,0%
Toplam	355	45	2	402
	88,3%	11,2%	,5%	100,0%

$$Chi-Square=9,147 \text{ } DF=6 \text{ } P=,165$$

51–60 yaş grubuyla 61 ve yukarısı birleştirilerek beklenen değeri 5’ten küçük olan gözenek sayısı %20’nin altına düşürülmüştür. Seçeneklerden “*İnanmıyorum*” ve “*Kesinlikle inanmıyorum*” şıkları hiç işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Bütün yaş gruplarındaki katılımcıların tamamına yakını kurbanın ibadet olduğuna inanmaktadırlar. Veriler yaş faktörünün genel olarak kurbanın ibadet olduğu inancında farklılıklara neden olmadığını göstermektedir($X^2=9,147; p>0,05$).

⁶⁴ Mehmedoğlu, *a.g.e.* , s.134; Acar, v.dğr.“Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, s.47.

Tablo 22: Yaş ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi

Yaş	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	
20–30	8 8,3%	86 89,6%	2 2,1%	96 100,0%
31–40	20 18,3%	89 81,7%	0 ,0%	109 100,0%
41–50	22 21,0%	81 77,1%	2 1,9%	105 100,0%
51 ve yukarısı	27 29,3%	63 68,5%	2 2,2%	92 100,0%
Toplam	77 19,2%	319 79,4%	6 1,5%	402 100,0%

Chi-Square= 16,10

DF=6

P=,013

Yaş gruplarının tümü kurbanın kesilmesi yönünde olumlu tutum benimsemişlerdir. Katılımcılarda kurban kesimine karşı olumsuz tutum tespit edilmemiştir. “*Hiç kesilmemelidir*” seçeneği işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Yaş ilerledikçe tutumların güçlenmekte olup, yaş faktörü kurban kesimi konusundaki tutumların gücünde farklılıklara neden olmaktadır($X^2=16,10; p<0,05$).

Tablo 23: Yaş ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Yaş	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
20–30	40	25	13	18	96
	41,7%	26,0%	13,5%	18,8%	100,0%
31–40	71	32	5	1	109
	65,1%	29,4%	4,6%	,9%	100,0%
41–50	82	19	4	0	105
	78,1%	18,1%	3,8%	,0%	100,0%
51 ve yukarısı	79	13	0	0	92
	85,9%	14,1%	,0%	,0%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

Chi-Square=92,29 DF=9 P=,000

Yaş bağımsız değişken olarak alındığında kurban kesme davranışında farklılıklar oluşturduğunu görmekteyiz. Yaş yükseldikçe kurban kesme davranışında sıklık artmaktadır. Kurban kesme davranışındaki sıklık oranları yaşın yükselmesiyle doğru orantılıdır. Yaş yükseldikçe kurban kesme davranışındaki sıklık oranı artarken yaş düştükçe sıklık oranı düşmektedir. Kurban kesme davranışının en sık olduğu yaş grubu 51 yaş ve yukarısıdır. Bunu 41–50 yaş grubu izlemektedir. Araştırmaya katılan 41 yaş üzeri olanların tümü kurban tecrübesine sahiptir. Kurban kesme tecrübesini hiç yaşamamış olanların daha alt yaş gruplarından oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılanlar içerisinde hiç kurban kesme tecrübesi yaşamamış olanların %94,7'si 20–30 yaş grubundan, %5,3'ü (1) ise 31–40 yaş grubundandır. Turan, yapmış olduğu çalışmada aynı sonuca varmış, yaşın ilerlemesiyle kurban kesme davranışının arttığını

gösteren bulgular elde etmiştir.⁶⁵Veriler “*Yaş ile kurban kesme davranışı arasında ilişki vardır. Yaş ilerledikçe kurban kesme davranışındaki sıklık oranı artar*” hipotezini desteklemektedir($X^2=92,29;p<0,05$).

Yaş arttıkça kurban kesme davranışının artmasının atında yatan çeşitli nedenler ileri sürülebilir. Yaşın ilerlemesiyle kurulan ailenin yeni üyelerin katılımıyla büyümesi ve genişlemesi, yaşlıların saygınlığının artmasıyla diğer aile fertlerince kendilerinden beklenen manevi liderlik, bireylerin geçmiş yıllara nazaran ekonomik açıdan hayatlarını düzene sokmaları, daha çok sosyalleşmeleri, yaşlarını ilerlemesine paralel olarak geleneksel inançlara daha sıkı sarılmaları,⁶⁶ dinî görevi yerine getirme, arınma, korunma ve şükretme arzusu gibi kurbandan beklentilerin artması, hayatlarında yapacakları işlerin azalmasına bağlı olarak dinî ritüelleri önemseyerek yerine getirme istekleri ve bilhassa 70’li yaşlarda yaşın ilerlemesine bağlı olarak bir daha kurban kesememe korkusuyla kurban kesme davranışındaki isteklilik, uzun yıllar yerine getirdikleri davranışın alışkanlık haline gelmesi yaşlılarda kurban kesme oranını yükseltmektedir. Araştırmanın gözlem ve mülakat safhasında çok düşük geliri olan yaşlıların aylar önce kurban için para biriktirmeye başladıkları tespit edilmiştir. Birçoğunun “seneye ya çıkarız ya çıkmayız” diyerek kurban ritüeline önem verdikleri gözlenmiştir. Ayrıca Balıkesir’de aile büyükleri kurban bayramlarında evli çocuklarını, gelinlerini, damatlarını, torunlarını, anne ve babalarını yemeğe davet etmektedir. Bu âdet gereğince kesilen kurban etinden yapılmış yemek yenmektedir. Bu âdet azda olsa 51 ve üst yaş gruplarının kurban kesmesini etkilemektedir.

Bunların yanında günlük işlerini ve bakımını tek başına yapamayacak kadar düşkün, yakınlarının yardımına muhtaç yaşlıların kurban kesmeleri kendilerinin veya yakınlarının ekonomik gücüne bağlıdır. Eğer yeterli geliri varsa ve kendi adına kurban kesilmesini talep ediyorsa onun adına kurban kesilmekte bu durum söz konusu değilse bakmakla yükümlü yakınlarının ekonomik gücü devreye girmektedir. Gözlem safhasında bu tür yaşlılar adına kurban kesildiğini, fakat yakınların bu tür yaşlıların

⁶⁵Turan, *Psikolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Kurban*, s.71–72.

⁶⁶Günay, *a.g.e.*, s.75.

ekonomik gücü yoksa kurban konusunda ısrarcı bir yaklaşım sergilemedikleri gözlemlenmiştir. Yeterli maddi güce sahip yaşlı yakınlarının kurban konusunda duyarlı olması gerekir. Çünkü yaşlılarda daha yaygın olan “Kurban sıratı binectir” inancı onlara manevi açıdan büyük bir rahatlama sağlamaktadır.

20–30 yaş grubunu oluşturan katılımcılar içinde bekârların fazla olması, yaşlılara nazaran daha az sosyalleşmiş olup zamanlarını kendi yaş grupları içinde geçirmeleri, inançlarını daha çok rasyonelleştirmeleri, geleneksel rolleri az yaşayıp⁶⁷ inançları sorgulamaya yatkın olmaları, yeterli ekonomik güçte olmamaları, aile büyüklerinin kurban kesmelerini yeterli görmeleri, gelecek yıllarda telafi etme ümidi gibi nedenlerle yaşlılar kadar kurbanı önemsememelerinin kurban kesme davranışlarını oran olarak düşürdüğü söylenebilir.

Araştırma yapılan evrende 20–30 yaş grubundaki kurban kesme oranının düşük olup, 51 ve üzeri yaş gruplarında yüksek olması birbiriyle ilişkilidir. 20–30 yaş grubundaki katılımcılardan bekâr olanlar anne babasının yanında olup kurban kesme gereği duymamaktadır. Eğer evli olup ekonomik durumu yeterli değilse bayramı anne babasının yanında geçirerek kesmemenin verdiği sıkıntıları yaşamamaktadır. Kurban bayramlarında ekonomik yetersizlik dolayısıyla kurban kesmeyenlerin mümkün olursa bayramı anne babanın veya bir yakının yanında geçirmeleri yalnızca 20–30 yaş grubuna ait bir davranış şekli değildir. Genellikle toplumumuzda kurban kesmeye maddi gücü yetmeyenler aile kalabalık değilse bayramı yakınlarının yanında karşılamaktadır. Bu durumu bilen anne ve babalar yaşanması muhtemel sıkıntıları önlemek için gerekli önlemleri almaktadır.

20–30 yaş dönemine kurban kesme tecrübesi ile tanışma dönemi denebilir. Bazı aileler 20-30 yaş grubundaki yeni evlilerin kurbanlık hayvanlarını bir kaç sene tedarik ederek onları bir yerde kurban kesmeye hazırlamaktadırlar. Bu dönem sonrası 31-40’lı yaş grubunda aile fertlerinin artması ve bilhassa çocukların etkisi, 41 yaş sonrası hayatın geçmişe nazaran daha düzene girmesi, ekonomik olarak daha iyi şartlara

⁶⁷ Çelebi, Nilgün, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Sebat Ofset, Konya, 1990,s.70.

kavuşma, 51 yaş sonrası insanlarda geleneksel inançların daha etkili olması, kurbandan beklentilerin yoğunlaşması, toplumsal hayatta âdet haline gelmiş olması ve dinî inançların etkisiyle kurban kesme davranışının sıklık oranı artmaktadır. Bu faktörlere 61 yaş sonrası yaşlanmayla gelen bazı duygu ve düşünceler eklenince kurban kesme davranışındaki sıklık daha da artmaktadır.

C. Medenî Durum ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Medenî durum bireylerin davranışları üzerinde diğer alanlarında olduğu gibi dinî hayatında da önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmalar evliliğin bireylerin dinî hayatında olumlu değişimlere neden olduğunu, evlilerin bekârlara nazaran daha güçlü dinî tutumlara sahip olduklarını, daha sık dinî pratikleri yerine getirdiklerini ve daha dindar olduklarını göstermektedir.⁶⁸

Bireyin dindarlığı üzerinde etkili olan medenî durum faktörünün kurbanın ibadet olduğuna dair inanç, kesilmesi konusundaki tutum ve kurban kesme davranışındaki sıklıkla ilişkileri araştırılmıştır.

Tablo 24: Medenî Durum ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi

Medenî durum	Kurbanın ibadet olduğu konusundaki inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum	İnanıyorum.	Kararsızım.	
Evli	314	35	1	350
	89,7%	10,0%	,3%	100,0%
Bekâr	31	8	1	40
	77,5%	20,0%	2,5%	100,0%
Toplam	345	43	2	390
	88,5%	11,0%	,5%	100,0%

$$Chi-Square=7,293 \quad DF=2 \quad P=,026$$

⁶⁸ Arslan, *a.g.e.*, s.213; Uysal,Veyssel, “Dinî Hayat ve Şahsiyet Özellikleri”,*Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy.2, 1995,s.165-180,s.174; Günay,*a.g.e.*,s.104;Köktaş,*a.g.e.*, s.109;Acar, “a.g.m.”,s.48

Boşanmış olanlar ve eşi ölenler Ki-Kare uygulaması için işlem dışında tutulduğunda evlilerin bekârlara nazaran kurbanın ibadet olduğu konusunda daha güçlü inançlara sahip oldukları görülmektedir. Veriler medenî durumun kurbanın ibadet olduğuna dair inanç konusunda inancın gücünde farklılıklara neden olduğunu göstermektedir($X^2=7,293$; $p<0,05$).

Tablo 25: Medenî Durum ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi

Medenî durum	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	
Evli	67 19,1%	278 79,4%	5 1,4%	350 100,0%
Bekâr	5 12,5%	35 87,5%	0 ,0%	40 100,0%
Toplam	72 18,5%	313 80,3%	5 1,3%	390 100,0%

$$Chi-Square=1,721 \quad DF=2 \quad P=,423$$

Seçenekler içinde bulunan “Hiç kesilmemelidir” şıkkı örneklem grubu tarafından işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Veriler medenî durumun kurban kesme konusundaki tutumlarda farklılıklar oluşturmadığını göstermektedir ($X^2=1,721$; $p>0,05$).

Tablo 26: Medenî Durum ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Medenî durum	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Evli	252 72,0%	79 22,6%	16 4,6%	3 ,9%	350 100,0%
Bekâr	12 30,0%	8 20,0%	4 10,0%	16 40,0%	40 100,0%
Toplam	264 67,7%	87 22,3%	20 5,1%	19 4,9%	390 100,0%

$$Chi-Square=124,420 \quad DF=3 \quad P=,000$$

Medenî durum bağımsız değişken olarak ele alındığında kurban kesme davranışı üzerinde farklılıklar oluşturduğu görülmektedir. Evli olanların %72,0'si her yıl kurban keserken, bu oran bekârlarda %30'a düşmektedir. Evlilerin %22,6'sı genellikle kurban keserken, bu oran bekârlarda %20'dir. Evlilerin %4,6'sı genellikle kesmem şikkını işaretlemişken, bekârların %10'u genellikle kesmem şikkını işaretlemişlerdir. Bekârların %40'ı hiç kurban kesmediğini belirtirken bu oran evlilerde % 0,9 oranına gerilemektedir. Veriler “*Medenî durum kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklara neden olur*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=124,420; p<0,05$).

Bekârlarda kurban kesme davranışının evlilere göre daha az görülmesinin bazı nedenleri vardır. Toplumda evlendikten sonra kurban kesilir şeklinde bir anlayış ve âdet bulunmaktadır. Bu durumu tespit etmek için sorduğumuz soruya verilen cevaplar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 27: İlk Kurban ve Medenî Durum

İlk kurban kestiğinizde medenî durumunuz nasıldı?	N	%	Geçerli %
Evli	318	79,1	83,0
Bekâr	64	15,9	16,7
Eşi ölmüş	1	,2	,3
Toplam	383	95,3	100,0
Missing	19	4,7	
System			
Toplam	402	100,0	

Kurban kesenlerin % 83,0'ü ilk kurbanlarını evlendikten sonra kestiklerini belirtmişlerdir. Bu durum Türk kültürü ile yakından ilişkilidir. Kurbanla ilgili eski Türk uygulamalarının çoğunu sürdüren Tahtacılar⁶⁹ bu konuda bize bazı ipuçları verebilir. Tahtacılar arasında uygulanan kanlı kurban ritüelleri, Orta Asya Türk kültürüne daha yakın olduğu söylenebilir. Geleneksel Türk inanç ve uygulamalarının yaygın ve canlı olarak görüldüğü Tahtacılar üzerinde yapılan çalışmada kurban kesme davranışının evlilik sonrası başladığı tespit

⁶⁹ Selçuk, *Tahtacılar*, s.118.

edilmiştir.⁷⁰ Araştırmamızda elde edilen veriler bu tespiti doğrular niteliktedir. Bunun yanında kültürel rol algısı⁷¹ davranışları etkilemektedir. Toplumsal hayatta önemli bir geçiş olan evlilik kurumu sosyal açıdan kişinin statüsünü değiştirdiği gibi, daha önceden öğrendiği algısal rol kalıplarına göre davranışlarda değişikliklere neden olmaktadır.⁷² Birey daha önceden görüp öğrendiği evlilerin kurban kesme davranışını kendisi aynı konuma geçince yerine getirmektedir.

Evlilerin kurban kesmelerini etkileyen bir başka faktör ise çocuk sahibi olmalarıdır. Çocuğu olan aileler çocuklarının “Niçin biz kesmiyoruz?” sorusuna cevap vermekten kaçınmaları, kurban etinden çocuklarının yiyerek daha mutlu bayram geçirmeleri için hassas davranmaktadırlar. Evlilerin bekârlara nazaran ekonomik olarak daha iyi olmaları, daha sosyalleşmiş olmaları, bekârlara göre ibadetlere daha çok önem vermeleri, dine karşı bekârlara göre daha olumlu tutumlara sahip olmaları⁷³ aileden ayrıldıkları için aile büyüklerinin kestikleri kurbanların kapsamı dışında kalmaları, çok zor durumda kalmadıkça ailede kurban kesilmesini gerektirmektedir. Bir diğer önemli faktör ise evlilerin bekârlara göre hayatın zorluklarını daha çok hissetmeleridir. Bu zorluklar evlilerin kurbandan beklentilerini artırmaktadır. Aile fertlerinden maddi, manevi sıkıntı yaşayanların kurtulması, kaza ve belalardan korunma gibi beklentiler evlilerin kurban kesme davranışındaki sıklığı artırmaktadır.

Bekârlar genelde anne ve babanın yanında kalmaları dolayısıyla ailede kesilen kurbanın kapsamına girdikleri için kurban kesme gereğini daha az duymaktadırlar. Ekonomik durumlarının evlilere göre daha düşük olması ve toplumdaki evlenince kurban kesilir anlayışı bekârlardaki kurban kesme davranışının oranını azaltmaktadır. Bekârların sorumlulukları evlilere nazaran daha dar kapsamlıdır. Evliler aile fertlerinin sorumluluğunu alarak onlara örnek olmak

⁷⁰ Selçuk, *Tahtacılar*, s.114.

⁷¹ Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004,s.48–53.

⁷² Holm, Nils G. “Role Theory and Religious Experience” ,ed.Hood Jr, Ralph W. , *Handbook of Religious Experience*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995,s.397–417.

⁷³ Uysal, Veysel, “Dinî Hayat ve Şahsiyet Özellikleri”, s.174.

için dinî ritüelleri daha sıklıkla yerine getirmektedirler. Ülkemizde yapılan çalışmalarda evlilerin dinî pratikleri bekârlardan daha çok yerine getirdikleri tespit edilmiştir. Günay bekârların dinî pratikleri yerine getirme yönünden evlilerden daha geride olduklarını belirtirken,⁷⁴Köktaş'ın yapmış olduğu çalışmada Günay'ın verileri desteklenmektedir.⁷⁵Veriler bu durumun kurban kesme pratiği için de geçerli olduğunu göstermektedir.

D. Meslek ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Meslekler bireylerin davranışları üzerinde önemli bir etkidir. Mensuplarının duygu, düşünce ve davranışları üzerinde belli derecelerde etkili olup benzerliklere neden olabilirler. Bu durum dinî hayatta da geçerli olduğu için meslekler kişilerin dinî yaşantısı üzerinde önemli olup,⁷⁶ farklılıklara neden olmaktadır.⁷⁷ Meslek faktörünün kurban konusundaki etkisini ortaya çıkarmak için kurbanın ibadet olduğuna dair inanç, kesilmesine yönelik tutum ve kesme davranışının sıklığıyla ilişkisi incelenmiştir.

⁷⁴ Günay, *a.g.e.* ,s.104.

⁷⁵ Köktaş, *a.g.e.* ,s.109.

⁷⁶ Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996,s.365;Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999,s.298–299.

⁷⁷ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, s.266.

Tablo 28: Meslek ve Kurbanın İbadet Olduğuna İnanç İlişkisi

Meslek	Kurbanın ibadet olduğu konusundaki inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum.	İnanıyorum.	Kararsızım.	
İşçi, memur	130	25	2	157
	82,8%	15,9%	1,3%	100,0%
Esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, işletmeci ve serbest meslek	111	11	0	122
	91,0%	9,0%	,0%	100,0%
Ev hanımı	51	4	0	55
	92,7%	7,3%	,0%	100,0%
Emekli	47	5	0	52
	90,4%	9,6%	,0%	100,0%
Toplam	339	45	2	386
	87,8%	11,7%	,5%	100,0%

Chi-Square=7,970 DF=6 P=,240

“İnanmıyorum” ve “Kesinlikle inanmıyorum” seçeneklerde olmasına rağmen araştırmaya katılanlarca işaretlenmediği için tabloya alınmamıştır. Ki-Kare uygulamasında değeri beşin altında olan hücre sayısı %20’nin üzerinde çıkması nedeniyle tüm mensuplarının her yıl kurban kestiği, sayıları katılımcı olarak en az sayıda olan çiftçilik ve hayvancılık mesleği mensupları (16) işleme alınmamış, %5 altında kalan hücre sayısını azaltmak için inanç, tutum ve davranış yönünden benzer olan işçiler ve memurlar bir grupta esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, işletmeci, serbest meslek grupları bir diğer grupta toplanarak satırlarda birleştirme yapılmıştır. Veriler meslek faktörünün inanç üzerinde anlamlı bir farklılık doğurmadığını göstermektedir ($X^2=7,970; p>0,05$).

Tablo 29: Meslek ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi

Meslek	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	
İşçi, memur	23 14,6%	132 84,1%	2 1,3%	157 100,0%
Esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, işletmeci ve serbest meslek	25 20,5%	95 77,9%	2 1,6%	122 100,0%
Ev hanımı	5 9,1%	50 90,9%	0 ,0%	55 100,0%
Emekli	15 28,8%	35 67,3%	2 3,8%	52 100,0%
Toplam	68 17,6%	312 80,8%	6 1,6%	386 100,0%

*Chi-Square=12,250**DF=9**P=,057*

Bütün meslek grupları kurban kesilmesi gerektiği yönünde tutuma sahiptirler. “Hiç kesilmemelidir” seçeneği meslek gruplarınca işaretlenmemiştir. Genel olarak meslek grupları tutum olarak kurban kesilmesini benimsemişlerdir. Meslek çeşitleri bağımsız değişken olarak ele alındığında kurban kesimi konusundaki tutumlarda farklılıklar doğurmamaktadır($X^2=12,250$; $p>0,05$).

Tablo 30: Meslek ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Meslek	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
İşçi, memur	83 52,9%	50 31,8%	11 7,0%	13 8,3%	157 100,0%
Esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, işletmeci ve serbest meslek	105 86,1%	9 7,4%	4 3,3%	4 3,3%	122 100,0%
Ev hanımı	21 38,2%	25 45,5%	7 12,7%	2 3,6%	55 100,0%
Emekli	47 90,4%	5 9,6%	0 ,0%	0 ,0%	52 100,0%
Toplam	256 66,3%	89 23,1%	22 5,7%	19 4,9%	386 100,0%

$$Chi-Square=73,340 \quad DF=9 \quad P=,000$$

Bulgular mesleklerin kurban kesme davranışında farklılıklar oluşturduğunu göstermektedir. Veriler “*Meslek faktörü kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklar oluşturur*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=73,340; p<0,05$).

Kurban kesme davranış sıklığının en az görüldüğü meslek gruplarından birisi ev hanımlarıdır. Ev hanımlarının yeterli ekonomik güce sahip olmamaları en önemli etkindir. Bunun yanında toplumumuzda dinî ritüellerin daha çok erkekler tarafından yerine getirilmesi, ataerkil toplumsal yapı ve birtakım tarihe dayanan toplumsal inançlar ev hanımlarının kurban kesme sıklık oranını düşürmektedir.

Ev hanımlarından sonra kurban kesme sıklığının az olduğu diğer meslek mensupları ise işçi ve memurlardır. Araştırmaya katılan işçilerin büyük bir kısmını asgari ücretle çalışan düşük gelirli, iş güvenceleri olmayan işçiler oluşturmaktadır. Ekonomik olarak gelir düzeylerinin düşük olması kurban kesme davranışına yansımaktadır. Araştırmalar süresince görüştüğümüz geleneksel inançlara sahip

işçilerde kurban ile ilgili olumsuz tutumların olmadığı gözlenmiştir. Kurbanın mali bir ibadet olmasından dolayı işçilerin inanç ve tutumlarını ekonomik yetersizliklerden dolayı davranışa geçiremediklerini, bu durumun işçilerde görülen kurban kesme davranışındaki sıklığı azalttığı söylenebilir. Oran olarak işçilere en yakın olan memurların iş güvenceleri olmasına karşılık gelir düzeylerinin istenen seviyede olmamasından dolayı kurban kesme sıklık oranları düşüktür. Kurban konusunda memurların işçilere göre geleneksel inançlardan biraz uzak oldukları gözlenmiştir. Burada eğitim faktörü devreye girdiği düşünülebilir. Ayrıca memurların sabit bir ücret güvencesi içinde olmaları kurbandan beklentilerini azalttığı düşünülebilir.

Esnaf, zanaatkâr, serbest meslek, sanayici, işletmeci ve tüccarlarda görülen kurban kesme sıklık oranlarının yüksek olmasının en önemli nedeni ekonomik olarak ev hanımı, işçi ve memurlardan daha iyi durumda olmalarıdır. Bunun yanında esnaf, zanaatkâr, tüccar gibi meslek guruplarında geleneksel inançlar hâkimdir. Bu iş kollarında kazancın belirsizliği, piyasadaki olumsuzlukların işlerine yansması onlardaki dinî inanç ve uygulamaları daha canlı tutmaktadır. Yeni iş yeri açarken kurban kesme, sabahları iş yerini açarken bazı dualar okuma gibi dinî ritüelleri bu meslek guruplarının daha çok yerine getirdikleri, iş yerlerinde dinî semboller ve bereket için duvarlara asılmış dua metinleri bulundurdıkları gözlenmiştir. Esnaf, zanaatkâr, serbest meslek, sanayici, işletmeci ve tüccarlarda görülen kurban kesme sıklık oranlarının yüksek olmasının en önemli bir diğer nedeni işlerindeki belirsizliğin kurbandan beklentilerini artırmasıdır. Mevcut durumlarına şükretme, geleceğin belirsizliğinden ve iş hayatlarında başlarına gelecek kazalardan korunma gibi beklentiler kurban kesme sıklığını artırmaktadır. Bu meslek gurupları Tanrı ile ilişkilerinin bozulduğunda işlerine yansımından çekindikleri için ilişkileri güçlendiren ritüellere önem vermektedirler. Memurların ekonomik olarak bu meslek gurupları kadar güçlü olmamasının yanında sabit bir ücretlerinin olması onları belirsizlikten korumaktadır. Bu durum onlardaki kurban beklentilerini azaltmaktadır. Bütün bunların yanında memurların büyük bir kısmının görevleri gereği geçici bir süre Balıkesir’de ikamet ettikleri için diğer meslek guruplarına göre kurban kesmeme sonucunda karşılaştıkları toplumsal sıkıntıları fazla hissetmemektedirler. Kendilerini bu şehre ait hisseden esnaf, zanaatkâr, tüccar, serbest meslek mensupları bu tür sıkıntıları daha çok hissetmektedirler.

Emeklilerde görülen kurban kesme sıklık oranının yüksek olmasının en önemli nedenlerinin başında yaşlarının ilerlemesi, geleneksel inanç ve uygulamalara sahip olmaları, hayattan beklentilerin azalması, dinî ritüellerin önem kazanması gelmektedir. Balıkesir’de kurban bayramlarında kurban kesmeyen evlilerin daha çok anne ve baba evinde bayramı geçirmeleri, aile büyüğünün tüm aileyi bayramda evine davet edip kesilen kurbanlık hayvanın etinden ziyafet verme âdeti, daha ileri yaşlardaki emeklilerin bir daha kesememe kaygısı kurban kesim sıklığını artırmaktadır.

Araştırmaya hayvancılık ve çiftçilikle uğraşan 16 katılımcı her yıl kurban kestiklerini(%100) belirtmişlerdir. Bu meslek gruplarının mensupları genellikle eğitim düzeyi olarak düşük olmaları nedeniyle geleneksel inançlara bağlı, işlerinin tamamen mevsimsel gelişmelerle ilişkili olması nedeniyle kurbandan beklentilerinin daha yüksek olması, kesmeme durumunda toplumsal sıkıntıları daha fazla hissetmeleri kurban kesme davranışındaki sıklık oranını yükseltmektedir. Bunların yanında bu meslek mensupları için kurbanlık hayvan temini, besleme ve bakımı diğer mesleklere göre daha kolaydır. Kurban beslemek için barınak ve kesmek için yer sıkıntıları yoktur. Kurban kesme işlerini kendilerini gerçekleştirmektedirler. Bütün bu faktörler çiftçilik ve hayvancılıkla geçinenlerde kurban kesme oranını artırmaktadır.

Meslek faktörü kesilen kurban adedini de etkilemektedir. Bu farklılığı oluşturan ekonomik faktörün yanında memur ve işçilerin daha çok çekirdek aile olmaları gelmektedir. Kalabalık ailelerde adet olarak daha fazla kurban kesildiği gözlenmiştir. İşçi sayısının fazla olduğu bazı işletme ve sanayi tesislerinde işyeri sahiplerinin durumu uygun olmayan işçilerine yardım etme duygusu kurban sayısını artırmaktadır. Bazı sanayici ve işletmeciler bayramda aile fertleri için kestikleri sayı olarak fazla kurbandan bir adet evine götürüp diğerlerini işçilerine dağıtmaktadırlar.

Tablo 31: Meslek ve Kurban Adedi İlişkisi

Meslek	Her yıl genellikle ailede kesilen kurban sayısı			Toplam
	1	2	3 ve yukarısı	
İşçi, memur	98 62,4%	54 34,4%	5 3,2%	157 100,0%
Esnaf, zanaatkâr, tüccar, sanayici, işletmeci ve serbest meslek	27 22,1%	59 48,4%	36 29,5%	122 100,0%
Ev hanımı	22 40,0%	32 58,2%	1 1,8%	55 100,0%
Emekli	15 28,8%	35 67,3%	2 3,8%	52 100,0%
Toplam	162 42,0%	180 46,6%	44 11,4%	386 100,0%

Chi-Square=92,154 DF=6 P=,000

Kesilen kurban adedi ile meslek arasında ilişki olduğu görülmektedir. Meslek faktörü kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklara neden olduğu gibi kurban adedinde de farklılıklar oluşturmaktadır($X^2=92,154; p<0,05$).

E. Eğitim Durumu ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Eğitim düzeyi bireyin tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğu gibi, dinî hayatında da oldukça önemlidir. Ülkemizde yapılan bazı çalışmalar eğitim seviyesi arttıkça dindarlığın düştüğünü göstermektedir. Acar ve arkadaşları Ankara il merkezinde yaptıkları çalışmada eğitim düzeyi yükseldikçe “çok dindar” ve “dindar” olanların azaldığını,⁷⁸ Günay eğitim düzeyi düştükçe geleneksel inançların

⁷⁸ Acar, “a.g.m.”, s.50.

yaygınlaştığını,⁷⁹ Arslan eğitim düzeyi artıkça popüler dindarlığın azaldığını, eğitim düzeyi düşükçe popüler dindarlığın arttığını tespit etmiştir.⁸⁰ Eğitim faktörünün etkisini ortaya çıkarmak için kurbanla ilgili inanç, tutum ve davranışlarla ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 32: Eğitim Düzeyi ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi

Eğitim durumu	Kurbanın ibadet olduğu konusundaki inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum	İnanıyorum.	Kararsızım.	
İlkokul	87	4	0	91
	95,6%	4,4%	,0%	100,0%
Ortaokul	74	9	0	83
	89,2%	10,8%	,0%	100,0%
Lise	110	13	0	123
	89,4%	10,6%	,0%	100,0%
Üniversite	79	19	2	100
	79,0%	19,0%	2,0%	100,0%
Toplam	350	45	2	397
	88,2%	11,3%	,5%	100,0%

Chi-Square=16,626

DF=6

P=,011

Okur-yazarların sayıları yeterli olmadığı ve Ki-Kare uygulamasında değeri beşin altındaki hücre sayısının fazla olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. “İnanmıyorum” ve “kesinlikle inanmıyorum” seçenekleri katılımcılar tarafından hiç işaretlenmediği için tabloda yer verilmemiştir. Bütün eğitim gruplarının tamamına yakını(%99,5) kurbanın ibadet olduğuna inandığını belirtirken, %0,5’i karasız olduğunu belirtmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe inancın gücü düşmektedir. Veriler eğitim faktörünün kurbanın ibadet olduğuna dair inancın gücü üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğunu göstermektedir($X^2=16,626$; $p<0,05$).

⁷⁹ Günay, *a.g.e.* , s.76.

⁸⁰ Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s.209.

Tablo 33: Eğitim Düzeyi ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi

Eğitim durumu	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir	
İlkokul	24	67	0	91
	26,4%	73,6%	,0%	100,0%
Ortaokul	15	68	0	83
	18,1%	81,9%	,0%	100,0%
Lise	24	97	2	123
	19,5%	78,9%	1,6%	100,0%
Üniversite	12	84	4	100
	12,0%	84,0%	4,0%	100,0%
Toplam	75	316	6	397
	18,9%	79,6%	1,5%	100,0%

Chi-Square=12,720

DF=6

P=,048

Seçenekler içerisinde bulunan “hiç kesilmemelidir” katılımcılar tarafından işaretlenmemiştir. Bütün eğitim düzeyi grupları kurbanın kesilmesi yönünde tutumlara sahip olup, kurban kesilmesine karşı olumsuz tutum tespit edilmemiştir. Bunun yanında eğitim düzeyi düştükçe tutumun gücü artmaktadır. Eğitim faktörü genel olarak kurban kesimine yönelik tutumun gücü üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmaktadır($X^2=12,720$; $p<0,05$).

Tablo 34: Eğitim Düzeyi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Eğitim durumu	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
İlkokul	71	18	2	0	91
	78,0%	19,8%	2,2%	,0%	100,0%
Ortaokul	55	14	7	7	83
	66,3%	16,9%	8,4%	8,4%	100,0%
Lise	80	30	7	6	123
	65,0%	24,4%	5,7%	4,9%	100,0%
Üniversite	61	27	6	6	100
	61,0%	27,0%	6,0%	6,0%	100,0%
Toplam	267	89	22	19	397
	67,3%	22,4%	5,5%	4,8%	100,0%

$$Chi-Square=14,930 \quad DF=9 \quad P=,093$$

Verilere bakıldığında eğitim düzeyinin kurban kesme davranışı üzerinde farklılıklar oluşturmadığı görülmektedir. Bulgular “*Eğitim seviyesi kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklar oluşturur*” hipotezinin doğru olmadığını göstermektedir($X^2=14,930$; $p>0,05$).

Eğitim düzeyi düşük katılımcılar geleneksel inanç ve uygulamalara eğitim düzeyi yüksek olanlara nazaran daha bağlıdırlar. Buna karşılık günümüz şehir hayatında eğitim düzeyi yükseldikçe piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim, sivil topluma açılma gibi faktörler insanları geleneksel yapıdan çıkarıp daha bireysel olmalarına neden olmaktadır.⁸¹ Bireysellik ve rasyonellik birbiriyle çok yakın ilişki içindedirler. Kurban kesme davranışını sorgulama, kurban yerine maddi bedelini verme, hayvan hakları gibi nedenler eğitim düzeyi yükseldikçe kendilerini daha çok hissettirmektedir. Araştırma aşamasında eğitim durumu düşük olanların yüksek olanlara göre kurban konusunda daha istekli oldukları, eğitim düzeyi yüksek olanların geleneksel inanç ve uygulamaları

⁸¹ Göle, Nilüfer, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.19.

sorguladıkları ve çatışmalar yaşadıkları, eğitim düzeyi düşük olanların ise kurban kesme konusunda daha kesin inançlara sahip oldukları ve çatışma yaşamadıkları gözlenmiştir.

Genellikle eğitim düzeyi düşük olanlar bireyselliği az olup, daha çok toplum merkezlidirler. Kurban kesmediklerinde karışılacakları sıkıntıları eğitim düzeyi yüksek olanlara göre daha çok hissetmektedirler. Davranışlarında toplumsal kaygılar daha yüksektir. Buna karşılık eğitim düzeyi yükseldikçe bireysellik kendini hissettirmekte bunun sonucu olarak bireyler davranışlarında toplumsal kaygıları daha az yaşamaktadırlar. Eğitim düzeyi yükseldikçe rasyonellik arttığı için kurbandan beklentiler azalırken, eğitim düzeyi düştükçe geleneksel inançların etkisi ile kurbandan beklentiler artmaktadır. Tapınma, arınma, şükretme gibi dinî amaçların yanında korunma, daha iyi şartlara sahip olma, geleceği kontrol etme ve hatta kurbancının kimseye söylemediği birçok kişisel beklentiler devreye girmektedir.

Bunların yanında eğitimin farklılaştırıcılığının altında din eğitimi alanındaki yetersizlikler ve eğitim sistemimizi etkileyen yaklaşımlar yatmaktadır. Eğitim sistemini etkileyen pozitivist anlayışın bireylerin inanç ve ibadetlerine olumsuz yansıdığını, bu anlayışın eğitim düzeyi arttıkça kendini daha çok hissettirdiği, ülkemizde eğitim düzeyi yüksek olanların genellikle inançlarını rasyonelleştirme çabası içinde oldukları söylenebilir.

Eğitim faktörü dinî hayatta farklılıklara neden olmasına rağmen elde edilen veriler kurban konusunda farklılıklara neden olmadığını göstermektedir. Eğitim düzeyi yüksek olanlarda görülen geleneksel inançları sorgulama, rasyonelleştirme, toplum merkezli olmaktan çıkıp bireyselleşme, kurban konusunda yeterince etkili olmamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Kurbanın ibadet olmasının yanında gelenekle bütünleşmesine bağlı olarak âdet gibi değerlendirilmesi, oldukça yaygın olarak uygulanması, yılda bir kez uygulanması ve uygulamanın bir yönüyle şölen olması, uygulanmadığında aile ve toplumda bazı sıkıntıların yaşanması, kurbanın maddi olarak geri dönüşümü olan bir ibadet olması ve tüm değişimlere rağmen kurban konusundaki geleneksel inanç ve uygulamaların korunup uygulanması, başlıca nedenler olarak ileri sürülebilir. Bu nedenlerin eğitim düzeyi yüksek olanları kurban kesmeye yönlterek eğitim faktörünün farklılıklara neden olmasını engellediği söylenebilir.

F. Gelir Düzeyi ve Kurban İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışlar

Yapılan çalışmalarda dinî yaşantı ve gelir düzeyi arasındaki ilişki konusunda farklı veriler elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda gelir durumunun önemli bir etken olduğu, alt ve orta gelir gruplarının daha canlı dinî yaşantı içinde oldukları sonucuna varılırken,⁸² bazı araştırmalarda ise gelir düzeyi ile dinî yaşantı arasında ilişki olmadığı, gelir düzeyinin farklılıklar oluşturmadığı yönünde veriler elde edilmiştir.⁸³ Gelir düzeyinin etkisini ortaya çıkarmak için kurbanla ilgili inanç, tutum ve davranışlarla ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 35: Gelir Düzeyi ve Kurbanın İbadet Olduğuna Dair İnanç İlişkisi

Gelir düzeyi	Kurbanın ibadet olduğuna dair inançlar			Toplam
	Kesinlikle inanıyorum	İnanıyorum	Kararsızım	
Düşük	91	8	2	101
	90,1%	7,9%	2,0%	100,0%
Orta	194	29	0	223
	87,0%	13,0%	,0%	100,0%
Yüksek	70	8	0	78
	89,7%	10,3%	,0%	100,0%
Toplam	355	45	2	402
	88,3%	11,2%	,5%	100,0%

Chi-Square=7,740 DF= 4 P=,102

“Katılmıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” seçenekleri katılımcılar tarafından hiç işaretlenmediği için tabloda verilmemiştir. Ki-Kare uygulaması için gelir gruplarından düşük ve ortanın altı, ortanın üstü ve yüksek olanlar birleştirilerek gelir grupları üçe indirilmiştir. Veriler gelir düzeyinin kurbanın ibadet olduğuna dair inanç konusunda farklılık oluşturmadığını göstermektedir($X^2=7,740$; $p>0,05$).

⁸² Köktaş, a.g. e. , s.215; Günay, a.g. e. , s.280; Acar, “a.g.m”, s.50.

⁸³ Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, s.123.

Tablo 36: Gelir Düzeyi ve Kurban Kesme İle İlgili Tutum İlişkisi

Gelir düzeyi	Kurban kesme konusundaki tutumlar			Toplam
	Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.	Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.	Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.	
Düşük	23 22,8%	76 75,2%	2 2,0%	101 100,0%
Orta	45 20,2%	176 78,9%	2 ,9%	223 100,0%
Yüksek	9 11,5%	67 85,9%	2 2,6%	78 100,0%
Toplam	77 19,2%	319 79,4%	6 1,5%	402 100,0%

$$Chi-Square=5,106 \quad DF=4 \quad P=,227$$

Gelir gruplarının tümü kurbanın kesilmesi yönünde tutum benimsemişlerdir. Seçenekler içinde bulunmasına rağmen “Hiç kesilmemelidir” şıkkı işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Genel olarak gelir düzeyi ile kurbanın kesilmesi konusundaki tutumlar arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($X^2=5,106; p>0,05$). Bunun yanında gelir düzeyi düştükçe kurban kesme konusunda tutumlar çok az da olsa güçlenmektedir. Kurbanın kesilmesi gerektiği konusundaki en güçlü tutumlar gelir düzeyi düşük olanlarda bulunmaktadır. Kurban döneminde oluşan yardımlaşma ve iletişim gelir düzeyi düşük olanlara olumlu olarak yansımaktadır. Gelir düzeyi düşük olanlar bu dönemde hatırlanıp, bazı ihtiyaçlarının karşılanması ve kesme isteği olduğu halde ekonomik yetersizliklerden dolayı bazı yıllarda gerçekleştirememe gibi nedenler gelir düzeyi düşük olanlarda kurbanın kesilmesi gerektiği konusundaki tutumları olumlu yönde etkileyip güçlendirdiği düşünülebilir.

Tablo 37: Gelir Düzeyi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Gelir düzeyi	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Düşük	52	29	13	7	101
	51,5%	28,7%	12,9%	6,9%	100,0%
Orta	150	55	8	10	223
	67,3%	24,7%	3,6%	4,5%	100,0%
Yüksek	70	5	1	2	78
	89,7%	6,4%	1,3%	2,6%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

$$Chi-Square=36,753 \text{ } DF=6 \text{ } P=,000$$

Veriler gelir düzeyi ile kurban kesme davranışı arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Gelir düzeyi düşük katılımcılarda her yıl kurban kesme davranışı orta gelir grubundan, orta gelir grubunda ise yüksek gelir grubundan düşüktür. Gelir düzeyi düşükten yükseğe doğru ilerledikçe kurban kesme davranışının sıklığında artışlar görülmektedir. Sonuçlar Turan’ın yapmış olduğu çalışmada elde ettiği verilerle örtüşmektedir.⁸⁴

Bulgular “*Gelir düzeyiyle kurban kesme davranışı arasında ilişki vardır. Gelir düzeyi kurban kesme davranışının sıklığında farklılık oluşturur. Gelir düzeyi arttıkça kurban kesme davranışındaki sıklık artar, gelir seviyesi düştükçe kurban kesme davranışındaki sıklık düşer.*” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=36,753; p<0,05$).

⁸⁴ Turan, a.g.t. ,s.76.

Düşük ve ortanın altındaki gelir düzeyine sahip olanlar kurban kesmek için dinî açıdan yükümlü olmadıkları halde maddi fedakârlıklar yaparak bu ibadeti yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Bu gelir gruplarındaki kimseleri kurban kesmeye iten dinî faktörlerin yanında toplumsal kaygıların oldukça etkili olduğu söylenebilir. Kurbanın ibadet olmasının yanında güçlü bir gelenek olması, yerine getirilmediğinde aile fertlerinin bayramda yeterince mutlu olmamaları, bilhassa çocukların sorularına cevap vermekte sıkıntılar yaşanması, çocukların kendi akran grubu içinde bunu konuşmaları kesmeyen aile çocuklarının olumsuz etkilenmeleri etkenlerden bazıları olarak sayılabilir. Araştırma süresince ailelerin kurban kesme nedenlerinin başında çocuklarının olumsuz etkilenmelerinden çekinmelerinin geldiği gözlenmiştir. Kurbanlık hayvanların satıldığı pazar yerinde ve kesim merkezlerinde yapılan görüşmelerde ailelerin çocuklarını dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Gelir düzeyi düşük bazı kimselerin bu kaygıları yaşamamak için bedeli düşük, yaşlı veya zayıf kurbanlık vasıfları taşımayan küçükbaş hayvanları tercih ettikleri gözlenmiştir. Hayvan satıcıları, piyasanın düşük olduğu yıllar gelir düzeyi düşük kimselerin daha yoğun kurban kestiklerini belirtmişlerdir.

Bunun yanında kurban kesmeyenlerin en önemli çekincelerinden birisi kendilerinin yardıma muhtaç olarak algılanmalarından kaçınmalarıdır. Bazı kimseler kurban kesmedikleri bayramda kendilerine pay getirilmesinden rahatsız olduklarını belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları mülakatlarda bu durumdan kurtulmak için varsa aile büyüklerinin yanına gitmek, bayramlaşmaya çıkarak evi terk etmek, evde kalıp kapıyı kimseye açmamak gibi yöntemlere başvurduklarını belirtmişlerdir. Gelir düzeyi düşük olanların kurban kesme davranışında dinî inanç ve beklentilerin yanında sosyal kaygıların etkili olduğunu söylenebilir.

Orta gelir grubundakilerin her yıl kesme sıklığı açısından ortanın üstü ve yüksek gelir grubundan daha düşük olmasının nedeni ekonomik şartlardır. İnsanların mali düzeylerinde zaman zaman iniş ve çıkışların olması kaçınılmazdır. Ekonomik düşüşlere karşı orta kesim, ortanın üstü ve yüksek gelir grubuna göre daha dirençsizdirler. Zaman zaman orta halli insanlar ortanın altına düşebilmektedirler.

Orta ve üst gruptaki kurban kesme davranışında görülen sıklık oranının artmasındaki en önemli faktörlerin başında bu grupların dinî açıdan yükümlü olmaları gelmektedir. Bunun yanında kurbanın güçlü bir geleneğe sahip olması, bireylerin yıllarca kurban kesilen bayram ortamlarını yaşamaları, tapınma, korunma, minnettarlık duygusu, muhtaçlara yardım etme arzusu gibi etkenlerin orta ve üstü gelir grupların kurban kesme davranışlarında etkili olduğu söylenebilir.

Gelir düzeyinin etkili olduğu bir diğer konu ise kesilen kurban sayısıdır. Kurban sayısı ekonomik olarak düşük gruptan, yüksek gelirli gruba doğru ilerledikçe kesilen kurban sayısı artmaktadır.

Tablo 38: Gelir Düzeyi ve Kurban Adedi Arasındaki İlişki

Gelir durumu	Her yıl ailede genellikle kesilen kurban adedi			Toplam
	1	2	3 ve yukarısı	
Düşük	52	49	0	101
	51,5%	48,5%	,0%	100,0%
Orta	104	108	11	223
	46,6%	48,4%	4,9%	100,0%
Yüksek	9	35	34	78
	11,5%	44,9%	43,6%	100,0%
Toplam	165	192	45	402
	41,0%	47,8%	11,2%	100,0%

$$Chi-Square=113,339 \quad DF=4 \quad P=,000$$

Düşük ve ortanın altındaki gelir gruplarında üç ve üstünde kurban kesen hiç bulunmamaktadır. Bu oran orta düzeydeki gelir grubunda % 4,9 olup ortanın üstündeki gelir grubunda ise %43,6'dır. Veriler gelir düzeyi ile kesilen kurban adedinin ilişkili olduğunu göstermektedir($X^2=113,339$; $p<0,05$).

4. AİLE VE KURBAN KESME DAVRANIŞI

Ailelerin çocukları üzerinde birçok konuda olduğu gibi dinî inanç ve tutumlarda da etkisi çoktur. Çocuklar küçük yaşlarda dinî ibadetleri büyüklerinden görür ve taklit ederler.⁸⁵Çocuk zihinsel olarak geliştikçe sorularının cevabını anne ve babadan alır. Anne ve baba çocuklarını biyolojik olarak besledikleri gibi dinî açıdan da besleyip büyütürler. Çocuklar sosyalleşirken genellikle ailesinin dinî inanç ve uygulamalarını kendilerine uygun içselleştirip sürdürürler. Yapılan çalışmalarda aileler ve çocuklarının dinî tutum ve davranışları arasında benzerlikler görülmüştür.⁸⁶Bu durumun kurban ibadeti için de geçerli olup olmadığını incelemek için örneklem grubunun ve yetiştikleri ailelerin kurban kesme davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 39: Aile ve Çocuklarının Kurban Kesme Davranışlarındaki Sıklık İlişkisi

Çocukluk yıllarınızda kurban kesme sıklığı açısından hangisi aileniz için en uygundur?	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Her sene kesilirdi.	227	59	16	14	316
	71.8%	18.7%	5.1%	4.4%	100.0%
Genellikle kesilirdi.	39	26	4	4	73
	53,4%	35,6%	5,5%	5,5%	100,0%
Genellikle kesilmezdi.	6	4	2	1	13
	46,2%	30,8%	15,4%	7,7%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

$$Chi-Square=14,851 \quad DF=6 \quad P=,021$$

⁸⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 254–259;Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, s.167–168;Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, Konya, 1997,s.94;Certel Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003,s.164.

⁸⁶ Bkz.Hood Jr. ,Ralph W. - Spilka, Bernard -Hunsberger, Bruce -Gersuch, Richard, *The Psychology of Religion. An Amprical Approach*, Second Edition, The Guildford Press, London, 1996,s.72–105.

Ki–Kare uygulaması için “hiç kesilmezdi” ve “genellikle kesilmezdi” seçeneklerine ait veriler birleştirilmiştir. Veriler ailelerin kurban kesme davranışlarının yetiştirdikleri çocuklarının kurban kesme davranışlarında farklılıklara neden olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular “*Bireylerin yetiştiği aile ortamındaki kurban kesme davranışının sıklığı ile kendilerinin kurban kesme davranışının sıklığı arasında ilişki vardır.*” hipotezini doğrulamaktadır. ($X^2=14,851$; $p<0,05$).

Ailesinde kurbanın sıkça kesildiği çocuklarla, genellikle kesilmeyen veya hiç kesilmeyen ailelerin çocuklarında kurban kesme davranışındaki sıklık açısından anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Ailesinde kurban kesilenler bu davranışı ailelerinden sıkça gördükleri için sürdürürken, çocukluk yıllarında ailesi kurban kesmek istediği halde maddi yetersizliklerden kesememiş ve bundan olumsuz etkilenmiş çocuklar ise yetişkinliğe ulaştıklarında bu tecrübeleri tekrar yaşamamak için kurban kesme konusunda daha istekli davrandıkları söylenebilir.

Kurban kesen aileler bu davranışlarını çocuklarına aktarırken çocukların gelişimine uygun olmayan kurban sahnelerini çocuklarının izlemesini engellemeyerek bazen çocuklarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu konuda güncelliğini koruyan “Çocuklar kurban kesimini izlemeli mi yoksa izlememeli midir?” tartışmasına ışık tutması için katılımcıların tecrübelerine başvurulmuştur. Verilerin frekans ve yüzdelik dağılımları tabloda verilmiştir.

Tablo 40:Çocukluk Yıllarında Kurbanlık Hayvanın Kesimini İzlemenin Etkileri

Çocukken kurbanlık hayvanların kesimini izlemenizin o yıllarda ruhsal hayatınıza etkisini nasıl değerlendirirsiniz?	N	%
Olumlu yönde etkilemiştir.	217	54,0
Olumsuz yönde etkilemiştir.	19	4,7
Olumlu veya olumsuz bir etkisi olmamıştır.	121	30,1
İzlemediğim için herhangi bir fikrim yok	45	11,2
Toplam	402	100,0

Katılımcıların % 54,0'ü çocukluk yıllarında kurban kesimini izlemenin kendilerinde olumlu etkileri olduğunu, %30,1'i olumlu ve olumsuz etkisinin olmadığını, %4,7 oranında katılımcı çocukluk yıllarında kesilen kurbanları izlemekten olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmişlerdir.

Birçok kimse çocukluk yıllarındaki kurban bayramlarından özlemle bahsetmektedir. Kurbanlık hayvanın kesiminin oluşturduğu olumsuzluklar geçmiş Kurban Bayram'larıyla ilgili olumlu hatıralar ve yılların geçmesiyle onarılmış olabileceği için olumsuz etkilenme oranı az olarak ortaya çıkmış olabilir. Bütün bunlara rağmen kurban kesimini izlemekten olumsuz yönde etkilenenlerin olduğu görülmektedir. Bu olumsuzlukları yaşamamak için kurban kesimi belli bir yaşa kadar çocuklara gösterilmemelidir. Psikologlara göre 7 yaşına kadar çocukların kurban kesme olayına tanıklık etmemelidirler. Tanıklık etmeleri halinde ileriki yıllarda et yeme konusunda sıkıntılar yaşanabilir. 7-12 yaş arasında ise mümkün olduğunca çocuğa kurban konusunda uygun bilgiler verilirken çocuğun ruhsal yapısına dikkat edilmelidir. Kurban kesimini görmemesi tercih edilmelidir. Eğer gördü ise hayvanın canının yanmadığı anlatılmalıdır. Kurban konusunda çocuklar sormadıkça detaylara girilmemeli, kurbanın Allah'ın bir hediyesi olduğu vurgulanmalı, et yemenin gelişimleri için çok önemli olduğu belirtilmelidir. Kurbanın kesimi ile ilgili konular yerine onun sosyal açıdan önemi anlatılmalıdır. Ergenlik döneminde ise ruhsal yapısı uygunsa görmesinde bir sakınca yoktur.⁸⁷

Kesilen kurbanın çocuklar tarafından izlenmesinin doğuracağı sıkıntılar konusunda ailelerin çoğu duyarlılık göstermemektedir. Ailelerin çoğunda kurban telaşı veya bilinçsizlikten dolayı çocukların kontrol edilmemesi ve kurbanlık hayvanın kesiminin açık alanlarda yapılması nedeniyle kesim çocukların çoğunca izlemektedirler. Bazı aileler kurban alışkanlığı kazandırmak için çocuğun yaşını ve ruhsal yapısını dikkate almadan çocuklarına kurban kesimini izlettirmektedirler. Kurbanlık hayvanın

⁸⁷ Aktosun Yalçın, Yasemin, "Kurban Ve Çocuk", *Kurban*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2005, s.63; Aktosun Yalçın, Yasemin, "Kurban Kavramını Çocuklara Nasıl Anlatmak Gerekir?" *Ailem Dergisi*, sy.160, Feza Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.38-41; Teymur Artırır, Farika, "Çocuklara Kurbanı Anlatmak", *Kurban*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30-31.

kesimini herkesin izlemesi doğru olmayabilir. Araştırmaya katılanların %12,9'u kurbanlık hayvanın kesimini izlemeyi yüreklerinin kaldırmadığını belirtmişlerdir. Yetişkinlerde bile %12,9 oranındaki bir kesimin izleyemediği kurban kesiminin ruhsal gelişimini tamamlamamış çocuklara izletilmesi sakıncalar doğuracağı gibi kurban ibadetine olumsuz olarak yansiyabilir.

5. KURBAN KESME DAVRANIŞI VE OLUMLU DAVRANIŞ KAZANMA

Kurban kesmeye niyetlenmiş kişilerin Kurban Bayramı'ndan belli bir süre önce manevi hazırlık dönemine girdikleri gözlemlenmiştir. Halk arasındaki yaygın inanca göre kişi kurban kesimi öncesi kendini manen hazırlamalı, dinî açıdan hoş karşılanmayan ve bilhassa günah sayılan davranışları terk etmelidir. Bu inancın hangi oranlarda geçerli olduğunu, kurban kesen kişilerin davranışlarına ne kadar yansıdığını ortaya çıkarmak için sorulardan elde edilen verilerle inanç ve davranışlardaki değişim arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Tablo 41: Kurban Öncesi ve Sonrası Davranışlarda Değişim Konusundaki Tutumlar

"Kurban kesecek kişi kesimden bir süre önce kendini manen hazırlamalı kötü davranışları terk etmeli ve bu durumu kurban sonrası devam ettirmeye çalışmalıdır."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum.	245	60,9
Katılıyorum.	102	25,4
Kararsızım.	24	6,0
Katılmıyorum.	30	7,5
Kesinlikle katılmıyorum.	1	,2
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %60,9'u kesinlikle katıldığını, %25,4'ü katıldığını belirtmişlerdir. %7,5'i katılmadığını, %0,2'si kesinlikle katılmadığını ifade etmiştir.

Kararsızların oranı ise %6,0'dır.Genel olarak kurbana hazırlanmada katılımcıların %86,3'ü olumlu, %7,7'si ise olumsuz tutuma sahiptir.

Tablo 42: Kurban Öncesi ve Sonrası Davranışlarda Değişim

Kurban öncesi kendinizi manevi yönden hazırlayıp kurban sonrası sürdürmeye çalışır mısınız?	N	%	Geçerli%
Evet	310	77.1	80.9
Hayır	48	11,9	12,5
Kararsızım	25	6,2	6,5
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesi yaşamamış olan katılımcılar işlem dışında tutulduğunda örneklem grubunun %80,9'u davranışlarında değişim olduğunu, %12,5'i olmadığını, %6,5'i ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Tablo 43: Değişim Konusunda Tutum –Davranış İlişkisi

"Kurban kesecek kişi kesimden bir süre önce kendini manen hazırlamalı, kötü davranışları terk etmeli ve bu durumu kurban sonrası sürdürmeye çalışmalıdır"	Kurban öncesi kendinizi manevi yönden hazırlayıp kurban sonrası sürdürmeye çalışır mısınız?			Toplam
	Evet	Hayır	Kararsızım	
Katılıyorum	300	15	16	331
	90,6%	4,5%	4,8%	100,0%
Kararsızım	5	10	7	22
	22,7%	45,5%	31,8%	100,0%
Katılmıyorum	5	23	2	30
	16,7%	76,7%	6,7%	100,0%
Toplam	310	48	25	383
	80,9%	12,5%	6,5%	100,0%

$$Chi- Square=185,77 \quad DF=4 \quad P=,000$$

Ki-Kare testi için veriler yeniden kodlanarak (recode) “ Kesinlikle katılıyorum” ve “Katılıyorum”, “Kesinlikle katılmıyorum” ve “Katılmıyorum” sütunları birleştirilmiş ve hiç kurban kesmemiş olanlar işleme alınmamıştır.

Tablo incelendiğinde kurban öncesi manevi hazırlık konusundaki tutumların davranışlarda değişikliklere neden olduğu görülmektedir. Bu tutumu benimseyenlerin davranışlarındaki değişim oranı %90,6 iken katılmayanlardaki oran %16,7'dir. Davranışlarındaki değişiklik yaşamayanların en yüksek olduğu grup %76,7 oranında olumsuz tutuma sahip olanlardır. Tutumların davranışlarda farklılıklar oluşturduğu görülmektedir. Veriler “*Kurbana hazırlanma konusundaki tutumlar ile davranışlardaki olumlu değişimler arasında ilişki vardır.*”hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=185,77;p<0,05$).

Kurbana hazırlık kişinin kurban kesmeye karar vermesi ile başlamaktadır. Bilinç olarak kurban ibadetine niyetlenmek davranışlara yansımaktadır. Karar sonrası kişi davranışlarını gözden geçirerek bazı olumsuz davranışlarını terk etmeye başlamaktadır. Kişi kendisini değerlendirerek rahatsız olduğu davranışlarının kurban ibadeti ile uyuşmadığını gördüğünde davranışlarını terk etme yoluna gitmektedir. Kötü davranışların yerine daha iyi davranışlar ikame edilmektedir. Bu değişim yalnızca kötü davranışları terk olarak gerçekleşmemektedir. Eğer dinî ibadetlerini düzenli olarak yerine getiriyorsa ibadetlerine daha dikkat etmekte ve nafile ibadetlere başlamaktadır. Kurbana hazırlık aşamasında birçok kimsenin Anadolu'nun farklı yörelerinde olduğu gibi oruç tuttuğu gözlemlenmiştir.⁸⁸ Kurbana oruçla hazırlanmak genellikle üç gün önceden başlamaktadır. Bazı kimseler iftarlarını kurban kesimi sonrası kurban etiyle yapmaktadırlar.

Bu konuda tespit ettiklerimiz arasında bir diğer olumlu değişim kurban parasını helalinden kazanma anlayışıdır. Kültürümüzde helal kazanç önemlidir fakat kurbanlık hayvan için harcanacak paranın temininde hassasiyet gözlemlenmiştir. Bir başka önemli değişim dil ve ağız bölgesinde gerçekleşen yeme-içme ve konuşma davranışlarında görülmektedir. Bu dönemde insanlar yalan, dedikodu, gıybet, küfür gibi dil ile yapılan olumsuz davranışlardan kaçınmaktadırlar. Alkol alanların büyük çoğunluğu kurbandan belli bir süre önce bu davranışı terk etmektedirler. Alkollü içecek

⁸⁸ Erginer, *a.g.e.* , s.160; Atik, *a.g.t.* , s. 65.

satıldığı ve içildiği yerlerin işletmecileriyle yapılan görüşmelerde bu oranın önemli miktarda azaldığı bilgisi alınmıştır. İşletmecilere göre bu süre kurbandan on, on beş gün önce başlamaktadır. Bayram haftasında en üst düzeye çıkmakta daha sonra giderek etkisini kaybetmektedir. Görüşlerini aldığımız alkollü işletmelerin sahiplerinden bazıları kurban haftası alkol satmadıklarını belirtmişlerdir. Alkol kullandığını belirten bazı kimseler evlerinde kurban eti bitmeden alkol almadıklarını ifade etmişlerdir. Halk arasındaki yaygın inanca göre kurbandan kırk gün önce alkol alınmamalıdır. Atasözlerimizde de bu durum “*Kurban eti ile arak içilmez*”⁸⁹ şeklinde vurgulanmaktadır. Alkol almaya devam eden bazı kimselerin kurban etinden yemediklerini belirtmeleri toplumda bu konudaki hassasiyeti göstermektedir. Ekonomik durumu uygun olan alkol bağımlıları genellikle kurbanlarını bağışlayarak aile fertlerinin sıkıntı yaşamaması için kasaplara evlerine teslim edilmek üzere küçükbaş hayvan siparişinde bulunmaktadır. Kasaplardan alınan bilgilere göre bu hayvanlar kesilmiş, fakat etleri işlenmemiş, bir iki parçaya bölünmüş olarak teslim edilmekte ve kurban olmadığı çevreye hissettirilmemektedir. Bu şekilde yaşanması muhtemel bazı sıkıntıların önüne geçilmektedir.

Kurban öncesi manevi olarak hazırlanıp, kurban sonrası sürdürmeye çalışmanın daha çok ağız bölgesinde toplanmasının kurban etiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Günlük hayatında dinî pratiklere önem vermediğini belirten bir öğretmenle yapılan mülakatta aktardıkları konuya ışık tutabilir: “*Kurban öncesi ve sonrası bir süre alkol almam Küfretmem. Kötü sözler söylemem. Kırıcı sözlerden kaçınırım. Çünkü kurban eti yemek için ağzın manen temizlenmesi gerektiğine inanıyorum. Hatta tüm vücudun ve ruhsal yapının...*” Aynı durumun alkollü içecekler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Toplumumuzda kurban olma vasfına sahip hayvanlar kurban için tahsis edildikten sonra kutsallaştırılmaktadır. Artık o normal bir hayvan değildir. Ona karşı daha merhametli ve hoşgörülü davranılmaktadır. Kurban sonrası ise bu kutsallık kanına,

⁸⁹ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, haz. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, c.II. , M.E. Basımevi İstanbul, 1971, s.278.

etine ve kemiklerine geçmektedir. Kurban eti sıradan bir et değildir. Onu yiyecek kişinin kendisini hazırlaması gerekmektedir.

Kurban kesme davranışına bağlı olumlu değişimler toplumsal hayatta da yaşanmaktadır. Kurbanın toplum asayişine yansımaları konusunda görüştüğümüz yetkililer bayram öncesi alkol kaynaklı suçların ve trafik kazalarının azaldığını, darp, cinayet gibi suçların bayram süresince görülmediğini fakat şehirlerarası yollardaki trafikte bayram süresince sıkıntılar yaşandığını belirtmişlerdir.

İnsan psikolojisini olumlu yönde etkileyen evlerdeki kurban hazırlıkları maddi, kurban öncesi teşrik tekbirleri, oruç, kötü davranışlardan uzaklaşma çabası, kurban kesimi sonrası kılınan şükür namazı, kurban etinden komşulara ve muhtaçlara dağıtılması manevi değişim gayretleri olarak görülebilir. İnsanların kaynaşması, küslerin barışması kurbanın toplumsal hayattaki olumlu davranışlara ortam hazırlamakta ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar bireysel ve sosyal hayata yansımaktadır. Bayram öncesi başlayıp kurban sonrası devam eden bireysel ve sosyal hayatımızdaki değişimlerin merkezinde kurban ibadeti bulunmaktadır. Bu dönemde bireylerin kendilerini manevi olarak hazırlama, olumsuz davranışlardan uzaklaşma gayretleri toplumsal hayatta normal zamanlarda özlenen fakat yaşanamayanları yaşama fırsatı vermektedir. Arzulanan fakat gerçekleştirilemeyen davranışların kurban ibadeti ile gerçekleşmesi bu ibadetin fert ve cemiyet hayatında ne kadar önemli değişimlere kaynaklık ettiğini göstermektedir.

6. SOSYAL ÇEKİNCELER VE KURBAN KESME DAVRANIŞI

Davranışlara anlam kazandırdığı için ⁹⁰ dinî olsun veya olmasın içinde gerçekleştikleri çevre önemli bir faktördür.⁹¹ Dinî inanç ve tutumların kazanılmasında

⁹⁰ Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı v.dğr. , Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981,s.332.

⁹¹ Hökelekli, a.g.e. ,s.118.

çevre önemli olduğu gibi⁹² sürdürmek için de çevreye ihtiyaç vardır. Bireylerin dinî davranışlarını yalnızca dinî motivasyonlarla açıklamak yeterli olmayabilir. Clark, kiliseye gidenlerde tapınma amacının yanında sosyal ilişkileri güçlendirme, cemaatin desteğini alma gibi kaygılarının olabileceğini belirtir.⁹³

Bireylerin davranışlarındaki sosyal etkinin yanında, bireyde sosyal etkiyi kabul etme eğilimi vardır.⁹⁴ Bu eğilim dindarlarda sosyal düzeni koruma amaçlı olarak daha etkilidir.⁹⁵ Sosyal etki karşısında bireyler yerine getirilmediğinde karşılaşılabilecek sıkıntıları önlemek için de uyum sağlayıcı davranışlar sergileyebilirler

Bireylerin dinî davranışları birçok faktör devreye girdiği için karmaşık yapıdadır. Hangi faktörün öncelikli olduğunu kestirmek oldukça güçtür. Kurban kesme davranışı ibadet amaçlı olarak gerçekleştirilmekle birlikte sosyal faktörlerden bağımsız değildir. Dinî davranışlarının motivasyonunda çevresel faktörler etkili olup,⁹⁶ bu etkinin gücü bireylere göre değişmektedir. Kurban kesme davranışı çevreden bağımsız gerçekleşmediği için sosyal faktörlerden etkilenmesi doğaldır. Yoksul olarak değerlendirilme korkusu, kurban öncesi ve sonrası çeşitli sorularla karşılaşmanın verdiği sıkıntılar, aile fertlerinin ve bilhassa çocukların mağdur olma endişesi, diğer insanlarla ortak hareket etme arzusu kurban kesme davranışındaki sosyal faktörler olarak sayılabilir.

Mülakat aşamasında toplanan bilgiler doğrultusunda sorular hazırlanarak sosyal faktörlerin kurban kesme davranışıyla ilişkisini araştırmak için anket metnine eklenmiştir. Kurban kesme davranışındaki sosyal faktörlerin etkisi araştırılmış, daha sonra sosyal etki ile kurban kesme davranışının ilişkisi incelenmiş ve bu konuda iç ve

⁹² Certel, *a.g.e.* ,s.151; Hood Jr., Ralph, W. -Spilka, Bernard-Hunsberger, Bruce-Gersuch, Richard, *The Psychology of Religion. An Amprical Approach*, s.72–105.

⁹³ Clark, Walter Houston, *The Psychology of Religion*,3.Printing, Macmillian Company, Newyork, 1961,s.20.

⁹⁴ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.* , s.51–53.

⁹⁵ Argyle, Michael-Beit Hallahmi, Benjamin, *The Social Psychology of Religion*, ed.Kegan Paul, Routledge London and Boston, 1975,s.203–205.

⁹⁶ Hökelekli, *a.g.e.* , s.118,Certel, *a.g.e.* , s.87,Peker, *a.g.e.* , s.76.

dış güdümlü dindarlığın farklılaşmaya etkisi olup olmadığını ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 44: Sosyal Faktörlerin Etkisi Konusundaki Tutumlar

Bazı kimseler,"toplumsal çekinceler ve aile fertlerinin mağduriyetini önleme gibi nedenlerin kurban kesme üzerinde etkili olduğunu" düşünüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum.	83	20,6
Katılıyorum.	171	42,5
Kararsızım.	48	11,9
Katılmıyorum.	85	21,1
Kesinlikle katılmıyorum.	15	3,7
Toplam	402	100,0

Araştırmaya katılanların %20,6'sı toplumsal çekincelerin kurban kesme davranışında etkili olduğuna kesinlikle katıldığını belirtirken,%42,5'i ise katıldığını belirtmiştir. Toplam olarak katılımcıların %63,1'i katıldığını belirtirken katılmayanların ve kesinlikle katılmayanların genel oranı %24,8 olup, kararsız olduklarını söyleyenler ise %11,9'dur.

Aynı soru katılımcıların kendilerine yönetildiğinde oranlar bir miktar düşmekle beraber yakın sonuçlar elde edilmiştir. Böylece toplumsal olarak var olduğu düşünülen sosyal çekincelerin katılımcıların yaşantılarıyla örtüştüğü tespit edilmiştir.

Tablo 45: Kurban Kesme Davranışında Sosyal Faktörlerin Etkisi

Toplumsal çekinceler ve ailenizin mağdur olmasını önleme gibi nedenlerin kurban kesmenizdeki etkisi var mıdır?	N	%	Geçerli olan %
Etkisi vardır	237	59,0	61,9
Etkisi yoktur	146	36,3	38,1
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesmeyenler tecrübe sahibi olmadıkları için işleme alınmamıştır. Seçeneklerden “*Etkileri çoktur*” ve “*Etkileri azdır*” birleştirilerek “*Etkisi vardır*” şeklinde tabloya alınmıştır. Sonuçlar toplumda var olduğu kabul edilen kurban kesme konusundaki sosyal etkinin bireylerin davranışlarına yansıdığını göstermektedir. Kurban kesenlerin %61,9’u sosyal faktörlerin etkisinin kendi davranışlarında varlığını kabul etmektedir.

Kesilen kurban üzerinde yoksulların hakkı olduğu düşüncesiyle kurban etlerinden bir miktarı muhtaçlara dağıtmakta, dağıtılan bu etlere halk arasında pay denmektedir. Genel olarak pay yoksullara dağıtılmaktadır. Bazı kimseler kurban kesmediğinde kendisine pay getirilmesi sonucu yardıma muhtaç olarak değerlendirilebileceği endişesi taşımaktadırlar. Yoksul olarak değerlendirilmek benlik algısını zedelediği için bu durumu yaşamak istemeyen bazı kimseler şartlarını zorlayarak kurban kesme davranışını sergilemektedir.

Çocuk sahibi olmanın kurban kesme davranışındaki sıklığı artırdığı gözlenmiştir. Çocuk sahibi aileler sosyal çekinceleri daha çok hissetmektedir. Eğer çocukları olayları idrak edebilecek yaştaysa kurban kesme konusunda daha istekli olmaktadır. Çocukların “Biz niye kesmiyoruz” sorusuna cevap vermek yetişkinleri zorlamaktadır. Kurban etinin tüketildiği bir çevrede çocukların bunu görüp istemeleri anne ve babaları üzmemektedir. Bunun yanında anne ve babanın çocuklarına örnek olma arzusu kurban kesme davranışındaki istekliliği artırmaktadır. Çocukların yanında diğer aile fertleri de kurban kesilmediği takdirde kurban sevincini yeterince yaşamamaktadır. Görüşmeler süresince birçok kişiden bu konuda benzer görüşler alınmıştır. Görüştüğümüz bir inşaat ustası: “*Son yıllar hep kesiyorum. Kesemediğim yıllar bayramlar bize zehir olurdu. Çoluk çocuk elin eline bakardı*” diyerek yaşadıklarını aktarmıştır. Bu sıkıntıların yaşanmaması için genellikle kurban kesme davranışı tercih edilmektedir. Mülakatlar esnasında mesleği memur olan bir katılımcı kurban konusunda oğlu ile yaşadığı tecrübeyi şöyle aktardı: “*Daha ucuza temin ettiğimiz için kurbanı her yıl köyümüze giderek anne ve babamızın yanında kesiyorduk. Bu durumdan oğlum hiç memnun değildi. Ana sınıfına gidiyordu. Mahallede arkadaşları kimlerin kurban kestiğini konuşurken oğluma siz kesmiyorsunuz, kesseniz görürüz, demişler. Ertesi yıl*

bayramda oğlum kurban derisini kimseye verilmemesini istedi. Deriyi ne yapacağını sorduğumda: “Balkona asacağım ki arkadaşlarım görsün” cevabını verdi. Onu bu durumdan kurtarmak için isteğini yerine getirdim ve daha sonraki yıllar anlayacak düzeye gelinceye kadar evimizde kestik.”

İnsan sosyal bir varlık olarak toplumla ortak davranış sergileme arzusunda olup, bunu yapamayınca iç dünyasında rahatsızlık yaşamaktadır. Kurban gibi güçlü bir geleneğe sahip toplumda yaşayıp, yerine getirememek kişiyi rahatsız edebilir. Rahatsızlık yaşamak istemeyen kimseler genellikle kurban kesmeyi tercih etmektedirler. Bu durumda bireyleri dinî davranışlara yönelten faktörlerden biri olan çevreye uyum kaygısı oldukça etkili olmaktadır.⁹⁷ Ayrıca “*Şartları uygun olduğu halde kurban kesmeyen mescidimize yaklaşmasın,*”⁹⁸, hadisi şerifi her ne kadar kurban kesmeyi teşvik etse de kurbanın sosyal yönünü öne çıkararak şartları uygun olduğu halde kesmeyenlere sosyal baskı olarak değerlendirilebilir.

Kurban öncesi kurulan pazarlarda alınıp satılan kurban olma vasfı taşımayan fiyatı düşük olduğu için tercih edilen “*fakir kurbanlığı*” diye nitelendirilen hayvanların alış verişinde alıcıların “*çoluk çocuğum el eline bakmasın*”, “*bizimde kurbanımız olsun*”, “*evdekiler et yüzü görsün*”, “*bu hayvan kurban olmaz ama çoluk çocuk mağdur olmasın diye alıyoruz,*” ifadeleri sosyal çekinceleri göstermektedir. Halk arasında yorgun ve bitkin görünen zayıf kimselere “*fakir kurbanlığı*” benzetmesinin yapılması oldukça dikkat çekicidir. Sosyal çekincelerin etkili olmasının bir başka nedeni ise araştırma yapılan evrenin sosyolojik yapısından kaynaklanmaktadır. İnsanların genellikle bir birini tanıdığı bu şehirde sosyal ilişkiler önemini korumaktadır. Geleneksel topluma ait ilişkiler henüz kaybolmamış olup, insanlar çevrelerinde yaşayanlara karşı kayıtsız kalmamaktadır. Bu durum sosyal çekincelerin etkisini artırmaktadır. Sosyal çekincelerden etkilenen kimseler kesemediklerinde genellikle bayram bir yakının yanında geçmeyi tercih etmektedirler. Mülakatlarda çok az da olsa kurban kesemediği

⁹⁷ Bkz. Apaydın, Halil, “İbadet Psikolojisi” *Tabula Rasa*, Yıl 3, sy. 9, 2003, s. 181–198.

⁹⁸ İbni Mâce, Edâhi, 2; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 321.

yıllar sosyal çekincelerden kurtulmak için evde yokmuş gibi davranarak kapıyı kimseye açmayanların olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal çekinceler aileler tarafından çocuklarına aktarılmaktadır. Aile büyüklerinin davranışlarından etkilenip, öğrenen çocuklar aynı şartlarla karşılaştıklarında benzer davranışlar sergilemektedir. Belediyede çalışan bir işçinin çocukluk yıllarına ait tecrübeleri bu yaklaşımı desteklemektedir: *“Babam rahmetlik kurban kesemediği yıllar tarlaya giderdi. Bu durumdan çok etkilenirdik. Bugün bu sıkıntıları yaşamamak için elimden gelen gayreti sarf ederek her sene keserim.”* Bu örnekte olduğu gibi görüşleri alınan birçok kimse sosyal çekincelerin kurban üzerinde etkili olduğunu kabul etmiştir.

Tablo 46: Sosyal Çekinceler Konusunda Tutum- Davranış İlişkisi

Bazı kimseler,"toplumsal çekinceler ve aile fertlerinin mağduriyetini önleme gibi nedenlerin kurban kesme üzerinde etkili olduğunu" düşünüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	Toplumsal çekinceler ve ailenizin mağdur olmasını önleme gibi nedenlerin kurban kesmenizde etkisi var mıdır?		Toplam
	Vardır	Yoktur	
Katılıyorum	211 87,9%	29 12,1%	240 100,0%
Karaszım	14 31,8%	30 68,2%	44 100,0%
Katılmıyorum	12 12,1%	87 87,9%	99 100,0%
Toplam	237 61,9%	146 38,1%	383 100,0%

$$Chi-Square=189,743 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Tabloda “*Katılıyorum*” ile “*Kesinlikle katılıyorum*” ve “*Kesinlikle katılmıyorum*” ile “*Katılmıyorum*” birleştirilmiştir. Sosyal faktörlerin etkisi konusunda tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurban konusunda sosyal faktörlerin etkili olduğunu kabul edenlerin davranışlarında %87,9 oranında bu faktörlerin etkili olduğu görülürken, kabul etmeyenlerde ise bu oran %12,1’dir.

Veriler “Sosyal faktörlerin etkili olduğunu kabul etme ile kurban kesme davranışında bu faktörlerden etkilenme arasında ilişki vardır.”hipotezini doğrulamaktadır($X^2=189,743;p<0,005$).

7. DİNDARLIK YÖNELİMİ VE KURBAN KESME

Sosyal bir varlık olan insanın davranışlarında sosyal çekinceler etkili olduğu gibi kişinin iç güdümlü veya dış güdümlü olması sosyal çekincelerin etkisini azaltabilir veya artırabilir. Kişinin dinî kaygıları nedeniyle dinî pratiklerini yerine getirdiği iç güdümlü dindarlarla bazı kişisel ve toplumsal kaygılarını gidermek için dinî pratiklerini yerine getiren dış güdümlü dindarların kurban kesme davranışlarındaki sosyal faktörlerin etkileri araştırılmıştır. İç veya dış yönelimli olmanın kurban kesme davranışı üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için Hoge’nin geliştirdiği ölçek anket metnine eklenmiş, örneklem grubunun dindarlığı tespit edilerek verilere iç güdümlü ve dış güdümlü olarak girilmiştir.

A. Dindarlık Yönelimine Göre Kurban Kesme ve Sosyal Etkiye Yaklaşım

İç ve dış yönelimli dindarlarda kurban kesme davranışında sosyal etkilerin kabulü, kurban kesme davranışlarındaki etkisi ve kurban kesme davranışlarındaki sıklıkla ilişkisi incelenmiş ve bazı hipotezler test edilmiştir.

Tablo 47: Dindarlık Yönelimi ve Sosyal Faktörlerin Etkisine Bakış

Dindarlık Yönelimi	Bazı kimseler,"toplumsal çekinceler ve aile fertlerinin mağduriyetini önleme gibi nedenlerin kurban kesme üzerinde etkili olduğunu" düşünüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?			Toplam
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
İç yönelimli	198 59,6%	43 13,0%	91 27,4%	332 100,0%
Dış yönelimli	56 80,0%	5 7,1%	9 12,9%	70 100,0%
Toplam	254 63,2%	48 11,9%	100 24,9%	402 100,0%

$Chi-Square=10,349$ $DF=2$ $P= 0,06$

Verilere göre dindarlık yönelimi ile sosyal faktörlerin etkili olduğu konusundaki sonuç Ki –Kare uygulamasındaki istenen 0,05 sonucuna yakındır. $P=0,06>0,05$ anlamlı denebilecek bir ilişkinin varlığı için yeterli olmasa bile sonucun yakınlığına bakarak dış güdümlü dindarların sosyal faktörlerin etkisini iç güdümlülere göre daha çok kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

B. Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışında Sosyal Faktörlerden Etkilenme

Kurban kesme davranışı üzerinde etkili olan sosyal faktörlerin dindarlık yönelimi ile ilişkisi incelenerek hangisinin sosyal faktörlerden daha çok etkilendiği tespit edilmiştir.

Tablo 48: Dindarlık Yönelimi ve Sosyal Faktörlerin Kurban Kesme Davranışındaki Etkisi

Dindarlık yönelimi	Toplumsal çekinceler ve ailenizin mağdur olmasını önleme gibi nedenlerin kurban kesmenizdeki etkisi var mıdır?		Toplam
	Vardır	Yoktur	
İç güdümlü	183 57,5%	135 42,5%	318 100,0%
Dış güdümlü	54 83,1%	11 16,9%	65 100,0%
Toplam	237 61,9%	146 38,1%	383 100,0%

$$Chi-Square=14,912 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Kurban kesmemiş olanlar işlem dışı tutulmuştur. Dış güdümlülerin kurban kesme davranışında sosyal faktörlerin daha etkili olduğu görülmektedir. İç güdümlülerin %57,5'i kurban kesme davranışları üzerinde sosyal faktörlerin etkisinin varlığını kabul ederken, bu oran dış güdümlülerde %83,1'dir.

Veriler "*Sosyal faktörler dış güdümlü dindarların kurban kesme davranışı üzerinde iç güdümlü dindarlara göre daha etkilidir.*" hipotezini desteklemektedir ($X^2=14,912; p<0,005$).

C. Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık

Kurban kesme davranışındaki sıklık ile dindarlık yönelimi arasındaki ilişki araştırılmış ve dindarlık yöneliminin farklılıklara neden olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 49: Dindarlık Yönelimi ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Dindarlık yönelimi	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
İç güdümlü	230	71	17	14	332
	69,3%	21,4%	5,1%	4,2%	100,0%
Dış güdümlü	42	18	5	5	70
	60,0%	25,7%	7,1%	7,1%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

$$Chi-Square=2,704 \quad DF=3 \quad P=,440$$

Dindarlık yönelimi ile kurban kesme davranışının sıklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Veriler “ *Dindarlık türü kurban kesme davranışının sıklığında farklılık oluşturur*” hipotezini çürütmektedir ($X^2=2,704$; $p>0,005$). Hipotez geliştirme aşamasında iç güdümlülerin dinî davranışlarının motivasyonunda dinî kaygılar olduğu için kurban kesme davranışlarının sıklığının, dinî davranışlarının motivasyonunda sosyal faktörlerin etkin olduğu dış güdümlülerinin kurban kesme davranışındaki sıklıktan yüksek olacağı öngörülmüştür. Dinî kaygıların gücünün sosyal faktörlerden daha etkili olacağı öngörüsünün kurban kesme davranışında geçerli olmadığı tespit edilmiştir. İç güdümlü ve dış güdümlü dindarların kurban kesme sıklığında anlamlı bir farklılığın olamaması kurban kesme davranışında dinî kaygılar kadar sosyal faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

8. DİNDARLIK ALGISI VE KURBAN KESME DAVRANIŞI

Araştırmanın amaçlarından birisi de, katılımcıların “dindarlık algıları” ile kurban kesme davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir. Bu nedenle örneklem grubunu oluşturanlara kendi dinî kimliklerini nasıl algıladıkları sorulmuştur.

Tablo 50: Örneklem Grubunun Dindarlık Algıları

Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?	N	%
Çok dindar.	12	3,0
Oldukça dindar.	76	18,9
Dindar	237	59,0
Dine karşı ilgisi az.	74	18,4
Dine karşı ilgisiz.	3	,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunu oluşturanların dindarlık konusunda kendileriyle ilgili öznel değerlendirmelerine baktığımızda kendisini “*çok dindar*” olarak görenler %3,0 oranında, “*oldukça dindar*” olarak değerlendirenler %18,9 oranında “*dindar*” olarak görenler %59,0 oranında kendisini “*dine karşı ilgisi az*” olarak değerlendirenler %18,4 oranında olup kendisini “*dine karşı ilgisiz*” görenler %0,7 oranındadır.

Dindarlık algısı bağımsız değişken olarak ele alındığında kurban kesme davranışında ne tür farklılıklar oluşturduğunu görmek için dindarlık algısı ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 51: Kurban Kesme Davranışı ve Dindarlık Algısı

Dindarlık algısı	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim	
Çok dindar ve oldukça dindar	72	16	0	0	88
	81,8%	18,2%	,0%	,0%	100,0%
Dindar	159	53	12	13	237
	67,1%	22,4%	5,1%	5,5%	100,0%
Dine karşı ilgisi az ve dine karşı ilgisiz	41	20	10	6	77
	53,2%	26,0%	13,0%	7,8%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

Chi-Square=24,934 DF=6 P=,000

Ki-Kare uygulaması için beş olan satır sayısı birleştirmeler sonucu üçe indirilmiştir. Veriler dindarlık algısının kurban kesme davranışı üzerinde farklılıklar oluşturduğunu göstermektedir. Kurban kesme sıklığının en çok görüldüğü grup kendilerini “çok dindar” ve “oldukça dindar” olarak görenlerdir. Kendilerini “çok dindar” olarak değerlendirenler ve oldukça “dindar görenler” %81,8 oranında her yıl kurban kesme davranışına sahipken bu oran kendilerini “dindar” olarak görenlerde %67,1 kendisini “dine karşı ilgisi az” ve “ilgisiz” olarak değerlendirenlerde %53,2’dir. Bireylerin öznel dindarlık algıları arttıkça kurban kesme davranışındaki sıklık artmakta, dindarlık algıları düştükçe kurban kesme davranışındaki sıklık azalmaktadır. Veriler “Öznel dindarlık algısı ile kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=24,934$; $p<0,005$).

Bireylerin dindarlık algıları arttıkça kurban kesme davranışlarındaki sıklık artmaktadır. Kurbanın dinî bir ibadet olduğuna inanan kişideki dindarlık algısı arttıkça bu ibadeti yerine getirme arzusu artabilir. Dindarlık algısının artmasıyla ibadetleri

yerine getirme arzusunun ibadet olarak algılanan kurban kesme davranışına da yansıdığı söylenebilir.

9. DİĞER İBADETLER VE KURBAN KESME DAVRANIŞI

Araştırmada kurban kesme davranışı ile diğer ibadetler arasındaki ilişkiyi incelemek için örneklem grubunun namaz, oruç, hac ve zekât ibadetleriyle ilgili tutum ve davranışları tespit edilmiştir.

A. Kurban Kesme Davranışı ve Namaz

Tablo 52: Namazla İlgili Tutum ve Davranışlar

Namazla ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?	N	%
Yükümlü olduğum namazlar yanında nafile namazlar da kılarım.	71	17,7
Yükümlü olduğum namazları düzenli kılıyorum.	125	31,1
Beş vakti ara sıra, cuma ve bayram namazını düzenli kılarım.	113	28,1
Sadece cuma ve bayram namazı kılarım.	56	13,9
Yalnız bayram namazı kılarım.	11	2,7
Hiç namaz kılmam.	26	6,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunu oluşturanların %17,7'si yükümlü oldukları namazların yanında nafile namazlar kıldıklarını,%31,1'i yükümlü oldukları namazları düzenli olarak, %28,1'i beş vakit namazı arasına, cuma ve bayram namazını düzenli kıldıklarını,%13,9'u sadece cuma ve bayram namazı kıldıklarını,%2,7'si yalnızca bayram namazı kıldıklarını , %6,5 oranındaki katılımcı ise hiç namaz kılmadıklarını belirtmişlerdir. Namazla ilgili tutum ve davranışların kurban kesme davranışı üzerindeki etkisini tespit etmek için, namaz ve kurban kesme sıklığı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 53: Namaz ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Namazla ilgili tutum ve davranışlar	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Yükümlü olduğu namazların yanında nafile namaz kılan ve yükümlü olduğu namazları kılanlar	139	43	5	9	196
	70,9%	21,9%	2,6%	4,6%	100,0%
Günlük namazları arasında, cuma ve bayram namazlarını düzenli kılanlar	82	17	8	6	113
	72,6%	15,0%	7,1%	5,3%	100,0%
Sadece cuma ve bayram namazı kılanlar	30	18	5	3	56
	53,6%	32,1%	8,9%	5,4%	100,0%
Yalnız bayram namazı kılanlar ve hiç namaz kılmayanlar	21	11	4	1	37
	56,8%	29,7%	10,8%	2,7%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

Chi-Square=16,265 DF=9 P=,062

Ki-Kare uygulaması için örneklem grubunun namazla ilgili tutumlarını gösteren satır sayısı birleştirmelerle altıdan dörde indirilmiştir. Bulgular namaz ile kurban kesme davranışı arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Veriler “*Namaz ile kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır*” hipotezini çürütmektedir ($X^2=16,265; p>0,05$).

Kurbanın toplumda yaygın olarak uygulanması, yerine getirilmediğinde birtakım sıkıntılar yaşanması, gelenekle bütünleşmesi bireyleri kurban kesmeye yönlendirmektedir. Bunların yanında kurban ibadeti yılda bir defa olup kazasının olmaması, sosyal boyutunun güçlü olması ve mali bir ibadet olması yönüyle namazdan ayrılmaktadır.

B. Kurban Kesme Davranışı ve Oruç

Tablo 54: Oruçla İlgili Tutum ve Davranışlar

Oruç ile ilgili tutum ve davranışlar	N	%
Ramazan ayında ve mübarek günlerde oruç tutarım.	165	41,0
Ramazanın tamamında engelleyici bir durum yoksa oruç tutarım	183	45,5
Ramazan ayında ara sıra oruç tutarım.	51	12,7
Hiç oruç tutmam.	3	,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunu oluşturanlardan ramazan ayında ve mübarek günlerde oruç tutanların oranı %41,0'dir. Ramazan ayında engelleyici bir durum olmadıkça oruç tutanlar ise %45,5 olup, ramazan ayında ara sıra oruç tutanlar %12,7'dir. Hiç oruç tutmayanların oranı ise %0,7'dir.

Tablo 55: Oruç ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Oruç ile ilgili tutum ve davranışlar	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Ramazan ayında ve mübarek günlerde oruç tutarım	119	36	2	8	165
	72,1%	21,8%	1,2%	4,8%	100,0%
Ramazanın tamamında engelleyici bir durum yoksa oruç tutarım	126	37	14	6	183
	68,9%	20,2%	7,7%	3,3%	100,0%
Ramazan ayında ara sıra oruç tutarım	25	15	6	5	51
	49,0%	29,4%	11,8%	9,8%	100,0%
Toplam	270	88	22	19	399
	67,7%	22,1%	5,5%	4,8%	100,0%

Chi-Square=18,915 DF=6 P=,004

Ki-Kare uygulamasında gerekli olan hücre sayısına ulaşmak ve sayılarının azlığı nedeniyle(3) “hiç oruç tutmayanlar” işlem dışında tutulmuştur. Veriler oruç ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Her yıl kurban kesme davranışı ramazanda ve mübarek günlerde oruç tutanlarda %72,1 oranında, ramazanda engelleyici bir durum olmadıkça tamamında oruç tutanlarda %68,9 oranında olup, ramazanda ara sıra oruç tutanlarda ise %49,0 oranındadır. Bulgular “Oruç tutma konusundaki tutum ve davranışlarla kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=18,915$; $p<0,05$).

Oruç ve kurban yılın belli döneminde yerine getirilen ibadetlerdir. Bu yönleriyle sürekliliği olan namaz ibadetinden ayrılmaktadırlar. Uygulama dönemleri geldiğinde dinî atmosferin canlanması nedeniyle kurban ve oruç ibadetinde toplumsal farkındalık daha yüksek olduğu için bireyler etkilenmektedir. Dinî atmosferin oluşmasında toplumsal katılım oldukça önemli olup, istekli katılımın yanında isteksiz bireylere karşı aileden, çevreden gelen uyarılar katılımı artırmaktadır. Ayrıca belirli dönemlerde yerine getirilen ibadetleri bireyler daha uygulanabilir olarak algılamaktadır. Günay’ın “mevsimsel dindarlar” olarak tanımladığı grup bu dönemlerde daha aktiftir.⁹⁹ Bunların yanında oruç ve kurbanın namaza göre şölen yönlerinin daha fazla olması iki ibadet arasındaki ilişkiyi artırabilir.

C. Kurban Kesme Davranışı ve Zekât

Tablo 56: Zekât İle İlgili Tutum ve Davranışlar

Zekât ile ilgili tutum ve davranışlar	N	%
Maddi şartların uygun olduğu her yıl zekât veriyorum.	224	55,7
Maddi şartların uygun olduğu yıllar ara sıra zekât veriyorum	52	12,9
Zekât vermiyorum, fakat maddi durumum uygun olursa veririm.	120	29,9
Hiç zekât vermem.	6	1,5
Toplam	402	100,0

⁹⁹ Günay, a.g.e. ,s.260–261.

Maddi şartların uygun olduğu her yıl zekât verenlerin oranı %55,7 olup, maddi şartların uygun olduğu yıllar ara sıra zekât verenlerin oranı %12,9’dur. Zekât vermediğini fakat şartları uygun olursa zekât vereceğini belirtenlerin oranı %29,9 iken hiç zekât vermem seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise %1,5’tir.

Tablo 57: Zekât ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Zekât ile ilgili tutum ve davranışlar	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Her yıl veya bazı yıllar zekât verenler	208	56	3	9	276
	75,4%	20,3%	1,1%	3,3%	100,0%
Zekât vermiyorum, fakat maddi durumum uygun olursa veririm.	62	31	17	10	120
	51,7%	25,8%	14,2%	8,3%	100,0%
Hiç zekât vermem	2	2	2	0	6
	33,3%	33,3%	33,3%	,0%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

Chi-Square=49,132 DF=6 P=,000

Ki-Kare uygulaması için satır sayısı birleştirmeler sonucu üçe indirilmiştir. Veriler kurban kesme davranışı ile zekât arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Maddi şartlar uygun olduğunda her yıl veya ara sıra zekât verenlerde her sene kurban kesme sıklığı %75,4 iken zekât vermiyorum fakat şartlar uygun olursa zekât veririm şikkını işaretleyenlerde her sene kurban kesme sıklığı %51,7 oranındadır. “Hiç zekât vermem” seçeneğini işaretleyenlerde ise %33,3’dür. Bulgular “Zekât ve kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=49,132; p<0,05$).

Belirli düzeyde maddi gücü olanlar dinen zekât ve kurban ibadeti ile yükümlü sayılmışlardır. Her ikisinin mali ibadet olması aralarındaki ilişkinin başlıca nedeni olarak görülebilir. Maddi durumu uygun olanlar bu ibadetleri yerine getirmekle yükümlü oldukları için zekât vermekte ve kurban kesme davranışını sıklıkla yerine getirmektedirler.

D. Kurban Kesme Davranışı ve Hac

Tablo 58: Hac ile İlgili Tutum ve Davranışlar

Hac ile ilgili tutum ve davranışlar	N	%
Gittim.	40	10,0
Gitmedim, fakat imkânım olursa giderim.	331	82,3
Hacca gitmem	31	7,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunu oluşturanlardan hacca gidenler %10,0 oranında, gitmemiş fakat imkânı olduğunda gitmek isteyenlerin %82,3 oranında olup hacca gitmem seçeneğini işaretleyenlerin oranı %7,7’dir.

Genel olarak hac ibadeti ile ilgili olarak katılımcıların % 92,3 oranında olumlu tutum ve davranışlara sahip oldukları görülmektedir. Bu oranın kurban kesme davranışına etkisini tespit etmek için hac ve kurban kesme davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 59: Hac ve Kurban Kesme Davranışındaki Sıklık İlişkisi

Hac ile ilgili tutum ve davranışlar	Kurban kesme davranışındaki sıklık				Toplam
	Her sene keserim.	Genellikle keserim.	Genellikle kesmem.	Hiç kesmedim.	
Hacca gitmiş ve imkânı olursa gitmek isteyenler	256	80	18	17	371
	69,0%	21,6%	4,9%	4,6%	100,0%
Hacca gitmem	16	9	4	2	31
	51,6%	29,0%	12,9%	6,5%	100,0%
Toplam	272	89	22	19	402
	67,7%	22,1%	5,5%	4,7%	100,0%

$$Chi-Square=5,600 \quad DF=3 \quad P=,133$$

Ki-Kare uygulaması için hacca gidenlerle gitmek isteyenler birleştirilerek satır sayısı üçten ikiye indirilmiştir. Hac ibadeti ile ilgili tutum ve davranışların kurban kesme davranışıyla bir miktar ilişkisi olmasına rağmen bu ilişkinin anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Veriler “*Hac ibadeti ile ilgili tutum ve davranışlarla kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki vardır*” hipotezini çürütmektedir ($X^2=5,600; p>0,05$).

Hac ibadeti ile ilgili olumsuz tutumların kurban kesme davranışına yansımamasının çeşitli nedenleri vardır. Bazı kimseler oruç, namaz gibi ibadetler konusunda olumlu tutumlara sahipken hac konusunda olumsuz tutumlara sahiptirler. Bu kimselerce hacca gitme yerine bir yoksula yardım etme, hacca gitmeyip paranın ülkemizde kalması gibi nedenler ileri sürülmektedir. Hac ibadeti bu yönüyle diğer ibadetlerden farklı değerlendirilmektedir. Bunun yanında hac konusunda olumsuz tutumlara sahip olanların kurban konusunda olumlu tutumlara sahip oldukları görülmektedir. Kurbanın sosyal yönünün güçlü olması, gelenekle bütünleşmesi, yerine getirilmediğinde sıkıntılar yaşanması ve geri dönüşü en hızlı ibadet olması gibi

nedenlerden dolayı hac konusunda olumsuz tutuma sahip olanların kurban konusunda olumlu tutum ve davranışlara sahip oldukları söylenebilir.

10. KURBANLA İLİŞKİLİ DUYGULAR

Kurban ibadeti psikolojik açıdan insandaki bazı duygu ve düşüncelerle ilişki halindedir. Kurban dinî bir görev olarak yapılmakta fakat bunun yanında bireylerde farklı şekillerde tezahür eden duygu, düşünce ve beklentiler devreye girmektedir. Şükür, fedakârlık, öz-saygıyı koruma, arınma, korunma, merhamet, ölümü hatırlama ve yardımlaşma duygusunun kurban kesme davranışında etkili olduğu söylenebilir. Bu etkilenme bireyin bilinç dünyasındaki kabullerle yakından ilişkilidir. Kurbanın şükür olduğunu kabul eden kişinin kurban kesme davranışında minnettarlık duygusu kabul etmeyen kişiye göre daha etkili olmaktadır.

Kurban kesme davranışı ve duygular karşılıklı etkileşim içindedirler. Kurban kesme davranışı bazı duyguları canlandırırken, duygular da kurban kesme davranışını etkileyerek kurban uygulamasını kolaylaştırmakta, ona coşku ve anlam katarak güçlendirmektedir. Böylece duygular insanın iç dünyasında olumlu bir hava oluştururken aynı zamanda kurban ibadetinin insan psikolojisinde yer etmesini sağlamaktadır. Gözlem ve mülakatlarda bazı duygu ve düşüncelerin sıkça dile getirilmesi üzerine bu duygu ve düşüncelerin tespitine yönelik sorular sorulması kararlaştırılmıştır. Anket metninde örneklem grubuna toplumda varlığı tespit edilen duygu ve düşüncelerin hangi düzeyde geçerli olduğu, ikinci aşamada ise örneklem grubunun bu duygu ve düşünceleri kendi iç dünyalarında ne ölçüde hissettikleri sorulmuştur. Böylece toplumsal hayatta varlığı kabul edilen duygu ve düşüncelerin bireylerin iç dünyasında ne kadar etkili oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

A. Minnettarlık Duygusu

Gerek dinî kaynaklarda gerekse mülakatlarda görüşleri alınan birçok kişilerde kurban kesme davranışı ile şükür arasında ilişki kurulduğu görülmüştür. Bu durumun geçerliliği ve kurban kesenlerin davranışları ile ilişkisi araştırılmıştır

Tablo 60: Kurban ve Minnettarlık

"Kurban Allah'ın verdiği nimetlere karşı minnettarlığın (şükürün) bir ifadesidir." fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	279	69,4
Katılıyorum	110	27,4
Kararsızım.	6	1,5
Katılmıyorum	6	1,5
Kesinlikle katılmıyorum	1	0,2
Toplam	402	100,0

Verilere göre örneklem grubunun %69,4'ü kurbanın Allah'ın verdiği nimetlere karşı minnettarlığın bir ifadesi olduğuna kesinlikle katılırken,%27,4'ü katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %96,8'i kurbanın nimetlere karşı minnettarlığın bir ifadesi olduğunu kabul emektedir. Bu inancın katılımcıların kurban kesme davranışları üzerindeki etkisini tespit etmek için kendi davranışlarındaki etkisi sorulmuştur.

Tablo 61: Kurban Kesme Davranışında Minnettarlık Duygusunun Etkisi

Kurban kesmenizde Allah'a karşı duyduğunuz minnettarlık duygusunun etkisi nedir?	N	%	Geçerli %
Etkisi çoktur.	363	90,3	94,8
Etkisi azdır.	15	3,7	3,9
Etkisi yoktur.	5	1,2	1,3
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesini yaşamadıkları için hiç kurban kesmemiş olanlar işlem dışında tutulmuştur. Kurban kesenlerin tamamına yakını şükür duygusunun kurban kesme davranışları üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir.%94,8'i minnettarlık

duygusunun etkisinin çok olduğunu, %3,9'u etkisinin az olduğunu,%1,3'ü etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Örneklem grubundan kurban kesme tecrübesi olanların %98,7'si kurban kesme davranışlarında minnettarlık duygusunun etkili olduğunu belirtmiştir.

Tablo 62: Kurbanın Minnettarlık Olduğuna İnanç ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi

Kurban kesmenizde Allah'a karşı duyduğunuz minnettarlık duygusu etkili midir?	"Kurban Allah'a şükürün ifadesidir."			Toplam
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Etkilidir.	373 98,7%	2 ,5%	3 ,8%	378 100,0%
Etkisi yoktur.	0 ,0%	2 40,0%	3 60,0%	5 100,0%
Toplam	373 97,4%	4 1,0%	6 1,6%	383 100,0%

$$Chi-Square=188,967 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için sütun ve satır sayısı birleştirilerek sütun sayısı üçten ikiye, satır sayısı beşten üçe indirilmiştir. Bulgular “*Kurbanın Allah'a karşı minnettarlık olduğu inancıyla, kurban kesme davranışında minnettarlık duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır.*” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=188,967$; $p<0,05$).

Minnettarlık duygusu insanın doğasında var olan fitri bir duygudur. Günlük hayatta küçük ikramlara ve hediyelere bile teşekkür ederiz. Bu durumun dinî hayat için de geçerli olduğu söylenebilir. Birey Tanrı'nın verdiği inandığı nimetlere karşılık minnettarlık duyar. Tanrı'ya yönelmesinin bir nedeni de minnettarlık hissetmesidir.¹⁰⁰ Ayrıca varlığı anlamlandırma için girişilen içsel sorgulamalar sonucunda varılan nokta insanı şükre sevk edebilir. Minnettarlık karşılıksız olduğu gibi, verilen nimetler karşılığında da olabilir. Bu konuda görüşülen kimseler “*Allah kurban kesecek maddi ve manevi gücü verdiği için*”, “*Bu yıl da sağ salim kurban kesme imkânına kavuştuğum*

¹⁰⁰ Hökelekli, a.g.e. ,s.85.

için”, “Verilen tüm nimetlere karşılık”, “Tüm aile fertleri ile sağlık ve huzur içinde bayrama ulaştığımız için” vb. ifadeler kullanmışlardır.

Şükür düşünsel olduğu gibi, sözlü veya amelî olabilir. Bu bağlamda insandaki şükür duygusu kurban ibadetini etkileyerek ibadeti bir yönüyle amelî şükre çevirmektedir. Ayrıca insanın yaptığı ibadetler için gerekçeleri vardır. İbadetlerin çoğununun yapılmasında şükür başlıca gerekçelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan doğasındaki şükür yetiştirdiği ortam ve referans aldığı dinî kaynaklarla şekillenir. Kişinin kendisine verilen nimetlere, yapılan iyiliklere kalbî, kavli ve amelî olarak saygıyla karşılık vermesi olarak tanımlanan¹⁰¹ şükür Kur'an'da yetmiş yakın yerde geçmektedir.¹⁰² Küçüklüğünden beri oturduğu sofradan şükürle kalkması, her zorluğa karşı içinde bulunduğu haline şükretmesi tavsiye edilmiş, yaşadığı toplumda sosyal öğrenme ile şükürün önemini kavramış kişilerin ibadetlerinde minnettarlığın motivasyonel olarak karşımıza çıkması anlaşılabilir bir durumdur.

Kurbanla ilgili Kur'an ayetlerine bakıldığında şükürün öncelikli olduğu görülmektedir. Hac suresinde kurbanlık büyük baş hayvanların insana sunulmasından dolayı karşılık olarak şükür beklenmektedir. “*Büyükbaş hayvanları kurban etmeyi sizin için Allah'ın şearinden kıldık... Şükredesiniz diye o hayvanları istifadenize sunduk...*”¹⁰³ Kevser suresinde ise: “*Biz sana Kevser'i verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*”¹⁰⁴ buyrulmaktadır. Kevser karşılığında şükretmek¹⁰⁵ için peygamberimize namaz kılması ve kurban kesmesi bildirilmiştir. Kur'an'da kurbanın geçtiği ayetlerden bu ikisinde şükür tavsiye edilmektedir. Kur'an'da hacc-ı temettü ve hacc-ı kıran¹⁰⁶ ibadetini yerine getirenlerden kurban kesmeleri istenmektedir.¹⁰⁷ Hacc-ı

¹⁰¹ Döndüren, Hamdi, “Şükür”, *ŞİA*, c. 7, Dergâh Ofset, İstanbul, 2000, s.327–328.

¹⁰² Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an'ın Temel Kavramları, 15. bs., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, s.556–557.

¹⁰³ Hacc, 22/35.

¹⁰⁴ Kevser, 108/1-3.

¹⁰⁵ Razi, Fahrudin, *Et-Tefsiru'l- Kebir*, c. 32, Daru'l-Kütübü'l –İlmiyye, Tahran, tsz. , s.129.

¹⁰⁶ Bkz. Varlı, Mustafa, *İslâm İlmihali*, Şamil Yayınları, İstanbul, 1993, s. 291.

¹⁰⁷ Bakara, 2/196.

Temettü ve hacc-ı kıran'ı tercih eden hacıların umre ve haccı birlikte yerine getirmelerinin karşılığında kesmeleri istenen kurbanı şükür hedyi (şükür kurbanı) denmesi,¹⁰⁸ Kurban Bayramı'nda kurban kesenlere iki rekât şükür namazı kılmalarının tavsiye edilmesi,¹⁰⁹ günlük hayatta ev, araba gibi normal vatandaşlar için büyük nimet sayılan imkânlarla kavuşulduğunda şükür kurbanı kesilmesi,¹¹⁰ şükür kurbanı olarak ele alabileceğimiz akika kurbanının¹¹¹ toplumumuzda yaygın olarak uygulanması, adak gerçekleştiğinde ahdini yerine getirmenin yanında şükretmek için¹¹² kesilen adak kurbanı şükür duygusu ile kurban kesme davranışı arasındaki ilişkiyi gösterir. Ayrıca günümüz insanların büyük kısmı kurban ibadetinde şükürün önemini kabul etmekte ve bunu iç dünyalarında hissetmektedirler.

B. Fedakârlık Duygusu

Kurban ibadeti ile ilişkili bir diğer duygu ise fedakârlık duygusudur. Kurban konusunda görüşülen kimselerin sıkça fedakârlık kavramını kullandıkları, bazı dinî eserlerde ise kurbanın fedakârlıkla ilişki kurularak yorumlandığı görülmüştür.

Tablo 63: Kurban ve Fedakârlık

Kurban Allah için yapacağımız her türlü maddi, manevi fedakârlığın ifadesidir." fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	253	62,9
Katılıyorum	119	29,6
Kararsızım.	16	4,0
Katılmıyorum	13	3,2
Kesinlikle katılmıyorum	1	,2
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %62,9'u kurbanın maddi ve manevi fedakârlığın bir ifadesi olduğuna kesinlikle katılırken, %29,6'sı katıldığını belirtmiştir. Genel olarak

¹⁰⁸ Güç, *a.g.e.* ,s.328; Bardakoğlu v.dğr., *İlmihal*, c. I, s.556

¹⁰⁹ Asutay, *a.g.e.* ,s.38.

¹¹⁰ Güç, *a.g.e.* ,s.339; Erginer, *a.g.e.* ,s.142.

¹¹¹ Bkz. Attar, Fahrettin, "Akika" *TDVİA*, c. II, İstanbul, 1989 s. 263–264; Güç, *a.g.e.* ,s.338.

¹¹² Erginer, *a.g.e.* ,s.142.

örneklem grubunun %92,5'i kurbanın Allah için fedakârlık olduğuna katılmaktadır. Katılmayanların oranı genel olarak %3,4 olup, karasızların oranı ise %4,0'dır. Örneklem grubuna kendi kurban kesme davranışlarında fedakârlık duygusunun etkisi sorulmuştur.

Tablo 64:Kurban Kesme Davranışında Fedakârlık Duygusunun Etkisi

Kurban kesmenizde Allah için fedakârlık duygusunun etkisi nedir?	N	%	Geçerli %
Etkisi çoktur	321	79,9	83,8
Etkisi azdır	48	11,9	12,5
Etkisi yoktur.	14	3,5	3,7
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesmeyenler işlem dışında tutulduğunda fedakârlık duygusunun kurban kesme davranışları üzerinde etkisinin çok olduğunu belirtenler %83,8 iken, etkisinin az olduğunu belirtenler %12,5'tir.Genel olarak örneklem grubundan kurban kesenlerin %96,3'ü kurban kesme davranışında fedakârlık duygusunun etkili olduğunu belirtmişlerdir. Fedakârlık konusunda toplumda geçerli olan inançların katılımcılarca içselleştirildiği ve bu içselleştirmenin, bireylerin kurban kesme davranışına yansıdığı görülmektedir.

Fedakârlık duygusu insanda fitri olup, günlük hayatımızda zaman zaman bu duygunun etkisinde kalarak davranışlar sergileriz. Kurbanda fedakârlık duygusunun yeri günlük hayattan daha farklıdır. Kurbanda feda edilen yalnızca maddi bir varlık değildir. Kişi kurban keserek bir yerde hem maldan hem de candan fedakârlık yapmaktadır.¹¹³Her ne kadar kurbanda kesilen bir hayvan da olsa hayvanın kurban keseni sembolize ettiği söylenebilir. Farklı kültürlerle tarihî açıdan bakıldığında bu görüşe destek veren birçok yorumlar ve belgeler bulunabilir. Sümerlerde kesilen koyunun insana vekil olduğu, insanın kendi başı yerine bir koyun başı vermesi gerektiği

¹¹³ Şentürk, Habil, *Psikoloji Açısından Hz Peygamberin İbadet Hayatı*, Renk İş Ofset, İstanbul, tsz. s.95.

inancı vardı.¹¹⁴ Orta Çağ'da yaşamış Tevrat yorumcularından Nachmanides kurbanının kurbanı ile özdeşleşmesi için kurbanına elini koyması gerektiğini belirtir.¹¹⁵ Hristiyanlıktaki ritüelde ekmek ve şarap Hz. İsa'yı sembolize eder. Bir kurban duasında ise şöyle geçmektedir: "...Allah'ım senin yolunda canımı vermek isterdim. Fakat haram kıldığın için canıma bedel bu kurbanı kesiyorum..."¹¹⁶ Bu örnekler çoğaltılabilir. İnsandaki fedakârlık duygusunun can vermeye neden olacak kadar güçlü olduğu söylenebilir. Belli şartlar dışında insanın canını feda etmesinin yasaklanması neticesinde bu davranışı sergilemek isteyenlere sembolik olarak kurban kesme davranışı ile fırsat verildiği söylenebilir.

Fedakârlığın kurbanla ilişkili olmasının bir diğer nedeni ise içinde yetiştiğimiz kültürel ortamda edindiğimiz algısal roldür. İslam geleneğinde kurbanın en önemli referansı Hz. İbrahim'in kıssasıdır. Bu kıssa fedakârlıkla özdeş hale gelmiş ve fedakârlığın en üst makamı olarak görülmüştür. Kıssa yalnızca İslam dünyasında etkili olmamış, batı dünyasında da birçok fikir adamının hareket noktası olmuştur. Bunların başında Kierkegaard gelmektedir. Günümüzde önemini koruyan eserinde Hz. İbrahim'in fedakârlığını ele alır. Kierkegaard fedakârlıkla Hz. İbrahim'in imanının zirvesine çıktığını, kıssanın insanlık için önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgular.¹¹⁷ Kıssa kurban konusunda kültürümüzü ve kurban kesen kimselerin birçoğunun rol algısını etkilemiştir. Sunden, rollerin yalnızca sosyal hayatta öğrenilmediğini kutsal kitapların da roller sunduğunu belirtir. Bireyler kutsal mitik rolleri kendilerine özgü olarak algırlarlar. Bu roller kişinin algısal dünyasında şifrelenip, dış dünyadan bir uyarıcı ile açığa çıkarlar.¹¹⁸ Kişi kutsal gelenekten aldığı bu rolü şartlar uygun olduğunda güncelleştirerek üstlenir.¹¹⁹

¹¹⁴ Woolley, C.Leonard, *The Sumerians*, George J.McLeod Ltd., Toronto, 1965,s.126.

¹¹⁵ Robbins, "a.g.m.", s.285.

¹¹⁶ *Muhtasar İlmihal*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, tsz., s.154.

¹¹⁷ Bkz.Kierkegaard, Soren, *Korku ve Titreme*, III. Baskı, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.

¹¹⁸ Bkz. Hood Jr., Ralph W. , *Handbook of Religious Experience*, s.397-417.

¹¹⁹ Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, s.51; Hood Jr., et al., *a.g.e.* ,s.397-417.

Sunden'in bu yaklaşımı ile Eliade'nin görüşleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Eliade düzenli olarak tekrarlanan dinî tecrübenin ifadesi sayılan eylemleri kutsalla ilişkili arketipsel davranışlar olarak görür.¹²⁰ Bir nesne veya eylemin gerçek olması için bir arketipin taklit edilmesinin gerekli olduğunu savunur. Gerçeklik tekrar ve katılımı ile gerçekleşir. Örnek modeli olmayan her şey anlamsız ve gerçek olmaktan yoksundur. İnsan arketipik olma eğilimindedir. Eliade göre kurban, Tanrı tarafından bildirilen ilk kurban sunma töreninin tekrarı olup aynı mitsel durum içinde cereyan eder. Bir başka ifadeyle tüm kurbanlar ilk kurbanın tekrarı ve onun muadilidir. Bütün kurbanlar ilk kurbanın mitsel denklığında icra edilir. Bu şekilde din dışı zaman bir yerde geçersiz olur. Arketiplerin tekrarı ile tarih gizlice yok edilir. Örnek davranışı tekrar eden kişi olayın vahiyle gerçekleştiği mitsel çağa gitmiş ve o anı yaşamış olur.¹²¹ Sunden ve Eliade'nin ileri sürdüğü görüşlerin toplumdaki kurban ibadeti ile örtüştüğünü söyleyebiliriz. Kurban kesen birçok kimse kurban ibadetini Hz İbrahim kıssası¹²² ile ilişkilendirerek kendine özgü fedakârlık sergilemektedir. Bu fedakârlıkların dereceleri bireylerde farklılık arz edebilir. Kurban kesme davranışı her ne kadar Hz. İbrahim kıssasına dayansa da birçok kimsede geleneğin etkisiyle taklit düzeyindedir. Gazâlî'nin yaptığı sınıflandırmanın en üst mertebesi olan manevi zevk seviyesi yaşayan¹²³ ve kurbanına Hz. İbrahim kıssasını temel alan her birey kurbanla kendine özgü olarak peygamber tecrübesi yaşayabilir. Bu nedenle kurbanın insanı yücelten bir ibadet olduğu söylenebilir.

Yapılan görüşmelerde Hz. İbrahim kıssasına atıflar yapıldığı tespit edilmiştir. Bir diğ hekim günlük hayatında hayvan kesmediğini ama kurbanda kıssanın ruhunu hissederek kurban kesmesinin kendisini çok etkilediğini, kurbanını niye kendisinin kestiğini sorduğumuz bir emekli ise: “*Hız İbrahim Allah'a feda etmek için oğlunu kesmek istedi. Biz kendi kurbanımızı kesmezsek olur mu?*” şeklinde cevap vermiştir.

¹²⁰ Alper, *a.g.e.*, s.52–53.

¹²¹ Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s.47–48.

¹²² Saffat, 37/102–107.

¹²³ Gazâlî, *İhya 'Ulumi'd-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, c.III., İstanbul, 1975, s.34–35.

Kurbanın ekonomik olarak fedakârlık istemesi, bir hayvanın canının feda edilmesi, kesim sonrası etinin bir kısmının karşılıksız dağıtılması, derisinin bağışlanması kurbanın fedakârlık duygusuyla ilişkisini göstermektedir.

Tablo 65: Kurbanın Fedakârlık Olduğuna İnanç ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi

“Kurban Allah için yapacağımız her türlü maddi, manevi fedakârlığın ifadesidir.”	Kurban kesme davranışında fedakârlık duygusunun etkisi		Toplam.
	Vardır.	Yoktur.	
Katılıyorum	355 98,9%	4 1,1%	359 100,0%
Karasızım	10 71,4%	4 28,6%	14 100,0%
Katılmıyorum	4 40,0%	6 60,0%	10 100,0%
Toplam	369 96,3%	14 3,7%	383 100,0%

$$Chi-Square=121,408 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için sütun ve satır sayısı birleştirilerek sütun sayısı üçten ikiye, satır sayısı beşten üçe indirilmiştir. Fedakârlık konusundaki inançlarla davranışlar arasında ilişki olduğu görülmektedir. Veriler “*Kurbanın Allah için fedakârlık olduğu konusundaki inançlarla kurban kesme davranışında fedakârlık duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=121,408; p<0,05$).

C. Allahın Sevgisini Kazanma Duygusu

Görüşlerine başvurulmuş birçok kimse Allah’ın sevgisini kazanmak için kurban kestiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda nicel veriler elde etmek için örneklem grubuna konuyla ilgili sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler bu konuda mülakatlardaki verileri doğrulamaktadır. Örneklem grubunun büyük bir kısmı kurban kesmenin Allah’ın sevgisini kazanmada önemli olduğunu kabul etmektedir.

Tablo 66: Allah'ın Sevgisini Kazanma

"Kurban kesen Allah'ın sevgisini kazanır." fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	268	66,7
Katılıyorum	101	25,1
Kararsızım.	17	4,2
Katılmıyorum	15	3,7
Kesinlikle katılmıyorum	1	,2
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %66,7'si kurban kesenin Allah'ın sevgisini kazanacağına kesinlikle katılırken, %25,1'i katıldığını belirtmiştir. Toplam olarak katılımcıların %91,8'i kurban kesenin Allah'ın sevgisini kazandığına inanmaktadır. Katılmayanların oranı %3,9 olup kararsızların oranı ise %4,2'dir.

Dinî açıdan öz-saygının geliştirilip korunması koşulsuz ve koşullu olmak üzere iki türlü gerçekleşir. Allahın yaratıklarını sevdiğine, koruduğuna, rızkını verdiğine inan kimse dolaylı olarak Allah'ın kendisini sevdiğine inanır. Bu durumda koşulsuz olarak öz-saygısı korunmuş olur. Bunun yanında kişi ibadetlerini gerçekleştirerek Allah'ın sevgisini kazanacağına inanır. Böylece koşullu olarak öz saygı korunur. Kurban kesen kişi görevini yerine getirdikten sonra kendisinin Allah tarafından sevildiğine inanır ve hisseder. Buna bağlı olarak öz-saygısı güçlenir. Sosyal yönü olan kurban kesme davranışı kişinin öz-saygısını toplumsal açıdan da korur. Kişi kurban keserek diğer fertler tarafından olumlu değerlendirildiğini düşünebilir. Böylece kurban kesme davranışının hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan öz-saygının korunmasına yardımcı olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 67:Allah'ın Sevgisini Kazanma Duygusunun Etkisi

Kurban kesmeniz Allah'ın sevgisini kazanma duygusunun etkisi var mıdır?	N	%	Geçerli %
Vardır	366	91,0	95,6
Yoktur	9	2,2	2,3
Kararsızım	8	2,0	2,1
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesine sahip olmayanlar işlem dışı tutulduğunda örneklem grubunun %95,6'sı kurban kesme davranışlarında Allah'ın sevgisini kazanmanın etkisinin olduğunu, %2,3'ü olmadığını, %2,1'i ise bu konuda kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 68:Kurban Kesmenin Allah'ın Sevgisine Vesile Olacağı İnancının Kurban Kesme Davranışına Etkisi

"Kurban kesen Allah'ın sevgisini kazanır."	Kurban kesmeniz Allah'ın sevgisini kazanma duygusunun etkisi var mıdır?			Toplam
	Vardır	Yoktur	Kararsızım	
Katılıyorum	340 96.0%	8 2.3%	6 1.7%	354 100.0%
Kararsızım	13 100,0%	0 ,0%	0 ,0%	13 100,0%
Katılmıyorum	13 81.3%	1 6.3%	2 12.5%	16 100.0%
Toplam	366 95.6%	9 2.3%	8 2.1%	383 100.0%

$$Chi-Square=10,569 \quad DF= 4 \quad P=,032$$

Ki-Kare uygulaması için satır sayısı beşten üçe indirilmiştir. Kurban kesenin Allah'ın sevgisini kazanacağına dair inançların davranışlarda etkili olma açısından farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Veriler "*Kurban kesmenin Allah'ın sevgisini kazandırdığı inancıyla kurban kesme davranışında Allah'ın sevgisini kazanma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır*" hipotezini doğrulamaktadır. Bu konuda

katılanlarla katılmayanların davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır($X^2=10,596$; $p<0,05$).

D. Arınma Duygusu

Kurban kesme davranışını etkileyen bir başka duygu ise arınma duygusudur. Gerek yazılı kaynaklarda gerekse mülakatlar ve gözlemlerde kurban kesme davranışı ile arınma duygusunun ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda oluşmuş inançların ve kurban kesme davranışı üzerindeki etkilerinin hangi oranlarda olduğunu tespit için anket metnine arınma duygusuyla ilgili sorular eklenmiştir.

Tablo 69: Kurban ve Arınma Duygusu

Bazıları, "kurbanın günahların bağışlanması için bir vesile olduğuna inandıklarını" belirtiyorlar. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	188	46,8
Katılıyorum	137	34,1
Kararsızım.	41	10,2
Katılmıyorum	31	7,7
Kesinlikle katılmıyorum	5	1,2
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %46,8'i kurbanın günahların bağışlanmasına vesile olduğuna kesinlikle katılırken, %34,1'i katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %80,9'u kurbanın günahların bağışlanmasına vesile olduğuna inanmaktadır. Kesinlikle katılmayanlar %1,2 iken katılmayanlar ise %7,7'dir. Katılmayanların genel oranı %8,9'dur. Bu konuda kararsız olduğunu belirtenler ise %10,2'dir.

Tablo 70:Kurban Kesme Davranışında Arınma Duygusunun Etkisi

Kestiğiniz kurban üzerinde arınma duygusunun etkisi nedir?	N	%	Geçerli %
Etkisi çoktur.	230	57,2	60,1
Etkisi azdır.	109	27,1	28,5
Etkisi yoktur.	44	10,9	11,5
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Hiç kurban kesmemiş olanlar işlem dışına alındığında örneklem grubunun %60,1'i kurban kesme davranışlarında arınma duygusunun etkisinin çok olduğunu, %28,1 ise az olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %88,2'si kurban kesme davranışları üzerinde arınma duygusunun etkili olduğunu kabul ederken,%11,5'i ise etkisinin olmadığını belirtmiştir.

Suçluluk duygusu evrensel bir olgudur. Bu duygu insan tarafından hayatın akışı içinde hissedilir. Din koyduğu kuralların ihlalini yasaklar ve insanda var olan suçluluk duygusuna günah boyutunu getirir.¹²⁴ Dinin yasakladığı herhangi bir kuralı ihlal ettiğini fark eden birey günah işlediğini idrak eder.¹²⁵Günah işlediğini fark eden kişide “ben”le arzu edilen “ideal ben” arasında uyum bozular.¹²⁶Pişmanlık, gūnahtan tikslenme, huzursuzluk ve utanma duyguları kişiyi rahatsız eder.¹²⁷Bunların oluşmasında dinî metinlerde gūnahkār için vaat edilen cezalardan korkma, mükāfatlardan ve sevgiden mahrum olma endişesi oldukça etkilidir.¹²⁸Bu durumu birey Allah’la

¹²⁴ Hökelekli, *a. g. e.* ,s.104.

¹²⁵ Fırat, Erdoğan, *Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu*,(Basılmamış Doçentlik Tezi) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982, s. 80–81.

¹²⁶ Vergote, Antoine, *Din İnanç ve İnançsızlık*, ,s. 86; Hökelekli, *a.g.e.* ,s.105.

¹²⁷ Bkz. Yapıcı, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997,s.282–297.

¹²⁸ Peker, *a.g.e.* ,s.136.

arasındaki bağıın zedelenmesi olarak değerlendirmekte ve bunun onarımını istemektedir. Bu arzu insanı arınma, tövbe ve hidayete götüren müspet bir arzudur.¹²⁹

İnsanı günaha sevk eden faktörlerin çokluğu kadar onun günahlardan arınmasını sağlayacak vasıtalar vardır. Günahlardan arınmak isteyen kişi imkân bulduğu her fırsatta bunu değerlendirebilir. Tövbe ederek arınmak isteyen kimse aynı zamanda namaz, oruç, hac, kurban gibi ibadetlerinde arınma arzusunun etkisini hissedebilir Hubert ve Mauss kurbanı dair eserlerinde şükür ve arınmanın kurbanda etkili olduğunu belirtmektedirler.¹³⁰

İnsanlık tarihine bakıldığında arınma arzusu ile başvurulmuş ibadetler içinde kurbanın önemli bir konuma sahip olduğu, kanının ise arınma için kullanıldığı görülmektedir.¹³¹ Asurlular kesilen oğlak ve kuzunun günahları temizleyeceğine¹³² inanırlar, Fenikeliler günahlardan arınma için yığınlarca çocuk kurban ederlerdi.¹³³ Bu konuda Yahudilik oldukça dikkat çekicidir. Tevrat'taki bazı ayetlere göre her şey kanla temizlenir. Kan dökülmeden bağışlanma olmaz. Yahudi inançlarına göre kişi kurbanın kanının akıtılmasını veya kurbanın yakılmasını seyrederken ilahî rahmet olmasaydı günahlarının bedelini kendi kanı ve bedeni ile ödeyeceğini düşünmelidir.¹³⁴

Kurban ve arınma ilişkisi Hristiyanlıkta farklı bir şekilde karşımıza çıkar. Hz. İsa insanların günahlarının arınması için kurban olmuştur. Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesi sonucu tüm insanlar nasıl günahkâr olduysa Hz. İsa'nın kendini kurban olarak sunması ile insanların günahı bağışlanmıştır. Bir kişi nedeniyle günahkâr olan insanlık bir kişi sayesinde bağışlanmıştır. Bu bağışlanma kurbanla gerçekleşmiştir.

Yahudilik ve Hristiyanlıkta günahların bağışlanmasında önemli görülen kurban ibadeti İslam'da önemli bir ibadet olmasına rağmen arınma vesilesi olduğu

¹²⁹ Hökelekli, *a.g.e.*, s.106.

¹³⁰ Bkz. Hubert-Mauss, *a.g.e.*, s.95-103.

¹³¹ Bushnell, Horace, *The Vicarious Sacrifice, Grounded In Principles of Universal Obligation*, s.450.

¹³² Challege, Félicien, *Dinler Tarihi*, s.117.

¹³³ Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İst., 1966, s.143.

¹³⁴ D., Y., "Sacrifice", *EJ*, XIV, s.613.

noktasında Yahudilik ve Hristiyanlık kadar kurbanı önem atfedilmez. Kuran’da kurban ayetlerinde kurbanın bağışlanmaya vesile olduğuna işaret eden herhangi bir ayet yoktur. Bunun yanında kurban ayetlerindeki kelimeler incelendiğinde dolaylı işaretlerin olduğu görülür. Kur’an’da kurban için kullanılan nüsûk lügatte posasından arınmış gümüş ve maden anlamına gelmektedir. İnsan ruhunu temizleyici, Allah’a yaklaştıracı olduğuna inanılan kurban ibadetinin adı bu yüzden nüsûk olmuştur.¹³⁵ Ayrıca kurbanın arınmaya vesile olduğunu belirten bazı hadisler bulunmaktadır. (Bkz. Kurban ve Kan)

Tablo 71:Kurbanın Arınmaya Vesile Olduğu İnancı ve Kurban Kesme Davranışına Etkisinin İlişkisi

Bazıları,"kurbanın günahların bağışlanması için bir vesile olduğuna inandıklarını" belirtiyorlar. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?	Kestiğiniz kurban üzerinde arınma duygusunun etkisi var mıdır?		Toplam
	Vardır	Yoktur	
Katılıyorum	306 98,4%	5 1,6%	311 100,0%
Kararsızım	25 69,4%	11 30,6%	36 100,0%
Katılmıyorum	8 22,2%	28 77,8%	36 100,0%
Toplam	339 88,5%	44 11,5%	383 100,0%

$$Chi-Square=198,304 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için birleştirme sonucu sütun sayısı üçten ikiye, satır sayısı beşten üçe indirilmiştir. Kurbanın arındırıcılığı konusundaki inançlarla davranışlardaki arınma duygusunun ilişkili olduğu görülmektedir. Kurbanın arındırıcı olduğuna katılanların %98,4’ü kurban kesme davranışlarında arınma duygusunun etkili olduğunu belirtirken, bu oran katılmayanlarda %22,2’dir. Veriler “*Kurbanın günahların*

¹³⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’anın Çağdaş Tefsiri*, c. I, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988,s.343.

bağışlanması için vesile olduğuna dair inançla kurban kesme davranışında arınma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=198,304;p<0,05$).

Gözlem ve mülakat aşamasında kurban kesme davranışı üzerinde arınma duygusunun etkili olduğu tespit edilmiştir. Günahlarından kurtulmak isteyen birey her fırsatı değerlendirebilir. Kişinin dinî bir ritüeli gerçekleştirmesinde arınma duygusunun etkili olması kaçınılmazdır. Mülakatlarda bu duygunun hem kurban kesmeden önce hem kesim anında hem de kesim sonrası etkili olduğu görülmüştür. Kurban kesen kimselerde kurban öncesi ve sonrası “*İnşallah günahlarımızın bağışlanmasına vesile olur*” türünden arınmayı arzulayan temennilerin bolca ifade edildiği işitilmiştir. Kurban ibadetine verilen önem ve bazı hadislerde kurbanın bağışlanmaya vesile olduğunun belirtilmesi kurban ibadetinde arınma arzusunu pekiştirebilir. Diğer dinlerde kurban ile arınma duygusu arasında ilişki görülmesi bu olgunun evrensel olduğunu gösterebilir.

E. Korunma Duygusu

Kurban kesme davranışı ile yakından ilişkili olduğunu tespit ettiğimiz bir başka duygu ise korunma duygusudur. Araştırma yapılan evrende kurbanın korunmaya vesile olduğuna dair yaygın bir inanç görülmüştür.

Tablo 72: Kurbanın Korunmaya Vesile Olduğuna Dair İnançlar

Bazıları, "kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna inandıklarını" belirtiyorlar. Siz buna katılıyormusunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	205	51,0
Katılıyorum	133	33,1
Kararsızım.	32	8,0
Katılmıyorum	28	7,0
Kesinlikle katılmıyorum	4	1,0
Toplam	402	100,0

Araştırmaya katılanların %51,0’ı kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna kesinlikle katılırken,%33,1’i katıldığını belirtmiştir. Genel olarak örneklem grubunun

%84,1'i kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna inanmaktadır. Katılımcıların %8,0'i kararsız olduğunu belirtirken,%7,0'si katılmadığını,%1,0'i kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Genel olarak örneklem grubunun %8,0'i kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna katılmamaktadır.

Tablo 73: Kurban Kesme Davranışında Korunma Duygusunun Etkisi

Kestiğiniz kurban üzerinde kaza ve belalardan korunma duygusunun etkisi nedir?	N	%	Geçerli%
Etkisi çoktur	253	62,9	66,1
Etkisi azdır	92	22,9	24,0
Etkisi yoktur.	38	9,5	9,9
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Hiç kurban kesmeyenler işlem dışında tutulduğunda örneklem grubunun % 66,1'i kurban kesme davranışı üzerinde kaza ve belalardan korunma duygusunun etkisinin çok olduğunu,%24,0'ü ise etkisinin az olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %90,1'i kurban kesme davranışlarında korunma duygusunun etkili olduğunu belirtirken %9,9'u kurban kesme davranışlarında korunma duygusunun etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 74: Kurbanın Korunmaya Vesile Olduğu İnancı ve Kurban Kesme Davranışına Etkisinin İlişkisi

Bazıları,"kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna inandıklarını" belirtiyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	Kestiğiniz kurban üzerinde kaza ve belalardan korunma duygusunun etkisi var mıdır?		Toplam
	Vardır	Yoktur	
Katılıyorum	319 98,5%	5 1,5%	324 100,0%
Kararsızım	22 71,0%	9 29,0%	31 100,0%
Katılmıyorum	4 14,3%	24 85,7%	28 100,0%
Toplam	345 90,1%	38 9,9%	383 100,0%

Chi-Square=198,304

DF=2

P=,000

Ki-Kare uygulaması için sütunlarda ve satırlarda birleştirme yapılmış, sütun sayısı üçten ikiye, satır sayısı beşten üçe indirilmiştir. Korunma konusundaki inanç ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurbanın koruyuculuğuna inananların %98,5'nin kurban kesme davranışlarında korunma duygusu etkiliyken, kurbanın koruyuculuğuna inanmayanların kurban kesme davranışında korunma duygusunun etkili olması %14,3'dür. Bulgular "*Kurbanın koruyucu olduğu inancıyla kurban kesme davranışında korunma duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır*" hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=198,304; p<0,05$).

Günlük hayatımızda kendimize, çevremizdekilere ve maddi varlığımıza karşı tehdit olarak algıladığımız ve korktuğumuz olaylara karşı korunma duygusunun etkisi ile önlem alırız. Korku günlük hayatımızda varlığımızı sürdürmek için yararlı bir duygudur.¹³⁶ Aynı durumun dinî hayat için de geçerli olduğu söylenebilir. Din insandaki bu duyguya yönelik söylemlerle Tanrı'nın rahmeti yanında gazabının da olduğunu hatırlatmaktadır. Dinî hayatta korku günahlardan korunmanın yanında yapılan

¹³⁶ Köknel, Özcan, *Korkular*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1995, s.17.

çalışmalarda korku ile ilintili faktörlerin bireyleri ibadetlere sevk ettiği tespit edilmiştir.¹³⁷Bazı Kur'an ayetleri bu tespitleri doğrulamaktadır.¹³⁸

Varlığımızın devamında korunma duygusunun etkisi büyüktür. Korunma duygusunun etkisi bireyde iki şekilde kendisini gösterir. Birincisi içinde yaşadığı durumda korunma duygusunun etkisiyle kendisini güvence altına almak ister. İkincisi ise gelecek kaygısıyla başına gelmesi muhtemel olumsuzluklardan korunmak için geleceğe dönük önlemler alır. Bir başka ifade ile korunma duygusunun etkisiyle daha güvenli bir gelecek arzu etmektedir. İnsanoğlu yaşadığı evrendeki dengenin bozulmasından çekinmiş, akabinde karşılaşacağı olayları varlığına tehdit olarak algıladığı zaman bilhassa kıtlık zamanlarında insan kurbanı dâhil olmak üzere birçok kurbanlar sunmuş, savaşların doğuracağı acı sonuçların kendi aleyhine olmaması için korunma amaçlı kurbanlar kesmiştir. İnsanlar diğer ibadetlerde olduğu gibi kurbanla tabiatüstü güçlerin sevgisini kazanarak onlardan geldiğine inandıkları kaza ve belalara karşı kendilerini güvende hissetmek istemişlerdir.

İnsanlık tarihine baktığımızda korunma duygusunun kurbanlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Babil'de cumartesi günleri uğursuz sayılır ve bundan korunmak için adaklar sunulur, ay tutulduğunda cinleri kovmak için kurbanlar kesilirdi.¹³⁹Yahudilerin Mısır'dan çıkarken kurban kesmelerinde arkalarından gelecek olan Firavun ve askerlerinin şerrinden korunma etkisinin olduğu düşünülebilir. Hristiyanlıkta ise manevi bir korunmadan söz edebiliriz. Hz. İsa kendisini kurban ederek insanları günahların olumsuzluklarından korumuştur. Birçok kültürde kaza ve belaların nedeni işlenen günahlar olduğuna inanılmaktadır. Bu inanç gereği günahlardan duyulan pişmanlığı göstermek tabiatüstü güçlerle ilişkileri onarmak ve olabilecek olumsuzlukların önüne geçmek ve böylece güvende hissetmek için en uygun davranış

¹³⁷ Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*,(Basılmamış Doktora Tezi)U.Ü.İ.Fak. Bursa, 1983, s.86–87;Yaparel, Recep, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*,(Basılmamış Doktora Tezi)A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, s.130–131;Bayyigit, Mehmet, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi)U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1989,s.165–166.

¹³⁸ Zümer,39/49;Yunus,10/12.

¹³⁹ Challeye, *Dinler Tarihi*, s.117.

olarak kurban kesme davranışı tercih edilmiştir. Kurban kesme davranışının insanın başvurabileceği en önemli ve en son davranışlarından birisi olduğu ileri sürülebilir.

İslamiyet öncesi Türkler kötü ruhlardan geldiğine inandıkları olumsuzlukları yaşamamak için korunma arzusu ile kurban keserlerdi. Bu kurbanların rengi beyazın dışında bir renk olurdu.¹⁴⁰Şimşek çıktığında kansız saçlı kurbanları uygulanırdı. İlkbaharda ilk şimşek çıktığında, gök gürlediğinde içinde süt, ayran, kımız bulunan kaplar çadır etrafında dolaştırılarak saçlı töreni yapılırdı.¹⁴¹Bu baharın müjdeleyicisi olduğu gibi, şimşek çakmasının verdiği korkudan korunma için de olabilir. Günümüzde eski Türk inanç ve uygulamalarını bünyesinde barındıran bazı Alevî topluluklarda korunma amaçlı kurban ibadetleri devam etmektedir. Tahtacılar ağaç kesim mevsimi geldiğinde ormandan gelecek kazalardan korunma amacıyla kurban kesme uygulamasını devam ettirmektedirler.¹⁴²

İslam'da kurbanın koruyucu bir ibadet olduğuna dair açık deliller yoktur. Saffat suresinde Hz. İbrahim'in kıssası anlatılırken Hz. İsmail yerine fidiye olarak büyük bir kurban verildiği belirtilir.¹⁴³Bu ayet, kurbanın fidiye olarak verilmesi ile Hz. İsmail'in korunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bayramda kurban kesenlerin temel amacı dinî görevlerini yerine getirmektir. Bu ibadeti yerine getirirken bir takım insani arzuların açığa çıktığını görmekteyiz. Doğasında korunma duygusu bulunan insan maddi ve manevi bütün yolları deneme eğilimindedir. Yerine getirdiği ibadetler karşılığında korunma duygusunu tatmine yönelebilir. Kurban ve korunma ilişkisi insanlık tarihindeki eski uygulamalara kadar uzanmaktadır. Bu duygu araştırma yapılan evrende günümüz kurbanları üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Halk arasında Kurban Bayram'ı öncesinde istenmeyen bazı olayların başlarına gelmesinden korkulduğu ve tedirginlik yaşandığını tespit edilmiştir. Bu inanç kendi içinde kurban keserek kurtulmayı barındırmaktadır.

¹⁴⁰ Çoruhlu, *a.g.e.* , s.155–156.

¹⁴¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.30.

¹⁴² Selçuk, *a.g.e.* ,s.115.

¹⁴³ Saffat, 37/107.

F. Ölümü Hatırlama

Kanlı kurban ibadeti içinde ölüm bulunmaktadır. Mülakatlarda konuyla ilgili olarak görüşlerine başvurulananların çoğu kurban kesme davranışının kendilerine ölümü hatırlattığını belirtmiştir. Bu konuda istatistiki veriler elde etmek için anket metnine sorular eklenmiştir.

Tablo 75:Kurban ve Ölümü Hatırlama

"Kurban insana ölümü hatırlatır." fikrine katılıyor musunuz?	N	N
Kesinlikle katılıyorum	144	35,8
Katılıyorum	140	34,8
Kararsızım.	50	12,4
Katılmıyorum	58	14,4
Kesinlikle katılmıyorum	10	2,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %35,8'i "*kurban insana ölümü hatırlatır*" fikrine kesinlikle katılırken,%34,8'i bu fikre katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %70,6'sı kurbanın insana ölümü hatırlattığına inanmaktadır. Örneklem grubunun %14,4'ü bu fikre katılmazken,%2,5'i kesinlikle katılmamaktadır. Bu fikre katılmayanların genel olarak oranı %16,9'dur.Kararsızlar ise %12,4'dür. Bu inancın bireylerin kurban kesme davranışında ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkarmak için tecrübelerine başvurulmuştur.

Tablo 76: Kurban Kesme Davranışının Ölümü Hatırlamaya Etkisi

Kurbanlık hayvanın kesimi size ölümü hatırlatıyor mu?	N	%	Geçerli %
Hatırlatıyor	267	66,4	69,7
Hatırlatmıyor	78	19,4	20,4
Kararsızım	38	9,5	9,9
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Hiç kurban kesmeyenler işlem dışı tutulduğunda örneklem grubunun %69,7'si kurbanlık hayvanın kesiminin kendisine ölümü hatırlattığını, %20,4'ü ise hatırlatmadığını %9,5'i bu konuda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Turan, yapmış olduğu çalışmada ölüm kaygısı ve kurban kesme davranışı arasında ilişki olmadığını tespit etmiştir. Ölüm kaygısı normal hayat içerisinde bazı sorular sorularak tespit edilmektedir. Ölüm olgusuyla ilgili somut bir durumda yapılmamaktadır. Ölüm kaygısı bireyin hayatında kendisini sürekli hissettiren uzun süreli bir duygudur.¹⁴⁴Bu duygunun hissedilmesinde yaş¹⁴⁵ cinsiyet, meslek, eğitim gibi faktörler etkili olmaktadır.¹⁴⁶ Günlük hayatta ölüm kaygısı taşımayan birisi somut olaylarla karşılaştığında ölüm korkusuna kapılıp ölümü hatırlayabilir.

Kurban ibadeti bünyesinde ölüm olması nedeniyle diğer ibadetlerden ayrılır. İbadet yapılırken bir canlının hayatına son verilir.¹⁴⁷Somut olarak ölümle karşılaşma

¹⁴⁴ Yıldız, Murat, “Ölüm Kaygısı ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum”, *Düşünen Siyaset*, Yıl 1, sy. 4, Ersan-er Yayıncılık, Ankara, 1999, s.105–119.

¹⁴⁵ Hökelekli, Hayati, “Ölümle İlişkili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II” *U.Ü.İ. Fakültesi Dergisi*, sy. IV, c.IV, yıl IV, Bursa, 1992, s.87–98.

¹⁴⁶ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s.374–376.

¹⁴⁷ Şentürk, *a.g.e.*, s.95.

vardır. Ölümün somutlaşmış şekilleri olan ceset görme, mezarlık ziyareti, yakını kaybetme insana ölüm korkusunu yaşatabilir.¹⁴⁸

Kurbanlık hayvanın kesiminde somut olarak ölümle yüzleşmek vardır. Bunun yanında kurbanlık hayvanın ölüm anındaki davranışları insanı daha derinden etkileyebilir. Çünkü insanlar ölüm anında ızdırap duymaktan korkmaktadırlar. Yıldız, yapmış olduğu çalışmaya katılanların %85'nin acı çekerek ölmekten korktuklarını tespit etmiştir.¹⁴⁹ Kendisi yerine kurbanını bedel yapmış, kurbanıyla özdeşleşmiş bazı kimselere kestiği kurbanın durumu ölümü hatırlatabilir.

Birçok ayet ve hadislerde ölümün hatırlanması tavsiye edilmektedir. Din bir yönüyle insanlara iyi bir hayat yaşamanın karşılığında ölümsüzlüğü vaat ederken bir yönüyle teklif ettiği kurallara uymayanları ölüm korkusuyla doğru yola yönlendirmeye çalışır. Ölümü hatırlama dozu iyi ayarlandığında insan hayatına olumlu olarak yansımaktadır.¹⁵⁰ Ölümü yok sayarak veya maskeleyerek¹⁵¹ ölü taklidi yapmak hayatı örseleyici olduğu kadar¹⁵² insan onuruna yakışmayan bir davranıştır. Kurban bu yönüyle insanı ölümle yüzleştirmektedir.

Kurban kesen kimselerle yapılan görüşmelerde kendilerine kurbanın ölümü hatırlatıp hatırlatmadığı sorulmuştur. Birçok kimse ölümü hatırladığını bilhassa hayvanın can çekişmesinden etkilendiklerini belirtmişlerdir. Kurban kesim merkezinde kurban kesiminin hemen akabinde neler hissettiği sorulan bir ev hanımı şunları ifade etmiştir: “.... *Bu ibadette hayvanın ölümü beni etkiler. Ölümü yakından görür ve ölüm gerçeğini bir daha hatırlarım. ...*”

İnsana birçok açıdan yararlar sağlayan kurban ibadeti, ölüm konusunda canlı ve etkili bir tecrübe sunmaktadır. Bu tecrübe her zaman olumlu sonuçlar vermeyebilir.

¹⁴⁸ Yıldız, “Ölüm Kaygısı ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum”, s.105–119; Karaca, *a.g.e.*, s.378.

¹⁴⁹ Yıldız, “a.g.m.”, s.113.

¹⁵⁰ Bkz. Karaca, *a.g.e.*, s. 190–197.

¹⁵¹ Vergote, *a.g.e.*, s.68; Hökelekli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji”, *U.Ü.İ.F.Dergisi*, sy. 3, Yıl 3, c.3, Bursa, 1991, s.151–165; Hökelekli Hayati, “Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış”, *İslamî Araştırmalar* c. 5; sy. 2; Nisan, 1991, s.83–90; bkz. Karaca, *a.g.e.*, s.226–238.

¹⁵² Vergote, *a.g.e.*, s.68.

Bu tecrübenin kurban kesimini izlemeyi kaldıramayacak kadar aşırı hassas ruh haline sahip insanlarda olumsuz sonuçlar doğuracağı unutulmamalıdır.

Tablo 77: Kurbanın Ölümü Hatırlaması Konusundaki Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi

Kurban insana ölümü hatırlatır." fikrine katılıyor musunuz?	Kurbanlık hayvanın kesimi size ölümü hatırlatıyor mu?			Toplam
	Hatırlatıyor	Hatırlatmıyor	Kararsızım	
Katılıyorum	255 94,8%	12 4,5%	2 .7%	269 100,0%
Kararsızım	8 16,3%	17 34,7%	24 49,0%	49 100,0%
Katılmıyorum	4 6,2%	49 75,4%	12 18,5%	65 100,0%
Toplam	267 69,7%	78 20,4%	38 9,9%	383 100,0%

$$Chi-Square=319,900 \quad DF=4 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için satır sayısı birleştirme sonucu beşten üçe inmiştir. Kurbanın ölümü hatırlatması konusundaki tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurbanın ölümü hatırlattığına katılanların %94,8'i kurban kesme anında ölümü hatırlarken, katılmayanların %6,2'si ölümü hatırlamaktadırlar. Bulgular *"Kurbanın ölümü hatırlatması konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında ölümü hatırlama arasında ilişki vardır"* hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=319,900; p<0,05$).

G. Yardımlaşma Duygusu

Kurbanla ilişkili olan bir diğer duygu yardım etme duygusudur. Kurban Bayramı arifesinden başlayarak bayram süresince insanlardaki yardımlaşma duygusu canlanmaktadır. Bu duygu kurban kesme davranışıyla etkileşime geçerek kurban ibadetine farklı bir anlam katmaktadır. Bunun sonucu olarak muhtaçlara karşı duyarlılık artmakta ve çevredeki muhtaçlar kurban ibadeti vasıtasıyla hatırlanarak bu kimselere yardım edilmesi gerektiği bilinci uyanmaktadır.

Tablo 78: Kurban ve Yardımlaşma

"Kurban insandaki dayanışma ve yardımlaşma duygularını canlandırır."	N	%
Kesinlikle katılıyorum	263	65,4
Katılıyorum	131	32,6
Kararsızım.	4	1,0
Katılmıyorum	4	1,0
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %65,4'ü "*Kurban dayanışma ve yardımlaşma duygularını canlandır*" fikrine kesinlikle katılırken, %32,6'sı ise katıldığını belirtmişlerdir. Genel olarak katılımcıların % 98'i kurbanın dayanışma ve yardımlaşma duygusunu canlandığı fikrine katılmaktadır. Bu konuda kararsız olduğunu belirtenlerin ve bu fikre katılmayanların toplam oranı ise %2'dir.

Veriler katılımcıların "*kurban dayanışma ve yardımlaşma duygularını canlandırır*" fikrine sahip olduklarını göstermektedir. Bu düşüncenin kurban kesme davranışını hangi oranda etkilediğini tespit etmek için katılımcıların tecrübelerine başvurulmuştur.

Tablo 79: Yardım Etme Duygusunun Kurban Kesme Davranışına Etkisi

Muhtaçlara yardım etme duygusu kurban kesmenizle ne ölçüde etkilidir?	N	%	Geçerli%
Etkisi çoktur	266	66,2	69,5
Etkisi azdır	104	25,9	27,2
Etkisi yoktur	13	3,2	3,4
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesi yaşamamış olanlar işlem dışına alındığında örneklem grubunun %69,5'i muhtaçlara yardım etme duygusunun kurban kesme davranışlarında etkisinin çok olduğunu, %27,2'si ise etkisinin az olduğunu belirtmişlerdir. Kurban kesme davranışı üzerinde yardım etme duygusunun etkisi olmadığını belirtenler ise %3,2'dir.

Tablo 80: Yardım Konusundaki Tutumlar ve Kurban Kesme Davranışındaki Etkisinin İlişkisi

"Kurban insandaki dayanışma ve yardımlaşma duygularını canlandırır."	Muhtaçlara yardım etme duygusunun kurban kesmenize etkisi var mıdır?		Toplam
	Etkisi vardır	Etkisi yoktur	
Katılıyorum	364 97,1%	11 2,9%	375 100,0%
Kararsızım	4 100,0%	0 ,0%	4 100,0%
Katılmıyorum	2 50,0%	2 50,0%	4 100,0%
Toplam	370 96,6%	13 3,4%	383 100,0%

Chi-Square=26,880 DF= P=,000

Ki –Kare uygulaması için birleştirmeler sonucu satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı üçten ikiye indirilmiştir. Bulgular *"Kurbanın yardımlaşmayı canlandığı konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında yardım etme duygusunun etkili olması arasında ilişki vardır."* hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=26,880; p<0,05$).

Bütün dinlerde yardım etme davranışı övülmüş ve insanlar bu konuda teşvik edilmiştir. Kuran'daki birçok ayetlerde ve hadislerde yardımda bulunma tavsiyesi yer almaktadır. İslam'da tavsiyelerin yanında yardımlaşma zekât ve sadaka gibi ibadetlerle

kurumsallaştırılmıştır. Bu bağlamda kurban ibadeti İslam'ın kurumsallaştırdığı bir dağıtım ve yardımlaşma töreni¹⁵³ olarak görülebilir.

Yardım etme duygusu insan fitratında olan bir duygudur. Günlük hayatımızda dinî nedenlerden kaynaklanmadan insani duygularla yardımda bulunabiliriz. Din bu duyguyu güçlendirmeye yönelik telkinlerde bulunmaktadır. Din ve yardımlaşma duygusu arasında olumlu bir ilişki vardır. Din yardımlaşma duygusunu güçlendirirken, güçlü yardımlaşma duygusu ile dinî teklifler daha iyi yerine getirilmektedir.

Kurban ibadeti halk arasında muhtaçlara yardım ile özdeşleşmiş olarak algılanmaktadır. Kurban Bayramı arifesinden başlayarak bayram sonrasına kadar süren günler içerisinde insanlar et dağıtıp, yardım etmek için çevresinde kurban kesmeyenleri araştırmaktadır. Böylece çevresine karşı duyarlılık oluşmaktadır. Yardım edenlerde muhtaçlara karşı empati gelişmektedir. Bu küçük yardımlar bazen büyük yardımların habercisi olabilir. Yardım alanlarda ise verenlere karşı olumlu duygular gelişmekte ve sosyal katmanlar arasındaki iletişimsizlik kaybolmaktadır.¹⁵⁴

Halk arasında kurban etinin en az yedi haneye dağıtması gerektiğine dair inanç bulunmakta bu inanç gereği muhtaçlara öncelik verilerek yedi hanenin kapısı çalınmaktadır. Uygulama Anadolu'nun birçok yöresinde görülmektedir.¹⁵⁵ Yakın çevredeki et dağıtım işleri daha çok çocuklara yaptırılmaktadır. Bu davranışın çocuklarda kurban ve yardımlaşma bilincinin gelişmesini sağladığı, yetişkinlerde görülen Kurban Bayramı'ndaki yardımlaşmanın temellerinin çocukluk yıllarında atıldığı ileri sürülebilir.

Ritüellerin amaçlarından birisi de toplumdaki dayanışma ve yardımlaşmayı artırmaktır. Kurban ritüelinde dayanışma ve yardımlaşma daha canlı yaşanmaktadır. Bu durum toplumdaki birlik ve beraberliğin güçlenmesini sağlamaktadır.

¹⁵³ Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, s.236.

¹⁵⁴ Kayaalp, İsa, "Kurban İbadeti ve İletişim Boyutu", *Diyanet Dergisi*, sy. 169, 2005, s.48-52.

¹⁵⁵ Erginer, *a.g.e.*, s.165.

Günümüzde kurban döneminde yapılan yardımlar mahallî boyuttan çıkıp, millî ve evrensel boyut kazanmıştır. Teknolojik imkânlar kullanılarak yardımlar yurt içi ve yurt dışında en uzak noktalara ulaştırılmaktadır. Bu yardımlaşmaya bağlı olarak kurban sayesinde çeşitli vakıflar kendilerine ekonomik kaynaklar bularak güçlenmekte ve görevlerini daha iyi yerine getirmektedirler. 2007 yılında 19–21 Aralık tarihleri arasında Mehmetçik Vakfı'na 181.500 adet kurban bağışı yapılmıştır. Bunun üzerine vakıf yetkilileri gazi ve şehit ailelerine yapılan ölüm ve yaralanma yardımını %100, sürekli yardımları %25 artırmışlardır.¹⁵⁶ Birçok hayır kurumu kurban döneminde maddi açıdan destek bulmaktadırlar.

Ğ. Merhamet Duygusu

Mülakatlarda kurban tecrübesi yaşamış olanların kurban kesme davranışının merhamet duygusunu canlandırdığına dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Merhamet duygusu daha çok davranış aşamasında kısa süreli fakat etkili bir şekilde yaşanmaktadır. Merhamet duygusunun kurbanla olan ilişkini ortaya çıkarmak için örneklem grubunun tecrübelerine başvurulmuştur.

Tablo 81: Kurbanın Merhamet Duygusunu Canlandığına Dair İnançlar

Bazıları,"kurban kesme esnasında kesilen hayvana karşı acıma (merhamet)duygusunun canlandığını ileri sürerek kurban kesme davranışının merhamet duygusunu güçlendirdiğini" ileri sürmektedirler. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	129	32,1
Katılıyorum	180	44,8
Kararsızım.	46	11,4
Katılmıyorum	42	10,4
Kesinlikle katılmıyorum	5	1,2
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %32,1'si kurban kesmenin merhamet duygusunu güçlendirdiğine kesinlikle katılırken, %44,8'i katıldığını belirtmişlerdir. Katılımcıların

¹⁵⁶ Hürriyet,29.12.2007.

%76,9'u kurban kesmenin merhamet duygusunu güçlendirdiğini belirtmişlerdir. %11,4'ü bu konuda kararsız olduğunu, %10,4'ü bu düşünceye katılmadığını, %1,2'si ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 82: Kurban Kesme Davranışının Merhamet Duygusuna Etkisi

Kesim anında hayvana karşı merhamet duygusu hisseder misiniz?	N	%	Geçerli %
Evet	321	79,9	83,8
Hayır	28	7,0	7,3
Bazen hissedirim	34	8,5	8,9
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesi yaşamayanlar işlem dışına alındığında örneklem grubunun %83,8'i kesim anında merhamet duygusu hissettiklerini, %8,9'u bazen hissettiklerini, %7,3'ü hissetmediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 83: Kurbanın Merhameti Canlandırması Konusundaki Tutumların Kurban kesme Davranışına Etkisi

Bazıları,"kurban kesme esnasında kesilen hayvana karşı acıma (merhamet) duygusunun canlandığını ileri sürerek kurban kesme davranışının merhamet duygusunu güçlendirdiğini" savunmaktadırlar. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?	Kesim anında hayvana karşı merhamet duygusu hisseder misiniz?			Toplam
	Evet	Hayır	Bazen hissedirim	
Katılıyorum	273 91,0%	8 2,7%	19 6,3%	300 100,0%
Kararsızım	28 70,0%	7 17,5%	5 12,5%	40 100,0%
Katılmıyorum	20 46,5%	13 30,2%	10 23,3%	43 100,0%
Toplam	321 83,8%	28 7,3%	34 8,9%	383 100,0%

Chi-Square=68,125 DF= 4 P=,000

Ki-Kare uygulaması için beş olan satır sayısı birleştirme sonucu üçe indirilmiştir. Tutumların davranışlarda farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Kurban kesmenin merhamet duygusunu canlandıracağını kabul edenlerin %91,0'i, kararsızların %70,0'i, katılmayanların ise %46,5'i kurban kesme davranışlarında merhamet duygusunu hissetmektedir. Veriler *“Kurbanın merhameti canlandığı konusundaki tutumlarla kurban kesme davranışında merhamet duygusunun canlanması arasında ilişki vardır.”* hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=68,125; p<0,05$).

Kurban kesme davranışı ile merhamet duygusu arasında ilişki algılara da yansımaktadır. Kurban kesen ve şartları uygun olmadığı halde kesmeyen iki kişinin merhamet açısından kıyaslanması için örneklem grubuna soru yöneltilmiştir. Örneklem grubunca kurban kesen kimse şartları uygun olduğu halde kesmeyen kimseden daha merhametli olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 84: Kurban Kesme Davranışı ve Merhamet Algısı

Kurban kesen ve şartları uygun olduğu halde kesmeyen iki kişiyi kıyaslarsanız sizce hangisi daha merhametlidir?	N	%
Kurban kesen daha merhametlidir.	314	78,1
Kurban kesmeyen daha merhametlidir.	9	2,2
Kararsızım.	79	19,7
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %78'i kurban kesen kimseyi şartları uygun olduğu halde kesmeyenden daha merhametli olarak değerlendirmektedir. Kurban kesmeyeni merhametli görenlerin oranı %2,2'dir. Bu konuda kararsız olduklarını belirtenlerin oranı ise %19,7'dir.

Toplumumuzda kurban kesme davranışı ile merhamet duygusu arasında ilişki kurulmakta, kurban kesen kişi şartları uygun olduğu halde kesmeyenden daha merhametli olarak algılanmaktadır. Kurban kesiminin merhamet duygusunu ile ilişkili olması kurban kesme davranışının şiddetten uzak algılandığını gösterebilir.

11. KURBAN VE ŞİDDET

Kurban Bayramı öncesi medya organlarında kurban konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmekte ve tartışmalar yaşanmaktadır. Tartışma konularının başında kurban ve şiddet ilişkisi gelmektedir. Kurbanı karşı olanlar kurbanın şiddet olduğunu, insanları şiddete alıştırdığını, Irak'taki terör örgütlerinin ele geçirdikleri rehinelerin boğazlarını kesmelerinin kurbandan kaynaklandığını, kurbanın kesme kültürünü körüklediğini ileri sürmektedirler. Bu yaklaşıma karşı çıkanlar kurbanın insandaki saldırganlığı tedavi ettiğini savunmaktadırlar. Kurban kesilen toplumlarda seri katillerin olmadığı yönünde haberler çıkmakta, neden olarak kurbanın saldırganlığı önlediği belirtilmektedir.¹⁵⁷ Bu yaklaşımlar yeni olmayıp geçmiş dönemlerde kurbanın şiddeti zararsız bir şekilde açığa çıkarmasının yanında din, vatan, namus gibi değerlerin savunmasına hazırlık olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁵⁸

Her iki düşünce kurbanın şiddet olduğu konusunda birleşmektedir. Birinci görüşe göre kurban kesme şiddete alıştırdığı için olumsuz, ikinci görüşe göre ise zararsız bir şekilde saldırganlığı tatmin ettiği ve gerektiğinde şiddeti kullanmaya hazırladığı için olumlu bir davranıştır.

Bunların yanında üçüncü bir görüş ise kurbanla şiddet arasındaki ilişkiyi kabul etmez. Bu görüşün en önemli temsilcileri George Bataille ve Erich Fromm'dur. George Bataille göre kurban öldürme değil, vazgeçme ve vermedir.¹⁵⁹ Fromm'a göre ise kurban kutsala bağlılık olup, yok etme duygusu taşımadığı için şiddet dışıdır.¹⁶⁰ Mülakat safhasında kurbanın şiddet olduğunu savunan kimseye rastlanmamasına rağmen konuya katkıda bulunmak, nicel sonuçlar elde etmek ve kurbanın şiddetle ilişkisini irdelemek için anket metnine konuyla ilgili sorular eklenmiştir.

¹⁵⁷ *Sabah*, 31.10.2006.

¹⁵⁸ Diplomat, H.A., *Müslümanlıkta Hac Farızası*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1939, s.31-32.

¹⁵⁹ Robbins, "Sacrifice", s.290.

¹⁶⁰ Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, II, s.9.

Tablo 85: Kurallara Uygun Kurban Kesme Davranışı ve Şiddet

"Kurbanlık hayvana eziyet vermeden, kurallara uygun kurban kesmek şiddet değildir."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	283	70,4
Katılıyorum	106	26,4
Kararsızım.	6	1,5
Katılmıyorum	4	1,0
Kesinlikle katılmıyorum	3	,7
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %70,4'ü kurallara uygun kurban kesmenin şiddet olmadığına kesinlikle katıldığını, %26,4'ü katıldığını belirtmiştir. Genel olarak örneklem grubunun %96,8'i kurallara uygun kurban kesmenin şiddet olmadığı yönünde fikir belirtmişlerdir. Örneklem grubunun %1,0'i kurbanın şiddet olmadığı fikrine katılmazken, %0,7'si bu düşünceye kesinlikle katılmamaktadır. Verilere göre kurallara uygun kurban kesmenin şiddet olduğu fikrine katılanların oranı 1,7'dir. Bu konuda kararsızların oranı ise %1,5'dir.

Tablo 86: Kurallara Uygun Olmayan Kurban Kesme Davranışı ve Şiddet

"Kurbanlık hayvana eziyet veren, kurallara uygun olmayan kesim şekilleri şiddettir."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	258	64,2
Katılıyorum	110	27,4
Kararsızım.	18	4,5
Katılmıyorum	13	3,2
Kesinlikle katılmıyorum	3	0,7
Toplam	402	100,0

Kurbanlık hayvana eziyet veren, kurallara uygun olmayan kesim şekillerinin şiddet olduğu fikrine kesinlikle katılanların oranı %64,2 olup katılanların oranı

%27,4'dür. Kurallara uygun kesilmeyen, hayvana eziyet veren kesimlerinin şiddet olduğu fikrini paylaşılanların oranı toplam olarak %91,6'dır. Bu düşünceye katılmayanların oranı %3,2 olup, kesinlikle katılmayanlar ise 0,7'dir. Kararsız olduğunu belirtenlerin oranı %4,5'dir.

Toplumsal algılar şiddetin belirlenmesinde oldukça önemlidir. İspanya'daki boğa güreşlerinde,¹⁶¹ çeşitli Akdeniz ülkelerinde onur ve şeref,¹⁶² Aboriginelerde ise kişisel hakların korunması için başvurulmuş kaba güç kullanma yöntemi şiddet olarak algılanmayıp, gerekli bir yöntem olarak görülür.¹⁶³ Ülkemizde ise namus için işlenen hukuk dışı eylemler bazı yörelerde toplum tarafından onay görmektedir. Bu konuda örnekler çoğaltılabilir. Kısacası davranışların şiddet olarak algılanmasında toplumun inanç ve geleneklerinin önemi büyüktür.¹⁶⁴ Toplumumuzda kurallara uygun kesilen kurban şiddet olarak algılanmayıp, kurallara uyulmadığında şiddet olarak algılandığı görülmektedir.

Konuya hukuki açıdan yaklaşırsak şiddet olarak görülen davranışlara cezai müeyyideler getirilmiştir. Hukuk sistemimizde kurallara uygun kurban kesmek şiddet olarak görülmemekte, kurban kesene cezai yaptırımlar uygulanmamaktadır. Hukuki engel olmamasına rağmen bir ibadeti şiddetle ilişkilendirmek hukuk dışı bir yaklaşım olup, kurban kesenlere uygulanan ruhsal bir şiddet olarak görülebilir.

Bütün bunların yanında hadislerde kesim anında hayvana eziyet verilmemesi, bıçağın bilenmesi, kesim şeklinin iyi yapılması tavsiye edilmiş,¹⁶⁵ fıkıh kitaplarında kurbanı keskin olmayan bıçakla kesmek mekruh sayılmıştır.¹⁶⁶ Peygamberimizin tavsiyeleri ve dinimizin hükümleri kurban kesim işlemlerinin çoğuna yansımaktadır. Uygunsuz kesim şekilleri şiddet olarak algılandığı gibi, kurbanı karşı saygısızlık olarak

¹⁶¹ Marvin, "a.g.m.", s.154-161.

¹⁶² Marvin, "a.g.m.", s.156-157.

¹⁶³ McKnight, "a.g.m.", s.199.

¹⁶⁴ Copet-Rougier, "a.g.m.", s.90.

¹⁶⁵ Ebû Davud, Edahî 12; Nesaî, Dahayâ 22; Müslim, Sayd 57; Tirmizî, Diyât 14; İbnu Mâce, Zebâih 3.

¹⁶⁶ Serahsi, Şemsuddin, *Kitabu'l Mabsut*, Daru'l -Marife, c. XII, Beyrut, 1978, s.2.

da görülebilir. Kur'an Allah'ın şeâri saydığı kurbanı saygıyı takva belirtisi olarak görmektedir.¹⁶⁷

A. Kurbanın Şiddet Olarak Algılanmamasının Nedenleri

Toplumsal inançlar bireylerin düşünce dünyasının tanziminde önemli bir yere sahip olup, bireylerin duygu ve düşüncelerini kodlamaktadır. Kurbanın ibadet olarak algılanmasının yanında dinî ve kültürel kaynaklı kurbanı dair bazı inançlar kurbanın şiddet olarak algılanmasını engellemektedir.

1. Kurbanlık hayvanın kesim anında acı çekmediği inancı

Bu inanç kurbanın şiddet olarak algılanmamasının en önemli etkenlerinden birisidir. Halk arasında kurbanlık hayvanın bir an önce kurban olmak için sabırsızlandığı ve kesim anında acı çekmediği yönünde inançların varlığı tespit edilmiştir. Mülakatlar süresince bu konuyla ilgili olarak katılımcıların kurbanlık hayvanların tepkileriyle ilgili birçok tecrübeler anlatmaları bu inancın halk arasında etkin olmasının bir göstergesi sayılabilir.

Tablo 87: Kurbanlık Hayvanın Kesim Anında Acı Çekmediğine Dair İnançlar

Bazı kimseler, "kurbanlık hayvanın kesim esnasında acı çekmediğine inandıklarını" belirtiyorlar. Bu kimselere katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	105	26,1
Katılıyorum	143	35,6
Kararsızım.	90	22,4
Katılmıyorum	54	13,4
Kesinlikle katılmıyorum	10	2,5
Toplam	402	100,0

¹⁶⁷ Hacc,22/32.

Katılımcıların %26,1'i kurbanlık hayvanın kesim esnasında acı çekmediğine kesinlikle katılırken, %35,6'sı bu düşünceye katıldıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak katılanların oranı %61,7 iken katılmayanların oranı toplam olarak %15,9 olup, kararsızlar ise %22,4'dür

2. Kurbanın sıratla binek olacağı inancı

Kurbanın şiddet olarak algılanmamasının bir diğer nedeni ise dinî kaynaklı olmasına rağmen kültürümüze yer etmiş olan kurbanın sırat köprüsünde binek olacağına dair yaygın bir inancın bulunmasıdır. Bu inancın bazı kimselerin kurban tercihlerinde etkin olduğu görülmüştür.

Tablo 88: Kurbanın Sıratla Binek Olacağına Dair İnançlar

Toplumumuzda,"kurbanın sırat köprüsünde binek olacağına dair yaygın bir inanç" bulunmaktadır. Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	164	40,8
Katılıyorum	157	39,1
Kararsızım.	52	12,9
Katılmıyorum	23	5,7
Kesinlikle katılmıyorum	6	1,5
Toplam	402	100,0

Verilere göre katılımcıların % 40,8'i kestikleri kurbanın sırat köprüsünde binek olacağına kesinlikle katılırken, %39,1'i ise katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %79,9'u kurbanın sırat köprüsünde binek olacağına inanmaktadır. Bu inanç kurban kesme davranışının yok etme duygusundan uzak bir davranış olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle şiddetten ayrı değerlendirilmelidir. Kurbanın sırat köprüsünde binek olduğuna katılmayanların oranı genel olarak %7,2'dir. Kararsızların oranı ise %12,9'dur.

3. Kurbanlık hayvanın üstün ve şanslı olduğu inancı

Kurbanın şiddet olarak algılanmamasının bir diğer nedeni kurbanlık hayvanın diğer hayvanlardan üstün ve şanslı olduğuna dair toplumumuzda bulunan inançtır.

Tablo 89: Kurbanlık Hayvanın Üstünlüğü Konusundaki İnançlar

Bazıları, "kurbanlık hayvanların diğer hayvanlardan üstün ve şanslı olduğuna" inandıklarını söylüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	159	39,6
Katılıyorum	137	34,1
Kararsızım.	52	12,9
Katılmıyorum	43	10,7
Kesinlikle katılmıyorum	11	2,7
Toplam	402	100,0

Verilere göre katılımcıların %39,6'sı kurbanlık hayvanın diğer hayvanlardan üstün ve şanslı olduğuna kesinlikle katıldığını, %34,1'ise katıldığını belirtmiştir. Kurbanlık hayvanın kurban olduğu için şanslı ve üstün olduğuna katılanların oranı genel olarak %73,7'dir. Katılmayanların ve kesinlikle katılmayanların toplam oranı %13,4 olup, kararsızlar ise % 12,9'dur. Mülakat aşamasında halk arasında bütün hayvanların kurban olmak istediği fakat içlerinden bazılarına nasip olduğu, kurbanlık hayvanların bir an önce kurban olmak istediklerine dair inançlar tespit edilmiştir. Bu inançların kurban algısını şekillendirmesi sonucu kurbanın şiddet olarak değerlendirilmediği söylenebilir.

B. Kurbanın Şiddete Alıştırması

Kurban kesme davranışının kişiyi şiddete alıştırdığını savunan yaklaşımları test etmek için bu konudaki tutum ve davranışlar tespit edilmiştir.

Tablo 90: Kurbanın Şiddete Alıştırması Konusundaki Tutumlar

Bazıları,"kurban kesmenin insanı şiddete alıştırdığını, kurban kesenlerin zamanla bu davranışı diğer canlılara ve insanlara uygulayabileceğini" savunuyorlar. Bu düşünceye katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	3	,7
Katılıyorum	8	2,0
Kararsızım.	22	5,5
Katılmıyorum	160	39,8
Kesinlikle katılmıyorum	209	52,0
Toplam	402	100,0

Verilere göre katılımcıların %52,0'si kurbanın şiddete alıştırdığına kesinlikle katılmazken, %39,8'i katılmadığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %91,8'i kurban kesmenin insanı şiddete alıştırmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Kurbanın şiddete alıştırdığını kabul edenlerin oranı genel olarak %2,7 olup, bu konudaki kararsızların oranı ise %5,5'dir.

Bu konudaki tutum ve davranış ilişkisini ortaya çıkarmak, kurban kesme davranışının bireyi şiddete yönlendirmedeki etkisini tespit etmek için örneklem grubunun tecrübelerine başvurulmuştur.

Tablo 91: Kurbanın Şiddet Açısından Davranışlardaki Etkisi

Kurban kesmenizin sizin şiddet kullanma ve acımasız davranma eğiliminizde bir artışa yol açtığını düşünüyor musunuz?	N	%	Geçerli %
Hayır	368	91,5	96,1
Kararsızım	15	3,7	3,9
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

“Evet” seçeneği cevaplarda bulunmasına rağmen katılımcılarca hiç işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır. Kurban kesmeyenler tecrübelerinin olmamasından dolayı işlem dışı bırakılmıştır. Bu konuda tutum ve davranış ilişkisini incelemek için yeterli sayıda “evet” seçeneğinden elde edilen veri olmadığı için Ki-Kare uygulaması yapılmamıştır. Genel olarak katılımcılar %91,5 oranında kurban kesmenin insanı şiddete alıştırmayacağına katılırken, kurban kesenlerin %96,1 kurban kesmenin şiddet kullanma ve acımasız davranma eğilimlerinde artışa neden olmadığını, %3,9’u ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Veriler kurban kesme davranışının insandaki şiddet kullanma ve acımasız davranma eğiliminde artışa neden olmadığını göstermektedir.

C. Kurbanın Şiddetten Uzaklaştırması

Bu konudaki diğer bir tez ise kurban kesmenin cana kıymanın kötülüğü bilincini geliştirdiği, kurban kesenlerin cana kıymaktan kaçınacağını savunmaktadır. Bu tezi test etmek için katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 92: Kurbanın Şiddetten Uzaklaştırması Konusundaki Tutumlar

Bazıları "kurban kesmenin insanda cana kıymanın, başkalarına karşı şiddet kullanmanın kötülüğü bilincini geliştirdiğini dolayısıyla kurban kesen kişinin bunlardan kaçınacağını" savunuyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	96	23,9
Katılıyorum	173	43,0
Kararsızım.	65	16,2
Katılmıyorum	54	13,4
Kesinlikle katılmıyorum	14	3,5
Toplam	402	100,0

Kurban kesme davranışının cana kıymanın kötülüğü bilincini geliştirdiği fikrine %23,9’u kesinlikle katılırken %43,0’ü katıldığını belirtmiştir. Toplam olarak katılımcıların %66,9’u kurban kesmenin cana kıymanın kötülüğü bilincini geliştirdiğine katılmaktadır. Katılımcıların %13,4’ü bu fikre kesinlikle katılmazken, %3,5’i

katılmadığını belirtmiştir. Genel olarak katılmayanların oranı %16,9 olup, kararsızların oranı ise % 16,2'dir.

Bu konudaki tutumların davranışlara etkisini tespit etmek için örneklem grubuna kurban kesme davranışlarının şiddet kullanmaktan uzaklaştırıcı etkisinin olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 93: Kurban Kesmenin Davranışları Şiddetten Uzaklaştırmaya Etkisi

Kurban kesmenizin, sizi başkalarına karşı güç ve şiddet kullanmaktan uzaklaştırma etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz?	N	%	Geçerli %
Evet	239	59,5	62,4
Hayır	96	23,9	25,1
Kararsızım	48	11,9	12,5
Toplam	383	95,3	100.0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesme tecrübesi yaşamamış olanlar işlem dışı tutulmuştur. Katılımcıların %62,4'ü kurbanın kendilerini başkalarına karşı güç ve şiddet kullanmaktan uzaklaştırdığını belirtirken, %25,1'i uzaklaştırmadığını, %12,5'i bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Veriler kurban kesenlerin büyük bir bölümünde kurban kesmenin şiddetten uzaklaştırma etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 94:Kurban Kesmenin Şiddetten Uzaklaştırması Konusundaki Tutum ve Davranışlarda Şiddetten Uzaklaşmanın İlişkisi

Bazıları,"kurban kesmenin insanda cana kıymanın başkalarına karşı şiddet kullanmanın kötülüğü bilincini geliştirdiğini dolayısıyla kurban kesen kişinin bunlardan kaçınacağını" savunuyorlar. Siz bu düşünceye katılıyor musunuz?	Kurban kesmenin, sizi başkalarına karşı güç ve şiddet kullanmaktan uzaklaştırma etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz?			Toplam
	Evet	Hayır	Kararsızım	
Katılıyorum	209 80,1%	33 12,6%	19 7,3%	261 100,0%
Kararsızım	13 22,8%	22 38,6%	22 38,6%	57 100,0%
Katılmıyorum	17 26,2%	41 63,1%	7 10,8%	65 100,0%
Toplam	239 62,4%	96 25,1%	48 12,5%	383 100,0%

$$Chi-Square=135,576 \quad DF=4 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için likert tipi seçenekler beşten üçe indirilerek sütunlarda birleştirme yapılmıştır. Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcılığı konusundaki tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcı olduğu yönünde tutum benimsemiş olanların %80,1'i davranışlarında şiddetten uzaklaşma olduğunu belirtirken, bu tutumu benimsemeyenlerin %26,2'si davranışlarında şiddetten uzaklaşma olduğunu belirtmişlerdir. Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcı olduğuna katılanların %12,6'sı davranışlarında etkili olmadığını belirtirken, bu oran katılmayanlarda %63,1'dir. Veriler "*Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcılığı konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır.*" hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=135,576; p<0,05$).

Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırmasını akıtılan kanla veya bir hayvanı boğazlamakla ilişkilendirmek yanlış olabilir. Aynı zamanda öldürme ve kan akıtma insandaki şiddet duygusunu canlandırabilir. Burada ibadet bilincini dikkate almadan yorum yapmak yanlış sonuçlar doğurabilir. Kurban ibadet bilinciyle yapıldığı

için insanları kötülüklerden uzaklaştırmaktadır. İnternet ortamında bir hayır kurumuna para yatırılıp vekâletle kurban kesenler hayvan boğazlamadıkları ve kan görmedikleri halde ibadeti yerine getirmenin verdiği manevi hazla davranışlarında daha hoşgörülü olabilirler. Kurban kesip, kan görmenin şiddeti azalttığı yaklaşımı dolaylı olarak çok kurban kesen zenginlerin şiddetten uzak, kurban kesemeyen fakirlerin şiddette daha yakın olduğuna işaret edebilir. İbadet bilinci olmadan, hayvan keserek, kan görerek insanda şiddet eğilimi azalmaz. Çünkü şiddet yok etmeye yönelik olduğu için uygulayanların ruhsal yapısı kin ve öfke ile dolu olup, davranış esnasında taşkınlık ve kontrolsüzlük vardır. Kurban kesme davranışı sergileyenlerde ise bu durum geçerli değildir. Yapılan gözlem ve mülakatlarda birçok kimsenin kurban kesme davranışını üzüntü ile karışık gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 95:Kurbanlık Hayvanın Kesimi Esnasında Üzüntü

Kurbanlık hayvanın kesimi esnasında üzülür müsünüz?	N	%	Geçerli %
Evet	243	60,4	63,4
Hayır	117	29,1	30,5
Kararsızım	23	5,7	6,0
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Örneklem grubundan kurban kesenlerin %63,4’ü kurbanlık hayvanın kesimi anında üzüldüğünü belirtmektedir. Üzülmeyenlerin oranı %30,5’dir.Kararsızların oranı %6,0’dır.

Mülakatlar aşamasında kurban kesen kimselerin bazıları dinî nedenlerden dolayı kurbanlık hayvana üzülmeklerini belirtmişlerdir. Bir işçi bu konuda fikirlerini şöyle belirtmiştir: *“Allah emrettiği için kesiyorum. Üzülerek emri yerine getirmek uygun olmaz. Kurbanlık hayvan, hayvan makamından çıkıp kurban makamına ulaşmıştır. Onun adına üzülmekten çok seviniyorum.”* Katılımcıların büyük çoğunluğunun üzüntü ile bu ibadeti yerine getirmesi şiddetten uzak olduklarını gösterebilir. Şiddet

kullananlarda daha çok kin ve nefretle yok etme duygusu hâkim olup, ruh halleri üzüntüden uzaktır.

Kurban kesme davranışının şiddetten uzaklaştırıcı olmasının nedeni ibadet bilinci ile gerçekleştirilmesidir. Kur'an ayetleri incelendiğinde insanlarla ilişkilerde ve ibadetlerde sertlik ve şiddetin olmadığı görülür. Şiddet ifade eden zulüm, tuğyan ve fitne gibi davranışlar yasaklanıp hoşgörü ve müsamaha tavsiye edilmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Kur'an'ın tavsiye ettiği ibadetin şiddetten uzak olması gerekir.

12. KURBAN VE KAN

Kurban konusunu incelerken birtakım inanç ve uygulamalar üzerinde farklı din ve kültürlerin etkisi gözlemlenmiştir. Özellikle kurban kanı, kemiği, kurbanın cinsiyeti, kurbanın süslenmesi ve kurbanlık hayvandan yararlanma konusunda oluşmuş inanç ve uygulamalarda İslami inançların yanında başka kültür ve dinlerin izleri görülmektedir. Araştırma süresince kurban kanı konusunda hassasiyet, Kurban Bayramı dışında farklı amaçlarla kesilen kurbanların kanını çeşitli nesne ve insan vücuduna sürme âdetinin olduğu görülmüştür.

Tarihe baktığımızda birçok toplumda kanın önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Arkaik Doğu'da ilk çocuğun kurban edilmesi âdeti vardı. Kurban edilen çocuğun kanı ile tanrıların tükenmiş enerjisi tazelenerek arttığına inanılırdı. Sümerler tanrı Ea'nın hükmüyle damarları kesilerek öldürülen tanrı Kingu'nun kanıyla çamurun karışımından insanın yaratıldığına,¹⁶⁹ Mısırlılar tan yeri kızılığını gök tanrıçası Nuth'un güneş tanrısı Re'yi doğururken kaybettiği kandan kaynaklandığına inanıyorlardı.¹⁷⁰ Firavunlar genç kalmak için kan banyosu yapıp, ruhun kanla beslendiğine inanırlardı.¹⁷¹ Afrika'da hükümdarların cesetlerinden kalan kemiklerini yılın belli günlerinde kanla yıkama âdeti vardı. Böylece canlılığının sürdüğüne inanırlardı. Eski Yunanda bilhassa

¹⁶⁸ Bkz. Çelik, İbrahim, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa, 2002,s.77–80.

¹⁶⁹ Hediël, Alaxander, *Enûma Eliş-Babil Yaratılış Destanı*, çev. İsmet Birkan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000,s.71.

¹⁷⁰ Ökten, Kaan H., “Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kan”, *Cogito*, sy. 37,2003,s.133–161.

¹⁷¹ *Focus Dergisi*, Kan Özel Sayısı, “Kan”, Yıl 3,sy. 12, İst., 1997,s.60.

kurban kanı kefareti, ölümlerle görüşme aracı olarak kullanılır ve büyüünün gücünü artırmak için iksire karıştırılırdı. Kan ruhla özdeş ve ruhun evi sayılırdı.¹⁷² Çeşitli toplumlarda sara tedavisi için kan banyosu yapılırdı.¹⁷³ Roma’da yaralı gladyatörlerin sıcak kanını sara hastalarının içme geleneği vardı.¹⁷⁴ Çeşitli milletlerde hükümdarların tahtını kutsamak için kurban kanı serpilmiş,¹⁷⁵ hatta kurban kanı ile Aztekler ekmek ve pasta yapmışlardır.¹⁷⁶

İnsanlık tarihinde her zaman kurban kanı normal kandan daha farklı ve üstün sayılmıştır. Kutsanan kurban kanı konusunda temel olarak iki tutum belirmiştir. Orta Asya toplumlarında bilhassa Türkler, Moğollar ve İranlılarda kurban kanını toprağa düşürmeme gayreti görülür. Kandaki gücü toprağa düşürmeme âdeti tabu inancını desteklemektedir. Diğer toplumlarda ise kurban kanındaki gücü açığa çıkarmak için kan akıtma âdeti görülmektedir.

Bütün toplumlarda kutsallığına inanılan kurban kanı Yahudilerin katkılarıyla daha da zengin hale gelmiştir. Babil, Kenan, Mısır ve Orta Doğu toplumlarının kana atfettikleri anlam ve değerlendirmeleri bilen Yahudiler kan konusunda oluşturdukları inanç ve uygulamalarla birçok toplumu etkilemişlerdir. Yahudi inançlarına göre Habil’in kanını yutan toprak lanetlenmiştir.¹⁷⁷ Tevrat’ta kan can sayılmıştır.¹⁷⁸ Canın kanda olması nedeniyle kan yemek yasaklanmıştır. Yahudilikte kan yemek yasak olduğu için kesilen hayvan yarım saat suda bekletilir sonra tuzlanarak tekrar bekletilir ve yıkanarak yenir. Bu işlemde geçmiş ete kaşer damgası basılır.¹⁷⁹ Ayrıca kadınların adet kanları Yahudilik¹⁸⁰ ve İslamiyet’te pis sayılmıştır. Bu durumun ataerkilliğe geçişle

¹⁷² Conticelli, Valentina-Gabriele, Mino, “Mikrokozmos’tan Makrokozmos’a Kanın Öyküsü”, çev. Ali Kaftan, *Cogito*, sy. 37, 2003, s.109–129.

¹⁷³ *An Encyclopedia of Religion*, Contributors, Vergilius Ferm - ed. Publisher: Philosophical Library, New York, 1945, s. 80.

¹⁷⁴ Conticelli Valentina, “a.g.m.”, s.109–129.

¹⁷⁵ Sezen, Yumni, *Kurban ve Din*, s.37–38.

¹⁷⁶ Erginer, a.g.e. ,s.79.

¹⁷⁷ Tekvin,4/8–12.

¹⁷⁸ Levililer,17/11.

¹⁷⁹ Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 2, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001,s.314–315.

¹⁸⁰ Levililer, 15/19.

başladığını savunanlar bulunmaktadır. Anaerkil dönemde üretkenliğin sembolü sayılan adet kanı ataerkil dönemde pis sayılmıştır¹⁸¹

Hristiyanlık, Yahudilerde görülen kurban kirliliğinden dolayı kurbanı reddetmiş olmasına rağmen Yahudi inançlarının etkisinden kurtulamamıştır. Yahudilerde görülen kurban inanç ve uygulamaları farklı uygulamalarla sürdürülmüştür. Yahudilerde mabedin iç bölmesine yılda bir kez yalnızca baş kâhin halkının bilmeyerek işlediği günahların bağışlanması için sunacağı kurbanın kanıyla girebilirdi.¹⁸² Kutsalın bir nesnede tezahürü olarak tanımlanan hiyerofani¹⁸³Yahudilikteki kan inancı için uygun düştüğü söylenebilir. Yahudilikten etkilenen Hristiyanlıkta bu anlayış Hz İsa'nın kanına transfer edilmiş ve özel bir anlam yüklenmiştir. Hz İsa kanını dökerek Tanrı huzuruna çıkmış, kanı ile insanlığın günahları bağışlanmıştır. Hristiyanlarda kanın yerine şarap, kurban olan Hz İsa'nın eti yerine ekmek ikame edilmiştir. Haç işareti Hz İsa'nın kurban edilişini dolayısıyla kanını sembolize eder. Hristiyan dünyasının temel akideleri ve bu akideden etkilenen birçok sanat eserinin ilham kaynağı kurban ve kandır. Kurbanı reddeden Hristiyanlığın dolaylı olarak diğer dinlerden daha çok kurbanı öne çıkardığı söylenebilir.

A. Kurban Kanının Kutsallığına Olan İnanç

Gözlem ve mülakat safhasında kurban kanı konusunda tarihteki kana atfedilen önemi ve uygulamaları çağrıştıran inanç ve davranışlar gözlenmiştir. Kurban kanının kutsallığı konusundaki inançları tespit için anket metnine sorular eklenmiştir. Elde edilen verilerin frekans dağılımı ve yüzdeleri aşağıda belirtilmiştir.

¹⁸¹ Direk, Zeynep, “Adet Kanaması Tecrübesi: Sınırlar ve Ufuklar”, *Cogito*, sy. 37, 2003,s.251–261

¹⁸² Levililer, 4/1–12.

¹⁸³ Eliade Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İst., 2000,s.20.

Tablo 96:Kurban Kanının Kutsallığı Konusundaki İnançlar

"Kurban kanı kutsaldır."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	161	40,0
Katılıyorum	131	32,6
Kararsızım.	56	13,9
Katılmıyorum	47	11,7
Kesinlikle katılmıyorum	7	1,7
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %40'ı kurban kanının kutsal olduğuna kesinlikle katılırken, %32,6'sı katıldığını belirtmiştir. Bu konuda katılımcıların %13,9'u kararsız olduğunu, %11,7'si katılmadığını,%1,7'si ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Kurban kanının kutsal olduğuna inananlar toplam olarak %72,6 iken inanmayanlar %13,4 olup, kararsızlar ise %13,9'dur.

Kur'an kesilen kurbanda takvanın önemli olduğunu, Allah'a sadece takvanın ulaşacağını, kanının Allah'a ulaşmayacağını belirtmiştir.¹⁸⁴Bu ayetten kurban kanını önemli olmadığı çıkarılabilir. Bunun yanında bazı hadislerde ise kurban kanına önem atfedildiği söylenebilir. Zuhaylî'nin, Tirmizî, Hâkim ve İbni Mace'yi kaynak göstererek aktardığı hadiste şöyle geçmektedir: "...*Kurbanın akan kanı yere düşmeden Allah katında yüksek bir makama ulaşır...*"¹⁸⁵Bazı kaynaklarda ise hadisin kaynağı belirtilmeden "*Müminlerin ayırt edici özelliği kurbanın kendi öz kanı olmasıdır.*" şeklinde kurban kanının insanın kendi kanı olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır.¹⁸⁶ Zuhaylî'nin Hâkim, Beyhaki ve Taberanî'den aktardığı bir hadiste Hz.Muhammed kızı Fatma'ya şöyle demiştir: "*Kalk kurbanının yanında hazır bulun. Çünkü ondan*

¹⁸⁴ Hacc,22/37.

¹⁸⁵ Zuhaylî, a.g.e. ,c. IV, s.392–393.

¹⁸⁶ Yeni Türk Ansiklopedisi, c.V, İstanbul 1985, s.1998.

*dökülecek ilk damla kan ile tüm günahların bağışlanacaktır.*¹⁸⁷ Yine Zuhaylî'nin Hâkim, İbni Mace ve Tirmizî'den aktardığı ve İmam-ı Mâlik'in Muvatta'sında geçen başka bir başka hadiste ise “*Âdemoğlu için Kurban Bayramı günlerinde Allah katında kan akıtmaktan daha hayırlı bir amel yoktur.*”¹⁸⁸ Bu ve benzeri hadislerin sıhhat derecesi araştırılmalı, dil açısından incelenip tercüme lâfzen değil mana dikkate alınarak yapılmalıdır. Ayrıca birçok fıkıh kitabında “*kurbanda esas olan kan akıtmaktır*”¹⁸⁹ gibi ifadelerin kanı öne çıkarması halk arasındaki kan konusundaki inançları kuvvetlendirmektedir. Bu tür hadislerde geçen kan motifi İslam öncesi inançlarla örtüştüğü için daha çabuk kabul görmektedir. Şehit kanı dışında hiçbir kanın yüceltilmemesi ve kanın pis sayılmasına rağmen¹⁹⁰ bazı Müslümanlardaki bu inancın kaynağını eski din ve kültürlerde aramak gerekir.

B. Kurban Kanı Sürme Konusunda İnanç ve Davranışlar

Kurban kanı kutsal sayıldığı için çeşitli kültürlerde onu farklı yerlere sürerek kanda var olduğuna inanılan gücün aktarımı amaçlanmıştır. Bu uygulama araştırma yapılan evrende de gözlenmiştir.

Tablo 97: Kurban Kanının Sürülmesi Konusundaki İnançlar

Kesilen kurbanın kanını alına, arabaya vs. sürme âdetini nasıl değerlendiriyorsunuz?	N	%
Yanlış olduğuna inanıyorum.	195	48,5
Sürülmesi gerektiğine inanıyorum.	94	23,4
Kararsızım.	113	28,1
Toplam	402	100,0

¹⁸⁷ Zuhaylî, *a.g.e.*, c. IV, s.417.

¹⁸⁸ *Muvatta*, Edahi,3; Zuhaylî, *a.g.e.*, c. IV, s.393.

¹⁸⁹ Aydın, Ali Arslan, *Ramazan Orucu ve Kurban*, Kültür Basın Yayın Birliği Yay., İstanbul, 1976, s.105; Bardakoğlu v.dğr., *İlmihal*, II, s.9.

¹⁹⁰ Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; Enam 6/145; Nahl, 16/115.

Katılımcıların %48,5'i kurban kanın sürülmesinin yanlış olduğuna,%23,4'ü ise sürülmesi gerektiğine inandıklarını belirtmişlerdir.%28,1 katılımcı ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Bu inancın uygulamalara ne kadar yansıdığı tespit için katılımcılara kurban kanını sürüp sürmedikleri sorulmuştur. Katılımcılardaki kurban kanını sürme davranışının inançlardan daha yaygın olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 98:Kurban Kanını Sürme Davranışı

Siz çeşitli amaçlarla kestiğiniz şükür, akika vb. kurbanın kanını alnınıza, arabanıza vs. sürer misiniz?	N	%
Sürerim	107	26,6
Bazen sürerim.	95	23,6
Sürmem.	179	44,5
Hiç kesmediğim için böyle bir durumla karşılaşmadım.	21	5,2
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %26,6'sı kurban kanını sürdüğünü, %23,6'sı bazen sürdüğünü, %44,5'i ise sürmediğini, %5,2'si ise hiç kesmediği için böyle bir durumla karşılaşmadığını belirtmektedir. Katılımcıların %50,2'si kurban kanını sürme âdetini uygulamaktadırlar. Bu konudaki tutum davranış ilişkisini ortaya çıkarmak için Ki-Kare uygulaması yapılmıştır. Bu amaçlarla kurban kesmediğini belirtenler uygulamaya alınmamış, uygulamada sütun sayısı birleştirilerek ikiye indirilmiştir.

Tablo 99: Kurban Kanını Sürme Konusunda İnanç-Davranış İlişkisi

Kesilen kurbanın kanını alına, arabaya vs. sürme âdetini nasıl değerlendiriyorsunuz?	Siz çeşitli amaçlarla kestiğiniz şükür, akika vb. kurbanın kanını alınıza, arabanıza vs. sürer misiniz?		Toplam
	Sürerim	Sürmem	
Yanlış olduğuna inanıyorum.	47	139	186
	25,3%	74,7%	100,0%
Sürülmesi gerektiğine inanıyorum.	90	3	93
	96,8%	3,2%	100,0%
Kararsızım.	65	37	102
	63,7%	36,3%	100,0%
Toplam	202	179	381
	53,0%	47,0%	100,0%

$$Chi-Square=133,677 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Kurban kanı sürme konusunda tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Yanlış olduğuna inananların %25,3'ü kurban kanını sürerken, sürülmesi gerektiğine inananların %96,8'i sürmektedir. Veriler “*Kurban kanının sürülmesi konusundaki inançlar davranışlarda farklılıklara neden olur*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=133,677$; $p<0,005$).

Kurban kanını sürme âdeti tarihte birçok toplumda vardı. Babil’de kurban kanını saray kapılarının üst ve yan sövelerine sürülürdü.¹⁹¹ Kan sürme âdeti Mısır’da yaygın bir adet olup, sürülen kan tanrının hakkı sayılırdı.¹⁹² Yahudiler Mısır’dan çıkış

¹⁹¹ Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat*, Selenge Yayınları, İst., 2005, s.300.

¹⁹² Feyizli, a.g.e. ,s. 84.

aşamasında evlerinde kuzu kesip kanını kapı sövelerine sürmüşlerdi.¹⁹³ Çölde Tanrının öldürmek istediği Musa'ya sünnet edilen bir çocuğun sünnet derisinin kanı sürülmüş ve Tanrı'nın ilişkisi engellenerek Hz. Musa korunmuştu.¹⁹⁴ Mısır'da Hz. Musa ve halkını koruyan Tanrı'nın Firavuna verdiği dokuz beladan birisi kan belasıdır. "*Harun asasını firavun ve adamlarının gözü önünde nehre vurdu. Nehir kana dönüştü. Balıklar öldü, su koktu ve Mısırlılar suları içemedi. Mısırın her yerinde kan vardı.*"¹⁹⁵ Yine başka bir olayda kan Yahudilikte sözleşme aracı olarak karşımıza çıkar. Hz Musa kestiği kurbanın kanını bir kapta toplayarak bir kısmını altara, kalan diğer kısmını Yahudi halkının üzerine serperek Tanrı ile halkı arasında kurban kanı ile sözleşme yapmıştır.¹⁹⁶ Yahudilikte kan kardeşliği önemli olup, kendi kavmine mensup herkes kan kardeşi sayılırdı.¹⁹⁷ Benzer uygulama İskit Türklerinde de vardı. İskit Türkleri yemin sonrası akıttıkları kanlarından bir miktarını kapta toplar ve karşılıklı olarak içerlerdi.¹⁹⁸ Eski Yunanda kurban kanı rahipler tarafından kesenlerin yüzüne sürülürdü.¹⁹⁹ Bugünkü Rusya, Bulgaristan, Çekoslavya'nın bulunduğu coğrafyada yaşayan Slavlar kadın olduğuna inandıkları şer tanrısından kurtulmak, için kurbanlar keser kanlarını etraflarına sürerlerdi.²⁰⁰ Frigyalılarda Kurban kanını kesenin alnına ve çeşitli yerlerine sürme âdeti vardı.²⁰¹

Benzer uygulamalar İslam öncesi Araplarda görülmektedir. İslam öncesi Araplar kestikleri kurbanların kanlarını putlara,²⁰² akika için kestikleri kurbanın kanını çocuğun başına sürerlerdi.²⁰³ Hz. Muhammed'in kurbanlık hayvanları kanla işaretlediği bilinmektedir.²⁰⁴ Hz. Muhammed Kâbe'ye gönderilen hedy kurbanlarının yolda ölecek hale geldiğinde kesilmesini, takısının(nalının) kanına batırılıp işaretlenerek insanların

¹⁹³ Budda, *Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler*, s.45.

¹⁹⁴ Çıkış, 24/24–26.

¹⁹⁵ Çıkış, 7/20–21.

¹⁹⁶ Çıkış, 24/3–8.

¹⁹⁷ Ökten, Kaan H. ,Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kan", *Cogito*, sy.7,İstanbul, 2003,s.133–159.

¹⁹⁸ Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, s.292.

¹⁹⁹ Kabağağaçlı, *a.g.e.* ,s.124.

²⁰⁰ Kahraman, *Dinler Tarihi*, s.108–109.

²⁰¹ Kabağağaçlı, *a.g.e.* , s.124–125.

²⁰² Ateş, *a.g.e.* , s.213.

²⁰³ Zuhaylî, *a.g.e.* ,s.429.

²⁰⁴ *Müslim*, Hacc 205;Tirmizi, Hacc 67;Nesâi, Hacc 63.

yemesine bırakılmasını belirtmiştir.²⁰⁵ Bu uygulama kana önem atfetmek için değil, bir işaret uygulamasıdır. Bu durumu gören yolculara o hayvanın etinden yemenin serbest olduğunu göstermek içindir.

İslam öncesi kurban kanının tabu sayılması, İslam'da kan yemenin yasaklanması ve pis sayılmasına rağmen Türk toplumunda kurban kanını arabaya, insan alnına, meyve ağacına²⁰⁶ sürme âdetinin kaynağını İslam öncesi Orta Doğu inançlarında ve bilhassa İsrailiyyatta aramak gerekir. Kurban kanını sürerek ondan güç alma davranışının en yaygın görüldüğü kültür Yahudi kültürüdür. Yahudilikte kan konusunda farklı değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bir taraftan kanı lanetleyen, yenmesini yasaklayan, diğer taraftan kanın can olduğunu, kefareti olduğunu, bağışlanma için gerekli olduğunu, sözleşme aracı olduğunu kabul eden Yahudi inançlarında kan konusunda ikircillikli bir yaklaşım görülmektedir.

Kültürümüzde ise İslam öncesinden başlayıp günümüze kadar gelen kurban kanının kutsallığına dair inanç semitik bazı inançlarla karıştığında kan sürme âdeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma yapılan evrende kurban kanının daha çok arabaya, insanların alınlarına sürüldüğü gözlenmiştir.

Bu davranışın arkasında psikolojik bir süreç yaşanmaktadır. Önce kurbanlık hayvana kutsallık atfedilmekte, daha sonra kutsallaşmasıyla kurban kanında bulunduğu inanılan kutsal gücün sürülen nesneye aktarımı sağlanmaktadır. Yaşam kaynağı sayılan kana kutsallığın atfedilmesiyle insanların beklentileri daha da artmaktadır. Kanın sürülmesiyle nesne ve beden kutsala temas etmiş olup, kutsal olduğuna inanılan kandaki gücün aktarımıyla bazı beklentilerin gerçekleşeceği düşünülmektedir. Kurban kanı sürme uygulamasının altında korunma, sağlık, bereket vb. beklentiler bulunmaktadır.

Araştırmanın evreninde kurban kanı sürme âdetinin amacının daha çok korunma ve işaretleme olduğu görülmüştür. Arabası için kurban kesen bir eğitmeni

²⁰⁵ *Muvatta*, Hacc 148; *Tirmizi*, Hacc 72; *Ebu Davud*, Menâsik 19; *İbnu Mâce*, Menâsik 101.

²⁰⁶ Erginer, *a.g.e.*, s.161; Erginer, Gürbüz, "Kan ve Tabu", *Cogito*, sy. 37, İstanbul, 2003, s.181-191.

“Allah bana bir araba nasip etmiş bende bir kurban kestim. Kanını tekere sürdüm. Bundan başka kana bulaşmasın. Kesilen kurbanın koruyucu etkisi olduğuna inanıyorum.” Bu konuda görüşlerini aldığımız bir memur katılımcı kestiği kurbanın kanını kendine ve arabasına sürdüğünü belirtmiş, bunu yaparak kurbanın kimin kestiğinin, kendisi için kurban kesilen arabanın belli olduğunu ifade etmiştir.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda kurban kanı sürme âdetinin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında ülkemizin bazı yörelerinde kurban kanı nefes darlığı olanlara, alkoliklere, iştahsızlara şifa amaçlı içirilmekte ve meyve vermeyen ağaçlara sürülmektedir.²⁰⁷ Günümüz Irak Türkmenleri ise kurban kanını çocuğun ağzına sürerek tüm dertlerden kurtulacağına inanmaktadırlar.²⁰⁸ Bu tür davranışların hepsinde motivasyon olarak sıkıntılı durumdan kurtulup daha güvenli ortam arama bulunmaktadır.

Kurban kanıyla ilgili bir diğer inanç ise kandaki arındırıcılığa olan inançtır. İnsanlık tarihine baktığımızda kefarete olarak karşımıza su ve belki sudan daha önemli kurban kanı çıkmaktadır.²⁰⁹ Kurban kanının arınma için birçok toplumda kullanıldığı bilinmektedir.²¹⁰ Kanın tedavi edici ve yenileyici özelliklerinin yanında arındırıcı olması nedeniyle kan banyosu yapıldı. Hristiyanlıktaki vaftiz bu davranışların gelişmiş formu olarak görülmektedir.²¹¹ Bunun yanında kanın kefarete için gerekli olduğu Tevrat'ta geçmektedir. Her şey kanla temizlenir. Kan dökülmeden bağışlanma olmaz.²¹² Bu durumdan İncil'de de bahsedilir.²¹³ Yahudi inançlarına göre kişi kurbanın kanının akıtılmasını seyrederken eğer ilahî rahmet olmasaydı günahlarının bedelini kendi kan ve bedeni ile ödeyeceğini düşünmelidir.²¹⁴ İslam'a göre kan pis sayılmasına, Kurban'da kesilen kurbanların kanlarının önemsizliğinden bahsedilmesine rağmen bazı

²⁰⁷ Erginer, *a.g.e.*, s. 161–162.

²⁰⁸ Beydili, *a.g.e.*, s.292.

²⁰⁹ Öztürk, *İlahi Dinlerde Yemin Kefarete ve Kurban*, s.11.

²¹⁰ Bushnell Horace, *The Vicarious Sacrifice*, s.450.

²¹¹ *An Encyclopedia of Religion*, “Sacrifice” s.80.

²¹² Levililer, 17/11.

²¹³ İbranilere Mektup, 9/22.

²¹⁴ Y.D. ,”Sacrifice”, *EJ*, c.XIV, s.613.

kaynaklarda kurban kanının günahların bağışlanmasına vesile olduğu yönünde hadisler bulunmaktadır. Bu hadislerin sıhhat durumu, hadisin geçtiği bağlamın iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

C. Kurban Kanının Arındırıcılığına Olan İnanç

Kurban kanına kutsallık atfedilmesinin yanında ona arındırıcı özellik yüklenmektedir

Tablo 100: Kurban Kanı ve Arınma

Bazıları,"kurbandan akan kanın günahların bağışlanmasına vesile olduğuna inandıklarını" söylüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	106	26,4
Katılıyorum	145	36,1
Kararsızım.	75	18,7
Katılmıyorum	64	15,9
Kesinlikle katılmıyorum	12	3,0
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %26'4'ü kurban kanının günahların bağışlanmasına vesile olduğuna kesinlikle katılırken,% 36,1'i katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %62,5'i kurban kanının bağışlanmaya vesile olduğuna inanmaktadır. Kurban kanının arınmaya vesile olduğuna dair inançla kurban kanının kutsal olduğuna yönelik inanç arasında ilişki olduğunu ortaya çıkarmak için Ki-Kare uygulaması yapılmış, likert tipi seçenekler sütun ve satır sayısı birleştirilerek üçe indirilmiştir.

Tablo 101: Kanın Kutsallığı ile Arınmaya Vesile Olduğu İnancının İlişkisi

"Kurban kanı kutsaldır."	"Kurbandan akan kan günahların bağışlanmasına vesiledir"			Toplam
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Katılıyorum	228 78,1%	35 12,0%	29 9,9%	292 100,0%
Kararsızım	16 28,6%	31 55,4%	9 16,1%	56 100,0%
Katılmıyorum	7 13,0%	9 16,7%	38 70,4%	54 100,0%
Toplam	251 62,4%	75 18,7%	76 18,9%	402 100,0%

Chi-Square =178,740 *DF*=4 *P*= ,000

Kurban kanının kutsal olduğuna dair inançlarla arınmaya vesile olduğuna yönelik inançlar arasında ilişki olduğu görülmektedir. Kurban kanının kutsal olduğuna inanların %78,1'i arınmaya vesile olduğuna inanmaktadır. Kurban kanının kutsal olmadığına inanların %70,4'ü kurban kanının arınmaya vesile olmadığına inanmaktadırlar. Veriler "*Kurban kanının kutsal olduğuna dair inançla, arınmaya vesile olduğu inancı arasında ilişki vardır*" hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=178,740$; $p<0,005$).

D. Kurban Kanını Toprağa Gömme

Kurban kanının kutsal olarak değerlendirilmesi birçok konuyla ilişkilidir. Kurban kanını kutsal olarak görme ondan beklentileri ve ona karşı davranışları etkilemektedir. Geleneksel toplumlarda görülen kurban kanını toprağa gömme âdeti günümüzde tutum ve davranış olarak varlığını sürdürmektedir.

Tablo 102:Kurban Kanının Gömülmesi

"Kurban kanı toprağa gömülmelidir."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	219	54,5
Katılıyorum	142	35,3
Kararsızım.	29	7,2
Katılmıyorum	12	3,0
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %54,5'i kurban kanının toprağa gömülmesi gerektiğine kesinlikle katılırken,%35,3' ise katıldığını belirtmiştir. Genel olarak kurban kanının toprağa gömülmesi gerektiğine katılanların oranı %89,8'dir.Katılmayanların oranı ise %3'tür

Tarihte kurban kanı ile bereket arasında ilişki kurulmuştur. İlkel topluluklarda kan tanrılarla mübadele nesnesi olup bereketin bedeli ve gelecek için mit kaynağı sayılmış,²¹⁵ tarım toplumlarında kesilen kanlı kurban parçalara ayrılarak tarlalara serpilmiş,²¹⁶onda yaşamın özsuyu olduğuna inanılmıştır.²¹⁷Benzer uygulama günümüzde Güney Azerbaycan'da yaşayan Karakoyunlular tarafından gerçekleştirmektedir. Bahar bayramında kestikleri kurbanların kanlarını tarlalarına serpmektedirler.²¹⁸Eski Yunanda llerin kurban kanı içmek için bekledikleri ve yeraltına inip onlardan bilgi almak için kurban kanı toprağa karışmalıydı.²¹⁹Yahudilikte kanın toprağa akıtılıp, gömülmesi gereklidir. "*Kanı yemeyeceksiniz su gibi toprağa akıtacaksınız.*"²²⁰ "*Her kim bir hayvanı avlarsa kanını akıtacak ve kanını toprakla*

²¹⁵ zkan, *a.g.e.* ,s.49.

²¹⁶ Eliade, *Dinsel inançlar ve Düşünce Tarihi*, s.335.

²¹⁷ Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, II, s.7.

²¹⁸ Beydili, *a.g.e.*,s.292.

²¹⁹ Conticelli Valentina, "Gabriele Mino, Mikrokozmos'tan Makrokozmos'a Kanın yks", s.109-129.

²²⁰ Yasanın Tekrarı,12 /16;24.

örtecektir.”²²¹Eski Sami inançlarına göre üstü örtülmemiş kan toprağı kirletir ve çoraklaştırır.²²²Farklı kültürlerde kurban kanını çeşitli beklentiler nedeniyle toprağı gömme âdeti görölmektedir.

İslam’da kurban kanın toprağı gömme zorunluluğı yoktur. Kurban kanının çevreyi kirletmeden herhangi bir yere akıtılmasında beis olmamasına rağmen halk arasında tarihsel uygulamanın etkisi ile kurban kanını toprağı gömme konusunda güçlü bir inanç ve âdet bulunmaktadır. Geleneksel toplumda kurban kesmek ve kanını toprağı gömmek için uygun alanlar bulunmaktaydı. Şehirleşmeyle beraber bu imkânlar kaybolmaya başlamıştır. Fakat kurban kanının toprağı gömülmesi konusundaki geleneksel inancın değişmeden devam etmesi sıkıntılar doğurmaktadır. Evinin etrafında kurban kanını gömecek uygun yer olmayan vatandaşlarımız kurbanlarını evinin yakınında yeterli toprak zemini olan alanlarda kesmeyi tercih etmektedirler. Kurbanını toprak zeminde kesip kanını gömdükten sonra araba garajına taşıyıp yüzme işlemlerini tamamlayan vatandaşların olduğı görölmüştür. Bu kimselerle görüşölmüş ve görüşlerine başvurulmuştur. Araba garajında pis su giderinde kurban kanının diğer atıklarla karışmasını kabullenemedikleri için burada kesmeyi uygun görmediklerini belirtmişlerdir. Bu konuda bahçesinde bir köşede kurban kesmek için küçük bir toprak alan bırakanlar görölmüştür. Bilhassa kanalizasyon sistemine kurban kanının karışmasından rahatsızlık duyulduğı tespit edilmiştir. Bunun en önemli nedeni bu konuda bağlayıcı bir hüküm olmamasına rağmen kökü İslam öncesine dayanan geleneksel uygulamaların dinî bir hüküm gibi görölmesidir.

²²¹ Levililer,17/13.

²²² Gaster, Theodor H.,*Thespis:Eski Yakındoğı’da Ritüel,Mit ve Drama*,çev.Mehmet H.Doğan, Kabalcı Yayınları,İstanbul, 2000,s.451.

Tablo 103: Kurban Kanının Akıtıldığı Yerler

Siz kurbanın kanını nereye akıtıyorsunuz?	N	%
Açtığımız çukura akıtıyoruz.	365	90,8
Çukur açma imkânımız olmadığı için kanalizasyona akıtıyoruz.	31	7,7
Kanalizasyona akıtıyoruz.	6	1,5
Toplam	402	100,0

Verilere göre kurban kanını toprağa gömme inancının davranışları etkilediği görülmektedir. Şehir hayatının tüm zorluklarına rağmen katılımcıların %90,8'i kurban kanını toprağa akıtmaktadır.%7,7 oranında katılımcı ise çukur açma imkânları olmadığı için kanalizasyon sistemine , %1,5 oranında katılımcı mazereti olmaksızın kanalizasyon sistemine kurban kanını akıttıklarını belirtmişlerdir.

Bu konudaki tutum ve davranış ilişkisini incelemek için birleştirme sonrası satır üçe, sütun sayısı ikiye indirilmiştir.

Tablo 104:Kurban Kanını Gömme Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi

"Kurban kanı toprağa gömülmelidir."	Siz kurbanın kanını nereye akıtıyorsunuz?		Toplam
	Açtığımız çukura akıtırız.	Kanalizasyona akıtıyoruz.	
Katılıyorum	341 94.5%	20 5.5%	361 100.0%
Kararsızım	17 58.6%	12 41.4%	29 100.0%
Katılmıyorum	7 58.3%	5 41.7%	12 100.0%
Toplam	365 90,8%	37 9,2%	402 100,0%

$$Chi-Square =56,857 \quad DF=2 \quad P= ,000$$

Kurban kanının toprağa gömülmesiyle ilgili tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurban kanının toprağa gömülmesi gerektiği yönünde tutum benimseyenlerde %94,5'i toprağa gömme davranışı görülürken, kararsız olanların ve karşı tutum benimseyenlerin yaklaşık %58'i toprağa gömmektedir. Kararsız ve katılmayanların yaklaşık %41'i kurban kanını kanalizasyona akıtırken bu oran “*toprağa gömülmelidir*” tutumunu benimseyenlerde %5,5'dir. Veriler “*Kurban kanının toprağa gömülmesi konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır.*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=56,857$; $p<0,005$).

13. ESKİ KÜLTÜRLERLE İLİŞKİLİ İNANÇLAR VE UYGULAMALAR

Bu bölümde kökü İslam öncesine dayanan bazı inanç ve uygulamaların kurban konusundaki tutum ve davranışlarla ilişkisi ele alınacak, konuyla ilgili olarak geliştirilen hipotezler test edilecektir.

Kurban ibadeti ile ilgili bazı inanç ve uygulamalar İslam öncesi eski Türk inanç ve adetlerine, farklı kültür ve dinlere kadar uzanmaktadır. Bu inanç ve uygulamaların geleneklere karışarak varlığını sürdürdüğü ve kurban ile ilgili tutum ve davranışları etkilediği söylenebilir.

A. Kurban Kemiği

Farklı kültürlerde kurban kemikleriyle ilgili benzer uygulamalar görülmektedir. Yahudilikte fışh kurbanının kemikleri kırılmaz,²²³ eski Yunanda kurbanın kemikleri tanrılara sunulurdu.²²⁴ Eski Türk inançlarına göre kurbanın kemikleri kırılmamalı, köpeklere verilmemeli, toprağa açılan çukura gömülmelidir. Kemik kan kadar önemlidir. Kandan sonra ruhun ikamet ettiği diğer yer kemiklerdir. Kemikler hayat kaynağı sayılmış ve yeniden dirilme ile ilişkilendirilmişti. Kemikler yakılmaz ve kırılmazdı. Eliade, kemik sunma âdetinin arkaik dönem avcılarda görülen

²²³ Aydın, *a.g.t.* , s.16.

²²⁴ Erginer, *a.g.e.* , s.85.

kurban kemiklerini yüce varlıklara sunma âdeti ile ilişkilendirip, ritüelin Orta Asya'daki hayvancılıkla geçinen toplumlarda görüldüğünü belirtmektedir.²²⁵

Günümüzde kemikle ilgili inançların varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Mesela ölmüş bir babanın hayat tarzına uygun davranmayan çocuk için “*babanın kemiklerini sızlatma*” uyarısında bulunmaktadır. “*Kemikleri sızlamak*” deyimini ölmüş insanlar arkasından bazen beddua olarak “*mezarında kemikleri sızlasın*” şeklinde kullanılmaktadır. Bu deyimler kemiklerin canlılığına dair inançların kalıntısı olarak görülebilir. Bu konudaki “*Kurban kemiği ile köpek tavlanmaz*”²²⁶ atasözü kurban kemiğine gösterilen ihtimamın göstergesidir. Günümüz Alevî toplumlarında muharrem orucu bittiğinde kesilen Cebrail kurbanının kemikleri kırılmadan bütün pişirilir, kemikleri, tüyü ve kanı gömülür.²²⁷ Anadolu'daki birçok Alevî tekkesinde kesilen kurbanın etleri ve kemikleri parçalanmadan haşlanır.²²⁸ Benzer tutum ve davranışların araştırmanın yapıldığı evrende etkili olduğu görülmüştür.

Tablo 105:Kurban Kemiği İle İlgili Tutumlar

Bazılarına göre:"Mümkün olduğunca kurban kemikleri parçalanmamalı, çöpe atılmamalı, köpeklere verilmeyip toprağa açılan bir çukura gömülmelidir."Siz buna katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	167	41,5
Katılıyorum	128	31,8
Kararsızım.	49	12,2
Katılmıyorum	45	11,2
Kesinlikle katılmıyorum	13	3,2
Toplam	402	100,0

²²⁵ Eliade, Mircae, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Ercan Ofset, İstanbul,1993,s.142.

²²⁶ Aydın, Mehmet, *Geliştirilmiş ve Açıklamalı Atasözleri*, III. bs., Ankara, 1995,s.145.

²²⁷ Selçuk, *Tahtacılar*, s.111.

²²⁸ Fiğlalı, E.Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşilik*, Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:8 Ankara, 1994,s.62.

Verilere göre araştırmaya katılanların %41,5'i kurban kemiklerinin mümkün olduğunca kırılmamasına, çöpe atılmamasına, köpeklere verilmeyip açılan bir çukura gömülmesi gerektiğine kesinlikle katılırken, % 31,8'i ise katıldığını belirtmiştir. Kurban kemikleri konusundaki eski Türk inançlarının katılımcıların %73,3'ü tarafından benimsendiği görülmektedir.

Hayvan kurbanlık olarak tahsis edildikten sonra kutsal olarak değerlendirilmeye başladığı için ona karşı davranışlar değişmektedir. Davranıştaki bu farklılık kesim sonrası etine ve kemiklerine yansımaktadır. Bu uygulamanın altında kurbanlığın varlığını sürdürdüğü inancı ve kurbanla özdeşleşmeye bağlı olarak korunma arzusu etkili olabilir.

Bu inancın uygulamalara yansımaları tespit etmek için örneklem grubuna kurban kemikleri ile ilgili davranışları sorulmuştur. Kurban kemiği konusundaki inançların uygulamaları etkilediği görülmektedir.

Tablo 106:Kurban Kemikleri ile İlgili Davranışlar

Kurban kemiklerini ne yapıyorsunuz?	N	%
Toprağa gömüyoruz	224	55,7
Toprağa gömme imkânımız olmadığı için çöpe atıyoruz	109	27,1
Çöpe atarız	69	17,2
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %55,7'si kurban kemiklerini toprağa gömdüklerini, %27,1'i ise imkânları olmadığı için çöpe attıklarını, %17,2'si ise çöpe attıklarını belirtmiştir. Bu konudaki tutum ve davranışlar arasında ilişkiyi tespit için Ki-Kare uygulaması yapılmıştır. İşlem için likert tipi seçenekler beşten üçe indirilerek sütunlarda, davranışlardaki üç seçenek ikiye indirilerek satırlarda birleştirme yapılmıştır.

Tablo 107:Kurban Kemikleri Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi

"Mümkün olduğunca kurban kemikleri parçalanmamalı, çöpe atılmamalı, köpeklerle verilmeyip toprağa açılan bir çukura gömülmelidir."	Kurban kemiklerini ne yapıyorsunuz?		Toplam
	Toprağa gömeriz.	Çöpe atarız	
Katılıyorum	205 69,5%	90 30,5%	295 100,0%
Kararsızım	16 32,7%	33 67,3%	49 100,0%
Katılmıyorum	3 5,2%	55 94,8%	58 100,0%
Toplam	224 55,7%	178 44,3%	402 100,0%

$$Chi- Square=93,307 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Eski Türk uygulamalarının etkilerinin varlığını sürdürdüğü kurban kemiği konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişkinin olduğu görülmektedir. Kurban kemiğinin çöpe atılmaması gerektiği yönünde tutum benimseyenlerin %69,5'i kurban kemiklerini toprağa gömdüklerini, karşı tutum benimseyenlerin %94,8'i çöpe attıklarını belirtmişlerdir. Veriler "*Kurban kemiği konusundaki tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur*" hipotezini doğrulamaktadır($X^2=93,307$; $p<0,005$).

B. Kurbanın Rengi

Eski Türk inançlarının, farklı kültür ve dinlerin etkili olduğu bir diğer konu ise kurbanın rengidir. Katılımcılara kurbanlık hayvanda hangi rengi tercih ettikleri sorularak renk konusundaki eğilimlerin frekans ve yüzde dağılımları tespit edilmiştir.

Tablo 108: Kurbanlık Hayvanın Rengi

Renkleri dışında bütün özellikleri ve fiyatı aynı birkaç hayvanı beğenseniz hangi renk hayvanı kurban olarak tercih edersiniz?	N	%
Beyaz	273	67,9
Siyah	17	4,2
Kahverengi	2	,5
Alaca	16	4,0
Fark etmez	94	23,4
Toplam	402	100,0

Veriler %67,9 oranında beyaz rengin tercih edildiğini göstermektedir. Kaynaklarda Hz. Muhammed’in siyahı fazla olan alaca koç kestiği belirtilmektedir.²²⁹Bu belgenin toplumumuzdaki kurban rengi üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Bazı fıkıh kitaplarında renk açısından fazilet sıralaması yapıldığında hayvanlar renklerine göre beyaz, sarı, kirli beyaz, kırmızı, ala ve siyah şeklinde sıralanmaktadır.²³⁰ Bu tercihler dinî bilgilere dayanmamaktadır. Zuhaylî, renk konusundaki tercihlerin dinî nedenlerden değil âdetlerden, görünüşünün güzelliği veya et lezzetinden olduğunu ileri sürmektedir.²³¹ Araştırmanın evreninde beyaz rengin tercih edilmesi konusunda eski Türk inançlarının etkisinin olduğu söylenebilir. Eski Türklerde kurbanın rengi önemliydi. Gök tanrı için beyaz renkli hayvanlar, yer tanrısına, ata ruhlarına ve kötülüklerinden korunmak için kötü ruhlara beyaz dışında kalan renklerden sunulurdu.²³² Beyaz rengin tanrı tarafından beğenildiğine inanırlardı.²³³Tarihî kaynaklarda antlaşma sonrası, gökten indiğine inandıkları at²³⁴ cinsinden beyaz renkli

²²⁹ *Buhârî*, Hacc 117,119; *Müslim*, Edâhi 17; *Ebu Davud*, Edâhi 4.

²³⁰ Zuhaylî, *a.g.e.* ,c.IV, s.408.

²³¹ Zuhaylî, *a.g.e.* ,c.IV, s.408.

²³² Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, s.155–156.

²³³ İnan, *Şamanizm*, s.101.

²³⁴ Kafesoğlu, İbrahim, “At” *TDVİA*, c. IV, T.D.V.Yayınları, İstanbul, 1991,s.26–28.

hayvan kestikleri görülmektedir.²³⁵ Beyaz renk eski Yunan ve Roma’da önemliydi. Gök tanrıları için beyaz, yer tanrıları için siyah, ateş tanrısı için kırmızı renkli kurbanlar sunulurdu.²³⁶ Beyaz renk konusundaki inanç ve uygulamaların Eski Yunan ve Roma âdetlerinden ziyade eski Türk inanç ve uygulamalarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Türklerde Anadolu’yu fethetmeden önce bu uygulamalar biliniyordu. Belki fetih sonrası benzer uygulamaların bu coğrafyada görülmesi beyaz renk uygulamasını pekiştirmiş olabilir.

Günümüzde renklerin tercih nedenlerini ortaya çıkarmak için katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Renk tercihinde dinî kaygılar, et kalitesi ve renk algısı önemli olduğu görülmüştür. Emekli bir katılımcı beyazın “kusursuzluk” olduğunu, alaca hayvanları renk açısından kusurlu bulduğunu, keseceği kurbanın beyaz olmasının dinî inançları gereği olduğunu belirtmiştir. Bayan bir katılımcı ise beyazın *günahsızlık, temizlik ve masumiyet* olduğunu için tercih ettiğini, siyah hayvan tercih ettiğini belirten biri esnaf diğeri işadamı iki kişi kurbanlık hayvanın derisi siyah olduğu için güneş ışığını emmesi nedeniyle etini beyaz renkli hayvana göre daha lezzetli buldukları için tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

C. Kurbanlık Hayvanın Cinsiyeti

Mülakatlar ve gözlemlerde kurbanlık olarak erkek hayvanların tercih edildiği tespit edilmiştir. Daha fazla sayıda insanın görüşlerinden hareketle bu konudaki tercihleri tespit etmek için anket metnine konuyla ilgili soru eklenmiştir.

²³⁵ Roux, *a.g.e.* ,s.191;İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”,Ankara 1968,s.317.

²³⁶ Homeros, *İlyada*, s.125.

Tablo 109: Kurbanlık Hayvanda Cinsiyet Tercihleri

Kurbanlık hayvan alırken bütün özellikleri ve fiyatı aynı, biri erkek diğeri dişi iki hayvanı beğenseniz hangisini tercih edersiniz?	N	%
Erkek	338	84,1
Dişi	14	3,5
Fark etmez	50	12,4
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %84,1'i erkek hayvanı tercih ettiğini,%3,5'nin dişi hayvanı tercih ettiğini,% 12,4'ü ise cinsiyetin önemli olmadığını belirtmiştir. Veriler erkek hayvanların daha çok tercih edildiğini göstermektedir.

Erginer, yaptığı çalışmada Anadolu'da erkek hayvanın yeğlendiğini, erkek hayvan tercihinin yalnız Kurban Bayramı'nda kesilen kurban ile sınırlı kalmayıp, adak kurbanında koç ve horozun tercih edildiğini belirtmektedir.²³⁷

Kur'an'da kurbanlık hayvanın renk ve cinsiyetine değinilmemiş olup, kurbanlık olarak erkek hayvanın tercihinin öne çıkaran herhangi bir işaret yoktur. Hadis kitaplarında ise Hz. Muhammed'in diğer hayvanların yanında alaca koç kestiği belirtilmektedir

Erkek hayvanın tercihi birçok nedenden kaynaklanabilir. Bunların en başında eski Türk inanç ve uygulamalarının geldiği söylenebilir. Bunun yanında toplumumuzun ataerkil yapısı, Habil'in kurbanının koç olması, Hz. İbrahim kıssasındaki kesmek istediği çocuğunun erkek olması ve onun yerine koç ikamesi, erkek hayvanların daha gösterişli ve et olarak daha fazla olması, dişi hayvanların üretimin devamı için gerekli olması, kurban için ayrılan dişi hayvanların hamile olma ihtimali erkek hayvanların tercih nedeni olarak sayılabilir. Hz. Muhammed'in koyun cinsinden koç kesmesi²³⁸ve

²³⁷ Erginer, *a.g.e.* ,s.156.

²³⁸ *Müslim*, Edâhi 19;*Tirmizî*, Edâhi 4.

erkek koçun en hayırlı kurban olduğunu belirtmesi,²³⁹ sağlamal hayvanların kesilmemesinin tavsiye edilmesi erkek hayvanların tercih edilmesini etkilemiştir. Bu konuda fıkıh kitaplarında herhangi bir kaynak göstermeksizin farklı görüşler ileri sürülmektedir. Fıkıh kitaplarında beyaz renk ve erkek hayvanların kesilmesi mendup sayılmıştır. Fıkıh kitaplarındaki tavsiyelerin zaman sürecinde tercihlerle şekillendiği ileri sürülebilir.

Kurban tarihine baktığımızda hem erkek hem de dişi hayvanların kurban edildiklerini fakat erkeklerin daha çok tercih edildiğini ve bilhassa gök tanrılar için kurban edildiklerini görmekteyiz. Yunanlılar boğa ile ilahî güç arasında ilişki kurup, kurban edilen boğanın gücünün insana geçeceğine inanırlardı.²⁴⁰ Güneş tanrısı için erkek ve beyaz, toprak tanrısı için ise siyah ve dişi kurban kesilir,²⁴¹ eski İran’da ise öküz ve boğa kurban edilirdi.²⁴² Sabiilerde koyun kurbanına dişi olmasından dolayı izin verilmez,²⁴³ Keltlerde beyaz boğa kurban edilirdi.²⁴⁴ Eski Türklerde kurban edilecek hayvanın erkek olması tercih edilirdi. Dede Korkut hikâyesinde “*attan aygır, deveden buğra, koyundan koç*” kestikleri anlatılır.²⁴⁵ Tevrat’ta ise “...*kabul olsun diye sığırlardan, koyunlardan yahut keçilerden kusursuz bir erkek takdim edeceksiniz.*”²⁴⁶ ifadesi geçmektedir. İslam’ın kurban kesilmesini teşvik ettiğini fakat cinsiyet konusunu serbest bıraktığı söylenebilir. Her ne kadar erkek hayvanın birçok din tarafından tercih edildiği bilinmesine rağmen toplumumuzda görülen erkek hayvan kesme tercihinde en önemli etkenlerinin başında eski Türk inanç ve uygulamaları gelmektedir. Çünkü tarihten günümüze Türklerin erkek hayvan tercih ettiği bilinmektedir. Bu uygulama belki bazı faktörlerin etkisi ile daha güçlenmiş olabilir.

²³⁹ Tirmizî, Edâhi 18.

²⁴⁰ Cilacı, Osman, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlâhi Dinlerde Kurban”, *Diyanet Dergisi*, Eylül-Ekim, c.18, sy. 5, Ankara, 1979, s.270–291.

²⁴¹ Homeros, *İlyada*, s.125.

²⁴² Bkz. Güç, *a.g.e.*, s.74–82; Bkz. E. Edwards, “Sacrifice” (Iranian), *ERE*, s.18–21.

²⁴³ Güç, *a.g.e.*, s.73.

²⁴⁴ Challaye, *a.g.e.*, s.156.

²⁴⁵ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s.6; Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.24.

²⁴⁶ Levililer, 22/23.

Bir diğerk neden ise toplumsal yapımızın ataerkil olmasıdır. Ataerkil toplumda erkek daha değerkli ve önemli olduğu için kurban olarak sunulan hayvanın cinsiyetinin erkek olması tercih nedeni olabilir. Tanrı'ya sunulan mümkün olduğunca en iyisi olmalıdır. Kurbanlık hayvanların erkekleri daha gösterişli olması, maddi ve manevi erkeğe biçilen değerkın daha fazla olması kurbanlık hayvanın tercihine yansıdığı düşünülebilir. Kurban dualarında geçen bazı ibarelerde kişi kurbanı ile özdeşleşmektedir. Kişi kendisi yerine bedel olarak değerkli olanı koyduğunda hem kendini değerkli kılabilir hem de kurbandaki samimiyetini ve beklentilerini artırmış olabilir. Mülakat yaptığımız bir işletmecinin “*erkek hayvanın kurbana daha çok yakıştığını*” söylemesi oldukça dikkat çekicidir.

Erkek hayvan tercihini etkileyen bir diğerk önemli faktör dişilerin hamile olma ihtimalidir. Bu konuda az da olsa olumsuz tecrübelerle sahip kimseler görölmüştür. Benzer olaylar nadiren de olsa yaşanmakta olup istenmeyen bu durumları yaşamamak için erkek hayvan kesmek en sağlıklı yol olarak görölmektedir.

D. Kurbanlık Hayvanların Süslenmesi

Gözlem aşamasında bayrama yakın bir süre kala kurbanlık hayvanların süslendiğı tespit edilmiştir. Kurbanlık hayvanlara kına yakılmakta, çeşitli renklerle boyanmakta ve gerdanlarına boncuklardan oluşan takılarla süslenmektedir. Kurbanlığını birkaç gün önce temin edip evinde tutanlarda hayvanlarını süsleme daha yaygın görölmektedir. Arife günü alanlar ise genelde kına yakmaktadır. Uygulamaları İslam öncesine uzanan bu konuyla ilgili tutum ve davranışları ortaya çıkarmak için sorular sorulmuş, mülakatlardan elde edilen verilerle sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 110:Kurbanlık Hayvanı Süsleme

"Kurbanlık hayvan süslenmelidir"	N	%
Kesinlikle katılıyorum	55	13,7
Katılıyorum	167	41,5
Kararsızım.	83	20,6
Katılmıyorum	84	20,9
Kesinlikle katılmıyorum	13	3,2
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %13,7'si kurbanın kesinlikle süslenmesi gerektiğine kesinlikle katıldığını, %41,5'i ise katıldığını belirtmektedir. Genel olarak katılımcıların % 55,2'si kurbanlığın süslenmesi fikrine katılmaktadır.

Tablo 111: Kurbanlık Hayvanı Süsleme Davranışı

Ailenizde kurban süslenir mi?	N	%
Süsleriz	84	20,9
Ara sıra süsleriz	176	43,8
Hiç süslemeyiz	142	35,3
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %20,9'u kurbanlarını süslediklerini, %43,8'i ise ara sıra süslediklerini, %35,3'ü ise hiç süslemediklerini belirtmişlerdir. Genel olarak katılımcıların %64,7'si kurbanlarını süslediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 112: Kurbanlık Hayvanın Süslenmesinde Tutum ve Davranış İlişkisi

"Kurbanlık hayvan süslenmelidir"	Ailenizde kurban süslenir mi?		Toplam
	Süsleriz	Süslemeyiz	
Katılıyorum	200 90,1%	22 9,9%	222 100,0%
Kararsızım	39 47,0%	44 53,0%	83 100,0%
Katılmıyorum	21 21,6%	76 78,4%	97 100,0%
Toplam	260 64,7%	142 35,3%	402 100,0%

*Chi-Square*152,730 *DF*=2 *P* =,000

Ki-Kare uygulaması için satır ve sütunlarda birleştirmeler yapılmıştır. Kurbanlığın süslenmesi konusundaki tutumların davranışlarda farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Veriler “*Kurbanlığın süslenmesi konusundaki tutumlarla davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=152,730$; $p<0,005$).

Birçok kültürde kurbanlığı süsleme uygulaması vardır. İnsan kurbanlarının sunulduğu topluluklarda bile kurbanlık insanlar çiçeklerle süslenirdi.²⁴⁷ İslam öncesi kurbanlıkların süslendiği bilinmektedir. Kuran’da “*gerdanlıklarına nişaneler takılıp Kâbe’ye gönderilen kurbanlardan*”²⁴⁸ bahsedilmesi, “...*bu kurbanlıklara ve gerdanlıklarına(süslerine) saygısızlık edilmemesi...*”²⁴⁹ yönünde tavsiyelerde bulunulması bunun bir göstergesidir. Bu uygulamanın devamı Hz. Muhammed tarafından onaylanmıştır. Hz Muhammed’in kurbanlık develerinin gerdanlarına nalın taktığı, bazı zamanlar develerin hörgüçlerini kesici bir aletle kanatılıp, akan kanla

²⁴⁷ Eliade, Mircea, *Dinsel inançlar ve Düşünce Tarihi*, çev., Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İst., 2003, s.281.

²⁴⁸ Mâide 5/97.

²⁴⁹ Mâide, 5/2.

işaretlenmesini istediği,²⁵⁰ aynı uygulamaların sığırlar için de yapıldığı, koyunlara ise işaret takıldığı yolunda rivayetler bulunmaktadır.²⁵¹ Kurbanlık deve ve sığırlar için “*Kurbanlık deve ve sığırları sizin için Allah’ın nişaneleri kıldık.*”²⁵² ayetinin bulunması konunun Kur’an’la ilişkisini göstermektedir. Fakihler kurbanlığın işaretlenmesini müstehab saymışlardır.²⁵³ Kaynaklar Araplardaki uygulamanın kurbanlığın belli olması için yapıldığını belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak cahiliye döneminde işaret için kurbanlık hayvanların kulağını yarma âdeti vardı.²⁵⁴ Kuran’da şöyle geçer: “(Şeytan dedi ki:) *Ben onlara emredeceğim, putlarına kurban işareti olarak hayvanlarının kulaklarını yaracaklar.*”²⁵⁵ Bunun yanında Kâbe’ye gönderdikleri hayvanların tecavüzden kurtulması için gerdanlıklar takıyorlardı.²⁵⁶ Diğer bir ifade ile öncelik olarak kurbanın işaretlenmesi hayvanın gasp edilmesini önlemek için yapılmaktaydı ve süslemeden ziyade hayvanın kurbanlık olarak tahsis edildiğinin ilânına yönelikti. Bu uygulama ile kurbanlık diğer hayvanlardan ayrılıyor ve insanların davranışları bu hayvanlara karşı daha ölçülü oluyordu. İslam’ın yayılmasıyla gelen güvenli ortam sonrası bunlara gerek kalmadığı, develerin hörgüçlerinin kanatılmasının hayvana eziyet vereceği için mekruh olduğu görüşü kabul görmüştür.²⁵⁷

Türklerde ise hem işaret hem de kurbanlığı yüceltme amacına yönelik olduğu söylenebilir. Bunun yanında uygulama farklılıkları bulunmaktadır. Türklerde kanla işaretleme yoktur. Büyük baş hayvanların süslenmesi daha basit ve seyrek uygulanmaktadır. Süsleme daha çok koyun cinsinden küçükbaş hayvanlara çeşitli boylarla ve kınayla yapılmaktadır. Toplumumuzda kınaya boyalardan farklı olarak kutsal denebilecek bir anlam yüklenmektedir. Kına yakmanın bir geçişin sembolü ve kurbanlığın ilânı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Boratav, kurbanlığa kına yakmanın

²⁵⁰ Müslim, Hacc 205; Ebu Dâvud, Menâsık 15.

²⁵¹ Buhârî, Hacc 110; İbnu Mâce, Menâsık 95.

²⁵² Hacc, 22/36.

²⁵³ Zuhaylî, a.g.e. , c.IV, s.416; Asutay, *Kurban Risalesi*, s.38.

²⁵⁴ İbni Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah İbn Müslim, *Tefsiru Garibi’l Kur’an*, Daru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s.147.

²⁵⁵ Nisa, 4/119.

²⁵⁶ İbni Kuteybe, *Tefsiru Garibi’l Kur’an*, s.139.

²⁵⁷ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, *El Camiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. 6 Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 1965, s.38.

Sami uygulaması olduğunu ve bu âdetin Yahudilerden geçmiş olabileceğini ileri sürmektedir.²⁵⁸

Anadolu’da kurbanı süslemek yaygın bir adet olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁹ Çeşitli yörelerde kurbanlığa kına yakmak için abdest alınır. Kurbanlık bazı bölgelerde abdesti andırır bir şekilde yıkandıktan sonra gözlerine sürme çekilir. Bu inanç Hz. İsmail’in sürmeli olmasına dayandırılır.²⁶⁰ Kurbana hediye teorisi açısından bakıldığında kurban süsleme daha iyi anlaşılabilir. Günlük hayatta hediyelerimizi süslü ambalajlarda vermek isteriz. Aynı durum kurban için de geçerli olabilir. Bunun yanında kurbanlığın diğer hayvanlardan ayırt edilmesi için çeşitli şekillerde toplumlarda işaretlendiği görülmektedir. Türk toplumunda kurbanlığı ayırt etmenin yanında kurbanı yüceltmek için daha çok kına ile süslendiği söylenebilir. Kurbanlığı süslemenin dinî kaynaklarda fazla yeri olmasa da halk arasında süslenmesi gerektiği yönünde yaygın inanç bulunmaktadır. Kurban süslemenin sadece Türklerde görüldüğünü ileri sürmek²⁶¹ doğru değildir. Günümüzde toplumumuzda görülen bu uygulamanın evrensel tarafı olmasının yanında Türklere özgü taraflarının olduğu ve beslendiği en önemli kaynağın eski Türk uygulamaları olduğu ileri sürülebilir.

Kurbanlığı süsleme kurban konusu içinde bir detay olarak algılanmış ve kaynaklarda fazla yer bulmamıştır. Bu nedenle konu hakkında daha fazla bilgi ve belgelere ihtiyaç vardır.

E. Kurbanlık Hayvandan Yararlanma

Kurban olma vasıfları taşıyan bir hayvan kurban olarak tahsis edildiğinde ona karşı tutum ve davranışlar değişmektedir. Hayvanın kurbanlık olarak seçilmesiyle kutsallaştırma süreci başlamaktadır. Hayvanın kutsallaştırılması ona diğer hayvanlardan farklı davranılmasına neden olmaktadır. Kutsallığın atfedilmesi sonucu hayvana karşı

²⁵⁸ Boratav, Pertev Naili, *Türk Halk Bilimi II*, 100 Soruda Türk Folkloru. (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar) Fono Matbası, İstanbul, 1973, s.253–254.

²⁵⁹ Atik, *a.g.t.*, s. 65.

²⁶⁰ Erginer, *a.g.e.*, s.161.

²⁶¹ Zenger, Erkal, *Postmodern Şamanizm Alevilik ve Halk Ozanları*, İtalik Yay. ,Ankara, 2000, s.94.

davranışlara ihtimam gösterilmektedir. Genellikle gücünden, yününden ve sütünden yararlanılmamaktadır.

Tablo 113: Kurbanlık Hayvana Karşı Tutumlar

"Kurbanlık hayvan elden geldiğince hoş tutulmalı, yününden ve gücünden faydalanmamalıyız."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	214	53,2
Katılıyorum	132	32,8
Kararsızım.	24	6,0
Katılmıyorum	28	7,0
Kesinlikle katılmıyorum	4	1,0
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %53,2'si kurbanlık hayvanın hoş tutulup, ondan yararlanılmamasına kesinlikle katılırken,%32,8'i ise katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %86'sı bu konuda olumlu tutuma sahiptir.

Tablo 114:Kurbanlık Hayvana Karşı Davranışlar

Kurbanlık hayvandan yararlanır mısınız?	N	%
Hiçbir şekilde yararlanmalıyız.	348	86,6
Sadece sütünden yararlanınız.	14	3,5
Sadece yününden yararlanınız.	8	2,0
Sütünden ve yününden yararlanınız.	29	7,2
Gücünden yararlanınız	1	,2
Sütünden ve gücünden yararlanınız.	2	,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %86,6'sı kurbanlık hayvandan hiçbir şekilde yararlanmadığını belirtmişlerdir.%13,4 oranında katılımcı çeşitli şekillerde yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 115: Kurbanlık Hayvandan Yararlanma Konusunda Tutum ve Davranış İlişkisi

"Kurbanlık hayvan elden geldiğince hoş tutulmalı, yününden ve gücünden faydalanmamalıyız."	Kurbanlık hayvandan yararlanırmısınız?		Toplam
	Hayır	Evet	
Katılıyorum	310 89,6%	36 10,4%	346 100,0%
Kararsızım	20 83,3%	4 16,7%	24 100,0%
Katılmıyorum	18 56,3%	14 43,8%	32 100,0%
Toplam	348 86,6%	54 13,4%	402 100,0%

$$Chi-Square=28,238 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için tabloda sütun beşten üçe ve satır altıdan ikiye indirilerek birleştirme yapılmıştır. Kurbanlık hayvandan yararlanma konusundaki tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kurbanlık hayvandan yararlanma konusunda “*yararlanılmamalıdır*” yönünde tutum benimseyenlerin kurbanlık hayvandan yararlanma oranı %10,4 iken “*yararlanılabilir*” yönünde tutum benimseyenlerin kurbanlık hayvandan yararlanma oranları %43,8’dir. Veriler “*Kurbanlık hayvandan yararlanma konusundaki tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur.*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=28,238; p<0,05$).

Hadislerde kurbanlık devenin binek olarak kullanılmasının sakıncası olmadığı görülmektedir. Peygamberimiz kurbanlık olarak ayrılan bir deveye binmeyen sahibini binmesi için uyarmıştır.²⁶² Diğer bir hadiste ise başka bir binek bulununcaya kadar binilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiştir.²⁶³ Sütünden ve yününden yararlanma

²⁶² Muvatta, Hacc 139; Nesâî, Hacc 74; Müslim, Hacc 371.

²⁶³ Müslim, Hacc 375; Nesâî, Hacc 76.

konusunda herhangi bir dinî delil yoktur. Zaman içerisinde mezhep imamlarının bu konudaki görüşlerinin oluşmasında İslam öncesi dönemlerin, yaşadıkları dönem ve toplumlardaki algıların ve uygulamaların etkisinin olduğu söylenebilir. Cahiliye Arapları bazı kurbanlardan kendilerinin faydalanmalarını yasaklamışlardı. Araplar beş defa doğurmuş ve son yavrusu dişi olan devenin kulağını yarıp adak olarak bırakırlardı. “Bahire” denen bu hayvanlar özgürce dolaşır, sütü sağılmaz, gücünden faydalanılmazdı.²⁶⁴ Bazı Araplar muratlarına ermek için adına “saibe” dedikleri bir deve adarlardı. Muratları gerçekleşirse bu hayvan özgür kalır, yük yüklenmez, sütü yalnızca misafire sunulurdu.²⁶⁵ Bu ve benzeri kurbanlar yasaklanma sonucu kalksa da kurbandan faydalanma konusundaki algıların devam ettiği söylenebilir. Ayette “...*Kurbanlarda sizin için adı konmuş bir süreye kadar yarar vardır...*”²⁶⁶ geçen bu ifadeye bağlı olarak Urve bin Zübeyr, Ata ve bazı müfessirlerle İmam-ı Şafi kesime kadar faydalanmayı caiz görmüş²⁶⁷ bazı âlimler ayetteki “*adı konmuş bir süre*” ifadesini hayvanın kurbanlık olarak tahsis edilmesi olarak değerlendirmişlerdir.²⁶⁸ Araplardaki işaret vurulduktan sonra hayvandan yararlanmama âdeti cahiliye âdetlerinden sayılıp yasaklanmasına rağmen²⁶⁹ zaman içerisinde kurbanlık hayvandan yararlanmanın caiz olmadığı hükmü benimsenmiştir²⁷⁰

Benzer uygulama eski Türklerdeki iduk kurbanında görülür. İduk, adak sahibinin adağı için salıverilen kutlu ve mübarek sayılan hayvandır. Sütünden, gücünden ve yününden yararlanılmazdı.²⁷¹ Bu hayvanlar istedikleri yerde otlayabilir, başka birisinin bağ veya bahçesine girdiğinde kovulmazlardı. Bu hayvanı incitecek

²⁶⁴ Mevdûdi, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l- Kuran*, Tercüme Heyet, c.I, İst.,1996,s.518.

²⁶⁵ Ateş, a.g.e. , s. 235–236.

²⁶⁶ Hacc,22/33.

²⁶⁷ Mevdudî, *Tefhim*, c. III, s.364–365.

²⁶⁸ Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir, *Camii'l-Beyan fî Te'vili'l Kur'an*, c. 9,Daru'l-Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1992, s.147–148.

²⁶⁹ Mevdudî, *Tefhim*, c.III, s.364–365.

²⁷⁰ Bardakoğlu v.dğr., *İlmihal*, c. II, s.10,Zuhaylî, a.g.e. ,c.IV, s.416;Asutay, a.g.e. ,s.38.

²⁷¹ Kaşgarlı, a.g.e. , s.65.

davranışlardan kaçınmak gerekirdi. Bu hayvanlara hırsız ve canavarın dokunmadığına inanılırdı.²⁷² Benzer inançlar günümüz kurbanları için geçerliliğini korumaktadır.

Gözlem ve mülakat aşamasında kurbanlığa karşı hassasiyet gösterildiği tespit edilmiştir. Sütünü sağanlar ve yünü kırıpanlar kurbanlıktan yararlanma amaçlarının olmadığını, amaçlarının hayvanı rahatlatmak olduğunu belirtmişlerdir. Kurbanlık vasfı taşıyan hayvan kurban olarak belirlendiğinde onunla ilgili düşünceler değişmektedir. Kurbanlık olarak ayrılması ile kutsallaşmakta ve ondan yararlanmanın onu rahatsız edeceği düşünülmektedir. Kutsallaştırma ile yararlanmaya son verilmekte ve ondan beklentiler daha çok manevi olmaktadır.

Kurbanlığa iyi davranma, ondan faydalanmamanın genellikle tüm toplumlarda yaygın olduğu ve İslam öncesi dönemlere dayandığı ileri sürülebilir. Kurban kemiği, rengi, cinsiyeti, kanı, süslenmesi ve kurbanlık hayvana karşı davranışlar konusunda halk arasında farklı din ve kültürlerin izini taşıyan çeşitli inanç ve uygulamaların etkili olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular *“Günümüzdeki kurban ibadetine ait bazı inanç ve uygulamalarda eski Türk inançlarının, farklı din ve kültürlerin etkileri vardır.”* hipotezini doğrular niteliktedirler.

14. KURBAN KESME DAVRANIŞININ GERÇEKLEŞTİĞİ ÇEVRESEL ŞARTLAR

Davranışların sergilendiği ortamlar davranışlarda oldukça etkilidir. Kurban kesme sıklığının yüksek olduğu bir toplumda alt yapının yetersizliği dolaylı olarak olumsuzluklara neden olabilir. Kurbanlık hayvana karşı duyarsızlık, ehil olmayan kimselerin uygunsuz kesimleri, fiziki alt yapı yetersizliği nedeniyle uygun olamayan yerlerde kurbanların kesilmesi, kurban kesimi sonrası oluşan çevre kirliliği kurban ibadetini dolaylı olarak etkileyebilir.

Geleneksel toplumda hayvancılık yaygın bir uğraşı olduğu için hayvan kesimini yeterince gözlemleyen kimseler gerekli tecrübeyi elde ettikleri için hayvan kesimlerinde sıkıntı yaşanmıyordu. Günümüzde ise şehir toplumunda hayvan

²⁷² Güngör, “a.g.m.”, s.46.

kesimlerini canlı olarak görme ve pratiğini uygulama neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Bu durum kurban kesimini gerçekleştirecek insan sayısını azaltmıştır. Ayrıca günümüz şehir insanı hizmet satın almaya alışık olduğu için kurbanın getirdiği meşguliyetten dolayı kendisi kurban kesme becerisine sahip olsa da başkasına ücret karşılığında kestirmeyi tercih etmektedir. Yeterli ehil insanların olmayışı yaşanan olumsuzlukların en önemli sebeplerinden birisidir.

Araştırmaya katılanların kurban kesme becerisine sahip olup olmadıkları, evlerinde kurban kesmeye uygun yer bulunup bulunmadığı, kurban kesimi için kullandıkları kesim yerlerini, son zamanlarda giderek yaygınlaşan kurban kesim merkezleri ile ilgili bazı konuları tespit için çeşitli sorular sorulmuştur. Elde edilen verilerin yüzde ve frekans dağılımları tablo olarak verilmiştir.

Tablo 116: Kurban Kesim İşlemi

Kurban kesimini;	N	%	Geçerli %
Her zaman kendim yaparım.	45	11,2	11,7
Genellikle kendim yaparım.	42	10,4	11,0
Genellikle başkasına kestirim	64	15,9	16,7
Her zaman başkasına kestirim ve kesimi izlerim.	180	44,8	47,0
Başkasına kestirim ve izlemeye yüreğim elvermez.	52	12,9	13,6
Toplam	383	95,3	100,0
Missing System	19	4,7	
Toplam	402	100,0	

Hiç kurban kesmeyenler işlem dışı tutulduğunda her zaman kurbanını kendisi kesenlerin oranı %11,7 genellikle kendisi kesenler %11,0 genellikle başkasına kestirenler ise %16,7'dir. Her zaman başkasına kestirip, kesimi izleyenlerin oranı %47,0 başkasına kestirip kesimi izlemeye yüreği el vermeyenlerin oranı ise %13,6'dır. Halk arasında kurban sahibinin kesilen kurbanın başında bekleyip kesimi izlemesi gerektiğine dair yaygın bir inanç bulunmaktadır. Bu inancı, kesimi izlemeyi kaldıramayan hassas yapıdaki insanlara telkin ederek kurbanın başına getirilmesi sıkıntılara neden olabilir.

Verilere göre kurban kesme becerisine sahip olanların oranı % 39,4'dür. Bunların %27,7'si bazen kurbanlarını başkasına kestirmektedirler. Katılımcıların %60,6'sı kurbanını her zaman başkasına kestirmektedir. Kadınların kurban kesme işlemini yapmamaları bu oranı artırabilir. Verilere bakarak kurbanını kendisi kesenlerin oranı kendisi kesmeyenlerden daha düşüktür. Kurban kesme becerisine sahip insanların az olduğu şehir toplumunda Kurban Bayramı çıkışı kurban kesmek isteyenlerin çok olması sıkıntılara neden olmaktadır. Toplumumuzda Kurban Bayramı'nın ilk gününde ve bilhassa bayram namazı çıkışı kurban kesim işlemlerini tamamlama isteği oldukça yaygındır. Geleneksel toplumdaki bu alışkanlığı şehir hayatında sürdürme isteği devam etmektedir. Kurban eti ile kahvaltı yapmanın sünnet olduğuna inanç ve oruçlu olanların kurban eti ile iftar etme arzusu bu süreyi daha da kısaltmaktadır. Bu kısa sürede fazla sayıdaki hayvanın kesimi için gerekli kurban kesme becerisine sahip olanların azlığı, kurban kesme becerisine sahip olanların bazılarının bile başkalarına kestirme arzuları nedeniyle sıkıntı yaşanmaktadır. Ekonomik nedenlerden ve zaman yetersizliğinden kasaplara kestirmeyen birçok aile ehil olmayan kimselere kestirmektedirler. Yaşanan olumsuzluklar kurban ibadetinden kaynaklanmasa bile ibadete yansımaktadır.

Önemli bir diğer faktör kurbanın kesildiği yerdir. Yetersiz şartlarda insanlar uygun buldukları yerlerde kurban kesme eğilimindedir. Kırsal kesimde yaşanmayan yer sıkıntısı şehir toplumunda sıkıntılara neden olmaktadır. Geçmiş alışkanlıkların devam etmesi, şehirleşme bilincinin azlığı, evlerde kurban kesmek için uygun ortamların yetersizliği nedeniyle son yıllara kadar kurban kesme davranışı uygun bulunan her yerde gerçekleştirilmekteydi. Son birkaç yıldır uygulanan bazı müeyyidelerle bu durumun önüne önemli derecede geçilmiştir.

Tablo 117: Kurban Kesimi İçin En Çok Kullanılan Yerler

En çok kullandığınız kurban kesim yeriniz?	N	%
Evimizde uygun bir alan	214	53,2
Kurban kesim merkezleri	116	28,9
Çevremizde bulunan boş alan	43	10,7
İl merkezine yakın bir köy	29	7,2
Toplam	402	100,0

Araştırmaya katılanların %53,2'si evlerinde uygun bir yerde kurban kestiğini belirtirken, %28,9'u kurban kesim merkezlerini, %10,7'si çevrelerinde bulunan boş bir alanda, %7,2'si il merkezine yakın bir köyde kurbanlarını kestiklerini belirtmişlerdir.

Şehirleşmeye bağlı olarak yapılan günümüz konutlarının birçoğunda kurban kesmeye uygun yerler olmadığı için katılımcıların yarıya yakını evlerinden başka yerlerde kurban kesmektedirler. Geleneksel toplumda Kurban Bayramı sabahı evlerde kurban kesme âdeti şehirleşme sonrası kaybolmaya başlamıştır. Bu durumun geleneksel toplumda Kurban Bayramı sonrası yaşanan coşkunun yok olmasına neden olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 118: Kurban Kesimi İçin Evlerin Uygunluğu

Evinizde kurban kesmek için uygun bir yer var mı?	N	%
Uygun bir yer var.	153	38,1
Biraz uygun bir yer var	125	31,1
Evimizde kurban kesmeye uygun yer yok	124	30,8
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %38,1'i kurban kesmek için evlerinde uygun bir yer olduğunu, %31,1'i biraz uygun bir yer olduğunu, %30,8'i ise uygun yer olmadığını belirtmişlerdir. Veriler katılımcıların evlerinin büyük bir kısmının kurban kesmek için uygun bir yere

sahip olmadığını göstermektedir. Günümüzde evlerin tasarımında kurban kesimi için uygun yerler düşünülmemektedir. Şehir yaşamından kaynaklanan yetersizliklerin doğurduğu sıkıntıları gidermek için kurban kesim merkezleri son dönemlerde oldukça önem kazanmaktadır. Bu yerler hakkında katılımcıların tutumlarını tespit için sorular sorulmuştur.

Tablo 119: Sağlık Açısından Kurban Kesim Merkezleri

Sizce sağlık kuralları açısından kurban kesim merkezleri uygun mu?	N	%
Uygun.	106	26,4
Yeterince uygun değil.	175	43,5
Hiç uygun değil.	13	3,2
Fikrim yok.	108	26,9
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %26,4'ü kesim merkezlerinin sağlık açısından uygun olduğunu, %43,5'i yeterince uygun olmadığını, %3,2'si hiç uygun olmadığını belirtirken, %26,9'u bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 120: Dinî Kurallar Açısından Kurban Kesim Merkezleri

Dinî kurallar açısından kurban kesim merkezlerini nasıl değerlendirirsiniz?	N	%
Uygun.	118	29,4
Yeterince uygun değil.	164	40,8
Hiç uygun değil.	8	2,0
Fikrim yok.	112	27,9
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %29,4'ü dinî açıdan kurban kesim merkezlerini uygun bulurken, %40,8'i yeterince uygun bulmamakta, %2,0'si hiç uygun bulmamaktadır. Katılımcıların %27,9'u bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 121:Organizasyon Açısından Kurban Kesim Merkezleri

Sizce organizasyon açısından kurban kesim merkezleri yeterli mi?	N	%
Yeterli.	50	12,4
İstenilen seviyede değil.	196	48,8
Yetersiz.	50	12,4
Fikrim yok.	106	26,4
Toplam	402	100,0

Organizasyon açısından bakıldığında katılımcıların %12,4'ü yeterli bulurken, %48,8'i istenilen seviyede olmadığını, %12,4'ü yetersiz olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %26,4'ü ise bu konuda fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Günümüzde kurban kesme davranışında değişim yaşanmaya başlanmıştır. Bu değişim kurban kesme davranışını kurban kesim merkezlerine taşımıştır. Gelişmeler ileriki yıllarda kurbanların büyük kısmının buralarda kesileceği öngörüsünü doğurmaktadır. Buralarda kurban kesme bireylerin tercihindan ziyade şartların doğurduğu bir zorunluluktur. Şehir insanına kolaylıklar sağlaması, istenmeyen görüntülerin oluşmasını engellemesine karşılık, kesim merkezlerinde kurban kesme alışkanlığının henüz yeterince benimsenmemesi ve buralardaki yetersizlikler kurban coşkusunun yeterince yaşanmasını engellemektedir.

Tablo 122:Kesim Merkezlerinde Kurban Coşkusu

Kesim merkezlerinde kurban coşkusu yaşanıyor mu?	N	%
Yaşanıyor.	53	13,2
Eksik yaşanıyor.	165	41,0
Yaşanmıyor.	71	17,7
Fikrim yok	113	28,1
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %13,2'si kurban kesim merkezlerinde kurban coşkusunun yaşandığını, %41,0'i eksik yaşandığını, %17,7'si ise yaşanmadığını belirtmiş, %28,1'i ise bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Verilere göre, günümüz şehir hayatında kurban kesme davranışını gerçekleştirmek için gerekli olan fiziki alt yapı yeterli değildir. Bütün olumsuzluklara ve zorluklara rağmen kişilerin kurban kesmeleri ve kurban kesme davranışındaki sıklığın yüksek olması kurban ibadetinin gücünü göstermektedir.

Veriler şehirleşmeyle beraber kurban kesme becerisine sahip olanların azaldığını, evlerin genelde kurban kesmek için uygun yerlere sahip olmadığını göstermektedir. Bu yetersizliklerin yanında geleneksel toplum alışkanlıkları sürdürülmek istenmektedir. Son yıllarda bu yetersizliklerin doğurduğu sıkıntıları gidermek için ortaya çıkan kurban kesim merkezlerinin istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Kurban kesim merkezlerinin gelecek yıllarda bugünkünden daha çok kullanılacağı daha önem kazanacağı ve kurban ibadetinin uygulamasında bazı değişikliklerin yaşanacağı söylenebilir. Bu değişikliklere hem toplumumuz hem de kurban kesim merkezleri, işletme bilinci ve fiziki açıdan hazır değildir.

Gözlemler süresince kesim merkezlerinin sağlık, organizasyon ve dinî açıdan yeterli olmadığı görülmüştür. Buralarda kapasitenin üstünde kurban kesilmektedir. Kurban kesim merkezlerinin yetkililerinden aldığımız bilgilere göre ortalama 100 ila 300 arasında değişen büyükbaş ile 50 ila 500 arasında değişen küçükbaş hayvan kesilmektedir. Hayvanların nakliyesinde ve kesim ekibini oluşturanlardan kaynaklanan gecikme organizasyonda sıkıntılara yol açmaktadır. Buralar yılda bir defa kullanılmak üzere hazırlandığı için teknik olarak istenilen düzeyde değildir. Yeterli teknolojinin olmaması işleri yavaşlatmaktadır. Alan olarak gerekli büyüklükte olmayan bu yerlerde çok sayıda kesilen kurbanların atıkları sağlık açısından sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Buralarda dinî kurallar istenilen düzeyde yerine getirilmemekte ve organizasyonlarda aksaklıklar yaşanmaktadır. Kurbanlar kesim merkezi yetkililerince belirlenen saatten çok daha sonra insanların eline geçmektedir. Toplumumuzdaki kurbanı bir an önce kesme alışkanlığı ile kesim merkezindeki gecikmeler sıkıntının boyutunu artırmaktadır. Kurban kesim merkezlerinin gelecek yıllarda daha önem kazanacağı varsayımıyla

buralar hakkında oluşan olumsuz düşünceleri giderecek önlemler alınmalıdır. Aksi takdirde kurban coşkusu azalmaya devam edecektir.

Kesim merkezleriyle beraber bazı alışkanlıklar değişmektedir. Bu durum bilhassa yaşlılar tarafından hoş karşılanmamaktadır. Görüştüğümüz yaşlı bir esnaf kurban kesim merkezlerinde bir defa kestiğini ve daha sonra kesmekten vazgeçmesinin nedenlerini şöyle anlatmıştır: *“Kurbanını kendin kesemiyorsun. Kasaptan et alır gibi bir poşet etle eve dönüyorsun. Kurban havası yaşayamadım. Kurbanları evde kesmeye karar verdim.”* Kesim merkezlerinde kurban kesip memnun kalmayan bir sanayici bu konudaki tecrübelerini şöyle aktardı: *“Keseceğin hayvanı bile tam göremiyorsun. Dokunup okşayamıyorsun. Tekbirini getiremiyorsun. Etler iyi paylaştırılmıyor. Bazıları kalben rıza göstermeyebilir. Etler iyi sıyrılmıyor. Bir defa kestim. Sonra bu kaygılardan dolayı vazgeçtim ve işyerinde kesmeye devam ediyorum”* Kurban kesim merkezlerinde kurban kesen bazı kimseler dinî açıdan beklentilerine uygun ortam bulamamaktadır. Bazı kimseler hayvanları kesilirken kıbleye çevrilmesini, tekbirinin getirilmesini oldukça önemsemektedir. Aşırı kargaşa ortamında beklentileri yerine getirmek oldukça zorlaşmaktadır. Bu kaygıların rahatsız ettiği kimseler kesim merkezlerinde kurban kesmekten çekinmektedirler. Görüştüğümüz bir işçi: *“Kurban kesim merkezlerinde bir an önce bitirmek için hızlı kesim yapmak gerekiyor. Bu arada bazı önemli noktalar göz ardı ediliyor. Aynı anda on hayvan kesiliyor hangisi kime ait karışıyor. Kimisi tekbir getiriyor, kimisi getirmiyor. Hayvanını görmeden tekbir çekmeden kurban kesmek istemiyorum. Evimde kurbanıma su içiriyorum. Gözlerini bağlıyorum. Kıbleye yönüne çevirip tekbirlerle kesiyorum. Sakatatlarını hanım hemen kavuruyor. Ben kesimi bitirdiğimde çoluk çocuk yiyoruz. Kesim merkezlerinde genellikle çoğu ikindi vakti kurbanın etini alıyor. Evdekilerde kurban eti bekliyor. Kurbanın keyfi çıkmıyor. Bu yüzden bir defa kestim. Hoşlanmayınca vazgeçtim”* şeklinde yaşadığı tecrübeleri ve kesim merkezlerinde neden kurban kesmekten vazgeçtiğini anlatmıştır.

Gözlemler, mülakatlar ve anket sonuçlarına göre şehir hayatında kurban ibadetini uygulamada bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Buna karşılık şehirleşme sürecinde kurban ibadetini uygulama alanları hazırlanmamıştır. Şehirlerin göç almasıyla nüfusları artmıştır. Dinî bir ibadet olmasının yanında gelenekle bütünleşmiş, sosyal kaygıların

kendini hissettirdiği, insanların bazı duygu ve düşüncelerine hitap eden, yerine getirilmesiyle birtakım beklentilerin gerçekleşeceği ümidi kurbanın kesilmesi gerektiği konusundaki tutumları güçlendirmektedir. Bütün bu faktörler kurban kesme davranışının sıklığına yansımaktadır. Bu sıklık alt yapı yetersizliği nedeniyle istenmeyen görüntülere neden olmaktadır. Olumsuzluklar kurban ibadetinden değil yetersiz alt yapıdan kaynaklanmakta. ve kurban kesme davranışının coşkusu azaltmaktadır. Yaşanan değişimlerin etkisiyle geleneksel uygulamalar giderek kaybolurken yeni davranış biçimleri ortaya çıkmaktadır. Başka nedenlerin yanında kurban kesmek için yeterli beceri ve ortam yetersizliğinin etkisiyle teknolojik imkânlar kullanılarak yeni yöntemler geliştirilmiştir. 2006 yılının 31 Aralık tarihinden başlayıp, 2007 yılının ilk iki gününe kadar internet aracılığıyla çeşitli hayır kurumlarına 110.000 kurban bağışlanmıştır.²⁷³ İnsanlar kurbanlarını görmeden sanal ortamı kullanarak bu ibadetlerini gerçekleştirmektedirler. Buna karşılık eski kurban bayramlarının coşkusuna duyulan özlemler kendini daha çok hissettirmektedir. Geleneksel toplumdaki coşkuyu tekrar yaşama ihtimali oldukça azdır. Eskiye özlem yerine yeni açılımlar getirilmelidir. Bugün başta şehir planlamacıları ve yöneticileri olarak herkese düşen görev kurban kesme sıklığındaki yüksek orana uygun kurban coşkusu yaşatmak için çalışmalar yapılmalıdır. Bireysel ve toplumsal hayatta oldukça önemli olan kurban ibadetinin verdiği coşku şehir hayatının yoğunluğundan sıkılmış, stresle boğuşan, ruhsal olarak gücünü kaybetmekte olan günümüz insanı ve toplumumuz için son derece önemli bir terapi olarak değerlendirilebilir.

15. KURBAN ETİ VE DERİSİYLE İLGİLİ DAVRANIŞLAR

Kurbanlık vasıfları taşıyan hayvan kurban olarak tahsis edildiği andan itibaren ona karşı tutum ve davranışlar değişmektedir. Kurbanlık hayvana kutsallık atfedilerek normal hayvanlardan farklı olarak görülmeye başlanmaktadır. Bu durum kurbanlık

²⁷³ www.Atonet.org.tr.

hayvanın kesiminden sonra devam etmekte olup kanı, eti ve derisi diğer hayvanlarınkinden farklı değerlendirilmektedir.

Örneklem grubunu oluşturanlara kurban etinin dağıtımı ve derisinin bağışıyla ilgili sorular yöneltilerek, bu konudaki davranışlarının tespiti amaçlanmıştır.

Tablo 123: Kurban Etinin Dağıtımı

Kurban etinin ne kadarını dağıtırsınız?	N	%
Tümünü dağıtırız.	11	2,7
Bir parça alır, kalanını dağıtırız.	59	14,7
Yarısını dağıtırız.	88	21,9
Üçte birini dağıtırız.	194	48,3
Bir miktar dağıtırız.	49	12,2
Hiç dağıtmayız.	1	,2
Toplam	402	100,0

Verilere göre örneklem grubunun %2,7'si kurban etinin tümünü, %14,7'si bir parça alıp kalan kısmının tümünü, %21,9'u yarısını, %48,3'ü üçte birini, %12,2'si bir miktar dağıttıklarını, %0,2'si ise kurban etinden hiç dağıtmadıklarını belirtmişlerdir.

Kurban etini dağıtma davranışı üzerinde dinî esasların etkili olduğu görülmektedir. Fıkıh kitaplarında kurban etinin üçte birinin dağıtılması tavsiye edilmektedir.²⁷⁴Bu konuda farklı uygulamalar olmasının yanında uygulamaların çoğunluğu dinî öğretilere uygun olduğu görülmektedir.

Bazı kimselerde kurban etinin üç günden fazla bekletilmemesi, derin dondurucularda saklanmaması, sucuk ve kavurma yapılmaması gerektiğine dair inançlar bulunmaktadır. Kurban etinin olabildiğince çok ve çabuk bir şekilde muhtaçlara dağıtılarak tüketilmesi arzu edilmektedir. Bu inanç iyi niyetin yanında yetersiz dinî bilgilerden de kaynaklanmaktadır. Yoksulluğun fazla olduğu bir yıl Hz. Muhammed

²⁷⁴ Bardakoğlu v.dğr., *İlmihal*, II, s.9; Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, s.422; Asutay, *a.g.e.*, s.34.

kurban etlerinin üç günden fazla bekletilmemesini istemiştir. Böylece muhtaçların kurban etinden daha fazla istifadesi sağlanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu durum kalktığı için etlerinin saklanabileceğini belirtmiştir.²⁷⁵ Kurban etlerinin saklanabileceğini belirten hadisten haberi olmayanlar daha önceki hadisi delil olarak almaktadırlar. Hâlbuki bu hadisin hükmü daha sonraki hadislerle nesh edilmiştir. Bu hadisin hükmü kalktığı için fıkıh kitaplarında kurban etinin saklanabileceği belirtilmektedir.²⁷⁶

Günümüzde kurban eti yalnızca muhtaç kimselere dağıtılmamaktadır. Şehir yaşamında önemli görev üstlenmiş aşevleri ve ekonomik zorlukları bulunan öğrencilerin eğitimini devam ettirmeleri için kurulmuş derneklerin öğrenci yurtlarına kurban vasıtasıyla önemli katkılar sağlanmaktadır. Araştırmanın yapıldığı evrendeki aşevi ve çeşitli öğrenci yurdu yetkilileriyle yapılan görüşmelerde bu yerlerin mutfaklarında gerekli olan et miktarının büyük kısmının gerek Kurban Bayramı'ndaki kurban etlerinden gerekse yıl içerisinde adak, şükür vb. amaçlarla kesilen kurbanlardan temin edildiği bilgisi alınmıştır.

Kurban etiyle ilgili halk arasındaki yaygın inanca göre kurbandan en az yedi parça pay ayrılıp yedi kapıya dağıtılmalıdır. Bu inancın uygulaması toplumda iletişimi güçlendirmektedir. Dinî kaynaklarda böyle bir hüküm ve tavsiyenin bulunmaması, inancın kültürel kaynaklı olduğunu gösterebilir.

Halk arasında kurbanlık etin tat ve koku olarak diğer etlerden farklı olduğuna inanılmakta, bazı kimselerde kurban etinin şifalı olduğu yönünde inançlar bulunmaktadır. Kurban etiyle içki içilmesine şiddetle karşı çıkılmaktadır.

Kurban ile ilgi psikolojik süreç kurban eti için de geçerlidir. Kurban eti kutsallaştırılarak diğer etlerden farklı değerlendirilmekte ve kullanılacağı alan kutsala uygun değilse izin verilmemektedir. Kurban etinin kutsallaştırılmasıyla onda var olduğuna inanılan gücün hastalıklı bölgeye transferi ile tedavi amaçlanmaktadır. Önce

²⁷⁵Ebu Davûd, Edâhi 10

²⁷⁶Zuhaylî, *a.g.e.*, c.IV, s.423.

kurbana kutsallık atfedilmekte daha sonra istenmeyen durumdan kurtulmak için kurban etinin kutsallığından yararlanmak istenmektedir. Bu süreçte sıkıntı veren durumdan korunma duygusu oldukça etkilidir.

Kurban etleri muhtaçların sofrasında gıda olurken, derilerinin bağışlanması hem bireylere hem de sosyal kurumlara katkılar sağlamaktadır. Kurban derisi birçok dernek, vakıf ve kuruma destek sağlamaktadır. Örneklem grubuna kurban derilerini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur.

Tablo 124:Kurban Derisinin Bağışlandığı Yerler

Kurban derisini nasıl değerlendirirsiniz?	N	%
Satıp parasını yoksullara veriz.	27	6,7
Türk Hava Kurumuna veriz.	101	25,1
Dinî vakıflara veriz.	158	39,3
Cami derneğine veriz.	56	13,9
Okula veriz.	26	6,5
Resmi ve dinî kurumlar dışındaki hayır kurumlarına veriz.	32	8,0
Kendimiz kullanırız.	2	,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %6,7'si kurban derilerini satıp parasını yoksullara, %25,1'i Türk Hava Kurumu'na, %39'3'ü dinî vakıflara , %13,9'u cami derneğine, %6,5'i okullara,% 8,0'ı ise resmî ve dinî kurumlar dışındaki hayır kurumlarına verdiklerini, %0,5'i ise kurban derilerini kendilerinin kullandıklarını belirtmiştir.

Kurban derileri konusundaki davranışlar kurban etlerinde olduğu gibi dinî öğretilerden kaynaklanmaktadır. Kurban derisiyle ilgili dinî hükümlere göre kurban derileri satılıp bedeli kurban kesen kimsenin giderleri için kullanılamaz. Kurban derileri muhtaçlara ve hayır kurumlarına bağışlanmalıdır. Hadislerde kurbanlık hayvanların

derilerinin tasadduk edilmesini istenmiş ve kasap ücreti olarak verilmesi yasaklanmasına rağmen²⁷⁷ bazı kimselerin kurban derisini kesim ücreti olarak kasaba verdiği görülmüştür.

Kurban derisi ekonomik açıdan oldukça önemli olup, diğer derilerden daha değerli bir deridir. Kurbanlık hayvan beslendiği için derisi daha kaliteli olmaktadır. Fakat yüzme konusundaki yetersizlikler, tuzlama ve saklamada görülen aksaklıklar ekonomik kayba neden olmaktadır.²⁷⁸

Kurban ibadeti her yönüyle olduğu gibi eti ve derisiyle insanlara katkı sağlayan bir ibadettir. İnsanların beden ve ruhunu beslediği gibi sosyal hayatta önemli görevler üstlenmiş dernek ve vakıflara ekonomik olarak kaynak sağlayarak sosyal hayatımıza katkıda bulunmaktadır.

²⁷⁷ *Buharî*, Hacc 122,112; *Müslim*, Hacc 348.

²⁷⁸ Artan, Ercan-Fırat, Umay B. *„Kurban Derisi Islah Çalışmaları(1982–1995)İstanbul Üniversitesi Dericilik Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Merkezi, Yayın No: I, İ. Ü.Basımevi, 1995,s.32–36.*

III. BÖLÜM

KURBAN BAYRAMI DIŞINDA KESİLEN KURBANLAR

Kurban Bayramı dışında farklı amaçlar için akika, adak vb. kurbanlar kesilmektedir. Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanlar dinî yükümlülük nedeniyle kesilirken, bu kurbanların kesilmesinde dinî açıdan zorunluluk olmayıp, daha çok kişilerin kendi istekleri sonucu gerçekleştirilmektedir. Cenaze kurbanlarında bazı istisnai durumlar olmasına karşılık bu başlık altında ele alınmıştır.

1- AKİKA KURBANİ

Toplumumuzda bazı kimseler doğan çocuk için akika kurbanı kesmektedirler. Bu konudaki tutumları tespit için örneklem grubunun görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 125: Akika Kurbanının Kesilmesi Konusundaki Tutumlar

"Şükür amacıyla, doğan çocuk adına akika kurbanı kesilmelidir."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	128	31,8
Katılıyorum	190	47,3
Kararsızım.	60	14,9
Katılmıyorum	21	5,2
Kesinlikle katılmıyorum	3	,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun % 31,8'i akika kurbanının kesilmesi fikrine kesinlikle katılırken, %47,3'ü katıldıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak katılımcıların %79,1'i şükür amacıyla akika kurbanının kesilmesi gerektiği fikrine katılmaktadır. Bu fikre katılmayanlar %5,2 olup kesinlikle katılmayanlar ise 0,7'dir. Katılmayanların genel oranı %5,9 olup, bu konudaki kararsızlar ise %14,9'dur.

Tablo 126: Akika Kurbanı Kesme Oranları

Akika kurbanı kestiniz mi?	N	%	Geçerli%
Çocuklarımızın her birisi için kestik.	88	21,9	26,0
Kestik, fakat çocuklarımızın her birisi için kesmedik.	76	18,9	22,5
Kesmedik.	151	37,6	44,7
Kesmedik, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyoruz	23	5,7	6,8
Toplam	338	84,1	100,0
Missing System	64	15,9	
Toplam	402	100,0	

Çocuğu olmayan katılımcılar (64) işlem dışında tutulduğunda verilere göre örneklem grubunun %26,0'sı çocuklarının her biri için akika kurbanı kestiklerini, %22,5'i kestiklerini fakat çocuklarının her birisi için kesmediklerini belirtmişlerdir. Örneklem grubunun %48,5'i akika kurbanı kesme tecrübesine sahiptir. Katılımcıların %44,7'si akika kurbanı kesmediğini, %6,8'i ise şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşündüklerini belirtmiştir.

Akika kurbanının kesilmesi yönündeki inançların oranı uygulamalardan daha yüksektir. Neden olarak bu kurbanın uygulaması için dinî bir zorunluluğun olmaması, kesilmediğinde bireylerin sosyal kaygılar hissetmemesi ve ekonomik zorluklar sayılabilir. Bütün bunlara rağmen akika kurbanı yaygın denebilecek düzeyde uygulanmaktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Makedonya, Anadolu, Kuzey Irak ve

Azerbaycan'da uygulamanın yaygın olduğu tespit edilmiştir.¹ Akika kurbanı eski Türkler ve İslam öncesi Araplar tarafından da uygulanmaktaydı. Araplar kestikleri kurbanın kanını çocuğun başına sürerlerdi.² Peygamberimiz akika kurbanı kesilmesini tavsiye etmiş ve torunları için akika kurbanı kesmiş fakat çocukların başına kan sürme âdetini yasaklamıştır.³ Tarihsel açıdan bakıldığında birçok toplumda akika benzeri uygulamalar olduğu görülmektedir. İslam öncesi uygulanması ve İslam sonrası onaylanması bu kurbanın güçlenerek varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Akika kurbanı kesme davranışını öğrenme aşamasına kadar tarihî, dinî, sosyal faktörler oldukça önem arz etmektedir. Birey bu davranış biçimini kendisi geliştirmeyip, yaşadığı kültür ortamında hazır bulmaktadır. Uygulama aşamasında bu faktörlere psikolojik faktörler eklenmektedir. Psikolojik faktörler bireyi davranışa hazırlamaktadır. Güdülenme evresinde kişiyi akika kurbanı kesme davranışına sevk eden bir durum yaşanmaktadır. Doğum öncesi kaygıların yerini doğum sonrası sevinç duyguları almaktadır. Sürecin bu aşamasında bireyin akika kurbanı kesme davranışının altında yatan temel güdü Tanrı'ya karşı şükürdür. Doğumun gerçekleşmesi, çocuk sahibi olmak ve doğum öncesi belirsizliğin getirdiği kaygıların geriliminden kurtulup, güvene kavuşmak bireydeki minnettarlık duygusunu harekete geçirerek güdülemektedir. Güdülenen birey kültüründen öğrendiği model davranışı uygulamaktadır. Akika kurbanı kesme davranışının sıklığında içinde yaşanan kültürün önemi unutulmamalıdır. Sosyolojik açıdan yaşanan çevrede akika kurbanı uygulaması yaygın ise sosyal öğrenme yönteminin etkisi ile bireylerin akika kurbanı uygulamaları artmaktadır. Bir yönden çevre, diğer yönden dinî ve psikolojik faktörlerin devreye girmesiyle birey bu davranışı sergileyebilir.

Akika kurbanı kesme davranışı karmaşık bir yapıya sahiptir. Davranışın Tanrı'ya, çocuğa, ebeveyne ve topluma dönük yönleri vardır. Zaman olarak üç boyutlu olup, geçmiş, içinde yaşanan ve gelecek zamanla alakalıdır. Dinî bir davranış olarak

¹ Kalafat, Yaşar, *Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994,s.22.

² Ateş, a.g.e. , s.216.

³ *Ebu Davûd*, Edâhi 21.

karşımıza çıkan akika kurbanı kesme davranışı tek bir nedenle sınırlı olmayıp diğer kurbanlarda olduğu gibi birden çok duygu devreye girmektedir. Fakat bu duygular önem sırasına sokulabilir. Akika kurbanında yaşanan ilk aşamadaki psikolojik süreçte en önemli duygu minnettarlık duygusudur. Ebeveyn doğum öncesi belirsizliğin verdiği sıkıntıdan kurtulmuştur. Engellemeler esnasında çeşitli dinî davranışlar sergilendiği gibi, engellemelerin aşılmasıyla da dinî davranışlar sergilenebilir. Bu aşamada olumlu bir duygu olan, bireyi rahatlatıcı özelliğe sahip minnettarlık duygusuyla ilişkili dinî davranışlar görülebilir. Bu dua gibi sözlü olabileceği gibi oruç, namaz veya kurban gibi davranışsal olabilir. Doğumdaki muhtemel engellemelerin aşılmasında Tanrı'nın yardımına karşılık şükretme arzusu doğmuş ve şükür amacıyla akika kurbanı uygulanmıştır. Davranışın bu yönü Tanrı'ya karşı şükür amaçlıdır. Daha sonra ebeveyn akikanın etini çevresine dağıtarak doğumu kutlamaktadırlar. Bu yönüyle davranış, topluma karşı doğumu ilân ve şölen fonksiyonuna sahiptir. Akikanın dağıtılmasıyla toplumla mutluluk paylaşmakta ve çocuğun topluma katılımı kutlanmaktadır. Bu aşamaya kadar akika kurbanını geçmiş ve içinde yaşanan zamanla ilgili olup, geçerli olan duygu minnettarlık duygusudur.

Akika kurbanı şükürle sınırlı olmayıp, gelecekle ilgili bir diğer yönü bulunmaktadır. Akika kurbanı kesme davranışının ikinci aşamasında çocuğun sağlıklı gelişmesi, kaza ve belalardan korunması beklenmektedir. Korunma duygusu ve geleceği kontrol duyguları akika kurbanının bu aşamasında etkili olmaktadır.

Tablo 127: Akika Kurbanının Koruyucu Olduğuna Dair İnançlar

Bazılarına göre:" Kesilen akika kurbanı çocuğun sağlıklı gelişmesinde, kaza ve belalardan korunmasında etkilidir."Siz bu düşünceye katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	103	25,6
Katılıyorum	204	50,7
Kararsızım.	68	16,9
Katılmıyorum	25	6,2
Kesinlikle katılmıyorum	2	0,5
Toplam	402	100,0

Akika kurbanının çocuğun korunmasında etkili olduğu fikrine katılımcıların %25,6'sı kesinlikle katılırken, %50,7'si katıldığını belirtmiştir. Genel olarak örneklem grubunun %76,3'ü akika kurbanının çocuğun korunmasında etkili olduğu fikrine katılmaktadır. Bu fikre katılmayanların oranı %6,2 olup kesinlikle katılmayanların oranı 0,5'tir. Kararsızlar ise %16,9'dur. Veriler şükür, korunma ve geleceği kontrol duygularının akika kurbanı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Akika kurbanı kesme davranışının ilk aşaması daha çok geçmişle alakalıdır. İkinci aşaması ise gelecekle alakalıdır. Dünyaya yeni gelmiş çocuk tehlikelere karşı korunmasızdır. Çocuğun savunmasız olması ebeveyni rahatsız etmektedir. Rahatsızlıkların nedeni, çocuğu kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır. İnsan, kendi iç ve dış dünyasında geçen olaylar karşısında güven arayışı içinde olduğu için⁴ korkunun doğurduğu güvensizlik arayışa sevk etmektedir. Bu aşamada akika kurbanı uygulamasındaki amaç korkulan ortamdan kurtulup, güvenli bir ortama kavuşmaktır. Anne ve baba oluşan engellemeden kurtulmak ve korunmak için kültürde öğrendikleri başa çıkma yöntemini kullanarak akika kurbanı kesme davranışını sergilemektedirler. Bu davranışla çocuğun güvenceye alınması söz konusudur. Uygulama ile ebeveyn

⁴ Hökelekli, Din Psikolojisi, s.112;Peker, a.g.e. ,s.79.

çocuğunun yetişkinliğe erinceye kadar korunduğuna inanmakta ve onun başına gelebilecek kazaların korkusundan kurtulmakta, güven hissetmekte ve duygusal engellemeleri aşmaktadır. Böylece gelecek endişesinden kurtulup, gelecek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Akika uygulaması ile işletilen psikolojik mekanizma sayesinde kaza ve belalar kesilen kurbanı yüklenerek çocuğun kurtulması sağlanmakta, bir yerde çocuğa isabet edeceği düşünülen olumsuzluklar kurbanı yönlendirilerek çocuk kurtarılmış olmaktadır. Kurban kanı akıtılarak çocuktan akacak kan engellenmiş ve korunmaya alınmıştır.

Korku ve kaygıların engellemelerinden kurtulmak için korunma ve geleceği kontrol duygularının devreye girerek akika kurbanı kesme davranışı sergilemesi için bireyi güdülemesindeki işleyiş bir yerde savunma mekanizmalarından olan yer değiştirmedeki⁵ (displacement) işleyen psikolojik mekanizmaya benzer bir görev icra etmektedir. Savunma mekanizmalarının fonksiyonlarından olan kaygı, huzursuzluk ve gerilimi aşma⁶ akika kurbanının korunma aşaması için de geçerlidir. Birey akika kurbanı kesme davranışı ile korku ve kaygının verdiği sıkıntılı durumdan kurtulmayı arzulamaktadır.

Hadislere bakıldığında akika kurbanının koruyuculuğuna dair işaretlerin olduğu söylenebilir. “Her çocuk akika ile rehinelenmiştir.....”⁷ hadisi ile “Çocukla beraber bir akika vardır. Onun adına kan akıtın ve ondan ezayı giderin”⁸ hadisleri korunmaya yönelik yorumlanabilir. İkinci hadiste geçen “ezayı gidermek” çocuğun saçını kesmek olarak açıklanmış olmasına rağmen akikanın koruyucu olduğu şeklinde de değerlendirilebilir.

Yapılan mülakatlarda akika kurbanının koruyuculuğu konusunda yaygın bir inancın olduğu görülmüştür. Halk arasında sıkça düşüp vücudunu yaralayan veya sakatlayan çocuklar için akika kurbanı kesilmedi ise kesilmesi tavsiye edilmektedir. Bu

⁵ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, s.303;Morgan, Clifford T. ,*Psikolojiye Giriş*, s.326.

⁶ Baymur, Fariha, *Genel Psikoloji*, VII. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985,s.94.

⁷ Tirmizî, Edâhi 23;Nesâî, Akika 5

⁸ Buhâri, Akika 2;Ebu Davud, Edâhi 21

konuda görüşlerini aldığımız birçok kişi benzer olaylar anlatmıştır. Üniversite mezunu bir bayan oğlunun çok yaramaz olması nedeniyle sürekli vücudunda yara olduğunu akika kestikten sonra kurtulduklarını anlatmıştır. Çocuğunun yaramazlıkları sonrası sıkça acil servise gittiğini anlatan bir memur baba doktorun tavsiyesi üzerine akika kestiğini ve daha sonra bu durumları yaşamadıklarını belirtmiştir.

Korunma duygusu akika kurbanı kemikleri ile ilgili uygulamalara da yansımaktadır. Çocukların sağlıklı gelişmesi için bazı kimselerde akika kurbanının kemiklerinin kırılmaması gerektiğine dair inançlar bulunmaktadır.

Tablo 128: Akika Kurbanın Kemiklerinin Kırılmaması Konusundaki inançlar

Halk arasında yaygın olan inançlara göre: "Çocuğun sağlıklı büyümesi için akika kurbanının kemikleri mümkün olduğunca kırılmamalıdır." Siz buna katılıyor	N	%
Kesinlikle katılıyorum	27	6,7
Katılıyorum	102	25,4
Kararsızım.	150	37,3
Katılmıyorum	101	25,1
Kesinlikle katılmıyorum	22	5,5
Toplam	402	100,0

Akika kurbanının kemiklerinin kırılmaması gerektiği fikrine kesinlikle katılanların oranı %6,7 iken bu fikre katılanların oranı ise %25,4'dür. Genel olarak katılımcıların %32,1'i akika kurbanı kemiğinin kırılmaması gerektiği fikrine katılmaktadır. Katılmayanlar %25,1 kesinlikle katılmayanların oranı ise %5,5'tir. Katılmayanların genel toplamı ise %30,6'dır. Bu konuda kararsız olduklarını belirtenler ise %37,3'dür.

Akika kurbanı uygulamasında geçerli olan psikolojik mekanizmanın akika kurbanının kemikleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Korunma amaçlı olarak akika kurbanı ile çocuk özdeşleştirilmektedir. Özdeşleştirmeye bağlı olarak kurban kemiklerinin kırılmasıyla çocuğun sağlıklı gelişimi arasında ilişki kurulmakta ve

kemiklerin kırılmasından çocuğun zarar göreceği düşünülmektedir. Kemiklerin kırılmamasıyla çocuğun gelişiminde önemli olan kemiklerin koruma altına alındığı düşünülmektedir. Güven arayışı sürecinde önce akika kemikleri ile çocuğun kemikleri özdeşleştirilmekte daha sonra akika kemikleri korunarak aynı şekilde çocuğun kemikleri güvence altına alınmış olmakta böylece gelecek endişesiyle baş edilmiş ve gelecek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Akika kurbanı kesme davranışının ikinci aşamasında korku önemli bir faktördür. Korku günlük hayatımızda ruhsal, bedensel, sosyal korunma, hayatı denge ve düzen içinde sürdürmemiz için yararlı bir duygudur.⁹ Aynı durumun dinî hayat için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu duyguya yönelik söylemler dinî metinlerde sıkça kullanılmakta, Tanrı'nın rahmeti yanında gazabının olduğu hatırlatılmaktadır. Dinî hayatta korku günahlardan korunmanın yanında yapılan çalışmalarda, akika kurbanı uygulamasında olduğu gibi korku ile ilintili faktörlerin bireyleri ibadetlere sevk ettiği tespit edilmiştir.¹⁰ Bazı Kur'an ayetleri bu tespitleri doğrulamaktadır¹¹

Akika kurbanının kemiğinin kırılmaması gerektiğine dair inanç eski Türk inançlarına ve bazı dinî rivayetlere kadar uzanmaktadır. Eski Türklerde kurban kemiği kırılmazdı. Bunun yanında Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre çocuğun sağlıklı gelişmesi için akika kurbanının kemikleri kırılmamalıdır. Mâlikilere göre çocuğun mütevazı olup hırslarından uzak olması ve cahiliye adetlerine muhalefet olarak akika kurbanının kemikleri kırılmalı, Şafii ve Hanbelilere göre ise kırılmaması müstehab sayılmıştır.¹²

⁹ Köknel, Özcan, *Korkular*, s.17

¹⁰ Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, s.86–87; Yaparel, Recep, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, s.130–131; Bayyigit, Mehmet, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, s.165–166

¹¹ Zümer,39/49;Yunus,10/12

¹² Bkz. Atar, Fahrettin, “Akika”, *TDVİA*, c. II, İstanbul, 1989, s.263–264;Zuhaylî, a.g.e. , c. IV, s.429.

Tablo 129: Akika Kurbanı Kesme ve Korunma İlişkisi

Bazılarına göre:" Kesilen akika kurbanı çocuğun sağlıklı gelişmesinde, kaza ve belalardan korunmasında etkilidir."Siz bu düşünceye katılıyor musunuz?	Akika kurbanı kestiniz mi?		Toplam
	Kestik	Kesmedik	
Katılıyorum	154 58,1%	111 41,9%	265 100,0%
Kararsızım	8 15,4%	44 84,6%	52 100,0%
Katılmıyorum	2 9,5%	19 90,5%	21 100,0%
Toplam	164 48,5%	174 51,5%	338 100,0%

$$Chi-Square=45,406 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için satır sayısı birleştirmeler sonucu beşten üçe, sütun sayısı dörtten ikiye indirilmiştir. Örneklem grubundan akika kurbanının koruyucu olduğunu kabul edenlerde akika kurbanı kesme oranı %58,1 iken, kararsızlarda %15,4 katılmayanlarda ise %9,5'dir. Veriler "Akika kurbanının koruyuculuğu konusundaki tutumlarla akika kurbanı kesme davranışı arasında ilişki vardır" hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=45,406; p<0,05$).

Tablo 130: Akika Kurbanı Kesme ve Minnettarlık İlişkisi

"Şükür amacıyla doğan çocuk adına akika kurbanı kesilmelidir."fikrine katılıyor musunuz?	Akika kurbanı kestiniz mi?		Toplam
	Kestik	Kesmedik	
Katılıyorum	83 70,3%	35 29,7%	118 100,0%
Kararsızım	53 44,5%	66 55,5%	119 100,0%
Katılmıyorum	28 27,7%	73 72,3%	101 100,0%
Toplam	164 48,5%	174 51,5%	338 100,0%

$$Chi-Square=40,735 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Minnettarlığın akika kurbanı kesme davranışında etkili olduğu görülmektedir. Çocuk adına şükür amacıyla akika kesilmesine katıldıklarını belirtenlerde akika kurbanı kesme davranışı %70,3 iken kararsızlarda %44,5 katılmayanlarda ise %27,7 oranındadır. Veriler, “*Minnettarlık ve akika kurbanı kesme davranışı arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=40,735;p<0,05$).

Tarihî açıdan birçok toplumda uygulamasını gördüğümüz akika kurbanı uygulamalarında dinî ve sosyolojik faktörler değişebilir. Farklı dine mensup ve farklı kültürlerle sahip toplumlarda akika uygulaması farklı olabilir fakat beklentilerin ve işleyen psikolojik mekanizmanın aynı olduğu söylenebilir.

Kısaca Akika kurbanı Tanrı için şükür, toplum için şölen, ebeveyn için sıkıntılı duygu ve düşüncelerden kurtulma çocuk için ise korunma amacıyla gerçekleştirilen tarihten günümüze gelen bir kurbandır. Akika kurbanı kesme davranışı altında yatan temel duygular minnettarlık ve korunma duygusudur. Uygulayıcıların yetiştikleri toplum, aldıkları dinî eğitim, kişilik yapıları bu duygulardan birini önceleyebilir. Kültürümüzde bu iki duygunun hâkim olduğu görülmekte olup örneklem grubundan şükür amacıyla akika kesilmesi gerektiğine katılanların oranı %79,1 iken, akikanın koruyuculuğuna katıldıklarını belirtenler %76,3’tür. Verilere bakarak akika kurbanı kesme davranışında minnettarlık duygusunun ve korunma duygusunun oran olarak yakın olduğu söylenebilir.

2- TEMEL KURBANI

Günümüzde bazı kimseler inşaatların başlangıcında temel atma törenleri düzenlemektedir. Bu törenlerinde yapılan duaya müteakip, kurban kesilmektedir. Gözlem ve mülakat aşamasında inşaat sahipliği yapmış ve yapmakta olan kimselerle, müteahhitler ve inşaat ustalarıyla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde temel kurbanı uygulamasının altında yatan nedenlerin tespiti amaçlanmıştır. Mülakatlarda elde edilen bilgilerle sorular oluşturulup anket metnine eklenmiştir.

Tablo 131: Temel Kurbanı ile İlgili Tutumlar

Bazılarına göre:"Binanın temeline başlandığında binanın hayırlı uğurlu olması, kazalardan, belalardan korunması ve böyle bir imkâna kavuşulduğu için şükür amacıyla" kurban kesilmelidir. Bu düşünceye katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	102	25,4
Katılıyorum	220	54,7
Kararsızım.	47	11,7
Katılmıyorum	31	7,7
Kesinlikle katılmıyorum	2	,5
Toplam	402	100,0

Katılımcıların % 25,4'ü "Binanın temeline başlandığında binanın hayırlı uğurlu olması, kazalardan, belalardan korunması ve böyle bir imkâna kavuşulduğu için şükür amacıyla kurban kesilmelidir" fikrine kesinlikle katılırken, % 54,7'si katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %80,1'i temel kurbanın kesilmesi yönünde tutuma sahiptir. Katılımcıların %7,7'si katılmadığını,%0,5'i ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Katılmayanların genel oranı %8,2 olup, kararsızlar ise %11,7'dir. Örneklem grubunun temel kurbanı kesilmesi konusunda %80,1 oranında olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir. Tutumların davranışlara ne kadar yansıdığını tespit için katılımcıların bu konudaki tecrübelerine başvurulmuştur.

Tablo 132: Temel Kurbanı Kesme Oranları

İnşaat temeline kurban kesmeyle ilgili olarak size en uygun olanı işaretleyiniz	N	%	Geçerli %
Kestik.	105	26,1	40,4
Kooperatif veya müteahhit herkes adına ortak bir kurban kesti.	36	9,0	13,8
Kesmedik.	104	25,9	40,0
Kesmedik, fakat kesmeyi düşünüyoruz.	15	3,7	5,8
Toplam	260	64,7	100,0
Missing System	142	35,3	
Toplam	402	100,0	

Evlerini satın aldıkları için temel kurbanı kesildiğini bilmeyenler ve evleri olmadığı için temel atma tecrübesine sahip olmayanlar(142) işlem dışında tutulduğunda örneklem grubunun %40,4'ü temel kurbanı kestiklerini,%13,8'i müteahhit veya kooperatif yönetiminin herkes adına ortak kurban kestiğini, %40'ı kesmediklerini, %5,8'i kesmediklerini fakat kesmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 133: Temel Kurbanı Konusunda Tutum- Davranış İlişkisi

"Binanın temeline başlandığında binanın hayırlı uğurlu olması, kazalardan, belalardan korunması ve böyle bir imkâna kavuşulduğu için şükür amacıyla" kurban kesilmelidir.	Temel kurbanı kestiniz mi?		Toplam
	Kestik	Kesmedik	
Katılıyorum	135 65,9%	70 34,1%	205 100,0%
Kararsızım	4 12,5%	28 87,5%	32 100,0%
Katılmıyorum	2 8,7%	21 91,3%	23 100,0%
Toplam	141 54,2%	119 45,8%	260 100,0%

$$Chi-Square= 52,822 \text{ DF}=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için satır sayısı birleştirme sonucu üçe, sütun sayısı dörtten ikiye indirilmiştir. Temel kurbanında tutumlarla davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Kesilmesi yönünde tutuma sahip olanlarda temel kurbanı kesme davranışı %65,9 iken kararsız olanlarda %12,5 olup, katılmayanlarda ise %8,7'dir. Veriler “*Temel kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=52,882$; $p<0,05$).

Temel kurbanı kesme davranışı diğer kurbanlar gibi karmaşık bir yapıda olup motivasyon olarak adağı yerine getirme, minnettarlık, kutsallaştırma, korunma ve geleceği kontrol duygusunun etkili olduğu söylenebilir. Temel kurbanı uygulayanların birçoğu daha önceden “temel atmak nasip olursa kurban keseceğim” şeklinde adakta bulunduklarını ve şartlar gerçekleşince kurban kestiklerini ifade etmişlerdir. Ev sahibi olmanın önemli olduğu toplumumuzda, bu imkâna kavuşanlar şükretmek için genellikle

kurban kesmektedirler. Bu aşamaya kadar temel kurbanında minnettarlık duygusu etkilidir. Temel kurbanı kesme davranışı bu yönüyle geçmiş ve şimdiki zamanla ilgili olup, Tanrı'ya karşı şükür amacı taşımaktadır. Eğer adak sonrası gerçekleşmiş ise ahde vefa duygusu ve kişinin sorumluluğunu yerine getirmesiyle alakalıdır.

Temel kurbanının bütün kurbanlarda olduğu gibi yalnızca bir amaç için kesildiği söylemek doğru olmayabilir. Görüşülen kişilerden birden fazla amaç içeren “*Hayırlı uğurlu olması, kaza ve beladan uzak olması, böyle bir imkân verdiği için Allaha şükretmek için kestik.*” cümlesi ve benzerleri işitilmiştir. Bu cümlelerde temel kurbanını uygulanmasındaki amaçların çokluğu görülmektedir.

İnsanoğlu sahip olduklarını güvenceye almak için temel duygulardan biri olan savunma duygusuna bağlı olarak ele alabileceğimiz korunma duygusunun etkisiyle maddi ve manevi bütün yollara başvurmaktadır. Burada temel motivasyon bütün kurban kesme davranışları ile yakından ilgili olan korku ve kaygının etkili olduğu korunma duygusudur. Kaza ve bela olarak yalnızca doğal afetler kastedilmemektedir. İnşaat esnasında işçilerin başına gelebilecek iş kazaları, proje hatasına bağlı kazalar, insanların kıskançlıkları, nazar, eve taşındıktan sonra başa gelecek her türlü huzursuzluk kaza ve bela sınıfına sokulmaktadır. Bunun yanında insanlar yeni bir başlangıcın belirsizliklerinden rahatsız olmaktadır. Bu rahatsızlığı gidermek için kurban kesme davranışı tercih edilmektedir. Yeni araba almanın veya yeni eve taşınmanın akabinde yaşanan olumsuzluklar “*uğursuz geldi*” diyerek nitelendirilmekte ve bu uğursuzluk çoğu kez kurbanla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu yönüyle temel kurbanı başa çıkma olarak görülebilir. Bu uğursuzlukları yaşamama ve kendini güvenceye alma isteğiyle kurban kesme davranışının sergilendiği söylenebilir.

Korunma duygusu korku sonrası gelmektedir. İnsan önce korkmakta sonra bu korkudan kurtulmak için korunma güdüsüyle bazı davranışlarda bulunmaktadır. Bu davranışta sahip olduklarını kaybetme korkusundan kurtulma ve onları güvenceye alma arzusu etkindir. Birey temel kurbanı kesme davranışıyla gelecek zamana dönük olarak, binayla ilgili korku ve kaygılarından kurtulmak için binayı güvenceye alma amacındadır. Bu aşamada temel kurbanı kesme davranışında motivasyon olarak daha çok bireyin sahip olduğu kendince önemli olan maddi varlığını koruma vardır. Bu

süreçte kişi toplumdan öğrendiği model davranışlara başvurmakta ve davranışlar genellikle dinî olmaktadır. Yetiştği çevrede temel atma törenlerinde kurban kesildiğini görerek yetişen kişi doğal olarak bundan etkilenip, gerekli gördüğünde öğrendiklerini uygulamak isteyebilir.

Her şeyin Tanrı'dan geldiğine inanan kişi dua, oruç, namaz gibi kurban kesme davranışıyla başına gelmesinden çekindiği olumsuzlukların kaygı ve korkularıyla baş edip, kendisini ve sahip olduklarını koruma altına almaya çalışabilir. Kişi temel kurbanında kendisi için çok önemli olan maddi varlığını güvenceye almak ve geleceği kontrol etmek için kurbanı bedel olarak sunmaktadır. Bu süreçte kurban alınabilecek en son ve en güçlü tedbirlerden birisi olarak görünmektedir. Tarihten günümüze insanoğlu yaptığı binaları korumak için kurbanlar kesmektedir. Tarihte temel için kurban edilen insanlar bunun en önemli örnekleridir.

Temel kurbanın kesilmesinin diğer yönü inşaatla ilgilidir. Bu uygulama ile kutsal sayılan ve koruyucu özellik yüklenen kurban kanı temele akıtılarak temele kutsalın gücü aktarılmakta ve böylece bina kutsallaştırılmaktadır. Kutsallaşan binaya manevi bir koruma sağlanarak kaza ve belanın ilişmeyeceğine, sahibine uğurlu geleceğine inanılmaktadır. Bu uygulama ile binanın kaza ve belalardan korunması için manevi bir güvence kazanılmıştır. Günümüz şehir hayatında binanın korunması için nazar boncuğu, at nalı gibi objeleri binanın çeşitli yerlerine asma âdeti korunma arzusunun inşaat sonrası devam ettiğini gösterebilir.

Temel kurbanı uygulaması yalnızca bizim kültürümüzde olmayıp, birçok kültürde görülmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu uygulama Mısır ve Mezopotamya kültürlerine kadar uzanmaktadır. Tarihte şehir, saray, mabet, köprü ve ev inşası için kurbanlar kesilmiştir. Bu uygulama ile temel atma esnasında yeraltı tanrılarının nüfuz alanının ihlal edilmesiyle onlardan gelecek zararları önlemek ve onları teskin etmek,¹³ temel alanını işgal etmiş kötü ruhları kovmak ve temeli kutsallaştırma amaçları güdülmekteydi. Böylece mülkiyet kurbancıya geçmekte ve gelecek zararlara karşı temel

¹³ Brandon, *a.g.e.* , s.290.

güvenceye alınmış olmaktadır.¹⁴ Bu güvence için kurban kanının kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Eliade, bu konuyla ilgili olarak evi mikrokozmoz olarak değerlendirir. Ona göre temel atma evrenin yaratılışını simgeler. Bu nedenle evrenin yaratılışındaki kanlı eylemler tekrarlanmalıdır. Böylece temel kurbanı ile ruh aktarımı sağlanmış olur. Eliade göre inşaatın bir ruha bürünerek hayat sahibi olması için kanlı kurban gerekir. Temel için kesilen kurbanın ruhu ve canı inşaata aktarılmış olur.¹⁵

Özetle araştırma evreninde görülen temel kurbanı kesme davranışında motivasyon olarak minnettarlık, korunma, başa çıkma, kutsallaştırma ve geleceği kontrol duyguları karşımıza çıkmaktadır. Bu duyguların önceliği bireylere göre değişmektedir. Burada bireyin kişiliği, aldığı eğitim ve yetiştiği kültür ortamı oldukça belirleyici olduğu söylenebilir.

3- ŞÜKÜR KURBANİ

İnsanoğlunun günlük ve dinî hayatında etkili olan en önemli duygulardan birisi minnettarlık duygusudur. Minnettarlık olumlu bir duygu olup, dinî öğretiler, çevre ve bireysel tecrübeler bu duygunun gelişiminde etkilidir. Duygunun gelişimine paralel olarak kişi düşünceleriyle, sözleriyle veya davranışlarıyla Tanrı'ya olan minnettarlığını göstermek isteyebilir. Şükür sözlü olduğu gibi, bazen bireyler minnettarlıklarını şükür namazı, oruç, kurban kesme vb. dinî davranışlarla gösterebilirler.

Araştırmanın yapıldığı evrende şükür kurbanı uygulaması tespit edilmiştir. Şükür amacıyla kurban kesenlerle görüşülmüş, mülakatlar aşamasında elde edilen bilgiler ışığında oluşturulan sorularla örneklem grubunun konu ile ilgili tutum ve davranışlarının tespiti amaçlanmıştır.

¹⁴ Bkz.Tylor, *a.g.e.* , c.I, s.104 -107; H.P.S, "Sacrifice", *EB*, XIX, s.866

¹⁵ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s.36-37.

Tablo 134: Şükür Kurbanıyla İlgili Tutumlar

Bazılarına göre:"Çok arzuladığımız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğimiz birisine kavuştuğumuzda, iş yeri açtığımızda ev, araba vb. aldığımızda, hayırlı uğurlu olması kazalardan korunması ve şükür amacıyla kurban kesmeliyiz."Bu düşünceye katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	121	30,1
Katılıyorum	219	54,5
Kararsızım.	35	8,7
Katılmıyorum	24	6,0
Kesinlikle katılmıyorum	3	,7
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %30,1'i "Çok arzuladığımız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğimiz birisine kavuştuğumuzda, iş yeri açtığımızda ev, araba vb. aldığımızda, hayırlı uğurlu olması kazalardan korunması ve şükür amacıyla kurban kesmeliyiz." fikrine kesinlikle katıldığını,%54,5'i ise katıldığını belirtmiştir. Tutum olarak örneklem grubunun %84,6'sı şükür kurbanının kesilmesi yönünde tutuma sahiptir. Kesinlikle katılmayan ve katılmayanların genel oranı ise %6,7'dir.Bu konudaki kararsızlar ise %8,7 oranındadır.

Toplumumuzda yeni araba alma, iş yeri açma, uzun yıllar görmediği yakınına kavuşma ve benzer durumlarda şükür kurbanı uygulaması görülmektedir. Bu kurbanlarının hangi oranlarda uygulandığını tespit için katılımcılara şükür kurbanı kesip kesmedikleri sorulmuştur.

Tablo 135: Şükür Kurbanı Kesme Oranları

Ev, araba vb. aldığınızda, çok arzuladığınız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğiniz birine kavuşma ve benzeri durumlar sonrası kurban kestiniz mi?	N	%	Geçerli %
Birkaç defa kestim	102	25,4	27,1
Bir defa kestim	122	30,3	32,4
Kesmedim	137	34,1	36,4
Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi	15	3,7	4,0
Toplam	376	93,5	100,0
Missing System	26	6,5	
Toplam	402	100,0	

Hayatlarında şükür kurbanı kesecek olaylar yaşamadıklarını belirten 26 katılımcı işlem dışı tutulduğunda örneklem grubunun %27,1'i birkaç defa %32,4'ü bir kez şükür kurbanı kestiklerini, %36,4'ü kesmediklerini, %4,0'ü kesmediklerini fakat kesmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Genel olarak şükür kurbanı kesecek bir olay yaşamış olan örneklem grubunun %59,5'i şükür kurbanı kesme tecrübesi yaşamıştır.

Tablo 136: Şükür Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi

"Çok arzuladığımız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğimiz birisine kavuştuğumuzda, iş yeri açtığımızda ev, araba vb. aldığımızda, hayırlı uğurlu olması kazalardan korunması ve şükür amacıyla kurban kesmeliyiz."	Ev, araba vb. aldığınızda, çok arzuladığınız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğiniz birine kavuşma ve benzeri durumlar sonrası kurban kestiniz mi?		Toplam
	Kestim	Kesmedim	
Katılıyorum	216 66,5%	109 33,5%	325 100,0%
Karasızım	3 11,5%	23 88,5%	26 100,0%
Katılmıyorum	5 20,0%	20 80,0%	25 100,0%
Toplam	224 59,6%	152 40,4%	376 100,0%

$$Chi-Square = 47,569(a) \quad DF=2 \quad P=,000$$

Ki-Kare uygulaması için birleştirmeler sonucu satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı dörtten ikiye indirilmiştir. Şükür kurbanı kesilmesi yönünde tutum benimseyenlerin %66,5'i, karasızların %11,5'i, katılmayanların %20,0'si şükür kurbanı kesmiştir. Veriler “*Şükür kurbanı konusundaki tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır($X^2=47,569$; $p<0,05$).

Bireyler dinî hayatlarında minnettarlıklarını sözlü ve davranış olarak ifade ederler. Dinî hayatta sözlü olarak şükür amaçlı dualar, dinî davranış olarak oruç, sadaka, namaz, adak ve kurbanlar görülebilir. Kurban uygulamalarında şükür duygusu etkin olup, bazen en öncelikli ve en önemli faktör olabilir. Bu durumlarda uygulamanın temel amacı bireyin minnettarlık duygusunu tatmine yöneliktir. İnsanlar bazen içten gelerek bir neden yokken veya çok istedikleri bir şeyin gerçekleşmesi sonucu bir nedene bağlı şükür amaçlı olarak kurban kesmektedirler. Kültürümüzde birçok nedene bağlı olarak şükür kurbanı uygulaması bulunmaktadır. Erginer yaptığı çalışmada ülkemizde doğum, ev, araba, traktör alma, evlenme, hastalıktan kurtulma, uzun yolculuktan dönme, askerden gelme gibi durumlarda şükür kurbanları kesildiğini tespit etmiştir.¹⁶ Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte üretim ve tüketim tarzları değişmiştir. Bu durum şehir hayatındaki şükür kurbanı uygulama nedenlerine yansımıştır. Üniversite sınavını kazanma, kariyerde önemli bir ilerleme, iş yeri açma gibi yeni nedenler ortaya çıkmıştır. Şükür kurbanı varlığını sürdürürken uygulama nedenlerinde değişimler görülmektedir. Gelişmelere paralel şükür kurbanı uygulama nedenlerinin bazıları kaybolurken, yenileri eklenmektedir. Bu nedenler şükür kurbanını güçlendirmekte ve varlığını sürdürmeyi sağlamaktadır. Mülakat aşamasında herhangi bir neden olmaksızın şükür kurbanını adet haline getirip her yıl kesenler tespit edilmiştir. Bu kimselerden aldığımız bilgilere göre bu kurbanlar minnettarlığın yanında bir yerde manevi bir güvence olarak görülmektedir. Yaşadığı trafik kazasında önünden geçen koyunların dördüncüsüne çarparak duran bir serbest meslek mensubu dört yıldır her yaz mevsiminde bir adet şükür kurbanı kestiğini, dördüncü koyuna çarpması sonucu yoldan çıkmadan durduğunu, koyuna çarpma ile ağır bir kazanın önlendiğini, daha

¹⁶ Erginer, a.g.e. , s.143.

büyük bir kazadan kurtulmasını kestiği şükür kurbanlarıyla ilişkilendirip, koyunların ve kestiği şükür kurbanlarının sayısı ile örtüşmesinin kendisinde şükür kurbanıyla korunduğu inancının güçlendiğini anlatmıştır. Bu kurban uygulamasında temel motivasyonun minnettarlık olmasının yanında örnekte görüldüğü gibi korunma ve geleceği kontrol oldukça etkilidir. Şükür kurbanı uygulamasında adından da anlaşılacağı üzere öncelikle şükür, daha sonra korunma ve geleceği kontrol amaçlanmaktadır

Şükür kurbanı uygulamasında psikolojik faktörlerin yanında dinî öğretilerin önemli bir yeri vardır. Dinî kaynaklarda şükür tavsiye edilmektedir. Kur'an'da "...*Bana şükredin; sakın nankörlük etmeyin*"¹⁷ ayetinde olduğu gibi birçok ayette şükür tavsiye edilmektedir. Bu kurban türünde psikolojik ve dinî faktörler kadar sosyolojik faktörler de etkilidir. Kişi sosyal öğrenme yöntemiyle bu davranış biçimini öğrenmektedir. Çevresinde şükür kurbanlarının kesildiğini gören kimseler bu davranışı benimseyerek kendi hayatlarında uygulayabilirler. Ayrıca toplumumuzda yeni bir imkâna kavuşanlara kurban kesmesi tavsiye edilmektedir. Bazı durumlarda şükür kurbanı uygulamayanlara uyarılar gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak bir uzman doktor tecrübelerini şöyle aktarmıştır: "*Yeni evime taşındığımda işçiler kurban kesip kesmediğimi sordular. Ben kesmediğimi belirttim. Bana bakışları değişti. Aynı soruyu hastane çalışanları sorunca daha fazla dayanamadım ve kestim. Allah rızası için kestim ama bu kadar soru sorulmasaydı keser miydim bilmiyorum.*" Bu örnekte görüldüğü gibi davranışta çevrenin uyarıcı rolü etkili olmaktadır.

Şükür kurbanı günümüze özgü bir kurban değildir. Tarihe baktığımızda birçok kültürde şükür kurbanlarının sıklıkla uygulandığını görmekteyiz.¹⁸ İlk ürünler genellikle şükür takdimesi olarak sunulurdu.¹⁹ Bu uygulamada sunuların tabulaştırılarak yenilmediği, kalanların ise tabu olmaktan kurtararak kullanılması sağlandığı ileri sürülse de²⁰ bu uygulamanın amacı ürünlerin tabulaşmasını engelleme ile

¹⁷ Bakara,2/152.

¹⁸ Güç, a.g.e. ,s.39.

¹⁹ Henninger, "Sacrifice", ER, XII, s.549; H.P.S, "Sacrifice" , s.866.

²⁰ H.P.S, Sacrifice, s.866.

sınırlandırılmamalıdır. Bu kurban çeşidinde minnettarlık ve insandaki geleceği kontrol duyusunun içinde değerlendirebileceğimiz bereket beklentisi unutulmamalıdır.

4- ADAK KURBANİ

Türkçe adak kelimesinin Arapça karşılığı olan nezr lügatte insanın yerine getirmeyi vaat ederek kendisine vacip kıldığı şey anlamına gelirken,²¹ fıkıh terimi olarak kişinin dinen yükümlü olmadığı halde farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesidir.²²

Adak kurbanı uygulaması farklılıklar gösterse de bütün dinlerde görülmektedir.²³ Kuran’da İmran’ın karısının sözü olarak aktarılan “*Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım*”²⁴ ayeti adak uygulamasının eski bir uygulama olduğunu gösterir. İslam öncesi Araplarda adak kurbanı uygulaması mevcuttu.²⁵ İslam adak uygulamasında bulunan tevhidi zedeleyici uygulamaları yasaklayarak adak kurbanının devamını onaylamıştır. Kuran’da adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm olmamasına karşılık adakta bulunanların adaklarını yerine getirmeleri istenir.²⁶ Zaman içerisinde adak uygulamasını mekruh ve haram gören fıkıh âlimlerinin bulunmasına²⁷ rağmen, geçerli olan genel anlayışa göre meşru sayılmıştır.

Adak kurbanı konusunda birinci ve ikinci kaynaklardan elde edilen bilgiler sorulara dönüştürülerek anket metnine eklenmiştir. Bu yöntemle örneklem grubunu oluşturanların tecrübesine başvurularak adak kurbanının hangi oranda uygulandığı, insanların hangi tür hayvanlardan adak kurbanı kestikleri ve niçin adak uygulaması

²¹ İbn Manzûr, Muhammed bin Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, c.V, Daru's-Sadr, Beyrut, tsz. , s.200.

²² Bkz. Özel, Ahmet, “Adak”, *TDVİA*, I, s. 337–340.

²³ Güç, *a.g.e.* , s.334; Özkan, *a.g.e.* , s.149; Özel, “Adak” , s.338.

²⁴ Al-i İmran, 2/35.

²⁵ Ateş, *a.g.e.* , s.231–236.

²⁶ Hacc, 22/29; İnsan, 76/7.

²⁷ Bkz. Esen, Bilal, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak* (Basılmamış Y. L. Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s.35–38.

yaptıklarının tespiti amaçlanmıştır. Elde edilen veriler tarihî, dinî, psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Tablo 137: Adak Kurbanı Uygulama Oranları

Adak kurbanı kestiniz mi?	N	%
Birkaç defa kestim.	113	28,1
Bir defa kestim.	124	30,8
Kesmedim, fakat şartlarım uygun olursa kesmeyi düşünüyorum.	34	8,5
Hiç kesmedim.	131	32,6
Toplam	402	100,0

Verilere göre örneklem grubunun %28’1 hayatlarında birkaç defa adak kurbanı kestiklerini, % 30,8’i bir defa adak kurbanı kestiklerini belirtmiş olup, genel olarak katılımcıların %58,9’u adak kurbanı uygulaması tecrübesine sahiptir. %8,5’i kesmediklerini fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Hiç adak kurbanı kesmeyenlerin oranı ise %32,6’dır.

Adak kurbanı uygulamasının yaygın olmasının bir nedeni adağın isteklerin gerçekleşmesinde önemli rol oynadığına olan inançtır.

Tablo 138: İsteklerin Gerçekleşmesinde Adağın Rolü

Bazı kimselere göre:"İsteklerimizin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemi büyüktür."Siz bu görüşe katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	46	11,4
Katılıyorum	188	46,8
Kararsızım.	93	23,1
Katılmıyorum	69	17,2
Kesinlikle katılmıyorum	6	1,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %11,4'ü isteklerimizin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemi büyüktür görüşüne kesinlikle katılırken, %46,8'i bu düşünceye katılmaktadır. Genel olarak örneklem grubunun %58,2'si isteklerimizin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemli olduğu inancındadır. Bu düşünceye katılmayanlar %17,2 iken kesinlikle katılmayanların oranı %1,5'tir. Bu konuda karasızların oranı %23,1'dir.

Verilere göre toplumumuzda adak kurbanının isteklerin gerçekleşmesinde etkili olduğuna dair inanç yaygın denebilecek seviyededir. Bu anlayışta geçerli olan “*ben sana veriyorum ki sende bana ver*” ilkesinin geçerli olduğu söylenebilir. Bu yöntem günlük hayatta bazı insanlar tarafından sıkça kullanılmakta olup, zaman zaman dinî hayata transfer edilmektedir. Peygamberimiz, bir hadisinde adakla takdirin değişmeyip cimriden mal çıkacağını ifade etmiş²⁸ olmasına rağmen adak kurbanının geleceği kontrolde etkili olduğu inancı toplumumuzda yaygın denecek düzeydedir.

Adak kurbanının rüşvetçi şekli İslam'ın özüne uygun değildir. İtikadî açıdan adağın kaderi değiştireceğine inanmak, Allah'la pazarlık yapıyor konumunda olmak, mükellefiyetleri artırarak ibadetlerde acze düşme ihtimali adakta mahzurlu noktalar olarak görülmektedir.²⁹ Bu bakımdan diğer faktörleri ihmal ederek adağı aşırı önemseyen anlayışın İslam'a uygun olmadığı ifade edilebilir. Bir diğer önemli nokta ise İslam'a göre kişi ibadetlerini karşılık beklemezsiniz Allah rızası için yapması gerekliliğidir.

Çok arzulanan ve gerçekleşmesi için kurban adanan konularda adaktan çok sarf edilen gayret ve kararlılığın daha önemli olduğu söylenebilir. İnsanlar çok arzuladıkları işin gerçekleşmesi için adak dâhil her türlü çabayı sarf ettikleri için arzuları gerçekleşmekte ve bunun adakla ilişkilendirildiği ileri sürülebilir. Adak öne çıkarılarak bir yerde insanların gayretleri göz ardı edilmektedir.

²⁸ *Buhâri*, Kader 6; *Müslim*, Nezr 3.

²⁹ Esen, Bilal, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, s.112.

Adak kurbanının isteklerin gerçekleşmesindeki önemine olan inancın adak kurbanı uygulamasıyla olan ilişkisini ortaya çıkarmak için Ki-Kare uygulaması yapılmıştır. Birleştirmeler sonucu satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı dörtten ikiye indirilmiştir.

Tablo 139: Adağın Önemine İnanç ve Adak Kurbanı Kesme İlişkisi

Bazı kimselere göre: "İsteklerimizin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemi büyüktür."Siz bu görüşe katılıyor musunuz?	Adak kurbanı kestiniz mi?		Toplam
	Kestim	Kesmedim	
Katılıyorum	167 71,4%	67 28,6%	234 100,0%
Kararsızım	39 41,9%	54 58,1%	93 100,0%
Katılmıyorum	31 41,3%	44 58,7%	75 100,0%
Toplam	237 59,0%	165 41,0%	402 100,0%

$$Chi-Square=35,656 \quad DF=2 \quad P=,000$$

İsteklerin gerçekleşmesinde adağın önemli olduğuna katılanların %71,4'ü, kararsızların %41,9'u, katılmayanların %41,3'ü adak kurbanı kesmişlerdir. Veriler "*İsteklerin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemli olduğu konusundaki tutumlar adak kurbanı kesme davranışında farklılıklar oluşturur.*" hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=35,656; p<0,05$).

Dinî bir yükümlülük olmamasına rağmen uygulamasının yaygın olduğu adak kurbanında psikolojik faktörlerin ağır bastığı söylenebilir. Bu faktörler adak öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılabilir. Adak uygulamasına karar veren bireyler bazı şeyleri elde etmek veya bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmayı arzulamaktadırlar. Bunu gidermek için kendi güçlerini yetersiz görmektedirler. İnsanlar kendilerinin kolayca değiştirebilecekleri sıradan bir olay için adakta bulunmamaktadır. Adak

kurbanına karar vermeden önce kişi kendini engelleyen durum karşısında genellikle güçsüz ve çaresizdir. İnsanlar aciz ve çaresiz kaldıkları, felaketler yaşadıkları zamanlarda dualar ve adaklarla ilahî yardıma başvurma eğilimindedirler.³⁰ Yıllarca ev arzulamış ve bunun kendi gücüyle mevcut şartlara göre gerçekleşmesinin zorluğuna inanmış, çocuk sahibi olması ihtimali az olan, tedavisi tıbben zor olan kişiler ve kişi yakınları adakta bulunmaktadır. Tanyu, yapmış olduğu çalışmada hastalıktan kurtulma, doğum, bir felaketi atlatma, bir kızın kısmetinin açılması, borçtan kurtulma, askerden dönme, ev sahibi olmak için adakta bulunulduğunu tespit etmiştir.³¹ Adak kurbanı satıcılarının uygulayıcılardan edindikleri izlenimler ve adak kurbanı uyguladığını belirtenlerden alınan bilgiler bu tespitleri doğrulamaktadır. Bu şartlar sıradan olmayıp genelde insanüstü yardımların beklendiği durumlardır. Bu durumlarda ilahî yardımı çağırma ihtiyacı görülmektedir. Adak kurbanı bu yönüyle dinî başaçekme ve geleceği kontrol çabası sayılabilir. Kişi kendisinde kaygıya neden olan olumsuzluğun oluşturduğu maddi ve manevi sıkıntılarından kurtulmak, kendini güvende hissetmek için dinî başaçekme yöntemini tercih etmektedir. Burada bireyin tecrübeleri ve olayın durumu oldukça önemlidir. Genellikle bütün imkânlar kullanıldıktan sonra adak kurbanına başvurulmaktadır. Bu aşamaya kadar yaşanan süreçte motivasyon olarak karşımıza istenmeyen durumdan kurtulma arzusu çıkmaktadır.

Adak kurbanı kesme davranışının gerçekleştiği aşamada ise şükür, ahde vefa duyguları gibi psikolojik faktörler etkili olmaktadır. Arzu edilen durumun gerçekleşmesi sonrası gelişen psikolojik sürecin farklı yönleri bulunmaktadır. Kişi öncelikle kendi çabalarıyla aşamayacağına inandığı ve çözümsüzlüğünden rahatsız olduğu durumdan kurtulduğu için adak kurbanı uygulamasıyla Tanrı'ya şükretmektedir. Adak kurbanı burada Tanrı'ya karşı şükür görevi üstlenmektedir. Topluma bakan yönüyle mutluluğu paylaşma şölenidir. Adak kurbanın diğer yönü ise bireyin kendisine dönüktür. Adak kurbanı uygulaması ile kişi verdiği sözü yerine getirmekte ve böylece kendine olan öz-saygısını korumaktadır. Adağı yerine getirmediği takdirde suçluluk

³⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.87.

³¹ Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967,s.11-12.

duygusuna kapılarak kendisine olan öz-saygısı zedelenebilir. Ayrıca adağını yerine getirmediği takdirde adak sonrası elde ettiği, kendisi için önemli olanı kaybetme kaygısı yaşayabilir. Bu istenmeyen durumları yaşamamak için dinî bir görev olarak gördüğü adak kurbanını yerine getirerek aynı zamanda bir ibadette bulunmanın huzurunu yaşayabilir. Adak kurbanı bu yönüyle insandaki sorumluluk duygusu ile ilişkilidir. Sorumluluğunu yerine getirdiğine, sözünü tuttuğuna inanan kişide öz-saygı güçlenir.

Adak kurbanı uygulamasını doğuran psikolojik süreç diğer kurbanlarda olduğu gibi oldukça karmaşık ve çok nedenlidir. Burada doğal olarak bazı duygular daha önceliklidir. Karar aşamasında kişiye rahatsızlık veren şartlardan korunmak için manevi güçlerin yardımını isteme, dinî başa çıkma ve geleceği kontrol duyguları etkinken, gerçekleşme sonrasında adak uygulamasında minnettarlık, ahde vefa ve öz saygıyı koruma duyguları psikolojik faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adak kurbanı uygulamalarını yalnızca psikolojik faktörlerle izah etmek yeterli olmayabilir. Adak kurbanında sosyolojik faktörler ve dinî öğretiler de etkilidir. Adakta bulunduğunu çevresine duyurmuş bir kimse adağı gerçekleştikten sonra adak kurbanı uygulamasında bulunmazsa çevresi tarafından olumsuz değerlendirmelerden çekinebilir. Ayrıca bireyler içinde yetiştiği toplumdan bazı inançları ve uygulamaları öğrenirler. Yetiştigi ortamda adak uygulamalarını gören bir kimse aynı durumda kaldığında kurban adayabilir. Adak kurbanı uygulamasında psikolojik ve sosyolojik faktörlerin yanında dinî öğretilerin önemi unutulmamalıdır. Kuran’da adakta bulunan insanların adağını yerine getirmesi istenmiş,³² ahde vefa övülmüştür.³³ Adakta bulunanlar Kuran’ın bu hükmünü çiğnememek ve günahkâr duruma düşmemek için adak kurbanı uygulamasında daha istekli olabilirler.

Tarihsel açıdan birçok toplumda görülen adak kurbanı uygulaması İslamiyet öncesi geleneksel Türk inançlarında önemli bir yere sahipti. Bazı araştırmacılar Türklerde kurban anlamına gelen “ıduk” kelimesinin günümüzde adak kelimesine

³² Hacc,22/29;İnsan,76/7.

³³ Ahzâb,33/23.

dönüştüğünü savunmaktadırlar. Adak kurbanı uygulamalarında eski Türk inanç ve uygulamaları dikkate alınmalıdır. İslam öncesi var olan adak uygulamasının İslam inançlarıyla yeniden yapılanarak devam ettiği unutulmamalıdır.

Adak kurbanı konusunda gözlemlenen bir başka durum ise kurbanlık hayvanlar dışında kanatlılardan da adak kurbanı olarak kesilmesidir.

Tablo 140: Adak Kurbanı İçin Kesilen Hayvanlar

Adak olarak hangi tür hayvan kestiniz?	N	%
Kurbanlık hayvanlardan(koyun, keçi, sığır) adak kurbanı kestim	163	40,5
Kanatlılar cinsinden(tavuk, horoz vb.)kestim.	20	5,0
Her iki türden farklı zamanlarda kestim.	54	13,4
Hiç adak kurbanı kesmedim.	165	41,0
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %40,5'i adak kurbanı olarak kurbanlık hayvanlardan kestiğini, %5'i kanatlı hayvanlardan adak kurbanı kestiklerini, %13,4'ü her iki cinsten adak kurbanı kestiklerini, %41,0'i ise hiç adak kurbanı kesmediğini belirtmişlerdir.

Görüldüğü gibi kanatlı hayvanlar adak kurbanı olarak kesilmektedir. Türbe ve yatırıların bakımı ile ilgilenen kimselerden ve buralara yakın oturan kişilerden edinilen bilgiler, buralarda yapılan gözlemler ve adak uygulayıcılarından alınan bilgilere göre türbe ve yatırlarda kurbanlık hayvanların yanında kanatlılar da kesilmektedir. Kanatlılardan ise en çok horoz tercih edilmektedir.

Tarihî açıdan bakıldığında horoz birçok kültürde önemli sayılmıştır. Horoz Çin, Hint, İran, Slav, Grek, Sami ve Ermeni Kültürlerinde olduğu gibi pek çok kültürde dinî bir değere sahiptir. Zerdüştilikte horozun insanları kötülüklere karşı koruduğuna

inanılırdı.³⁴ Zerdüştî, Yahudi, Çin, Japon, Yunan-Roma kültürlerinde horozun seher vaktinde ötmesiyle gecenin bitip gündüzün başladığı kabul edilmiştir.³⁵

Zerdüştilikte gece kötülüklerin, gündüz ise iyiliklerin sembolüdür. Dolayısıyla horoz kötülüğün bittiğini, iyiliğin başladığını müjdelemektedir. Zerdüştilikte horoz ayrıca insanı şeytanın kötülüklerinden koruyan meleği sembolize eder. Horozun bulunduğu eve şeytan girmediğine, girdiğinde ise horozun ötmesiyle şeytanın kaçtığına inanılır. Benzer inançlar Talmudist Yahudilerde de görülür. Onlara göre horoz kuşların lideri olup zihnine gece ile gündüzün ayırt etmesi için sezgi verilmesi, yüksek sesle insanları Tanrı'ya şükre ve kulluk etmeye çağırması nedeniyle kutsal bir hayvandır.³⁶ Horoz inancı birçok kültüre Zerdüştî kaynaklardan geçtiği kabul görmektedir.³⁷ Bunun yanında eski Türklerde şamanlar göğe yapacakları uçuş öncesi kuşu simgeleyen elbise giyerlerdi.³⁸ Günümüzde bazı Alevî topluluklarında Cebrail kurbanı adı verilen kurban türünde kurbanlık hayvan olarak horoz kesilmektedir.³⁹

Bazı kaynak eserlerde hadisin kaynağı gösterilmeden horoz konusunda rivayetler bulunmaktadır. Bir hadise göre Allah arşı altına kanatları zümrüt ve inci ile süslü horoz veya horoz görünümlü bir melek koymuştur. Gece sona erdiğinde kanatlarını çırparak Allaha hamd eder. Dünyadaki bütün horozlar bunu işiterek cevap verir.⁴⁰

Fıkhi açıdan uygun olmamasına rağmen⁴¹ kültürümüzde görülen adak kurbanı olarak horoz kesilmesi ve horoza diğer kanatlılardan daha çok önem verilmesinde Zerdüştiliğin etkisi olduğu söylenebilir. Zerdüştiliğin merkezi olan İran'ın tarihten günümüze yakın komşumuz olması nedeniyle çeşitli ilişkiler neticesinde bu inancın

³⁴ Louis H., Gray, "Cocks", *ERE*, III, T&T Clark, Edinburgh, 1994, s.694-698.

³⁵ Waida, Manabu, "Cocks", *ER*, III, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, s.551-552.

³⁶ Freedman, H. - Simon, Maurice (Editors) *Midrash Rabbah*, IV (Leviticus), London, 1961, s.61, 331.

³⁷ Gray, "Cocks", s.695.

³⁸ Bkz. Eliade, *Şamanizm*, s.225-230.

³⁹ Erginer, *a.g.e.*, s.196.

⁴⁰ Ruska, J. "Kurban", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), c.5/1, M.E. Basımevi, İst., 1948, s.562-563.

⁴¹ Asutay, *a.g.e.*, s.52.

Anadolu'ya geçtiği düşünülebilir. Ayrıca horozun adak olarak uygulanmasında günümüzde ekonomik ve pratik olması dikkate alınmalıdır.

Adak kurbanı ile ilgili bir diğer nokta adak kurbanın kesildiği yerdir. Bu yerler genellikle halk arasında çeşitli beklentilerin gerçekleşmesinde önemli görülen türbe ve yatırlardır. Bu konuda türbeler tasnif edilmiş olup, çocuk bekleyenler, tedavi arzulayanlar, vb. kimseler farklı türbelere gitmekte, arzuları gerçekleştiğinde buralara gelip kurban kesmektedirler. İnsanlar değer atfettikleri, türbe, yatır gibi yerlerde bulunduğu inandıkları manevi güçlerden yardım veya Allah'tan adaklarının gerçekleşmesini istemek için buralarda metfun kimselerin aracılığını arzulamaktadır. Bütün adaklar için bu durum geçerli değildir. Bu durum bazen kişinin iç dünyasında gerçekleşmektedir. Kişi arzusu gerçekleşirse Allah'a kurban adayacağına kendi iç dünyasında karar vermekte ve aracı koymamaktadır.

Yatır ve türbelerde kesilen kurbanlarını adak kurbanı sınıfına almamızın nedeni buralarda kesilen kurbanların genelde önceden adanmış olmasıdır. Dileklerinin gerçekleşmesi için insanlar buralara gelerek dua etmekte, adakta bulunmaktadır. Gerçekleştiğinde ise adakta bulundukları yatır veya türbeye gelerek kurbanlarını kesmektedirler. Türbe adağı olarak bilinen bu uygulamaya Anadolu'nun birçok yöresinde rastlanmaktadır.⁴²

Tablo 141: Yatır ve Türbelerde Kurban Kesme Oranı

Yatır ve türbelerde kurban kesme konusunda aşağıdakilerden hangisi size en uygundur?	N	%
Birkaç kez kestim.	7	1,7
Bir defa kestim.	42	10,4
Kesmedim, fakat şartlarım uygun olursa kesmeyi düşünüyorum.	39	9,7
Hiç kesmem.	314	78,1
Toplam	402	100,0

⁴² Kalafat, Yaşar, *İslâmiyet ve Türk İnançları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996,s.55.

Örneklem grubunun %1,7'si yatır ve türbelerde birkaç kez kurban kestiğini, %10,4'ü bir defa kestiğini, %9,7'si ise şartlarının uygun olması halinde kesmeyi düşündüklerini belirtmiş, %78,1 ise “hiç kesmem” şikkını işaretlemişlerdir. Oran düşük olmasına rağmen bu uygulama devam etmektedir. Balıkesir yöresindeki yatır efsaneleri üzerine yapılan bir araştırmada oran verilmemekle birlikte yatır ve türbelerde adak kurbanı uygulamalarının devam ettiği tespit edilmiştir.⁴³

Yatır ve türbelerde kesilen kurbanlardaki psikolojik süreç adak kurbanlarındakine benzemektedir. Buralara gelen insanlar kendilerine rahatsızlık veren durumdan kurtulmak ve arzuladıklarını elde etmek için adakta bulunmaktadır. Gerçekleşmesi sonrası ise şükür ve ahde vefa duyguları etkili olmaktadır. Burada en önemli psikolojik faktör kişiyi rahatsız eden istenmeyen durumdan korunma ve başa çıkma arzusudur.

Sosyolojik açıdan ise bireyler içinde yaşadıkları toplumdaki inanç ve uygulamaları öğrenip benimserler. Zor durumdaki insanlara çevrelerinden bazı yatır ve türbelere gitmeleri tavsiye edilmektedir. Buralarda adak kurbanı kesenlerden aldığımız bilgilere göre çoğu başkalarından duyarak buralara gelmişlerdir. Buralarda isteklerine kavuştuğunu belirtenler çevrelerine bu yöntemi dolayı olarak öğretmektedirler.

Türbe ve yatırlarda kurban kesmek İslam'da hoş karşılanmamasına rağmen bazı kimselerce gerçekleştirilmektedir. Bunun bir nedeni eski Türk inanç ve uygulamalarıdır. İslam öncesi bazı Türk inançlarının etkilerinin günümüzde değişik formlar altında devam ettiği söylenebilir.

Yatır ve türbelerde adak kurbanı uygulaması geleneksel toplumdaki önemini yitirip, şehirleşmeyle birlikte bir miktar azalsa da devam ettiği görülmektedir. Bu tür kurbanların uygulamasındaki azalmalara karşılık uygulama için yeni nedenler ortaya çıkmaktadır. Pozitif bilimlerin bazı konularda çaresiz kalması, dinî bilgilerin yetersizliği, ekonomik zorluklar, problemlerle rasyonel olarak başa çıkamama, tarihsel

⁴³ Akyalçın, Nemci, *Balıkesir Yöresinde Yatır-Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir, 1998,s.9,28,30.

olarak yatkınlık, türbe ve yatırlarda kurban kesme uygulamasının devamını güçlendirmektedir. Bu konuda görüştüğümüz bir bayan, kızının üniversiteyi kazanması için adakta bulunduğunu ve gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bir başka bayan ise her türlü tıbbi yöntemleri uygulamalarına rağmen çocukları olmadığını, türbe ziyareti sonrası çocukları olduğunu ve türbede kurban kestiklerini belirtmiştir. Bu ve benzeri tecrübeler ekonomik zorluklar çeken, yetersiz dinî bilgilere sahip insanlara daha ucuz ve pratik gelmektedir.

Adak kurbanı her ne kadar İslami çerçeve içinde gerçekleştirilse de adak kurbanında bazı kültürlerin etkileri görülmektedir. Adağın isteklerin gerçekleşmesini etkilediği inancı, horoz kurbanı uygulaması, adak kurbanı kanının sürülmesi gibi uygulamalar İslam dışında kalan farklı din ve kültürlerin kalıntısı olarak değerlendirilebilir. Tanyu, yapmış olduğu araştırmada bu tespitlere adak kurbanı uygulamalarında bazı evliya ve azizlerden yardım beklenmesini, bu zatların aracı kılınmalarını, Allah’la pazarlık edercesine adakta bulunulmasını ekleyerek bu uygulamaların farklı kültürlerden aktarıldığını belirtmektedir.⁴⁴

5. KEFARET VE TESKİN KURBANİ

Toplumumuzda farklı zamanlarda çeşitli amaçlarla kurbanlar kesilmektedir. Kişiler istekleri gerçekleşip mutlu olduklarında şükür kurbanı, inşaat başlangıcında temel kurbanı, doğum sonrası akika kurbanı gibi uygulamalarda bulunmaktadır. Bunların yanında insanlar mutsuz olup, zor anlar yaşadıklarında bu durumun sona ermesi için de kurban kesmektedirler.

Araştırmada kefarete kurbanları iki başlık altında toplanmıştır. İşlenen günahın verdiği sıkıntıdan kurtulmak için kesilen kurban “kefarete”, başa gelen kaza ve belaların işlenen günahlar nedeniyle gerçekleştiğine inanılıp hem günahın bağışlanması hem de bu vesileyle yaşanan ağır olumsuzluklardan kurtulmak için kesilen kurbanlar “kefarete ve teskin” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kefarete kurbanında işlenen günahın

⁴⁴ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, s.301.

bağışlanması, kefarete ve teskin kurbanında yaşanan ağır olumsuzluktan kurtulma ve bu olumsuzlukların nedeni olan günahların bağışlanması amaçlanmaktadır. Kefarete kurbanında birey kendisini rahatsız eden işlediği günahı bilmektedir. Kefarete ve teskin kurbanında yaşanan olumsuzluk belli olup nedeni sayılan günahlar belirsizdir. Kefarete kurbanları daha çok bireysel amaçlı iken, kefarete ve teskin kurbanları bireyselliğin yanında aile ve toplumu kapsayabilir.

Mülakat aşamasında bu tür kurbanlar uygulandığı tespit edilmiş, bu kurbanla ilgili nicel veriler elde etmek için örneklem grubunun görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 142: Kefarete ve Teskin Kurbanı ile İlgili Tutumlar

Bazı kimselere göre:"Başımıza gelen kaza ve belaların nedeni işlediğimiz günahlardır. Başımıza felaket geldiğinde kesilen kurban günahların bağışlanmasına ve dolayısıyla ağır olumsuzluklardan kurtulmamıza vesile olur."Bu düşünceye katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	54	13,4
Katılıyorum	209	52,0
Kararsızım.	68	16,9
Katılmıyorum	60	14,9
Kesinlikle katılmıyorum	11	2,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %13,4'ü "Başımıza gelen kaza ve belaların nedeni işlediğimiz günahlardır. Başımıza felaket geldiğinde kesilen kurban günahların bağışlanmasına ve dolayısıyla ağır olumsuzluklardan kurtulmamıza vesile olur."fikrine kesinlikle katılırken,%52,0'si katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu düşünceye katılanların genel olarak oranı %65,4'tür. Örneklem grubunun %14,9'u bu düşünceye katılmadığını,%2,7'si kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Katılmayanların genel olarak oranı %17,6 olup, kararsızların oranı ise %16,9'dur.

Veriler yaşanan ağır olumsuzluklardan kurtulmak için kurban kesmenin olumsuzluklardan kurtulmaya vesile olacağı inancının toplumda yaygın olduğunu göstermektedir. Bu inancın uygulamaya ne kadar yansıdığını tespit için örneklem

grubuna yaşadıkları ağır bir olumsuzluktan kurtulmak için kurban kesip kesmedikleri sorulmuştur.

Tablo 143: Kefaret ve Teskin Kurbanı Uygulama Oranları

Yaşadığınız ağır bir felaketten kurtulmak için kurban kestiniz mi?	N	%	Geçerli %
Birkaç defa kestim	13	3,2	3,8
Bir defa kestim	68	16,9	19,9
Kesmedim	261	64,9	76,3
Toplam	342	85,1	100,0
Missing System	60	14,9	
Toplam	402	100,0	

Ağır felaketler yaşamadığını belirten(60)katılımcı işlem dışında tutulduğunda, örneklem grubunun %3,8'i yaşadıkları olumsuzluklardan kurtulmak için birkaç defa kurban kestiklerini,%19,9'u bir defa kestiklerini belirtmişlerdir. Ağır felaket yaşamayanlar dışında kalan örneklem grubunun %23,17'si kefarete ve teskin kurbanı kestğini, %76,3'ü ise kesmediklerini belirtmişlerdir.

Bu konudaki tutum ve davranışların ilişkisini ortaya çıkarmak için Ki-Kare uygulaması yapılmış satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı dörtten ikiye indirilmiştir.

Tablo 144: Kefaret ve Teskin Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi

Bazı kimselere göre:"Başımıza gelen kaza ve belaların nedeni işlediğimiz günahlardır. Başımıza felaket geldiğinde kesilen kurban günahların bağışlanmasına ve dolayısıyla ağır olumsuzluklardan kurtulmamıza vesile olur." Bu düşünceye katılıyor musunuz?	Yaşadığınız ağır bir felaketten kurtulmak için kurban kestiniz mi?		Toplam
	Kestim	Kesmedim	
Katılıyorum	79 34,8%	148 65,2%	227 100,0%
Karasızım	1 1,8%	55 98,2%	56 100,0%
Katılmıyorum	1 1,7%	58 98,3%	59 100,0%
Toplam	81 23,7%	261 76,3%	342 100,0%

$$Chi-Square = 46,164(a) \quad DF = 2 \quad P = ,000$$

Kefaret ve teskin kurbanlarında tutum ve davranışların ilişkili olduğu görülmektedir. Büyük olumsuzluklar yaşandığında kesilen kurbanın günahların bağışlanmasına ve dolayısıyla yaşananlardan kurtulmaya vesile olduğuna katılanların %38,4'ü, kararsızların %1,8'i, katılmayanların %1,7'si kefarete ve teskin kurbanı kesmişlerdir. Veriler “*Kefaret ve teskin kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=46,164$; $p<0,05$).

İnsanlık tarihine baktığımızda kıtlık, kuraklık, hastalık, kaza ve belalar genellikle insanüstü güçlerin işi olarak görülmüştür. Neden olarak insanların işlemiş olduğu günahlar düşünülmüştür. Tarihte insanlar işlenen günahlar nedeniyle insanüstü güçlerle ilişkilerinin bozulduğuna ve bu güçlerin öfkelenip insanları cezalandıracağına inandıkları için ilişkiyi tamir edecek kefarete ve teskin kurbanı uygulamışlardır. Böyle durumlarda günahlardan arınmak ve insanüstü güçlerin cezalarından korunmak için bireysel ve toplumsal olarak kefarete ve teskin kurbanları sunulması çoğu zaman zaruri görülmüştür.⁴⁵

Kefarete ve teskin kurbanı uygulama aşamasına gelene kadar uzun ve karmaşık bir psikolojik süreç yaşanmaktadır. İnsanlar yaşadıkları olumsuzlukların nedenini bulup açıklamaya çalışırlar. Anlama ihtiyacı yaşananları kontrol altına alma, olumsuzluklardan korunma amacına yöneliktir. Yaşanan olumsuzlukların nedeni cezalandırma olarak görülmektedir.⁴⁶ Bu tespit Anadolu’da yaygın anlayışla örtüşmektedir.⁴⁷ Ülkemizde yaşanan 17 Ağustos 1999 depremini cezalandırma olarak görenlerin oranı oldukça yüksektir.⁴⁸ Araştırmaya katılanların büyük kısmı depremin işlenen günahların ağırlığı neticesinde Allah’tan gelen bir ceza olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.⁴⁹ Bu durumlarda insanlar öz-saygılarını korumak için sorumluluğu genellikle başkasına yüklerler. Fakat sorumluluğu aldıkları durumlar da olur. Kendi

⁴⁵ H.P.S. “Sacrifice”, s.866;Katar, H.Mehmet, “Kefaret”, *TDVİA*, c.XXV, T.D.V.Yayınları, Ankara, 2002, s.177-179.

⁴⁶ M.Hewstone, *Casual Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*, Oxford, Basil Blackwell 1989,s.61.

⁴⁷ Erginer, a.g.e. , s.143.

⁴⁸ Köse-Küçükcan, *Doğal Afetler ve Din*, s.91.

⁴⁹ Bkz. Köse-Küçükcan, a.g.e. , s. 89–100.

günahlarının neden olduğuna inandığında öz-saygısını tekrar korumak, arınmak ve Tanrı ile bozulan ilişkileri tamir etmek için dinî ritüellere yönelebilir. Bu ritüellerin birisi de kefarete ve teskin kurbanıdır. Kefarete ve teskin kurbanının motivasyon aşamasında yaşanan olumsuzlukları anlama, anlama sonrası olumsuzlukların yaşanmasına neden olarak görülen günahlardan arınma, başa çıkma, yaşanan olumsuzluklardan kurtulup güvenli ortama kavuşma ve geleceği kontrol ile öz-saygıyı koruma psikolojik faktörler olarak görülebilir. Bu faktörler içerisinde en önceliklileri ve önemlileri yaşanan olumsuzluklardan korunma ve arınmadır. Diğerleri bu motivasyonlara bağlı olarak gelişmektedir.

Kefarete ve teskin kurbanının uygulama aşamasında sosyolojik faktörler ve dinî öğretiler devreye girmektedir. Çevresinde zor zamanlarda kurban kesme âdetini görmüş kişiler bu uygulamayı öğrenmekte ve çoğu kez bu yöntem çevresindeki kimselerce kendilerine tavsiye edilmektedir. Görüştiğimiz birçok insan bu konuda kendilerinin veya çevresindekilerin yaşadıkları olumsuzlukları kurbanla nasıl aştıklarına dair tecrübelerini anlatmıştır. Bu konuda mülakatlarda görüşlerini aldığımız bir işveren işçilerinin mal dağıtımını esnasında arabasıyla kaza yaptıklarını, kızının rahatsızlandığını, işlerinin kötüye gittiğini ve bunların ardı arkasına geldiğini kendisinin çok zor durumda kaldığını ve bunlardan kurtulmak için kurban kestiğini, daha sonra bu tür olumsuzluklar yaşamadığını aktarmıştır. Örnekte görüldüğü gibi insanlar bir olumsuzluk yaşadıklarında hemen kurban kesmeyi düşünmemektedirler. Genellikle arka arkaya yaşanan, bireylerce ağır olumsuzluk olarak algılanan olayların önlenmesi için en son çarelerden biri olarak kurban kesilmektedir.

Günümüzde kefarete ve teskin kurbanları bireysel ve toplumsal olarak uygulanmaktadır. Kıtlık ve kuraklık korkusuyla yağmur duaları yapıp kurbanlar kesilmekte ve kesilen kurbanlardan yapılan yemekler katılanlarca yenilmektedir. Bu ritüellerde işlenen günahlar nedeniyle bozulduğuna inanılan Tanrı ile olan ilişkileri tamir etme eğiliminin etkili olduğu söylenebilir.

Fıkıh kitaplarında kefarete ve teskin kurbanlarına yer verilmez. Fakat bir ayette hac ve umre ile ilgili olarak şöyle belirtilmiştir: “İçinizden kim hasta olur yahut başında sıkıntısı olursa ona oruçtan, sadakadan veya kurbandan birisiyle fidye vacip olur.”⁵⁰ Bir hadiste ise Peygamberimiz Hudeybiye’de kendisine gelen yüzünü bitlerin kapladığı kimseye tıraş olup, üç gün oruç tutmasını veya 6 fakiri doyurmasını ya da kurban kesmesini istemiştir.⁵¹ Bir başka rivayette ise Hz Hüseyin hac yolculuğu esnasında rahatsızlanınca Hz. Ali’nin kurban kestirdiği belirtilmektedir.⁵² Mezhep imamları bu kurbanın hac ibadeti ile ilgili olduğu ve Mekke’de uygulanabileceği yönünde görüş belirtmiştir. Bu ayet ve hadisler her ne kadar hac ile ilgili olsa bile hastalık ve eziyetin karşılığında oruç, sadaka ve kurbanın tavsiye edilmesi bu ibadetlerle hastalık ve sıkıntılı durum arasında ilişki açısından önemlidir. Bunun yanında insanlarda zor durumlarda yardım için ibadetlere yönelme eğilimi vardır.

Kefarete ve teskin kurbanında temel güdülerden birisi korkudur. Cezalandırdığı için kendisinden korkulan Tanrı’dan çekinme vardır. Onun cezalarından emin olmak için ibadet yapmak bireyin dinî bilgi boyutunda problemlerin olduğunu gösterebilir. Tanrı’nın gazabından korunma amacıyla yapılan bu tür kurbanların bazıları rüşvet yönü ağır basan kurbanlardır.⁵³ Bu tür kurban uygulamaları cahiliye döneminde yaygın olup, putların öfkesinden korunmak için adak kurbanları sunulurdu.⁵⁴ Kefarete ve teskin kurbanı bütün kültürlerde görülmesinin yanında Yahudilikte oldukça önemsenmiştir. Eski Türklerde ise şerrinden korkulan tanrılar için isteksizce kurbanlar sunulur ve bu kurbanlar siyah renkli olurdu. Kefarete ve teskin kurbanı tür olarak fıkıh kitaplarında olmamasına rağmen uygulanır olması başka din ve kültürlerle ilişkili olduğunu gösterebilir. Bu kurban türüne tarihten gelen bir yatkınlığın olduğu unutulmamalıdır.

Kefarete ve teskin kurbanları konusundaki inançların uygulamalardan daha yüksek olmasının diğer kurbanlarda olduğu gibi çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle bu

⁵⁰ Bakara,2/196.

⁵¹ Müslim, Hacc 80,Muvatta, Hacc 337.

⁵² Muvatta, Hacc 165.

⁵³ H.P.S. , “Sacrifice”, s.866.

⁵⁴ Çelik, Ali, İslâm’ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları,(Hicaz Örneği),Beyan Yayınları, İstanbul, 1995,s.290–291.

kurban uygulaması bizim kültürümüzde görülmesine rağmen dinimizde yoktur. Ayrıca insanlar zor zamanlarda başa çıkmak için dua, tövbe gibi birçok alternatif ibadetlere yönelebilirler. Günümüzde ağırlaşan ekonomik şartlar, şehir hayatında kurban temini, kesimi gibi faktörlerin zorluğu uygulamaya yansımaktadır. Ayrıca uygulamadaki azlığın diğer sebebi olarak insanların çok zorlandığı anlarda bu uygulamaya başvurması nedeniyle model davranış olarak az görülmesi sayılabilir. Günümüz şehir hayatında kefaret ve teskin kurbanı uygulaması sıklığı azalmasına rağmen bu kurbanın uygulaması için şehir hayatı yeni olumsuzluklar sunmaktadır. Geleneksel toplumda çok rastlanmayan yeni durumlar ortaya çıkmaktadır. Yaşanan trafik kazaları, iş kazaları, ticari sıkıntılar, sağlık problemleri vb. bireyi rahatsız eden olaylar şehir hayatında daha çok görülmektedir. İnsanların yaşadıkları ağır olumsuzluklar adı ne olursa olsun devam ettikçe sıklığındaki değişmelere rağmen çözüm için kefaret ve teskin kurbanı uygulamasını denemeye devam edecekleri ileri sürülebilir.

6. KEFARET KURBANİ

Bu kurban türü kefaret ve teskin kurbanlarından ayrılır. Kefaret ve teskin kurbanları yaşanan maddi olumsuzluklardan kurtulmak için uygulanır. Kefaret kurbanı ise daha çok kişinin işlediği bir günahın verdiği ruhsal rahatsızlıktan kurtulmak için uygulanmaktadır. Kişi kefaret ve teskin kurbanında rahatsızlık veren günahı bilmezken kefaret kurbanında ise bilmektedir. Bu konudaki inanç ve uygulamaların oranlarını tespit etmek amacıyla örneklem grubunun tecrübelerine başvurulmuştur

Tablo 145: Kefaret Kurbanı İle İlgili İnançlar

"İşlenen günahın bağışlanması için kesilen kurban günahın affına vesile olur."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	51	12,7
Katılıyorum	174	43,3
Kararsızım.	87	21,6
Katılmıyorum	78	19,4
Kesinlikle katılmıyorum	12	3,0
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %12,7'si " İşlenen günahın bağışlanması için kesilen kurban günahın affına vesile olur."fikrine kesinlikle katılırken, %43,3'ü katıldığını

belirtmiştir. Verilere göre örneklem grubunun %56'sı bu düşünceye katılmaktadır. Katılmayanların oranı %19,4 iken kesinlikle katılmayanların oranı %3,0'dür. Bu konuda kararsız olduğunu belirtenlerin oranı ise %21,6'dır.

Katılımcılarda işlenen bir günahın bağışlanması için kesilen kurbanın günahların bağışlanmasına vesile olacağına dair inancın yaygın denebilecek seviyede(%56) olduğu görülmektedir. Araştırma evreninde kurbanın kefareti olduğuna dair inançlar bulunmasına rağmen mülakat aşamasında bu amaçla kurban kestiklerini belirten yalnızca iki kişi tespit edilmiş olup, hangi günahtan dolayı kestikleri sorulduğunda cevap alınamamıştır. Kişi kefareti kurbanı kestiklerini belirttiğinde kendisine işlediği günahın sorulmasından çekindiği için kefareti kurbanı kestiklerini gizleyebilir. Anket metoduyla bunu tespit etmek daha sağlıklı olacağı için anket metnine konuyla ilgili soru eklenmiştir. Bu soruyla kefareti kurbanı kesenlerin oranların yanında inançların davranışlara hangi oranda yansıdığının tespiti amaçlanmıştır.

Tablo 146: Kefareti Kurbanı Uygulama Oranları

İşlediğiniz bir günahın bağışlanması amacıyla kurban kestiniz mi?	N	%	Geçerli%
Bir defa kestim	24	6,0	6,3
Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.	61	15,2	16,0
Hiç kesmedim	297	73,9	77,7
Toplam	382	95,0	100,0
Missing System	20	5,0	
Toplam	402	100,0	

Kurban kesmeyi gerektirecek günah işlemediğini belirten katılımcılar işlem dışı tutulduğunda, örneklem grubunun %6,3'ü bir defa işlediği günahın bağışlanması için kurban kestiklerini, %16,0'sı kesmediğini fakat şartlar uygun olursa kesmeyi düşündüğünü belirtirken, %77,7'si hiç kesmediğini belirtmiştir. Seçeneklerde "Bir kaç defa kestim" seçeneği bulunmasına rağmen işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır.

Kefaret kurbanı konusundaki tutum davranış ilişkisini incelemek için Ki-Kare uygulamasında birleştirmeler sonucu satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı ikiye indirilmiştir.

Tablo 147: Kefaret Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi

"İşlenen günahın bağışlanması için kesilen kurban günahın affına vesile olur."fikrine katılıyor musunuz?	İşlediğiniz bir günahın bağışlanması amacıyla kurban kestiniz mi?		Toplam
	Kestim	Kesmedim	
Katılıyorum	24 11,3%	189 88,7%	213 100,0%
Kararsızım	0 ,0%	82 100,0%	82 100,0%
Katılmıyorum	0 ,0%	87 100,0%	87 100,0%
Toplam	24 6,3%	358 93,7%	382 100,0%

$$Chi-Square = 20,319 \quad DF=2 \quad P= ,000$$

Kefaret kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki olduğu görülmektedir. İşlenen günahın bağışlanması için kesilen kurban günahın affına vesile olduğuna katılanların %11,3'ü kefare kurbanı kesmiştir. Kararsız ve katılmayanların hiç birisi kefare kurbanı kesmemiştir. Veriler “*Kefaret kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=20,319; p<0,05$).

Kefaret kurbanları iki aşamalı bir süreçten geçmektedir. Birinci aşama bireyin iç dünyasında işlenen günahın sıkıntısının yaşandığı psikolojik evredir. Dinin yasakladığı bir kuralı ihlal ettiğini fark eden kimse günah işlediğini idrak eder.⁵⁵ Günah işlediğini fark eden kişide “ben”le arzu edilen ideal ben arasında uyum

⁵⁵ Fırat, *Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu*, s. 80–81.

bozultur.⁵⁶Pişmanlık, günahtan tikslenme, huzursuzluk ve utanma duyguları kişiyi rahatsız eder.⁵⁷Bu durumdan kurtulmak isteyen kişi arınma arzusuyla kültüründe hazır bulunduğu arınma yöntemlerini uygulamak ister. Arınma yöntemleri su, kül, yağ, kan, ateş ile cezalandırma, inziva, tövbe ve kurban uygulamasını içerecek kadar geniř⁵⁸ olup, kefarete yöntemleri kültürlere göre farklılık arz etmektedir. Budizm’de aleni günah itirafı, Zerdüştilikte tövbe, Yahudilikte kurban kefarete için önemlidir.⁵⁹

Kültürümüzde var olmakla birlikte yaygın olarak uygulanmayan kefarete kurbanı kesme davranışının temel motivasyonu arınma duygusudur. Kefarete kurbanında arınma duygusunun etkili olmasının en önemli nedeni günahların verdiği sıkıntılardır. İ  dünyasında yaşadığı suçluluğun verdiği sıkıntı oldukça şiddetli olan bundan kurtulup rahatlamak için kararlıdır. T vbeyle yetinmeyip kurban kesme davranışını tercih etmesi bunu gösterebilir.

Arınma amacıyla kefarete kurbanı uygulamasının nedenlerinden bir diğeri kana arındırıcı özelliğin yüklenmesi olabilir. İnsanlık tarihine baktığımızda arınma arzusu ile başvurulan ibadetler içinde kurban önemli bir konuma sahip olup, günahların kefarete vasıta olarak uygulanmış,⁶⁰ kurban kanı arınma için kullanılmıştır.⁶¹Asurlular kesilen oğlak ve kuzunun günahları temizleyeceđine⁶²inanırlardı. Fenikelilerde günahlardan arınmak için çocuklar kurban edilirdi.⁶³ Kefarete kurban uygulamasında Yahudilik oldukça dikkat çekici olup,⁶⁴ Tevrat’taki bazı ayetlere göre her şey kanla temizlenir, kan dökülmeden bağışlanma olmaz.⁶⁵

⁵⁶ Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, ,s. 86; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.105.

⁵⁷ Yapıcı, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dinî yaşayıştaki Rolü*, s.282–297.

⁵⁸ Pargament, Kenneth I. , “Religious Methods of Coping: Resources For The Conservation And Transformation of Significant”*In Religion and the Clinical Practise of Psychology*, edited by Edward P.Shafranske, Apa, Washington, 1997,p.215–239.

⁵⁹ Katar, H.Mehmet, “Kefarete ”TDVİA, c. XXV, s.178.

⁶⁰ Sharpe, Eric J. ,*Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, s.45.

⁶¹ Bushnell Horace, *The Vicarious Sacrifice, Grounded In Principles of Universal Obligation*, s.450.

⁶² Challege, *Dinler Tarihi*, s.117.

⁶³  rs, *Musa ve Yahudilik*, s.143.

⁶⁴ Bkz. Güç; a.g.e. ,s.210–218;de Vaux, *Ancient Israel*, s.510.

⁶⁵ Levililer,17/11.

Kurban ve arınma ilişkisi Hristiyanlıkta farklı bir şekilde karşımıza çıkar. Hz. İsa insanların günahlarının arınması için kurbanı dönüştür. Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesi sonucu tüm insanlar nasıl günahkâr olduysa Hz. İsa'nın kendini kurban olarak sunması ile insanların günahı bağışlanmış. Bir kişi nedeniyle günahkâr olan insanlık bir kişi sayesinde bağışlanmış ve bu kurbanla gerçekleşmiştir.

Yahudilik ve Hristiyanlıkta günahların bağışlanmasında önemli görülen kurban ibadeti İslam'da önemli bir ibadet olmasına rağmen arınma vesilesi olduğu noktasında Yahudilik ve Hristiyanlık kadar kurbanı önem atfetmez. Kuran'da kurban ayetlerinde kurbanın bağışlanmaya vesile olduğuna işaret eden herhangi bir ayet yoktur. Bunun yanında kurban ayetlerindeki kelimeler incelendiğinde dolaylı olarak işaretlerin olduğu görülür. Kuran'da kurban için kullanılan nûsûk lügatte posasından arıtılmış gümüş, maden anlamına gelir. İnsan ruhunu en iyi temizleyip Allah'a yaklaştıran kurban ibadetinin adı olmuştur.⁶⁶

Kefaret kurbanında önemli olan bir diğer nokta bireyin yetiştiği kültürel ortamdır. Birey yetiştiği kültürden bu uygulamayı miras olarak alıp, gerek duyduğunda uygulamaktadır. Farklı kültürlerde kefarete uygulamalarının değişik olması kültürün önemini göstermektedir. Diğer dinlerde kurban ile arınma duygusu arasında ilişki görülmesi bu olgunun evrensel olduğunu gösterebilir.

Kefaret kurbanı uygulamasının az olmasının bazı nedenleri vardır. Kesilen kurbanların akabinde yakın çevredeki kimselerce kurbancıya niçin kurban kestiğini sorulmaktadır. Bu soruyu cevaplamak bazı sıkıntılara neden olabilir. Yaşanması muhtemel sıkıntılardan kaçınan kimseler kefarete kurbanı kesmekten sakınabilirler. Kefaret kurbanı kestiğini belirten bir kimse bu kurbanı mevlit yemeğinde kestiğini belirtmiştir. Mevlit yemeği için gereken eti kasaptan almayıp onun yerine bir kurbanlık hayvan alıp ve kefarete amaçlı kestiğini belirten bu kimse daha sonra işlediği günahın rahatsızlığının giderek azaldığını, aklına günahı geldiğinde kestiği kurbanı hatırladığını

⁶⁶ Ateş, *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, c. I, ,s.343.

ve zamanla günahın rahatsızlığından kurtulduğunu aktarmıştır. Örnekte görüldüğü gibi kefarete kurbanının kişiyi rahatlatıcı fonksiyona sahip olduğu söylenebilir.

Dinî bir yaptırımı olmaması, oruç, tövbe gibi ibadetlerin arınma için daha pratik olması kefarete kurbanı uygulamalarını azaltmaktadır. Diğer kurbanlarda olduğu gibi kurbanın günümüzde ekonomik olarak önemli denebilecek bir bedel gerektirmesi, şehir hayatında kurban uygulaması için hayvanın tedariki ve kurban uygulaması için çevresel zorluklar ve bu kurbanın kesimi sonrası çevreden gelmesi beklenen sorulara cevap vermede yaşanabilecek sıkıntılar kefarete kurbanı uygulamasının az görülme nedeni olarak sayılabilir.

7. CENAZE KURBANİ

Araştırma yapılan evrende cenaze kurbanı uygulaması tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda ülkemizin değişik yörelerinde cenaze kurbanı uygulamasının olduğu görülmüştür.⁶⁷ Bu kurbana kabir kurbanı da denilmektedir. Cenaze kurbanı sevabı aileden vefat eden birisine bağışlanmak amacıyla ölen kişi adına uygulanmaktadır. Şafi mezhebi hariç diğer mezheplerce bu kurban türünün uygulaması caiz görülmüştür.⁶⁸ Peygamberimiz adına vasiyeti gereği vefatından sonra Hz. Ali tarafından kurban kestirilmiştir.⁶⁹

Mülakat aşamasında, araştırma yapılan evrende cenaze kurbanı uygulamasının olduğu görülmüştür. Bu kurbanın kesilmesi konusundaki tutumları ve uygulamaların sıklık oranlarını tespit için örneklem grubunun görüşlerine başvurulmuştur.

⁶⁷ Güç, *a.g.e.* ,s.341; Erginer, *a.g.e.* ,s.150.

⁶⁸ Bardakoğlu v.dğr., *İlmihal* , c.II, s.3.

⁶⁹ *Tirmizî*, Edahi 1; *Ebü Davûd*, Edâhi 2.

Tablo 148: Cenaze Kurbanı Konusundaki Tutumlar

"Şartlar uygun olursa ölülerimiz adına kurban kesmeliyiz."düşüncesine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	45	11,2
Katılıyorum	183	45,5
Kararsızım.	82	20,4
Katılmıyorum	78	19,4
Kesinlikle katılmıyorum	14	3,5
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %11,2'si "Şartlar uygun olursa ölülerimiz adına kurban kesmeliyiz" fikrine kesinlikle katıldıklarını,%45,5'i katıldığını,%19,4'ü katılmadığını,%3,5'i kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Bu konudaki kararsızların oranı %20,4'dür.Genel olarak katılımcıların %56,7'si ölen yakınlar için kurban kesilmesi fikrine katılmaktadır. Bu kurbanla ilgili uygulamaların oranını tespit için örneklem grubunu oluşturanlara ölen yakınları için kurban kesip kesmedikleri sorulmuştur.

Tablo 149:Cenaze Kurbanı Uygulama Oranları

Ölmüş yakınlarınız için kurban keser misiniz?	N	%
Her sene keseriz.	10	2,5
Bazı seneler keseriz	41	10,2
Bir defa kestik.	63	15,7
Hiç kesmedik.	288	71,6
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %2,5'i her sene kestiklerini, %10,2'si bazı seneler kestiklerini, %15,7'si bir defa kestiklerini,%71,6'sı hiç kesmediklerini belirtmiştir. Toplam olarak katılımcıların %28,4'ü ölen herhangi bir yakını adına bir veya birden çok kurban kesmiştir.

Cenaze kurbanında tutum ve davranış ilişkisini incelemek için Ki-Kare uygulaması yapılmış, birleştirmeler sonucu satır sayısı beşten üçe, sütun sayısı ikiye indirilmiştir.

Tablo 150: Cenaze Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi

“ Şartlar uygun olursa ölülerimiz adına kurban kesmeliyiz.” düşüncesine katılıyor musunuz?	Ölmüş yakınlarınız için kurban kestiniz mi?		Toplam
	Kestik	Kesmedik	
Katılıyorum	106 46,5%	122 53,5%	228 100,0%
Kararsızım	4 4,9%	78 95,1%	82 100,0%
Katılmıyorum	4 4,3%	88 95,7%	92 100,0%
Toplam	114 28,4%	288 71,6%	402 100,0%

$$Chi-Square=85,258 \quad DF=2 \quad P=,000$$

Cenaze kurbanında tutum ve davranış ilişkisi olduğu görülmektedir. Cenaze kurbanı kesilmesi yönünde tutuma sahip olanların %46,5'i, katılmayanların ise %4,3'ü cenaze kurbanı kesmiştir. Veriler “*Cenaze kurbanıyla ilgili tutumlar davranışlarda farklılık oluşturur*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=85,258; p<0,05$).

İnsan ölen yakını ile ilişkilerini sürdürme eğilimindedir. Ahiret inancı bu ilişkinin devamında önemli bir faktördür. Ölen yakının ölüm sonrası yaşaması muhtemel zorluklar kişiyi kaygılandırmaktadır. Bu kaygılardan kurtulmak ve ölen yakını korumak amacıyla birey yakınının bağışlanması için dua, sadaka ve kurban kesme gibi davranışlarda bulunabilir. Cenaze kurbanında temel motivasyon ölen yakının ölüm sonrası yaşaması muhtemel sıkıntıların bireye verdiği kaygıdır. Birey bu kaygının verdiği sıkıntılardan kurtulmak, ölen yakınına yardım ederek onu korumak istemektedir. Bireyin cenaze kurbanı kesme davranışı Tanrı'ya dönük yönüyle ölen yakının bağışlanması amacına, ölen yakınına bakan yönüyle onu koruma altına almaya yöneliktir.

Bireyler bütün ölen yakınları için kurban kesmezler. Adına kurban kesilen ölmüş kişi birey için oldukça önemlidir. Bireyler önem verdikleri yakınlarını kaybettiklerinde ağır sıkıntılar yaşamaktadırlar. Manevi bir ilişkinin sürdürüldüğüne olan inanç bu sıkıntıların aşılmasında büyük bir önem taşımakta olup kişiyi rahatlatmaktadır. Bireyler günlük hayatlarında bile ölen yakınına ait özel eşyaları özenle saklamakta, mezarına gidip fiziki yapısını koruma altına almaktadırlar. Bu süreçte vefa duygusunun etkin olduğu söylenebilir.

Cenaze kurbanı kesme davranışını diğer yönüyle kurban kesen kişiye dönük olup, geleceği kontrol amaçlıdır. Ölen yakını için kurban kesen kişi bu davranışıyla çevresini etkileyerek davranışın devamını arzulayabilir. Davranış bu yönüyle manevi bir yatırım olarak görülebilir. Bunların yanında cenaze kurbanında bireyin yetiştiği toplum unutulmamalıdır. Sosyolojik olarak birey cenaze kurbanını yaşadığı toplumdan öğrenmektedir. İçinde yaşadığı toplumda cenaze kurbanının uygulanma sıklığı bireyin bu davranışı sergilemesinde oldukça etkilidir.

Cenaze kurbanının uygulamasının çeşitli nedenleri vardır. Ölen kimse kurbanlığını tedarik etmiş veya kesmeye niyetlenmiş fakat bayrama kavuşmadan ölmüşse, ölümü öncesi yakınlarına kendi adına kurban kesilmesini vasiyet etmiş ya da yakınlarına geliri olan önemli bir miras bırakmışsa yakınları tarafından adına kurban kesilmektedir. Ölen yakın için Kurban Bayramı dışında da kurban uygulaması yapılmaktadır. Düğün, mevlit, hac dönüşü verilen hayır yemeklerinde birden fazla küçükbaş veya bir büyükbaş hayvan kurban edildiğinde bu kurbanların amaçları bazı uygulayıcılarca farklı olmaktadır. Oğlunun sünnet düğününde sığır kurban ettiğini belirten bir işçi hisselerden birisini ölen dedesinin adına kestiğini anlatmış, dedesinin kurban borcu varsa onun yerine, yoksa günahlarının affı ve sevabının onun ruhuna bağışlanması için kestiğini belirtmiştir. Bu tür kurbanlar ölen yakın adına uygulanan nafile ibadetler sınıfına girmekte olup, uygulaması Anadolu'da oldukça yaygındır. Ölen kimse ardından yemek tertip edilmekte ve bu yemekte genellikle misafirlere ölen kişi adına kesilmiş kurban etinden yapılan yemekler ikram edilmektedir. Yemekte ölenin ruhuna bağışlama amacıyla Kur'an okunmakta, dualar edilmekte, tertip edilen yemeğin sevabı ölen kimseye bağışlanmakta ve genellikle yemeklerin sonunda insanlardan ölen

adına helallik istenmektedir. Bu uygulamayı eski Türk adetlerinin devamı olarak gören araştırmacılar bulunmaktadır.⁷⁰

Ölenlerle iletişim kurma ve onlara yardım etme eğiliminin evrensel olduğu söylenebilir. Tarihe baktığımızda cenaze kurbanlarının farklı kültürlerde değişik uygulamaları görülmektedir.⁷¹ Mısırlılar ölen kişinin mezarda yaşamının devam ettiğine inandıkları için mezarlara yiyecek ve içecek koyarlar ve belirli zamanlarda kurban keserler,⁷² Babil’de ölen krala eşlik etmesi için saraydaki cariye ve askerler kurban edilirdi.⁷³ Eski Türklerde benzer uygulamalar vardı.⁷⁴ İslam öncesi var olan bu uygulama İslam sonrası birçok yönden değişerek İslami bir hüviyet kazanmıştır. Ülkemizde bazı yörelerde bu kurban türü arife günü uygulanmaktadır.⁷⁵ Arife günü fakirleri sevindirmenin daha iyi olacağı neden gösterilerek arife günü kesilmesinde sakınca olmadığını belirten fetvalar mevcuttur.⁷⁶ Ölen adına sadaka olarak uygulanacaksa istenen herhangi bir günde uygulanmasında sakınca yoktur.⁷⁷ Araştırmanın evreninde arife günü cenaze kurbanı uygulamasına rastlanılmamıştır.

8. SADAKA KURBANİ

Her kurban türünün uygulanma nedenleri vardır. Kurbanlar genellikle gerçekleşmiş bir olay sonucu uygulanır. Sadaka kurbanı bu yönüyle diğer kurbanlardan ayrılır. Sadaka kurbanının daha çok henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesinden çekinilen olumsuzlukları önleme amacıyla uygulandığı söylenebilir. Diğer kurbanlarda olduğu gibi sadaka kurbanı uygulamasında da birden fazla motivasyon vardır. Her şeyden önce ibadet olarak yerine getirildiği için sadaka kurbanında ibadet etme, kurbanın eti dağıtıldığı veya bir kuruma bağışlandığı için yardımlaşma gibi

⁷⁰ Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.112.

⁷¹ Özkan, *a.g.e.* , s.74–78.

⁷² Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.198.

⁷³ Cilacı, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban”, s.274.

⁷⁴ Bkz.Roux, J.Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.199–204; Özkan, *a.g.e.* , s.76.

⁷⁵ Güç, *a.g.e.* , s.342.

⁷⁶ Akyüz, Vecdî, *Hac Umre Kurban*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.228.

⁷⁷ Akyüz, *Hac Umre Kurban*, s.228.

motivasyonlar olması doğaldır, fakat sadaka kurbanı uygulamasındaki en önemlisinin olumsuzluklar gerçekleşmeden tedbir olarak geleceğe dönük korunma olduğu söylenebilir.

Sadaka kurbanı İslam'daki sadaka anlayışına bağlı olarak şekillenmiştir. Birçok ayet ve hadiste sadaka vermek tavsiye edilmiş, bu davranışı sergileyenler övülmüştür. Sadaka her ne kadar Allah rızası için yapılsa da, sadaka karşılığında korunma arzu edildiği ileri sürülebilir. Sadaka bir yönüyle amaç diğer yönüyle ise araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk arasında “*sadaka belayı defeder*” inancı oldukça yaygın olup, toplumumuzdaki sadaka uygulamaları genellikle “*Sadaka rabbın öfkesini söndürür ve kötü ölümü bertaraf eder*”⁷⁸ hadisiyle ilişkilendirilmektedir. Geleceğin belirsizliklerle dolu olması insandaki gelecek kaygısını artırmaktadır. Tarihte geleceğin belirsizliklerini gidermek için kâhinlerin kurbanların iç organlarına bakarak kehanette bulundukları ve yaşanması muhtemel zorlukları önlemek için kurbanlar kesildiği bilinmektedir. Gelecek kaygısı daha çok muhtemel olumsuzluklar için geçerli olup, bu durumda birey maddi ve manevi bütün tedbirleri almaya gayret etmektedir.

Mülakat aşamasında araştırma yapılan evrende sadaka kurbanı uygulamalarının olduğu tespit edilmiştir. Sadaka kurbanı ile ilgili halk arasında var olan inanç soruya dönüştürülerek anket metnine eklenmiştir. Daha sonra sadaka kurbanı ile ilgili tutum ve davranışların oranlarını tespit için örneklem grubunun görüşlerine başvurulmuştur.

⁷⁸ Tirmizî, Zekât 28.

Tablo 151: Sadaka Kurbanıyla İlgili Tutumlar

Sadaka olarak kesilip dağıtılan kurban sahibini görünmez felaketlerden korur."fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle katılıyorum	106	26,4
Katılıyorum	246	61,2
Kararsızım.	34	8,5
Katılmıyorum	15	3,7
Kesinlikle katılmıyorum	1	,2
Toplam	402	100,0

Veriler örneklem grubunu oluşturanlar arasında "Sadaka olarak kesilip dağıtılan kurban sahibini görünmez felaketlerden korur" inancının yaygın olduğunu göstermektedir. Örneklem grubunun %26,4'ü bu görüşe kesinlikle katılırken, %61,2'si katıldığını belirtmiştir. Genel olarak katılımcıların %87,6'sı sadaka kurbanın koruyuculuğuna inanmaktadır. %3,7'si bu fikre katılmazken, %0,2'si kesinlikle katılmamaktadır. Kararsızların oranı ise %8,5'tir.

Tablo 152: Sadaka Kurbanı Uygulama Oranları

Sadaka olarak kurban kestiniz mi?	N	%
Birkaç defa kestim.	24	6,0
Bir defa kestim.	59	14,7
Kesmedim.	263	65,4
Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.	56	13,9
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %6,0'sı birkaç defa, %14,7'si ise bir defa sadaka kurbanı kestiklerini belirtmişlerdir. %65'4'ü kesmediğini, %13,9'u kesmediklerini fakat şartlar uygun olursa kesmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Genel olarak örneklem grubunun %20,7'si sadaka kurbanı tecrübesi yaşamış olup, %79,3'ü bu tecrübeye sahip değildir.

Sadaka kurbanındaki tutum ve davranışların ilişkisini incelemek için yapılan Ki-Kare uygulamasında tutumları oluşturan satırlar birleştirilerek üçe, davranışları oluşturan sütunlar ise ikiye indirilmiştir.

Tablo 153: Sadaka Kurbanında Tutum Davranış İlişkisi

"Sadaka olarak kesilip dağıtılan kurban sahibini görünmez felaketlerden korur."fikrine katılıyor musunuz?	Sadaka olarak kurban kestiniz mi?		Toplam
	Kestim	Kesmedim	
Katılıyorum	81 24,0%	257 76,0%	338 100,0%
Karasızım	3 7,5%	37 92,5%	40 100,0%
Katılmıyorum	0 ,0%	24 100,0%	24 100,0%
Toplam	84 20,9%	318 79,1%	402 100,0%

$$Chi-Square = 12,608 \quad DF=2 \quad P=,002$$

Sadaka kurbanı konusundaki tutum ve davranışlar arasında ilişki olduğu görülmektedir. Sadaka kurbanının koruyuculuğuna inanan katılımcıların %24,0'ü, karasız olanların %7,5'i, sadaka kurbanı kesmiştir. Sadaka kurbanının koruyuculuğuna katılmayanların hiç birisi sadaka kurbanı kesmemiştir. Veriler “ *Korunma duygusunun etkili olduğu sadaka kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=12,608; p<0,05$).

İnsan geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanla ilgili bir varlıktır. Geçmişte yapılan doğru davranışlar insanı mutlu ederken, yanlış davranışlar insanı yaşadığı şimdiki zaman içinde mutsuz etmektedir. İnsan yalnızca geçmişte yaşadığı olaylarda mutlu veya mutsuz olmamaktadır. İnsan gelecekle ilgili ümit ve kaygılardan da etkilenmektedir. Varlığını sürdürme ve önemli gördüklerini kaybetmeden geleceğe taşıma ve gelecekte daha iyi şartlara kavuşma ümidinin hemen yanında kaybetme kaygısı ve korkusu yaşar. Geleceğin belirsizliği insanı güven arayışına yönlendirmektedir. İnsan maddi ve manevi açıdan kendisini geleceğin belirsizliklerinin verdiği kaygılardan korumak için arayışa girer. Bu arayış sağlığına dikkat etmek, tasarruf yapmak gibi maddi olduğu kadar dinî

davranışlar da olabilir. Hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanan bir kimse şerden korunmak için Allah'ın hoşlanacağı dinî davranışlara yönelebilir. Dinî metinlerde insanın gelecek kaygısından korunması için dünya ve ahiretle ilgili tavsiyeler bulunmaktadır. Bu tavsiyelerden birisi de sadakadır. Sadaka, kurbanı da içine alan oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. Kişi şartlarına uygun olarak sadaka niyetiyle dinî davranışlar sergileyebilir. Bu sözlü, fiilî veya mali bir uygulama olabilir. Sadaka kurbanı mali bir uygulama olarak karşımıza çıkarken, bu kurbanda temel motivasyon korunma ve geleceği kontrol olmasının yanında yardım ve ibadet etme duyguları dikkate alınmalıdır. Diğer kurban çeşitlerinde olduğu gibi sadaka kurbanında da çevrenin önemi unutulmamalıdır. Çevresinde bu tür kurbanlar uygulandığını gören, duyan bir kişi inandığı dinin bunu teşvik ettiğini öğrendiğinde iç dünyasındaki birtakım psikolojik faktörlerin etkisiyle şartlar uygun olduğunda sadaka kurbanı uygulamasına başvurabilir.

9. DEVLET BÜYÜKLERİ VE SİYASİ LİDERLER İÇİN KESİLEN KURBANLAR

Ülkemizde devlet büyükleri ve siyasi liderleri karşılama törenlerinde kurban uygulaması görülmektedir. Bu uygulama giderek önemini yitirmekle beraber devam etmektedir. Tören kurbanı sınıfına giren bu kurban uygulamasında siyasi liderin teşrifine binaen şükür, liderin korunması ve siyasi başarısı için geleceği kontrol amaçlandığı düşünülebilir. Görüşlerini aldığımız kimselerin izlenimlerine göre bu kurban uygulamaları dinî kaygılardan ziyade siyasi şova dönük değerlendirildiği için ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Bu konudaki inanç ve tutumların tespiti için örneklem grubuna sorular sorulmuş elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 154: Siyasi Liderleri ve Devlet Büyüklerini Karşılama Törenlerinde Kesilen Kurbanlar Konusundaki Tutumlar

Siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kurban kesilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?	N	%
Doğru buluyorum	11	2,7
Yanlış buluyorum.	335	83,3
Kararsızım.	56	13,9
Toplam	402	100,0

Siyasi liderler ve devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kurban kesilmesini örneklem grubunun %83,3'ü yanlış bir uygulama olarak görürken, %2,7'si doğru bulmuş, %13,9'u ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Verilere göre katılımcıların büyük bir kısmı (%83,3) siyasi liderler ve devlet büyükleri için kurban kesilmesini yanlış bir uygulama olarak görmektedirler. Bu törenlerde kesilen hayvanlar kurban olarak değerlendirilmemektedir.

Tablo 155: Siyasi Liderleri ve Devlet Büyüklerini Karşılama Törenlerinde Kesilen Hayvanların Kurban Olup Olmadığı Konusundaki İnançlar

Siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kesilen hayvanın kurban olduğuna inanıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle inanıyorum.	7	1,7
İnanıyorum.	20	5,0
Kararsızım.	110	27,4
İnanmıyorum.	171	42,5
Kesinlikle inanmıyorum.	94	23,4
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %1,7'si siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kesilen hayvanın kurban olduğuna kesinlikle inandığını, %5,0'i inandığını belirtirken, %42,5'i inanmadığını, %23,4'ü kesinlikle inanmadığını belirtmiştir. Bu konuda kararsız olduğunu belirtenlerin oranı %27,4'dür. Genel olarak katılımcıların

%65,9'u siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kesilen hayvanın kurban olduğuna inanmamaktadır.

İbadet olarak yerine getirildiği için kurbanda ibadet ruhunu zedeleyici davranışlar hoş karşılanmamaktadır. Kurbanda uygun düşmeyen davranışlar arttıkça kurban kesme davranışı ibadetten uzaklaşmış olarak değerlendirilmektedir. Devlet büyüklerini ve siyasi liderleri karşılama törenleri şov ağırlıklı gerçekleştirildiği için törenin bir parçası olan kurban kesme davranışı bu durumdan etkilenmektedir. Halktaki kurban ibadeti algısıyla bu törenlerde kesilen kurbanlar örtüşmemektedir. Kurbanda bulunması gereken Allah'a minnettarlık, samimiyet, fedakârlık, yardımlaşma, kurbanlık hayvana merhamet vb. ilkeler yerine bu kurbanlarda başka amaçların ve beklentilerin öne çıkarıldığı düşüncesi toplumda oldukça yaygındır. Bu düşünceler karşılama törenlerinde kesilen kurbanlar konusundaki tutumları olumsuz etkilemektedir.

Veriler siyasi liderler ve devlet büyüklerini karşılamada kesilen hayvanlar konusunda örneklem grubunun olumsuz tutumlara sahip olduklarını göstermektedir. Bu tutumların oluşmasında yaşanmış bazı olumsuz tecrübeler bulunmaktadır. Emekli bir esnafın anlattıkları bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir: *"1970'li yıllarda siyasi liderler ilimize geldiğinde kurban kesme yarışı başlamıştı. Bir parti üyesi kasap arkadaşımıza vardı. Belediye halinde beraber esnaflık yapıyoruz. Liderleri geldiğinde karşılama töreninde kurbanlar kesiyor. Daha sonra kestiklerini getirip dükkânda satıyor. Bunu bilmeyen yok. Şehir büyük olmadığı için kesilen hayvanların nereye gittiği biliniyor. Hayır kurumlarına gitmediği hemen anlaşılıyor. Mezbahada günlük kesim belli, dükkâna giren mal belli. Daha sonra kendisine böyle bir görev verildiğini bize anlattı. Karşılamada hayvan kesilsin de ne olursa olsun."* Yaş olarak elli yaş üzerindeki kimseler bu ve benzeri olayları doğrulamaktadırlar. Bu olumsuz örnekler insanların inanç ve tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu kurbanlarla ilgili tutumlar oluşmasının bir diğer nedeni ise kurban uygulayıcılarının halk arasındaki itibarlarının olumsuz olmasıdır. Genelde bu tür kurbanları kesen insanlar siyasetten beklentisi olan, beklentilerini gerçekleştirmek için kurbanı vasıta olarak gören insanlar olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz imaja sahip insanların gerçekleştirdiği eylemlere karşı insanlarda olumsuz tutumların oluştuğu

söylenbilir. Ayrıca bu kurbanlar kesilirken dinî kurallara yeterince riayet edilmemektedir. Bütün bu olumsuzlukların yanında dinî geleneğimizde böyle bir uygulamanın yaygın olmamasının da etkili olduğu düşünülebilir.

10. HİDRELLEZ KURBANİ

Araştırma yapılan evrende hıdrellez gününe özel kurban kesilmemesine rağmen, hıdrellezin gelmesine müteakiben yapılan törenlerde kurbanlar kesildiği için bu başlık seçilmiştir. Yapılan araştırmada hıdrellez gününden başlayarak yaklaşık bir ay süren dönem içinde “hayır yemeği”, “köy hayrı” ve “köy cemiyeti” olarak farklı tanımlanan törenlerin düzenlendiği görülmüştür. Halk arasında genellikle bu törenler hıdrelleze ilişkilendirilmekte ve çoğu kez hıdrellez kutlaması olarak değerlendirilmektedir. Bu törenler köylerde gerçekleştirilmektedir. Törenlerde Kur’an ve mevlit okunmakta, vaaz dinlenmekte, dualar edilmekte ve çeşitli eğlenceler tertiplenmektedir. Tören başlamadan bir gün önce hazırlık aşamasında veya tören başında kurbanlar kesilmekte ve kesilen kurbanlardan yapılan yemek törene katılanlara ikram edilmektedir. Kurbanlar genellikle halktan tedarik edilmekte, küçükbaş hayvanı olanlar sadaka amaçlı olarak hayvan bağışlamakta veya toplanan paralarla büyükbaş hayvanlar alınıp kurban olarak kesilmektedir. Genellikle bu kimseler kestikleri kurbanı “hıdrellez kurbanı” olarak tanımlamaktadır.

Köylerde yapılan bu törenler şehir hayatı ile yakından ilgilidir. Köylerden şehre göçmüş aileler hayır yemeklerinin gerçekleşmesinde önemli görevler almaktadır. Bu uygulamalar şehir içinde yapılmayıp köylerde yapılsa da tertip komitesinin ve katılımcıların büyük kısmı şehirde yaşamaktadır. Ekonomik yükün büyük kısmı şehre göçmüş maddi durumu iyi kimselerce karşılanmakta, iletişimi bu kimseler sağlamaktadır. Yemeklerin tarihi belirlendikten sonra şehrin belirli yerlerine tertip komitesince ilanlar asılarak şehir halkı ayırım yapılmaksızın yemeğe davet edilmektedir.

Hıdrellezin gelmesi ile başlayan kutlamalarda kesilen kurbanlarla ilgili inanç ve uygulamaların tespiti için bazı sorular anket metnine ilave edilmiştir. Soruların seçenekleri araştırma aşamasında görüşlerine başvurduğumuz kimselerden alınan bilgilere dayanılarak seçilmiştir.

Tablo 156: Hıdırellez Kurbanı Konusundaki Tutumların Dağılımı

Hıdırellez kutlamalarında kurban kesilmesini dinî açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?	N	%
Dinimizde böyle kutlama olmadığı için sakıncalı buluyorum.	137	34,1
Allah adına kesildiği sürece sakıncalı görmüyorum.	210	52,2
Kararsızım	55	13,7
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %34,1'i dinimizde böyle bir kutlama töreni olmadığı için hıdırellezde kurban kesilmesini sakıncalı bulurken, %52,2'si Allah adına kesildiği sürece sakınca görmediğini, %13,7'si ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Tablo 157:Hıdırellezde Kurban Kesme

Hıdırellezde kurban keser misiniz?	N	%
Bir kaç kere kestim.	11	2,7
Bir defa kestim.	56	13,9
Hiç kesmedim.	335	83,3
Toplam	402	100,0

Örneklem grubunun %2,7'si birkaç defa kestiğini,%13,9'u bir defa kestiğini, %83,3'ü hiç kesmediğini belirtmiştir. “Genellikle keserim” seçeneğini kimse işaretlenmediği için tabloya alınmamıştır.

Tablo 158:Hidrellez Kurbanında Tutum ve Davranış İlişkisi

Hidrellez kutlamalarında kurban kesilmesini dinî açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?	Hidrellez kurbanı keser misiniz?		Toplam
	Kesirim	Kesmem	
Dinimizde böyle kutlama olmadığı için sakıncalı buluyorum.	12 8,8%	125 91,2%	137 100,0%
Allah adına kesildiği sürece sakıncalı görmüyorum.	46 21,9%	164 78,1%	210 100,0%
Kararsızım	9 16,4%	46 83,6%	55 100,0%
Toplam	67 16,7%	335 83,3%	402 100,0%

$$Chi-Square=10,320 \quad DF=2 \quad P=,006$$

Ki-Kare uygulaması için sütun sayısı birleştirme sonucu üçten ikiye indirilmiştir. Ki-Kare tekniğiyle elde edilen verilere göre Hidrellez kurbanında tutum ve davranışlar arasındaki ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Anlamlı olması için gerekli olan $p < 0,05$ gerçekleşmiş olup, veriler “*Hidrellez kurbanında tutum ve davranışlar arasında ilişki vardır.*” hipotezini doğrulamaktadır ($X^2=10,320; p < 0,05$).

Günümüzde görülen uygulamalar tarihsel olarak birçok toplumda uygulanan törenlerle benzerlik göstermektedir. Tarihte çeşitli kültürlerde ekin, hasat, bir mevsimden diğerine geçiş dönemleri kutlanır bu dönemlerde kurbanlar sunulurdu. Göçebe kültürlerde ise hayvanların doğumu ve sütlerinin bol olduğu ilkbahar mevsiminde kurbanlar kesilirdi.⁷⁹Eski Türklerde ilkbahar mevsiminde kutlamalar yapılır kurbanlar sunulurdu.⁸⁰Yahudilerin ilkbaharda uyguladıkları fısıl kurbanı bu tür bir kurbandır. Her ne kadar Mısır’dan çıkışın anısına uygulansa da bu uygulamada

⁷⁹ Henninger, “Sacrifice”, s.548.

⁸⁰ Bkz. Atik, *a.g.t.*, s.48-50.

göçebe toplulukların ilkbaharda uyguladıkları kuzu kesme ve Kenanlıların mayasız ekmek bayramlarının etkisi vardır.⁸¹

Hıdrellez bu kutlamalara benzer bir kutlamadır. Kökeni Orta Doğu, Orta Asya, Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarına dayanır.⁸² Baharın gelişi tabiatın canlanması insanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Ürünlerin toplanması, tabiatın yenilenip sürekliliğinin devamı insanın geleceğe güvenle bakmasını sağlamaktadır. İnsanın varlığını sürdürmesi ürünlerin verimliliği tabiatın yenilenişini ile yakından ilgilidir. Bilhassa bahar kutlamaları bu amaca yöneliktir. Bu kutlamalarda kurban uygulamasının olması insan açısından önemini göstermektedir. Çünkü kurban insan için çok önemli olan durumlarda sunulmaktadır. Sunulan kurban olayın insan için önemli olduğunun belgesidir.

Günümüzde yapılan törenler tarihsel uygulamalara amaç ve zaman yönünden benzemektedir. Törenler bahar mevsiminde yapılmaktadır. Ürünlerin filizlenmeye, hayvanların yavrulayıp süt vermeye başladığı bir dönemdir. Törenlerde yapılan dualarda bu istek ve arzular ifade edilmektedir. Hıdrellez kurbanı genel anlamda bireysel amaçlı olmayıp, daha çok toplumsal amaçlıdır. Dolayısıyla kesilen kurbanlar her ne kadar bazı vatandaşlarca sadaka amaçlı bağışlansa da toplum adına verimliliği artırma amacına dönüktür. Bu törenlerde bereket beklentisi ve geleceği kontrolün yanında tekrar bahara kavuşmanın karşılığında şükür duygusunun etkili olduğu söylenebilir.

Tarihsel uygulamaların devamı olan bu törenler sosyolojik olarak önemli görevler üstlenmektedir. Törenlerde bir yıl içerisinde ölenler, evlenenler, gelecekte olacak düğün tarihleri vb. duyurular yapılmaktadır. Törenler birlik beraberliği, yardımlaşma ve kaynaşmayı güçlendirmektedir.

Günümüz törenlerinde kesilen kurban sayısı azalmakta olup bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle bu törenler bazılarınca dinî kaygılarından dolayı sakıncalı olarak değerlendirilmektedir. Hıdrellez başlangıcında ateşten atlama gibi adetler bu

⁸¹ Feyizli, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, s.105–106.

⁸² Ocak, A.Yaşar, “Hıdrellez”, *TDVİA*, XVII, Divantaş, İstanbul, 1998,s.313–315.

kimseleri rahatsız etmektedir. Bunun yanında bu törende kurbanların kesilmesi için dinî bir yükümlülük yoktur. Geleneğe göre hayvanı çok olan köylüler ve durumu iyi olan kimselerden toplanan yardımlarla törenler sürdürülmektedir. Kişi başı yemekte gerekli olan 100 gr etten hareketle et tedariki yapılmaktadır. Törenlerde çok sayıda kurban kesme ihtiyacı yoktur. Yeterli et temin edildikten sonra tören için gerekli kurban sayısının üstüne çıkılmamaktadır. Geleneksel toplumda kurbandan beklentiler yüksek olduğu için olabildiğince kurban kesilmekteydi. Günümüzde ise bu adet giderek kaybolmaktadır

Hidrellez törenlerinde kesilen kurbanların azalmasıdaki en önemli faktörün sosyal değişim olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumdaki üretim şekli tarım ve hayvancılık olduğu için törenler daha önemli idi. Törenlerin merkezinde kurban vardı. Bereket beklentisi için kurban sunulması önemli olması nedeniyle çok sayıda kurban sunulmaktaydı. Kurbanlık hayvan temini ve kesim işlerini yapacak çok sayıda insan vardı. Günümüz şehir hayatındaki üretim tarım ve hayvancılıktan uzaklaşmıştır. Dolayısıyla şehir insanının yaşam ve üretim tarzı tabiat şartlarına geleneksel üretim tarzlarından olan hayvancılık ve çiftçilik kadar bağımlı değildir. Bu değişim hidrellez kurbanlarına yansımaktadır. Son yıllarda bazı kutlamalarda zorluklarından dolayı kurban kesilmeyip, gerekli olan eti kasaplardan satın alınma eğilimi başlamıştır. Bütün bu değişimler törenleri daha çok şölen havasına sokmakta, amacını ise daha çok birlik ve beraberliğe yönlendirmektedir.

Hidrellezin girmesiyle yapılan törenlerde kurban uygulamalarının temel olarak verimliliği artırarak geleceği kontrol amacına yönelik olup, bunun yanında birlik ve beraberliğin tesisine katkıda bulunma olduğu söylenebilir. Bu uygulamalar dinî kaynaklı olmamasına rağmen günümüzde içeriği dinî unsurla doldurulmuştur. Toplum hayatında önemli fonksiyonları olan bu törenlerin adı ve kaynağı ne olursa olsun sebebi, içeriği ve amacı dinimize uygun olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumdaki uygulama amaçları giderek değişen bu törenlerde modernleşmeyle beraber zaman içerisinde kurban uygulamalarının azalacağı ve hatta yok olacağı, törenlerin ise dayanışma, kaynaşma gibi amaçlara yönlendirileceği ileri sürülebilir.

SONUÇ

Örneklem grubundan elde edilen bulgular kurbanın ibadet olduğu inancının, kesilmesi yönündeki olumlu tutumların ve kurban kesme davranışındaki sıklığın yaygın ve güçlü olduğunu göstermektedir. Veriler araştırmanın temel hipotezi olan“*Toplumumuzda Kurban Bayramı’nda kurban kesme davranışı dinî bir görev olarak algılanmasının yanında bazı psikolojik, sosyolojik ve tarihî faktörlere bağlı olarak yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.*” hipotezini doğrulamaktadır.

Demografik faktörler genel olarak inanç ve tutumlarda bir farklılığa neden olmazken tutum ve inançların gücünde etkili olmakta, eğitim düzeyi dışındakiler kurban kesme davranışının sıklığında farklılıklara neden olmaktadır. Kurban kesme sıklığı erkeklerde kadınlardan, üst yaş gruplarında alt yaş gruplarından, üst gelir grubunda alt gelir gruplarından, evlilerde bekârlardan daha yüksektir. Kurban kesme davranışındaki sıklığın en az olduğu meslek grubu ev hanımları ve daha sonra işçi ve memurlardır. Diğer meslek guruplarındaki sıklık oranları daha yüksektir. Eğitim düzeyi düştükçe kurban kesme davranışındaki sıklık bir miktar artmasına rağmen, eğitim düzeyinin kurban kesme davranışındaki sıklık oranlarında anlamlı farklılıklara neden olmadığı görülmüştür.

Bireylerin yetiştikleri ailelerin kurban kesme davranışlarındaki sıklık ile kendilerinin kurban kesme davranışı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kurban kesme davranışının diğer davranışlarda olumlu yönde değişikliklere neden olduğu konusunda tutum ve davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Kurban ibadetine hazırlık aşamasında ve sonrasında bireylerde oluşan ibadet bilinci kurban ibadetine uygun davranışlar sergileme çabalarında etkili olmaktadır.

Sosyal çekincelerin kurban kesme davranışı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Sosyal çekincelerin etkili olduğunu kabul edenlerin kurban kesme davranışında sosyal çekincelerin etkisi daha fazla olmaktadır. Sosyal çekincelerle dindarlık yönelimi arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dış güdümlü dindarların kurban kesme davranışındaki sıklık ile iç güdümlülerin kurban kesme davranışındaki sıklık arasında farklılık görülmezken, sosyal çekincelerden etkilenme konusunda farklılıklar olduğu görülmüştür. Sosyal çekincelerden dış güdümlülerin iç güdümlülere göre daha çok etkilendikleri ortaya çıkmıştır.

Dindarlık algısı ile kurban kesme davranışı arasında ilişki olup, dindarlık algısı arttıkça kurban kesme davranışındaki sıklık artmaktadır. Namaz ve hac ile kurban kesme davranışı arasında ilişki olmadığı, oruç tutma ve zekât vermeyle kurban kesme davranışındaki sıklık arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Kurban kesme davranışının minnettarlık, fedakârlık, öz-saygıyı koruma, arınma, korunma, yardımlaşma, ölümü hatırlama ve merhamet duygusuyla ilişkili olduğu, bu konudaki tutum ve davranışlar arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu duygulardan bazıları kurban kesme davranışını etkileyip, davranışı kolaylaştırıp ona anlam katarken, kurban kesme davranışı da bazı duyguları canlandırmaktadır. Kurbanla ilişkili olan duyguların insanın iç dünyasını olumlu yönde etkileyen duygular olduğu görülmektedir.

Kurban kesme davranışının kurallara uygun uygulandığında şiddet olarak algılanmadığı, kurallara uyulmadığında şiddet olarak algılandığı görülmektedir. Kurban kesme davranışının kişileri şiddete yönlendirmediği, kurban kesenlerin şiddet eğilimlerinde kurbanla bağlı bir artış olmadığı bilakis kurbanın şiddetten uzaklaştırdığı tespit edilmiştir. Kurban kesen kimselerde şiddete başvuranlarınkinden farklı olarak kin ve nefret yerine ibadet bilincine bağlı olarak merhamet ve üzüntü etkili olmaktadır. Bu durum kurban kesme davranışının yok etme duygusundan uzak olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

Kurban uygulamalarında eski Türk inançlarının, farklı kültür ve dinlerin etkisinin sürdüğü görülmüştür. Kurban kemiği, süslenmesi, cinsiyet ve rengi konusunda eski Türk inançlarının, kurban kanının arındırıcılığı, koruyuculuğu gibi inançlarda ve

kanı çeşitli yerlere sürme âdetinde ise eski Orta Doğu inançlarının, Hristiyanlık ve bilhassa Yahudiliğin etkisi vardır.

Günümüz şehir hayatında kurban kesme davranışı için fiziki çevrenin yetersiz olduğu görülmüştür. Ortamın uygunsuzluğu kurban kesme davranışına dolaylı olarak yansımakta ve kurban coşkusu azaltmaktadır.

Kurban eti ve derileri muhtaçlara dağıtılmakta olup bu uygulama günümüzde hızlı iletişim ve ulaşım sayesinde dünyayı kapsayacak şekilde yapılmaya başlamıştır.

Şehirleşmeyle beraber kurban konusunda bazı değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler daha çok uygulama ile ilgili olmaktadır. Kurban konusunda geleneksel inançlar korunurken uygulamada kurban kesim merkezleri, iletişimin getirdiği kolaylıklarla dünyanın her yerinde kurban kesme imkânı, kurbanlık hayvanın yanında kesim hizmetlerinin satın alınması gibi yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin yanında geleneksel toplumdan modern topluma geçişin getirdiği değişimler kurban konusundaki inanç ve tutumları etkilemezken, kurban kesme davranışındaki coşkuyu olumsuz etkilemektedir. Şehir toplumunda insanların bireyselleşmeleri kurban uygulamasındaki toplumsal beklentilerden ziyade bireysel beklentileri öne çıkarmaya başlamıştır.

Kurbanın dinî bir ibadet olmasının yanında sosyolojik ve psikolojik faktörlerin devreye girmesi, tarihî boyutunun olması ve gelenekle bütünleşmesi kurban ibadeti ile ilgili inanç ve tutumları güçlü kılarken davranış boyutundaki sıklık oranını artırmaktadır. Bu sıklık sosyal öğrenme yöntemi ile yeni kuşakları etkileyerek davranışın sürekliliğini kuvvetlendirmektedir. İbadetin şölen yönünün olması, maddi olarak geri dönüşümünün çabuk olması gibi faktörler davranışı pekiştirmektedir.

Tarih boyunca değişik kültürlerde kurban uygulamasında farklılıklar olmasına rağmen beklentilerin aynı yönde olduğu söylenebilir. Beklentilerdeki önem sırası toplumlara göre değişebilir, fakat genelde benzerlik arz etmektedirler. Tarihte ilahî güçlerden yardım alma, daha iyi imkânları elde etme, korunma, sıkıntılı durumlarla başa çıkma, geleceği kontrol etme, arınma, ilahî güçlerle bozulan ilişkileri onarma, minnettarlık sergileme gibi beklentiler kurban uygulamalarında etkili olmuştur.

Günümüz modern toplumunda üretim ve tüketim alışkanlığına bağlı olarak bu beklentiler günümüze göre uyarlanmakta, kurban geleneksel toplumdaki yerini modern toplumdaki gelişmelere uygun olarak devam ettirmektedir.

Kurban Bayramı dışında kesilen akika kurbanında minnettarlık ve korunma, temel ve şükür kurbanlarında minnettarlık, korunma ve geleceği kontrol içinde ele alabileceğimiz bereket beklentisi, adak kurbanında ise başa çıkma ve geleceği kontrol, kefarete ve teskin kurbanında arınma, başa çıkma ve korunma, kefarete kurbanında arınma, sadaka kurbanında korunma, cenaze kurbanında ölen kişiye yardım, onunla manevi olarak ilişkileri sürdürme öne çıkmaktadır. Bu kurban çeşitlerinde bireysel beklentiler önemli olup, tutum ve davranışlar arasında ilişki olduğu görülmektedir. Bütün kurbanlarda şölen yönünün olmasına karşılık, hıdrellez döneminde kesilen kurbanların şölen yönü daha ağır basmakta ve bu kurbanlarda toplumsal beklentiler öne çıkmaktadır. Bu kurban türünde toplumsal beklenti olarak minnettarlık, geleceği kontrol ve korunma önem kazanmaktadır. Siyasi liderler ve devlet büyükleri için kesilen kurbanlar konusunda toplumda olumsuz tutumlar bulunmaktadır.

Kurban Bayramı dışında kesilen kurbanlar daha az karmaşık yapıda ve belli amaçlar için uygulanmakta olup, Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanın bir yönünü daha çok öne çıkarmaktadır. Bu kurbanların bazılarında inanç ve tutumlar güçlü olmasına karşılık dinî bir yaptırımın olmaması, alternatif dinî davranışların bulunması, uygulamalarının azlığı nedeniyle model davranışların yetersizliği davranış boyutunu olumsuz yönde etkileyerek uygulama sıklıklarını azaltmaktadır.

Kurban Bayramı dışında görülen kurban uygulamalarının bazılarında farklı kültür ve dinlerin etkileri görülmektedir. Adak kurbanı olarak horoz kesilmesi, hıdrellez kutlamalarında kurban uygulamaları, İslam'da kurban çeşitleri içinde gösterilmediği halde uygulamalarda kefarete ve teskin kurbanının olması, akika kurbanının kemiklerinin kırılmaması ve kurban kanının sürülmesi gibi davranışlar farklı din ve kültürlerin etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihten günümüze uygulanan kurban ibadeti oldukça karmaşık olmasının yanında, üzerinde etkin olan birçok faktörden beslenerek güçlü bir yapıya bürünüp varlığını sürdürmektedir.

ÖNERİLER

1.Kurban dinî, tarihî, sosyolojik, psikolojik ve kültürel faktörlerle ilişkili bir ibadettir. Bu nedenle birçok bilim dalının ilgilendiği bir konu olmasına rağmen ülkemizde kurban konusunda yapılmış çalışmaların dinler tarihi dışındaki disiplinlerde yeterli sayıda olduğu söylenemez. Bu nedenle kurban konusunda yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dinler tarihi, antropoloji, etnoloji, din psikolojisi, din sosyolojisi alanında yapılacak çalışmalarla kurban daha iyi anlaşılır hale gelecektir. Farklı bilim dallarında yapılacak çalışmalar kurbanın çeşitli yönlerini aydınlattıkça kurbanın boyutları ve önemi daha iyi görülecektir.

2.Batıda yapılan çalışmalar ilkel dinler ve özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık dikkate alınarak yapılmıştır. Birçok bilim dallarında olduğu gibi kurban konusunda da referans olarak batılı bilim adamlarının çalışmaları alındığı için ülkemizde kurban konusuna yaklaşımlarda sıkıntılar yaşanmaktadır. Batı bilim dünyasında kurban incelenmeye başlandığı yıllarda geçerli olan paradigmanın evrimci, pozitivist ve indirgemeci olması, çalışmaların totem, büyü, tabu gibi kavramları merkeze almaları kurbanı aydınlatıcılığı kadar da engelleyici bir yönü olmuştur. Kurban konusunda oluşan bilimsel gelenek batı dışında kalan coğrafyalarda etkili olmaya başlamıştır. Referans olarak batılı bilim adamlarının çalışmaları alındığı için kurban konusuna yaklaşımlar batıda görülen eksikleri bünyelerinde barındırmaktadır. Bu sıkıntıları aşmak için kurbana indirgemeci yaklaşım yerine çok nedenli ve bütün dinleri dikkate alarak yaklaşılmalıdır.

3. Batı dünyasında birçok filozof kurban konusuna ilgi duymuşlardır. Kurban konusundaki araştırmacılar filozofların yaklaşımlarından yararlanmışlar ve teoriler geliştirmişlerdir. Ülkemizde kurban konusunda etkili felsefî yaklaşımlar ve tartışmaları zenginleştirecek teori denemelerinin olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle kurban çalışmalarına ilham verecek kurbana dair felsefî yaklaşımlar ve kurban konusunda geliştirilecek teorilere gerek duyulmaktadır.

4.Günümüz kurban uygulamalarında eski kültür ve dinlerin etkisini tespit için diğer din ve kültürlerdeki kurban uygulamaları konusunda yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Bilhassa cahiliye dönemine ait yapılacak çalışmalar İslam'ın getirdiği yeniliklerin anlaşılmasını sağlayacaktır.

5.Kurbanın sosyolojik yönünü ortaya çıkarmak için din sosyolojisi alanında yapılacak çalışmalara gerek duyulmaktadır.

6.Kurbanla ilişkili olan duygular konusunda din psikolojisi alanında yapılacak çalışmalar kurbanın anlaşılmasında yararlı olacaktır.

7.Din bilimlerinde kurbanla ilgili yapılacak yeni çalışmalar kurbanın daha iyi anlaşılmasında oldukça önemli katkılar sağlayacaktır

8.Kurban Bayramı dışında kesilen kurban çeşitlerini konu alan müstakil çalışmalar yapılmalıdır.

10. Kansı kurban konusunda yapılacak çalışmalar kurbanı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

11.Araştırmanın belirli bir evrenle sınırlı olması nedeniyle kurban konusunda farklı evrenlerde alan araştırmaları yapılması elde edilen verilerin test edilmesinde ve kurbanın daha iyi anlaşılmasında yararlı olacaktır.

12.Şehir hayatında kurban ibadetini uygulama zorlaşmaktadır. Kurban uygulaması için yeterli alanların olmaması, kurban kesme konusunda ehil kişilerin azalması geleneksel alışkanlıkları sürdürme eğilimi kurban döneminde istenmeyen görüntülere neden olurken, kurban kesme merkezlerindeki yetersizlikler buralar konusundaki olumsuz tutumlara neden olmaktadır. Kurban coşkusunu olumsuz etkileyen bu durumu gidermek için insanların kullanım alanları tasarlanırken mimaride kurban kesimi dikkate alınmalıdır.

13.Kurban konusunda bilhassa kurban kanı ile ilgili İslam'a göre batıl inanç ve uygulamalar hakkında halkımız aydınlatılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, N.V.-Yıldırım, İ.-Ergene, Tuncay, “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *H.Ü.E.F.Dergisi*, sy. XII, Ankara, 1996, ss.45–56.
- Adewale, S.A. , “Afrika’nın Geleneksel Dininde Kurban”, *U. Ü. İ.F. Dergisi*, çev. Ahmet Güç, c. VII, sy. VII, Bursa, 1998, ss.587–600.
- Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Akdoğan, Ali, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.
- Aktosun Yalçın, Yasemin, “Kurban Kavramını Çocuklara Nasıl Anlatmak Gerekir?” *Ailem Dergisi*, sy. 160, Feza Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss.38–41.
- Aktosun Yalçın, Yasemin, “Kurban ve Çocuk”, *Kurban*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2005, s.63.
- Akyalçın, Nemci, *Balıkesir Yöresinde Yatır-Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir, 1998.
- Akyüz, Vecdi, *Hac, Umre, Kurban*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Alland, A., “ Possesion in a Revivalistic Negro Church”, *Journal for the Scietific Study of Religion*, I, 1962, ss.204-213.
- Alper, Ömer Mahir, *Batıda Din Çalışmaları*, Metropol Yayınları, İst., 2002.
- An Encyclopedia of Religion*, ed.Vergilius Ferm, Publisher: Philosophical Library, New York, 1945.
- Ana Britannica*, Ana Yayıncılık A.Ş. , c.XIV, İst., 1993, s.72.
- Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c.I, Görsel Yay., İstanbul, 1985, ss.93–94.
- Apaydın, Halil, “İbadet Psikolojisi” *Tabula Rasa*, Yıl 3, sy. 9, 2003, ss.181–198.
- Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, Routledge, Yew York, 2000.
- Argyle, Michael-Beit Hallahmi, Benjamin, *The Social Psychology of Religion*, ed.Kegan Paul, Routledge, London and Boston, 1975.
- Arkonaç, Sibel A. , *Sosyal Psikoloji*, II. bs., Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.

- Artan, Ercan-Fırat, Umay B., *Kurban Derisi Islah Çalışmaları*(1982–1995)İstanbul Üniversitesi Dericilik Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Merkezi, Yayın No: I, İ. Ü.Basımevi, 1995.
- Aslıyüce, Erdoğan, *Adım Adım Türk Yurtları*, II. bs., Yesevi Yayıncılık, İst., 1997.
- Atar, Fahrettin, “Akika”, *TDVİA*, c. II, Güzel Sanatlar Matbaası, İst., 1989, ss.263–264.
- Atay, Hüseyin, “Kurban Bayramı ve Felsefesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c.XVII, Ankara,1969, ss.277–284.
- Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay. , İstanbul,1996.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. I, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst.,1988.
- Atik, Dilşad, *Eski Türker’de Kurban İnanışı ve Uygulamaları*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Y. L.Tezi),Kayseri, 2001.
- Aydın, Ali Arsan, *Ramazan Orucu ve Kurban*, Kültür Basın Yayın Birliği Yay., İstanbul, 1976.
- Aydın, Ali Arslan, “Kurbanın Dinî Hükümleri ve Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, c. XIV, sy. 6,Kasım-Aralık, 1995,ss.325–341.
- Aydın, Asiye, *Yahudilikte Kurban Fenomeni*, Erciyes Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Kayseri, 2005.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü.Yay. , İzmir, 1990.
- Aydın, Mehmet, *Geliştirilmiş ve Açıklamalı Atasözleri*, III. bs., Ankara, 1995.
- Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, V. bs. , Pegem A Yay., Ankara, 2005.
- Balcıoğlu, İbrahim, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yay. ,İst., 2001.
- Bardakoğlu, Ali ve Diğerleri, *İlmihal I-II*,6.bs., Divantaş Yay. ,İst., 2001.
- Bardakoğlu, Ali, “Kurban” *TDVİA*, c.XXVI, T.D.V.Yayın ve Matbaacılık, Ankara, 2002,ss.436–440.
- Başaran, Melih, *Kurbansal Sunu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Baymur, Fariha, *Genel Psikoloji*, VII. bs. , İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Bayyığıt, Mehmet, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi)U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1989.
- Bayyığıt, *Türkiye’de Hac Olayı*, T.D.V.Yayınları, Ankara, 1998.
- Behar, Nisim, *İbranilerin Öyküsü*, Zvi Geyik Yay. , İstanbul, 2001.
- Berholet, Alfred, *Wörterbuch der Religionen*, Stuttgart, 1962.

- Berthier, Laurence, “ Mevsimsel Bayram ve Törenler” *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c.II, yön. Yves Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000,ss.748–754.
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001.
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi,Ansiklopedik Sözlük*,çev.,Ercan, Eren I.bs.,Yurt Kitap-Yayın, Ankara ,2005.
- Bıyık, Mustafa, *Küresel Bir Din Projesi Olarak Moonculuk Tek Din, Tek Dil ve Tek Millet Olma Projesi*, Birey Yayıncılık, İst., 2002.
- Bianchi, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal, Geçit Yay. , Kayseri, 1999.
- Biardeau, Madleine, “Kamedhenu. Mitik İnek, Mutluluğun Sembölü”*Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c.I, yön. Yves Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000 s.535.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İst., tsz.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kurban Mahiyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşrîyyesi*,2.bs., Ankara, 1956.
- Bootomore, Tom B., *Toplumbilim*, çev. ,Ünsal Oskay,2.bs., Der Yay., İstanbul, 1984.
- Boratav, Pertev Naili, *Türk Halk Bilimi II,100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar)*,Fono Matbaası, İstanbul, 1973.
- Brandon, S.G.F. , *A Dictionary of Comparative Religion*, Charles Scibner’s Son, New York, 1970.
- Brown, L.B. ,*The Psychology of Religion*,Hollen Street Press Ltd.,London ,1988.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- Budda, Hilmi Ömer, *Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler*, haz. Bekir Zakir Çoban, İnsan Yay. , İst., 2003.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b.İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İst., 1981.
- Bushnell, Horace, *The Vicarious Sacrifice, Grounded in Principles of Universal Obligation*, Charles Scibner & Co. ,New York, 1868.
- Butterworth, Charles E. , *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999.
- Büyük Larousse*, c.XIV, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, İst., 1986, s.7170.
- Büyüköztürk, Şener, *Veri Analizi El Kitabı*, IV. bs. , Pegem A yayıncılık, Ankara,2004.

- C.Hill, Peter-Jr., Ralph W., *Measures of Religiosity*, Religious Education Press Birmingham, Alabama ,1999.
- Ceram, C.W. ,*Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, çev. Hayrullah Örs, Evrim Matbaacılık, İstanbul, 1982.
- Ceram, C.W. ,*Tanrıların Vatanı Anadolu*, çev. Esat Mermi Erendor, III. bs. , Remzi Kitabevi, İst., 1992.
- Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003.
- Challaye, Félicien, *Dinler Tarihi*, II. bs., çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık Yay.,İst., 1960.
- Cilacı, Osman, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahî Dinlerde Kurban”,*Diyanet Dergisi*, Eylül-Ekim, c.XVII, sy. 5, Ankara, 1979, ss.270–291.
- Cilacı, Osman, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahî Dinlerde Kurban”,*Diyanet Dergisi*, c. XVIII, sy. 6, Kasım-Aralık, 1979, ss.360–371.
- Cilacı, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yay. , İstanbul 2001.
- Clark, Walter Houston, *The Psychology of Religion*,3.Printing, Macmillian Company, Newyork, 1961.
- Claude, Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay. , İst.,1984.
- Conticelli, Valentina-Gabriele, Mino, “Mikrokozmos’tan Makrokozmos’a Kanın Öyküsü”, çev. Ali Kaftan, *Cogito*, sy. 37, 2003,ss.109–129.
- Copet-Rougier, Elisabeth, “Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet”, ed.David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, ss.69-92.
- Cormak, Margaret, *Sacrificing the Self: Perspectives on Martyrdom and Religion*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Coşkun, Bekir, *Hürriyet*, 22.01. 2005.
- Coşkun, Bekir, *Hürriyet*, 3. 09. 2004.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, IV. bs. , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, III. bs., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- Çakıroğlu, Ali-Toprak, Binnaz, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çelebi, Nilgün, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Sebat Ofset, Konya, 1990.
- Çelik, Ali, *İslâm’ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*,(Hicaz Örneği)Beyan Yayınları, İstanbul 1995.

- Çelik, İbrahim, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa, 2002.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Hititler ve Hattuşa İhtar'ın Kaleminden*, III. bs.,Kaynak Yay., İst.,2002.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber; Sümer Yazıtlarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yay. ,V. bs.,İst. ,2006.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yay., İstanbul, 1998.
- D. ,Y. “(Sacrifice)In The Kabbalah”, *Encyclopedia Judaica*, c.XIV, Keter Publishing House, Jarusalem, 1996,ss.608–616.
- D.Krech, S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*,çev.Erol Güngör,İ.Ü.E.F.Yay.,İstanbul, 1970.
- Daryal, Ali Murat, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., II.bs., İstanbul ,1999.
- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1980
- Davids, C. A.F.Rhys,”Sacrifice(Budist)”*Encyclopedia of Religion And Ethics*, c.XI, ed. James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994, ss.7-8.
- De Vaux, Ronald, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, Darton Longman and Todd, London,1976.
- Deennis, D.Hughes, *Human Sacrifice in Ancient Greece*, Routledge, New York, 1991.
- Demirergi, Nalân – İşcan, Cüneyt, *Bu Ne Şiddet*, Kitle Yayınları, Ankara, 1994.
- Detienne, Marcel, “Adonis ve Adonia Bayramları” *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c.I, yön. Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara,2000, s.26.
- Diplomat, H.A,*Müslümanlıkta Hac Farızası*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1939.
- Direk, Zeynep, “Adet Kanaması Tecrübesi: Sınırlar ve Ufuklar”, *Cogito*, sy. 37, 2003,ss.251–261.
- Döndüren, Hamdi, “Hedy”, c. III, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 233–234
- Döndüren, Hamdi, “Şükür”,*Şamil İslam Ansiklopedisi*, c. 7,Dergâh Ofset, İstanbul,2000, ss.327–328.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 9.bs., Savaş Yayınları,Ankara ,1984.
- Duval, Paul Marie, “Apollon”,*Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c. I, yön. Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000,ss.48–52.
- E.Anwyl-J.A.MacCulloch,”Sacrifice”(Celtic) *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c.XI, ed. James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994,ss.8-12.

- E.Edwards, “Sacrifice”(Iranian) *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c. IX, ed. James Hastings, T&T Clark, Edinburgh, 1994, ss.18-21.
- Eberhard, W. ,*Çinin Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, T.T.K.,Ankara, 1996.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b.Eş ‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İst.,1981.
- Ekşi, Halil, *Başaçıkma, Dinî Başaçıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, U.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2001.
- Eliade, M. -Ioan P.,Couliano,*Dinler Tarihi Sözlüğü*,çev.Ali Erbaş,İnsan Yay.,İst.,1977.
- Eliade, Mircae, *Demirciler ve Simyacılar*, çev. M.Emin Özcan, Kabalcı Yay., İst. ,2003
- Eliade, Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İst., 2000.
- Eliade, Mircae, *Dinsel inançlar ve Düşünce Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İst., 2003.
- Eliade, Mircae, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1991.
- Eliade, Mircae, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Ercan Ofset, İstanbul, 1993.
- Eliade, Mircae, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Yay. ,Ankara, 1999.
- Eliade, Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, çev. ,M.Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992.
- Elkins, D. N. ,*Beyond Religion*, Quest BooksTheosophical Publishing House, USA, 1998.
- Emiroğlu, Kudret-Aydın Süavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Er, İzzet, “ Sosyo-Kültürel Yönüyle Hicret” *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, ss.133–168.
- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, ASAM, Ankara, 2000.
- Ergil, Doğu, *Türkiye ’de Terör ve Şiddet*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, XV. bs., Boğaziçi Yayınları, İst.,1995.
- Erginer, Gürbüz, “Kan ve Tabu”,*Cogito*, sy. 37,İstanbul, 2003,ss.181–191.
- Erginer, Gürbüz, *Kurban, Kurbanın kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yay. , İst.,1997.
- Ergün, Mustafa, *Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları SPSS For Windows*, Ocak Yayınları, Ankara, 1995.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., 1978.
- Erkal, Mustafa,*Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Yay.,Ankara, 1984

- Eröz, Mehmet, “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, *Türk Kültürü*, Yıl 18,sy.211–214 Mayıs-Ağustos, 1980,ss.17-22.
- Eröz, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Esen, Bilal, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Esin, Emel, *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, 1978.
- Esinoğlu, Birant, *Dinlerin Gizemi. Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri*, Ceylan Yay., İst., 1996
- Feyizli, Tahsin, *İslam’da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.61.
- Fırat, Erdoğan, “Din Psikolojisinin Konu ve Metot Problemi”, *D.E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, c.V,İzmir, 1989, ss.33–43.
- Fırat, Erdoğan, *Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu*,(Basılmamış Doçentlik Tezi) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982.
- Fırat, Erdoğan, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, A.Ü.İ.F. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1976.
- Fiğlalı, E.Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik*, Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:8,Ankara, 1994.
- Focus, “Kan”, Kan Özel Sayısı, Yıl 3,sy. 12, İst., 1997,s.60.
- Frazer, James G., *Altın Dal*, c. II, çev. Mehmet H.Doğan, Payel Yay. , İstanbul, 1992.
- Freedman,H., Simon, Maurice (Editors),*Midrash Rabbah*,IV(Leviticus),London,1961.
- Freedman,J.L-Sears,D.O.-Carlsmith, J.M., *Sosyal Psikoloji*,çev. Ali Dönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.
- Freud, Sigmund, *Musa ve Tek Tanrıçılık*, çev. Erol Selvi, Dergâh Yayınları, I.bs.,İst.,1976.
- Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, çev. K.Sahir Sel, Sosyal Yay. ,İst., 1984.
- Frieda, Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçınır, Say Yayınları, I.bs. , İstanbul, 1983.
- Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, II. bs., İst. ,1980.
- Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* c.II, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay. , İst., 1985.
- Gaster ,M., “Sacrifice(Yewish)”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*,c. XI, ed. James Hastings, T&T Clark, c.XI, Edinburgh ,1994,ss.25–29.

- Gaster, Theodor H. ,*Thespis: Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama*, çev. Mehmet H.Doğan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed b.Muhammed b.Ahmed, *İhya 'Ulumi'd-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, c.III, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, c.IX, bs., İst. ,2000.
- Georges, Charachidze, “Ermenistan. Dinler ve Mitler”, *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c. I, yön. Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, ss.23-27.
- Girard, René, “Kan, Arınma ve Şiddet Döngüsü”,çeviren Kaya Genç, *Cogito*, sy. 37, 2003, ss.209-229.
- Girard, René, *Kutsal ve Şiddet*, çev. Nemciye Alpay, Kanat Yay. , İstanbul, 2003.
- Gökalp, Ziya, *Türk Medenîyeti Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1989.
- Gökbel, A. , “Türk Halk İnançlarında Din ve Din Anlayışı”,*Dinler Tarihi Derneği Yay., Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu II*, Konya, 2000, ss.179–197.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, haz. M.E. Basımevi, İst., 1973.
- Göle, Nilüfer, *İslam 'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gözübenli, Beşir, “Farklı Bir Açıdan Kurban”,*Yeni Ümit*, sy. 69,İzmir, 2005,ss. 41–46.
- Grolier Universal Encyclopedia*, c. XVII, Canada, 1970, s.48.
- Gumilev, L.N.,*Eski Türkler*,çev.Ahsen Batur,6.bs.,SelengeYayınları,İstanbul,2007,s.106.
- Güç, Ahmet, “Kurban”*TDVİA*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2002,ss.433–435.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Günay, Ünver, “Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Din”,*Türk Yurdu*, sy.116–117, Nisan –Mayıs, 1997 ss. 80–89.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Günay, Ünver-Güngör Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ocak Yay. , Ankara, 1997.
- Günay, Ünver-Güngör, Harun, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, Kayseri, 1988.
- Günay,Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, I.bs., Emek Matbaacılık, İstanbul ,1999.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- Gündüz, Şinasi, *Son Gnostikler*, Vadi Yay. , Ankara, 1995

- Güngör, Erol, *Sosyal Bilimler: Psikoloji*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- Güngör, Harun - Argunşah, Mustafa, *Gagavuz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yay. ,Ankara, 1991.
- Güngör, Harun, “Gagavuzlar’da Kurban Kültü”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, c.2, sy.18, Haziran, 1998, ss.45–48.
- Gürdoğan, Nazif, “Şiddet Toplumunda Kurban”, *Yeni Şafak*, 5.03.2001.
- Gürol, Ender, *C.G.Jung*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, III. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- H.P.S. , “Sacrifice”, *Encyclopedia Britannica*, c. XIX, Chigago 1970, ss.864–867.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. M.Said Mutlu, 3.bs., İst., 1974.
- Hamilton, Edit, *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, Varlık Yay., II.bs., İst. , 1968.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, III.bs., Remzi Kitabevi, İst., 2000.
- Harris, Marvin, *Yamyamlar ve Krallar. Kültürlerin Kökeni*, çev. Fatih Gümüş, Zirve Ofset, Ankara, 1994.
- Haviland, William, *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- Hediel, Alaxander, *Enûma Eliş-Babil Yaratılış Destanı*, çev. İsmet Birkan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.
- Henninger, Joseph, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion*, c.XII, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, ss.544–556.
- Hewstone, M., *Casual Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*, Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Hilliard, F.H. , *How Men Worship*, London, 1969.
- Hinnellss, John R. , *The Penguin Dictionary of Religions*, London, 1988.
- Hoge, D.R, “ A Validated İntrinsic Religious Motivation Scale”, *Journal For Scientific Study of Religion*, 11, 1972, ss.369–376.
- Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004
- Holm, Nils G. “Role Theory and Religious Experience” ,ed.Hood Jr, Ralph W. , *Handbook of Religious Experience*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995, ss.397–417.
- Homer, *İlyada*, çev. A.Kadir-A.Erhat, Sander Yay. ,İst., 1981.

- Hood, Jr.,-Ralph W.-Spilka, Bernard-Hunsberger, Bruce-Gersuch Richard,*The Psychology of Religion.An Amprical Approach*,Second Edition,The Guildford Press, London, 1996.
- Hökelekli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji”,*U.Ü.İ.F.Dergisi*, sy. 3,Yıl 3, c. 3, Bursa, 1991,ss.151–165.
- Hökelekli, Hayati, “Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış” *İslâmî Araştırmalar*, c.5,sy. 2,Nisan, 1991,ss.83–90.
- Hökelekli, Hayati, “Ölümle İlişkili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II” *U.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IV, c.IV, Yıl IV, Bursa, 1992,ss.87-98.
- Hökelekli, Hayati, “Türkiye’de Din Psikolojisi Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Bazı Temel Mes’eleler”,*Günümüz Din Bilimleri ve Problemleri Sempozyumu*,19 Mayıs Üniv. , İlahiyat Fak. Yay. ,Samsun, 1989,ss.107–114.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*(Basılmamış Doktora Tezi),U.Ü.İ.Fak., Bursa ,1983.
- <http://www.atonet.org.tr>, 15.01.2005.
- [Http://www.atonet.org.tr](http://www.atonet.org.tr), 18.11.2007.
- Hubert, Henri-Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, Translated by W.D.Halls, University of Chigago Press, Chigago, 1964.
- Hürriyet,29.12.2007.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mukrim, *Lisânü’l-Arab*, c.V,Daru’s-Sadr, Beyrut. tsz.
- İbni Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah İbn Müslim, *Tefsiru Garibi’l Kur’an*, Daru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- İbrahim, Mustafa v.dğr., *El-Mu’cem-ul Vasît*, Çağrı Yay., İst. ,1984.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, III. bs., Ankara ,1986.
- İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İst. ,1976.
- İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*,“Eski Türklerde ve Folklorda Ant”,Ankara, 1968.
- İncil.
- James, E.O. , “Sacrifice”,*Encyclopedia of Religion And Ethics*, ed. James Hastings, T&T Clark, c.XI, Edinburgh, 1994, ss.1–7.
- James, G.Williams, *The Girard Reader*, New York 1996.

- Jean -Poul, Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İst. ,1994.
- Jung,C.G.,*Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*,çev.EnginBüyükinel,SayYay.,I.bs.,İst. ,1982.
- Jung,C.G.,*Psychology of the Unconscious:A Study of the Transformations and Symbolism of Libido* ,translator Beatrice M. Hinkle,Moffat Yard and Company New York, 1916.
- Kabağaçağı, Cevat Şakir, *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yay. ,Ankara, 1985.
- Kaçmaz,Safa, <http://toplumve tarih.blogcu.com>,17.08.2006.
- Kafesoğlu, İbrahim, “At”,*TDVİA*, c. IV, T.D.V.Yayınları, İstanbul, 1991,ss.26-28.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Bogaziçi Yay. ,2.bs., İstanbul, 1988.
- Kağıtcıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, IV. bs., Beta Yayınları,İstanbul,1985.
- Kahraman, Ahmet, *Dinler Tarihi*, İstanbul, 1965.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, II. bs., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara,1996.
- Kalafat, Yaşar, *İslâmiyet ve Türk İnançları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
- Kalafat, Yaşar, *Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.
- Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri*, Ankara, 1989.
- Karaca, Faruk, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu Ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, III, sy. I, Ankara, 2001,ss.187–2001.
- Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Karaman, Ramazan, *Sanayileşmenin Dine Etkisi*, Akın Ofset, Konya, 2000.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, II. bs., Taş Kitapçılık, Ankara ,1984
- Kaşgarlı, Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, c.III, çev. Besim Atalay, T.D.K. Yay. , Ankara, 1992.
- Katar, H.Mehmet, “Kefaret”,*TDVİA*, c.XXV, T.D.V.Yayınları,Ankara,2002,ss.177-179.
- Kaufmann, Yehezkel, *The Religion of Israel*, translated by Moshe Greenberg, Schocken, New York, 1972.
- Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- Kayaalp, İsa, “Kurban İbadeti ve İletişim Boyutu”, *Diyanet Dergisi*, sy.169, 2005, ss.48-52
- Keith, A.Berrieadeale, *The Religion and Philosophy of The Veda and Upanishads*, Delhi, 1989.

- Kierkegaard, Soren, *Korku ve Titreme*, III. bs., çev.İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul ,2005.
- Köknel, Özcan, *Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Köknel, Özcan, *Korkular*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Köktaş, M.Emin, *Türkiye’de Dinî Hayat İzmir Örneği*, İşaret Yayınları, İstanbul,1993.
- Köse, Ali- Küçükcan,Talip, *Doğal Afetler ve Din*, İsam,İst.,2000.
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İst., 2000.
- Köse, Ali, *Laik ama Kutsal*, Etkileşim Yay. ,İst., 2006.
- Kroeber, Alfred L, “Totem and Taboo: An Ethnologic Psychoanalysis” ed. Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965.
- Ksenophon, *Anabasis*, çev. Hayrullah Örs, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1975.
- Kur’an-ı Kerim*.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, *El Camiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. 6,Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 1965.
- Lasebikan, G. L. , “Eski Ahid’de Kurban”,çev. Ahmet Güç, *U.Ü. İ.Fak. Dergisi*, sy. VII, c. VII, Bursa,1998,ss.575–586.
- Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965.
- Louis H.,Gray, “Cocks”, *Encyclopedia of Religion And Ethics*,ed.James Hastings, c.III,T&T Clark, Edinburgh, 1994, ss.694–698.
- Malîk, bin Enes, *el-Muvatta*, (thk.M.Fuad Abdulbâki)Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Malony, H. Newton, “Behavioral Theory and Religious Experience”,*Handbook of Religious Experience*, ed. Ralph W.Hood JR, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995, ss.376–396.
- Marvin, Garry, “İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu”, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev.Dilek Hattatoğlu,Ayrıntı Yayınevi,İst., 1989,ss.148–168.
- Mathew, Shailer-Shmith, Gerald Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics*, USA, 1921.
- Mauss, Marcel, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, London, 2002.
- Maynagaşev, S.D.”Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni”, çev. A.İnan, *Türk Folklor Araştırmaları*, c.15,sy. 305, Aralık, 1974,ss.7174–7178.

- Mccrea, R.Robert, "Mainstream Personality Psychology and the Study Religion", *Journal of Personality*, 67; 6, 1999, ss.1209–1218.
- Mckenzie, John, "Sacrifice", *Dictionary of Bible*, Geoffey Chapman, London, 1965, s.754.
- Mcknight, David, "Avustralya'daki Aborigine'lerin Kampında Toplu Dövüş", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev.Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, ss.169-201.
- Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, c. III, Üçdal Neş., İstanbul, tsz.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Menuhin, Joel Ryce, *Jung and the Monotheisms: Judaism, Chiristianity, and İslam*, Routledge, New York, 1994.
- Mettra, Claude, "Mit İhtiyacı" *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c.II, yön. Yues Bonnefoy, Türkçe baskıyı haz. Levent Yılmaz, Dost Yay., Ankara, 2000, ss.786–790.
- Mevdûdi, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l- Kuran*, c.I, III, İnsan Yay., İst., 1991.
- Meydan Larousse, "Kurban", Meydan Yayınevi, c.VII, İst., 1972, ss.646–647.
- Moosa, Ebrahim, "Sacrifice", *The Oxford Encyclopedia of the Modern İslamic World*, Volume III, ed.John L.Esposito, Oxford University Press, NewYork, 1995, ss.447–448.
- Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, çev.Hüsnü Arıcı v.dğr., Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev.Tayfun Atay, İmgeYay., İst., 2004.
- Muhtasar İlmihal*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b.Haccâc, *es-Sahîh* (thk.M.Fuad Abdulbâki) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Nesâi, Ebu Abdurrahman Ahmed b.Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Nisbet, Robet, "Hubert, Henri", *Encyclopedia of Religion*, c.VI, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, ss.489–490.
- Nisbet, Robert, "Mauss, Marcel", *Encyclopedia of Religion*, c.IX, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, ss.289–290.
- Ocak, A.Yaşar, "Hıdrellez", *TDVİA*, c.XVII, Divantaş, İstanbul, 1998, ss.313–315.
- Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişim ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Overing, Joanna, "Şiddetsiz Bir Toplumda Yamyamlık Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri", ed. David Riches *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, ss.111–130 .

- Oxford Worldpower Dictionary*, Ed. Sally Wehmeier, Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Oymak, İskender, “Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Geleneği”, *Dinî Araştırmalar*, c.IV, sy.12, Ocak-Nisan, 2002, ss.169–180.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.IV, Kültür Bak. Yay. , Ankara, 1991.
- Öğüt, Salim “Hedy”, *TDVİA*, XVII, İst., 1998, ss.233-234.
- Ökten, Kaan H. , “Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kan”, *Cogito*, sy. 37, 2003, ss.133–161.
- Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Fono Tesisleri, İstanbul, 1971.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İst., 1966.
- Özel, Ahmet, “ Adak”, *TDVİA*, c.I, İst., 1988, ss.337–340.
- Özer, Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- Özkan, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- Özkan, Ali Rafet, *Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci gün Adventizmi*, Alperen Yay., Ankara, 2002.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 15.bs., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.
- Paloutzian, R.F., *Invitation to the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, Second Edition, London, 1996.
- Pargament, Kenneth I. , “Of Means and Ends: Religion and the Search For Significance”, *Journal For Scientific Study Of Religion* 1992, ss. 201–229.
- Pargament, Kenneth I., “Religious Methods of Coping: Resources For The Conservation And Transformation of Significant” *In Religion and the Clinical Practise of Psychology*, edited by Edward P. Shafranske, Apa, Washington, 1997, ss.215-239.
- Parkin, David. “Şiddet ve İrade” ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, ss.249–271.
- Parlatır, İsmail v.dğr., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8.bs., c. II, Ankara, 1998.
- Paul, Guillaume, *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1970.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst. , 2003.
- Pike, E. Royston, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London, 1951.
- Pitirim, A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Raşit Öymen, c.I, K.B.Y. , Ankara, 1994.
- Pritchard, E. E. Evans, *Nuer Religion*, Oxford University Press, New York, 1956.

- Pritchard, Evans, *İlkellerde Din*, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- R. An., "Sacrifice", *Encyclopedia Judaica*, , Vol. XIV, Keter Publishing House Jerusalem, 1996, ss. 599–608.
- Radloff, F. W. , *Sibirya'dan*(Seçmeler) çev. Ahmet Temir, Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri:6 M.E. Basımevi, İstanbul, 1976.
- Razi, Fahrüddin, *Et-Tefsiru'l- Kebir*, c. 32,Daru'l-Kütübü'l -İlmiyye, Tahran,tsz.
- Revon, M., "Sacrifice(Japanese)", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c.XI ed. James Hastings,T&T Clark,Edinburgh, 1994, ss.21-24.
- Riches, David, "Şiddet Olgusu", ed.David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,ss.10-41.
- Ro., A. , "Sacrifice(Second Temple Period)", *Encyclopaedia Judaica*,Keter Publishing House, Vol. XIV, Jerusalem, 1996,ss.607–615.
- Robbins, Jill,"Sacrifice"*Critical Terms For Religious Studies*, ed. Mark C.Taylor, The University of Chicago Press, 1998,ss.285–297.
- Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Atken ve dğr. İmgeYay.,III. bs., İst., 2003.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İst., 1994.
- Roux,Jean Paul ,*Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*,çev.Aykut Kazancıgil-Lale Arslan,Kabalcı Yay.,I.bs., İst.,2005.
- Ruska, J. "Kurban"*İslâm Ansiklopedisi*, c.5/1, M.E. Basımevi, İst., 1948, ss.562–563.
- Sabah*,31.10.2006.
- Sarı, Mevlüd, *Arapça Türkçe Lügat*, Bahar Yay. , İstanbul, 1982.
- Sarıçam, İsmail, "Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam",*Peygamberimiz Hz.Muhammed-Özel Sayı-Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2000,ss.1–32.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, 4.bs., İsparta, 2002.
- Sarwar, Ghulam, "Sacrifice-The Making Of a Muslim", volume X,number 2, summer, *Hamdard Isamicus*, 1987, ss.101–104.
- Scheffczyk, Leo, " Substitution (Representation),*Encyclopedia of Theology*, ed.Karl Rahner, Crossroad, New York, 1986, s.1492.
- Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırk Ambar Yay., İst., 1999.
- Selçuk, Ali, "Mersin Tahtacılarında Kurban Fenomeni", haz. İsmail Engin- Havva Engin, *Alevîlik*, , Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004,ss.229–319

- Selçuk, Ali, *Tahtacılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Serahsi, Şemsuddin, *Kitabu'l Mebsut*, Daru'l –Marife, c. XII, Beyrut, 1978.
- Sezen, Yumni, *Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Sharpe, Eric J. ,*Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yay. Bursa, 2000.
- Sinanoğlu, Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak Yay.,2.bs. , İst., 1999.
- Smith, W.R.,*Lectures on the Religion of the Semites*, D.Appleton & Co. ,New York, 1889.
- Stevens, Anthony, *Jung*, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yay., İst., 1999.
- Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat*, Selenge Yayınları, İst., 2005.
- Susan L., Mizruchi, *Sacrifice Science The Science of Sacrifice: American Literature and Modern Social Theory*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1998.
- Süel, Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1985.
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, Konya, 1997.
- Şentürk, Habil, *Psikoloji Açısından Hz Peygamberin İbadet Hayatı*, Renk İş Ofset, İstanbul, tsz.
- Şeriati, Ali, *Hacc*, çev. Ejder Okumuş, Şûra Yay. , 3. bs., İstanbul, 2002.
- Şeriati, Ali, *İbrahim İle Buluşma*, çev. A.Eymen Reyli, Fark Yay. , Malatya, tsz.
- Şerif, Muzaffer-Şerif, Carolyn W.,*Sosyal Psikolojiye Giriş II*, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, c. 9,Daru'l-Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1992.
- Tanju, Halûk Cemil, *Kıt'alar Arası Büyük Göçler ve Tunç Derililer*, İstanbul Matbaacılık, İst.,1969.
- Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.
- Tavşancıl,Ezel, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*,Nobel Yay.,Ankara, 2002
- Tevrat.
- Teymur Artırır, Farika, “Çocuklara Kurbanı Anlatmak”,*Kurban*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2007, ss.30–31.

- Tezcan, Mahmut, *Toplumsal ve Kültürel Değişme*, 2.bs., Ankara Ü.Eğitim Bilimleri Fak.Yay., Ankara, 1991.
- The Columbia Encyclopedia*, Sixth Edition, Columbia University Press, New York, 2004
- The Wordsworth Dictionary Of Beliefs And Religions*, ed. Rosemary Goring, Edinburg, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Tokat, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c.I, Boğaziçi Yay., İst., 1993.
- Turan, Yahya, *Psikolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Kurban*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 2.bs., Ankara, 1993.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri*, haz. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, c.I-II., M.E. Basımevi, İstanbul, 1971.
- Tylor, E.B., *Primitive Culture*, Volume II, U.S.A., 1920.
- Ural, Ayhan-Kılıç İbrahim, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Uras, Murat, *Türk Mitolojisi*, II. bs., Düşünen Adam Yay., İst., 1994.
- Uysal, Veysel, “Dinî Hayat ve Şahsiyet Özellikleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, 1995, ss.165–180.
- Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açısından Oruç*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994.
- Uysal, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ünal, Ali, “Kurban ve Önemli Gerçekler”, *Zaman Gazetesi*, 21.02.2005.
- Varlı, Mustafa, *İslâm ilmi hali*, Şamil Yayınları, İstanbul, 1993.
- Vergote, A., *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Waida, Manabu, “Cocks”, *Encyclopedia of Religion*, c.III, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, ss.551–552.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Wensinck, A. J., “Kurban”, c.VI, *İslam Ansiklopedisi*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1952, ss.1013–1014.
- Werblowsky, R. J. Zwi-Wigoder, Geoffrey, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, New York, 1997.

- Williams, A.R, “Ölüm Pramidi”*National Geographic*, Ekim, sy. 66, 2006,ss. 128–136.
- Winkelman, Michael, “Aztec Human Sacrifice: Cross-Cultural Assessments of the Ecological Hypothesis”, *University of Pittsburgh, Ethnology*, Volume: 37,Issue: 3, 1998, Page Number: 285.
- Woolley, C.Leonard, *The Sumerians*, George J.McLeod Ltd., Toronto, 1965.
- Wulf, D.M.,*Psychology of Religion*(Classic and Contemporary), JohnWiley and Sons,New York, 1997.
- www.atonet.org. tr,20.01.2005.
- www.ist-vho.org.tr, 09.12.2006.
- Yaparel, Recep, “Dinin Tanımı Mümkün müdür?”, *D.E.Ü.İ.F.Dergisi*, c. X, İzmir,1987, ss. 403–414.
- Yaparel, Recep, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*,(Basılmamış Doktora Tezi)A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Yapıcı, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. III. İstanbul. tsz.
- Yel, Ali Murat, “Bir Katolik Tarikatı: Opus Dei”, *Divan Dergisi*, sy.2,2002, ss.151–165.
- Yel, Ali Murat, “Kurbanın Psiko-Sosyal Etkileri” , *Zaman Gazetesi*,30 Ocak 2004.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, c.V. , İstanbul, 1985.
- Yeni Şafak*, 22.12.2007.
- Yerkes, Royden Keith, *Sacrifice*, Adam and Charles Black, London, 1953.
- Yıldırım, Münir, *Hikmet Tanyu ve Türk Dini Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme* (Basılmamış Y. L. Tezi),A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Yıldız, Murat, “Ölüm Kaygısı ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum”, *Düşünen Siyaset*, Yıl 1,sy. 4 Ersan-er Yayıncılık, Ankara, 1999,ss.105–119.
- Yüceler, Feridun Yılmaz, *Kurban ve Faziletleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.
- Yves, Michaud, *Şiddet*, çev. Cem Muhtaroglu, İletişim Yayınları, İstanbul, tsz.
- Zenger, Erkal, *Postmodern Şamanizm Alevilik ve Halk Ozanları*, İtalik Yay., Ankara, 2000.
- Zitelmann, Arnuf, *Dünya Dinleri Tarihi*, çev. Nafer Ermiş, İnkılâp Yay., İstanbul, 2003,s.89.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe ve dğr. Feza Yay., c. IV,İst.,1994.

EKLER

EK 1: ANKET FORMU	345
EK 2 : ÖLÇEK FORMU	357
EK 3: ÖZGEÇMİŞ	358

EK 1: ANKET FORMU

AÇIKLAMA

Bu anket formu, **kurban ile ilgili inanç ve tutumları** araştırmayı amaçlayan bilimsel bir çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Elde edilecek sonuçların doğruluğu vereceğiniz cevapların **samimi ve gerçeğe uygun** olmasına bağlıdır. Anketteki her soruyu okuyup açıklamalar ışığında size en uygun ya da en yakın seçeneği (X) ile işaretleyiniz. Soruları cevaplarken **uzun süre düşünmeden mümkün olduğunca süratli bir şekilde aklınıza ilk geleni ve sadece bir şıkkı** işaretleyiniz. Lütfen hiçbir soruyu boş bırakmayınız.

Bu sorular kurban konusunda tek tek kişilerin değil genel olarak katılanların konu hakkında ne düşündüğünü ortaya çıkarmak için sorulmuştur. Bu sebeple anket üzerine isminiz yazmayınız. Katkınızdan dolayı teşekkür ederim.

Özer ÇETİN

U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

ANKET SORULARI

1.Cinsiyetiniz?

- ☐ Erkek
☐ Kadın

2.Yaşınız?

- ☐ 20–30
☐ 31–40
☐ 41–50
☐ 51–60
☐ 61 ve yukarısı

3.Medenî durumunuz?

- ☐ Evli
☐ Bekâr
☐ Boşanmış
☐ Eşi ölmüş

4.Eğitim düzeyiniz?

- ☐ Okur-yazar
☐ İlkokul mezunu
☐ Ortaokul mezunu
☐ Lise mezunu
☐ Üniversite mezunu

5. Mesleğiniz?

- ☐ Çiftçilik veya hayvancılık
- ☐ İşçi
- ☐ Esnaf, zanaatkâr
- ☐ Memur
- ☐ Tüccar, sanayici, işletmeci
- ☐ Serbest Meslek
- ☐ Ev Hanımı
- ☐ Emekli

6. Kendinizi hangi gelir grubunda görüyorsunuz?

- ☐ Düşük
- ☐ Ortanın altı
- ☐ Orta
- ☐ Ortanın üstü
- ☐ Yüksek

II. Lütfen bu bölümdeki cevaplarken Kurban Bayramında kesilen kurbanı dikkate alınız.

7. Kurbanın ibadet olduğuna inanıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle inanıyorum.
- ☐ İnaniyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ İnanmıyorum.
- ☐ Kesinlikle inanmıyorum

8. Kurban kesme konusunda size en uygun olan şıkkı işaretleyiniz

- ☐ Maddi durum uygun olsun veya olmasın mutlaka kesilmelidir.
- ☐ Maddi durum uygun olursa kesilmelidir.
- ☐ Maddi durum uygun olsa bile kurban kesmek zorunlu değildir.
- ☐ Hiç kesilmemelidir.

9. Kurban kesme sıklığı konusunda size en uygun olanı işaretleyiniz.

- ☐ Her sene keserim.
- ☐ Genellikle keserim.
- ☐ Genellikle kesmem.
- ☐ Hiç kesmedim.

10. Çocukluk yıllarınızda kurban kesme sıklığı açısından hangisi aileniz için en uygundur?

- ☐ Her sene kesilirdi.
- ☐ Genellikle kesilirdi.
- ☐ Genellikle kesilmezdi.
- ☐ Hiç kesilmezdi.

11. Çocukken kurbanlık hayvanların kesimini izlemenizin o yıllarda ruhsal hayatınıza etkisini nasıl değerlendirirsiniz?

- ☐ Olumlu yönde etkilemiştir.
- ☐ Olumsuz yönde etkilemiştir.
- ☐ Olumlu veya olumsuz bir etkisi olmamıştır.
- ☐ İzlemediğim için herhangi bir fikrim yok.

12. İlk kurbanınızı kestiğinizde medenî durumunuz nasıldı? (Eğer hiç kurban kesmediyseniz Hiç kurban kesmedim şıkkını işaretleyiniz)

- ☐ Evli.
- ☐ Bekâr.
- ☐ Boşanmış.
- ☐ Eşi ölmüş.
- ☐ Hiç kurban kesmedim.

13. Kurban kesmediğiniz yıllar sizi kesmekten alıkoyan en önemli sebep hangisidir? (Eğer sürekli kestiyseniz Sürekli kesiyorum şıkkını işaretleyiniz)

- ☐ Maddi yetersizlik
- ☐ Bekâr olmam.
- ☐ Kurban kesmenin zorunlu olduğuna inanmadığım için.
- ☐ Bayan olduğum için eşimin izin vermemesi.
- ☐ Ailemizde kesen olduğu için gerek duymadım.
- ☐ Yaşadığım çevrede kurban kesenlerin az olması.
- ☐ Maddi bedelini sadaka olarak verdiğim için kesmedim
- ☐ Kurbanı karşı olduğum için kesmedim.
- ☐ Sürekli kesiyorum.

14. Ailenizde genellikle kaç tane kurban kesilir?

- ☐ 1
- ☐ 2
- ☐ 3 ve yukarısı
- ☐ Hiç kesilmez.

15. Ailenizde sürekli bir tane kurban kesilse kimin adına kesilir?

- ☐ Erkek adına.
- ☐ Kadın adına
- ☐ Genellikle erkek adına.
- ☐ Genellikle kadın adına.
- ☐ Her yıl dönüşümlü olarak kesilir.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durumla karşılaşmayız.

16. “Kurban kesecek olan kişi kesimden bir süre önce kendini manen hazırlamalı kötü davranışları terk etmeli ve bu durumu kurban sonrası devam ettirmeye çalışmalıdır.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

17. Kurban öncesi kendinizi manevi yönden hazırlayıp kurban sonrası sürdürmeye çalışır mısınız?

- ☐ Evet.
- ☐ Hayır.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

18. Kurban kesme işlemini;

- ☐ Her zaman kendim yaparım.
- ☐ Genellikle kendim yaparım.
- ☐ Genellikle başkasına kestiririm.
- ☐ Her zaman başkasına kestiririm ve kesimi izlerim.
- ☐ Her zaman başkasına kestiririm ve yüreğim elvermediği için kesimi izlemem.

- ☐ Kesmediğim için böyle bir durumla karşılaşmam.

19. Sizi kurban kesmeye iten en önemli sebep hangisidir?

- ☐ Dinî görevimi yerine getirme.
- ☐ Toplumda kurban kesen diğer insanlarla ortak hareket etme.
- ☐ Hem dinî görevi yerine getirme hem de toplumdaki diğer insanlarla birlikte hareket etme.
- ☐ Dinî görevi yerine getirme, insanlarla birlikte hareket etme ve evin et ihtiyacını karşılama.
- ☐ Bayram vasıtasıyla evin et ihtiyacını karşılama.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

20. Bazı kimseler, “toplumsal çekinceler ve aile fertlerinin mağduriyetini önleme gibi nedenlerin kurban kesme üzerinde etkili olduğunu” düşünüyorlar.

Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

21. Toplumsal çekinceler ve ailenizin mağdur olmasını önleme gibi nedenlerin kurban kesmenizdeki etkisi var mıdır?

- ☐ Etkileri çoktur.
- ☐ Etkileri azdır.
- ☐ Etkileri yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

22. “Kurbanlık hayvan süslenmelidir” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

23. Ailenizde kurban süsler mi?

- ☐ Süsleriz.
- ☐ Ara sıra süsleriz.
- ☐ Hiç süslemeyiz.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durumla karşılaşmayız.

24. Çevrenizde kurbanlık hayvanın boğazını bıçakla kesme işlemini yapan kadın var mı?

- ☐ Var.
- ☐ Yok.

25. Kadınların kurbanlık hayvanın boğazını bıçakla kesme işlemini yapmaları sizce uygun mudur?

- ☐ Uygundur.
- ☐ Uygun değildir.
- ☐ Kararsızım.

26. Renkleri dışında bütün özellikleri ve fiyatı aynı birkaç hayvanı beğenseniz hangi renk hayvanı kurban olarak tercih edersiniz?

- ☐ Beyaz.
- ☐ Siyah.
- ☐ Kahverengi.
- ☐ Alaca.
- ☐ Fark etmez.
- ☐ Kesmediğim için tercihim olmaz.

27. Kurbanlık hayvan alırken bütün özellikleri ve fiyatları aynı, biri erkek diğeri dişi iki hayvanı beğenseniz hangisini tercih edersiniz?

- ☐ Erkek.
- ☐ Dişi.
- ☐ Fark etmez.
- ☐ Kesmediğim için tercihim olmaz

28. Bazılarına göre: “Mümkün olduğunca kurban kemikleri parçalanmamalı, çöpe atılmamalı, köpeklerle verilmeyip toprağa açılan bir çukura gömülmelidir.” Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.

- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

29. Kurban kemiklerini ne yapıyorsunuz?

- ☐ Toprağa gömüyoruz.
- ☐ Toprağa gömme imkânımız olmadığı için çöpe atıyoruz
- ☐ Çöpe atarız.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durumla karşılaşmayız

30. “Kurbanlık hayvan elden geldiğince hoş tutulmalı, yününden ve gücünden faydalanılmamalıdır.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

31. Kurbanlık hayvanın yününden veya gücünden yararlanırsınız mı?

- ☐ Hiçbir şekilde yararlanmayız.
- ☐ Sadece sütünden yararlanırsınız.
- ☐ Sadece yününden yararlanırsınız.
- ☐ Sütünden ve yününden yararlanırsınız.
- ☐ Gücünden yararlanırsınız.
- ☐ Sütünden ve gücünden yararlanırsınız.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durumla karşılaşmayız.

32. “Kurban kanı kutsaldır.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

33. “Kurban kanı toprağa gömülmelidir.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.

- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

34.Siz kurbanın kanını nereye akıttıyorsunuz?

- ☐ Açtığımız çukura akıtıyoruz.
- ☐ Çukur açma imkânımız olmadığı için kanalizasyona akıtıyoruz.
- ☐ Kanalizasyona akıtıyoruz.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durum yaşamayız.

35. Bazıları, “kurbandan akan kanın günahların bağışlanmasına vesile olduğuna inandıklarını” söylüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

36. En çok kullandığınız kurban kesim yeriniz?

- ☐ Evimizde uygun bir alan.
- ☐ Kurban kesim merkezleri.
- ☐ Çevremizde bulunan boş bir alan.
- ☐ İl merkezine yakın bir köy.
- ☐ Kesmediğimiz için böyle bir durum yaşamayız.

37. Evinizde kurban kesmek için uygun bir yer var mı?

- ☐ Uygun bir yer var.
- ☐ Biraz uygun bir yer var.
- ☐ Evimizde kurban kesmeye uygun yer yok.

38–41 arası soruları kurban kesim merkezlerinde kurban kesti iseniz tecrübeleriniz; kesmediyseniz buralar hakkında edindiğiniz bilgiler ışığında cevaplayabilirsiniz Her ikiside yoksa “Fikrim yok” şıkkını işaretleyebilirsiniz

38. Sizce sağlık kuralları açısından kurban kesim merkezleri uygun mu?

- ☐ Uygun.
- ☐ Yeterince uygun değil.
- ☐ Hiç uygun değil.
- ☐ Fikrim yok.

39. Dinî kurallar açısından kurban kesim merkezlerini nasıl değerlendirirsiniz?

- ☐ Uygun.
- ☐ Yeterince uygun değil.
- ☐ Hiç uygun değil.
- ☐ Fikrim yok.

40.Sizce organizasyon açısından kurban kesim merkezleri yeterli mi?

- ☐ Yeterli.
- ☐ İstenilen seviyede değil.
- ☐ Yetersiz.
- ☐ Fikrim yok

41.Kesim merkezlerinde kurban coşkusu yaşanıyor mu?

- ☐ Yaşanıyor.
- ☐ Eksik yaşanıyor.
- ☐ Yaşanmıyor.
- ☐ Fikrim yok.

42.“Kurbanlık hayvana eziyet veren, kurallara uygun olmayan kesim şekilleri şiddettir.”fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

43.“Kurbanlık hayvana eziyet vermeden, kurallara uygun kurban kesmek şiddet değildir.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.

- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

44. Bazıları, “*kurbanlık hayvanların diğer hayvanlardan üstün ve şanslı olduğuna*” inandıklarını söylüyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

45. Toplumumuzda, “*kurbanın sırat köprüsünde binek olacağına dair yaygın bir inanç*” bulunmaktadır. Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

46. Bazı kimseler, “*kurbanlık hayvanın kesim esnasında acı çekmediğine inandıklarını*” belirtiyorlar.

Bu kimselere katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

47. Bazıları, “*kurban kesmenin insanı şiddete alıştırdığını, kurban kesenlerin zamanla bu davranışı diğer canlılara ve insanlara uygulayabileceğini*” savunuyorlar.”Bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

48. Kurban kesmenizin sizin şiddet kullanma ve acımasız davranma eğiliminizde bir artışa yol açtığını düşünüyor musunuz?

- ☐ Evet.
- ☐ Hayır.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Hiç kesmediğim için fikrim yok.

49. Bazıları “*kurban kesmenin insanda cana kıymanın, başkalarına karşı şiddet kullanmanın kötülüğü bilincini geliştirdiğini dolayısıyla kurban kesen kişinin bunlardan kaçınacağını*” savunuyorlar.

Bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

50. Kurban kesmenizin sizi başkalarına karşı güç ve şiddet kullanmaktan uzaklaştırma etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz?

- ☐ Evet.
- ☐ Hayır.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Hiç kesmediğim için fikrim yok.

51. Kurbanlık hayvanın kesimi esnasında üzülür müsünüz?

- ☐ Evet.
- ☐ Hayır.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Hiç kesmediğim için fikrim yok.

52. Bazıları, “*kurban kesme esnasında kesilen hayvana karşı acıma(merhamet) duygusunun canlandığını ileri sürerek kurban kesme davranışının merhamet duygusunu güçlendirdiğini*” savunmaktadırlar. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.

- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

53. Kesim anında hayvana karşı merhamet duygusu hisseder misiniz?

- ☐ Evet hissederim.
- ☐ Hayır hissetmem.
- ☐ Bazen hissederim.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

54. Kurban kesen ve şartları uygun olduğu halde kesmeyen iki kişiyi kıyaslarsanız sizce hangisi daha merhametlidir?

- ☐ Kurban kesen daha merhametlidir.
- ☐ Kurban kesmeyen daha merhametlidir.
- ☐ Kararsızım.

55. “Kurban Allah’ın verdiği nimetlere karşı minnettarlığın (şükürün) bir ifadesidir” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

56. Kestiğiniz kurban üzerinde Allah’a karşı duyduğunuz minnettarlık duygusunun etkisi nedir?

- ☐ Etkisi çoktur.
- ☐ Etkisi azdır.
- ☐ Etkisi yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

57. “Kurban Allah için yapacağımız her türlü maddi, manevi fedakârlığın ifadesidir.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

58. Kestiğiniz kurban üzerinde Allah’a karşı duyduğunuz fedakârlık duygusunun etkisi nedir?

- ☐ Etkisi çoktur.
- ☐ Etkisi azdır.
- ☐ Etkisi yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

59. “Kurban kesen Allah’ın sevgisini kazanır.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

60. Kurban kesmenizde Allah’ın sevgisini kazanma duygusunun etkisi var mıdır?

- ☐ Evet.
- ☐ Hayır.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok

61. Bazıları, “kurbanın günahların bağışlanması için bir vesile olduğuna inandıklarını” belirtiyorlar. Siz bu kimselere katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

62. Kestiğiniz kurban üzerinde günahlardan arınma duygusunun etkisi nedir?

- ☐ Etkisi çoktur.
- ☐ Etkisi azdır.
- ☐ Etkisi yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

63. Bazıları, “kurbanın kaza ve belayı savuşturduğuna inandıklarını” belirtiyorlar. Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.

- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

64. **Kestiğiniz kurban üzerinde kaza ve belalardan korunma duygusunun etkisi nedir?**

- ☐ Etkisi çoktur.
- ☐ Etkisi azdır.
- ☐ Etkisi yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

65. **“Kurban insana ölümü hatırlatır.”** fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

66. **Kurbanlık hayvanın kesimi size ölümü hatırlatıyor mu?**

- ☐ Hatırlatıyor.
- ☐ Hatırlatmıyor.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

67. **“Kurban insandaki dayanışma ve yardımlaşma duygularını canlandırır.”** fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

68. **Muhtaçlara yardım etme duygusunun kurban kesmenize etkisi var mıdır?**

- ☐ Etkisi çoktur.
- ☐ Etkisi azdır.
- ☐ Etkisi yoktur.
- ☐ Kesmediğim için fikrim yok.

69. **Kurban etinin ne kadarını dağıtırsınız?**

- ☐ Tümünü dağıtırız.
- ☐ Bir parça alır, kalanı dağıtırız.
- ☐ Yarısını dağıtırız.
- ☐ Üçte birini dağıtırız.
- ☐ Bir miktar dağıtırız.
- ☐ Hiç dağıtmayız.
- ☐ Hiç kesmediğimiz için bu durumla karşılaşmayız.

70. **Kurban derisini nasıl değerlendirirsiniz?**

- ☐ Satıp parasını yoksullara veririz
- ☐ Türk Hava Kurumuna veririz.
- ☐ Dinî vakıflara veririz.
- ☐ Cami derneğine veririz.
- ☐ Okula veririz.
- ☐ Her hangi dinî bir grupla ve resmi kurumla ilişkisi olmayan hayır kuruluşlarına veririz.
- ☐ Kendimiz kullanırız.
- ☐ Hiç kesmediğimiz için bu durumla karşılaşmayız

III. Bu bölümdeki soruları toplumumuzda Kurban Bayramı dışında çeşitli neden ve amaçlarla kesilen kurban çeşitlerini dikkate alarak cevaplayınız.

71. **“Şükür amacıyla doğan çocuk adına akika kurbanı kesilmelidir.”** fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

72. **Bazılarına göre: “Kesilen akika kurbanı çocuğun sağlıklı gelişmesinde, kaza ve belalardan korunmasında etkilidir.”** Siz bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

73. Halk arasındaki yaygın inanca göre: “ *Çocuğun sağlıklı büyümesi için akika kurbanın kemikleri mümkün olduğunca kırılmamalıdır.*” Siz buna katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

74. Akika kurbanı kestiniz mi?

- ☐ Çocuklarımızın her birisi için kestik
- ☐ Kestik, fakat çocuklarımızın her birisi için kesmedik.
- ☐ Kesmedik.
- ☐ Kesmedik, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyoruz.
- ☐ Çocuğum olmadığı için böyle bir durumla karşılaşmadım.

75. Bazılarına göre: “ *Binanın temeline başlandığında binanın hayırlı uğurlu olması, kazalardan, belalardan korunması ve böyle bir imkâna kavuşulduğu için şükür amacıyla*” kurban kesilmelidir. Bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

76. İnşaat temelinde kurban kesmeyle ilgili olarak size en uygun olanı işaretleyiniz.

- ☐ Kestik.
- ☐ Kooperatif veya müteahhit tarafından herkes adına ortak kurban kesildi.
- ☐ Kesmedik, fakat kesmeyi düşünüyoruz.
- ☐ Kesmedik.
- ☐ Evimizi satın aldığımız kesilip kesilmediğini bilmiyoruz

- ☐ Evimiz olmadığı için böyle bir durumla karşılaşmadık.

77. Bazılarına göre: “*Çok arzuladığımız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğimiz birisine kavuştuğumuzda, iş yeri açtığımızda, ev, araba v.b. aldığımızda, hayırlı uğurlu olması, kazalardan korunması ve şükür amacıyla kurban kesmeliyiz.*” Bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

78. Siz ev, araba v.b aldığınızda, çok arzuladığınız bir şey gerçekleştiğinde, beklediğiniz birine kavuşma ve benzeri durumlar sonrası kurban kestiniz mi?

- ☐ Birkaç defa kestim.
- ☐ Bir defa kestim
- ☐ Kesmedim.
- ☐ Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.
- ☐ Bu gibi durumları yaşamadım.

79. Kesilen kurbanın kanını alına, arabaya vs. sürme âdetini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- ☐ Yanlış olduğuna inanıyorum.
- ☐ Sürülmesi gerektiğine inanıyorum.
- ☐ Kararsızım.

80. Siz, çeşitli amaçlarla kestiğiniz akika, şükür vb. kurbanın kanını alnınıza, arabanıza vs. sürer misiniz?

- ☐ Sürerim.
- ☐ Bazen sürerim
- ☐ Sürmem.
- ☐ Hiç kesmediğim için böyle bir durumla karşılaşmadım.

81. Bazı kimselere göre: “*İsteklerimizin gerçekleşmesinde kurban adamanın önemi büyüktür.*”

Siz bu görüşe katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

82. Adak kurbanı kestiniz mi?

- ☐ Birkaç defa kestim
- ☐ Bir defa kestim.
- ☐ Kesmedim fakat şartlarım uygun olursa kesmeyi düşünüyorum.
- ☐ Hiç kesmem.

83. Adak olarak hangi tür hayvan kestiniz?

- ☐ Kurban olan hayvanlardan(koyun, keçi veya sığır) adak kurbanı kestim.
- ☐ Kanatlılar cinsinden (tavuk, horoz vb.) kestim
- ☐ Her iki türden farklı zamanlarda kestim.
- ☐ Hiç adak kurbanı kesmedim

84. Yatır ve türbelerde kurban kesme konusunda hangisi tutum ve davranışınıza uygundur?

- ☐ Birkaç kez kestim
- ☐ Bir defa kestim.
- ☐ Kesmedim, fakat şartlarım uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.
- ☐ Hiç kesmem.

85. Bazı kimselere göre: “ Başımıza gelen kaza ve belaların nedeni işlediğimiz günahlardır. Başımıza felaket geldiğinde kesilen kurban günahların bağışlanmasına ve dolayısıyla ağır olumsuzluklardan kurtulmamıza vesile olur.” Bu düşünceye katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

86. Siz yaşadığınız ağır bir felaketten kurtulmak için veya kurtulduktan sonra tekrerrür etmemesi için kurban kestiniz mi?

- ☐ Birkaç defa kestim.
- ☐ Bir defa kestim
- ☐ Kesmedim.
- ☐ Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.
- ☐ Ağır bir felaket yaşamadım.

87. “İşlenen günahların bağışlanması için kesilen kurban günahların affına vesile olur.” fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum

88. Günahlarınızın bağışlanması amacıyla kurban kestiniz mi?

- ☐ Birkaç defa kestim.
- ☐ Bir defa kestim
- ☐ Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.
- ☐ Kurban kesmeyi gerektirecek günah işlediğime inanmıyorum.
- ☐ Hiç kesmedim

89. “Şartlar uygun olursa ölülerimiz adına kurban kesmeliyiz” düşüncesine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

90. Ölmüş yakınlarınız için kurban keser misiniz?

- ☐ Her sene keseriz.
- ☐ Bazı seneler keseriz.
- ☐ Bir defa kestik.
- ☐ Hiç kesmedik.

91. *“Sadaka olarak kesilip dağıtılan kurban sahibini görünmez felaketlerden korur.”* fikrine katılıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

92. Sadaka olarak kurban kestiniz mi?

- ☐ Birkaç defa kestim.
- ☐ Bir defa kestim.
- ☐ Kesmedim.
- ☐ Kesmedim, fakat şartlar uygun olduğunda kesmeyi düşünüyorum.

93. Siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama törenlerinde kurban kesilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- ☐ Doğru buluyorum.
- ☐ Yanlış buluyorum.
- ☐ Kararsızım

94. Siyasi liderleri veya devlet büyüklerini karşılama töreninde kesilen hayvanların kurban olduğuna inanıyor musunuz?

- ☐ Kesinlikle inanıyorum.
- ☐ İnanıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ İnanmıyorum.
- ☐ Kesinlikle inanmıyorum.

95. Hıdrellez kutlamalarında kurban kesilmesini dinî açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?

- ☐ Dinî açıdan sakıncalı buluyorum.
- ☐ Dinî açıdan sakıncalı görmüyorum
- ☐ Kararsızım

96. Hıdrellez kutlamalarında kurban keser misiniz?

- ☐ Genellikle keserim
- ☐ Birkaç kere kestim

- ☐ Bir defa kestim.
- ☐ Hiç kesmedim.

97. Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?

- ☐ Çok dindar.
- ☐ Oldukça dindar.
- ☐ Dindar.
- ☐ Dine karşı ilgisi az.
- ☐ Dine karşı ilgisiz.

98. Namazla ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?

- ☐ Yükümlü olduğum namazlar yanında nafil namazlar da kılarım.
- ☐ Yükümlü olduğum namazları düzenli olarak kılıyorum.
- ☐ Beş vakti ara sıra, cuma ve bayram namazlarımı düzenli kılarım
- ☐ Sadece cuma ve bayram namazını kılarım.
- ☐ Yalnız bayram namazı kılarım.
- ☐ Hiç namaz kılmam.

99. Oruç ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?

- ☐ Ramazan ayında ve mübarek günlerde oruç tutarım
- ☐ Ramazan ayının tamamında engelleyici bir durum olmadıkça oruç tutarım.
- ☐ Ramazan ayında ara sıra oruç tutarım.
- ☐ Hiç oruç tutmam.

100. Zekât ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?

- ☐ Maddi şartların uygun olduğu her yıl zekât veriyorum.
- ☐ Maddi şartların uygun olduğu yıllar ara sıra zekât veriyorum.
- ☐ Zekât vermiyorum fakat maddi durumum uygun olursa veririm.
- ☐ Hiç zekât vermem.

101. Hac ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki

ifadelerden hangisine uygundur?

- ☐ Gittim.
- ☐ Gitmedim, fakat imkânım olursa hacca giderim.
- ☐ Hacca gitmem.

EK 2: ÖLÇEK FORMU

1-Dinî inançlarım bütün hayatımı kapsar.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

2-Bir kimse, her önemli karar aşamasında Allah'tan hakkında hayırlı olanı istemelidir.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

3-Hayatımda Allah'ın varlığını hep içimde hissediyorum.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

4-Dini inançlarım bazen davranışlarımı sınırlar.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

5-Benim için hiçbir şey Allah'a ibadet etmekten daha önemli değildir.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

6-Dinimi diğer bütün dünyevî işlerimin üstünde tutmaya azamî gayret sarf ederim.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

7-Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

8-Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

9-Dinî inançların günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

10-Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum.

- ☐ Kesinlikle katılıyorum.
- ☐ Katılıyorum.
- ☐ Kararsızım.
- ☐ Katılmıyorum.
- ☐ Kesinlikle katılmıyorum.

EK3:ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK

Adı ve Soyadı : Özer ÇETİN
Baba Adı : Ali
Doğum Yeri : Ulubey / UŞAK
Doğum Tarihi : 1966
Medenî Hali : Evli
Adres : TC Ziraat Bankası Fen Lisesi
Merkez/BALIKESİR
E-posta : ozar.cetin@hotmail.com
Tel : 0506 2648331

EĞİTİM

İlkokul : Gedikler Köyü İlkokulu /UŞAK
(1971-1976)
Ortaöğrenim (1976-1982) : İmam Hatip Lisesi /AFYON
Lisans (1983-1987) : 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(Yahya kemal Beyatlı'nın Şiirlerindeki Dinî Motifler)
(Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Osman ŞENER)
Yüksek Lisans : 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
(1988-1991) : Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Din Psikolojisi Bilim Dalı
(İmam ve Müezzinler Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma)
(Danışman : Prof Dr. Erdoğan FIRAT)
İLGİ ALANLARI : Tarih, Felsefe , Psikoloji

MESLEKİ BİLGİLER

1987 yılında Beyoğlu Anadolu Lisesi'nde başlamış olduğu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğini halen Balıkesir T.C. Ziraat Bankası Fen Lisesi'nde sürdürmektedir.